

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou

Historické vědy – Pravěká a středověká archeologie

Jan K y p t a

**Příspěvky ke stavební podobě a vybavení obytných domů raně
novověkých vsí a poddanských měst v Čechách**

**Contributions to the architectural design and interior fittings of
the houses in the early modern villages and liege towns in
Bohemia**

Disertační práce

vedoucí práce - prof. PhDr. Jan Klápště, CSc.

2011

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu

Tato práce by nemohla vzniknout bez přičinění Roberta Šimůnka, Jana Veselého a zvláště Jaroslava Šulce. S nimi jsem podnikl řadu příkladových (potažmo přípravných) studií, o něž se zásadní měrou opírá předkládaný text. Především jim proto patří můj velký dík stejně jako respekt vůči jejich znalostem, rozhledu a důvtipu. Pevně doufám, že tato práce představuje toliko etapovou bilanci výsledků průběžné mezioborové spolupráce. Jmenovité poděkování náleží rovněž Pavlu Vařekovi, který mi nabídl spolupráci na přípravě souhrnné publikace hromadného souboru kachlů ze Sedlčan. V neposlední řadě jsem vděčen mým univerzitním učitelům archeologie středověku, kteří mi pevně vštípili, že samotná archeologie za mnoho nestojí.

Jan Kypta: Příspěvky ke stavební podobě a vybavení obytných domů raně novověkých vsí a poddanských měst v Čechách

(abstrakt)

Práce sestává ze čtyř kapitol, které se věnují vybraným problémům výzkumu architektury a vnitřního vybavení domů pozdně středověkých a raně novověkých vesnic a malých měst ve 2. polovině 15. až v 16. století. První kapitola se zabývá výskytem pozdně gotických a renesančních architektonických prvků v prostředí zemědělských usedlostí. Je koncipována jako soubor modelových příkladů provázané analýzy hmotných a písemných pramenů. V jejím závěru jsou vymezeny sociální skupiny pořizovatelů. Druhá kapitola představuje bilanci poznatků o uplatnění pozdně gotických a renesančních kachlů v prostředí zemědělských usedlostí a venkovských far. Jejím jádrem jsou otázky chronologie daného jevu, možnosti rekonstrukce otopných zařízení, konfrontace s výsledky stavebněhistorického výzkumu a srovnání s vyšším sociálním prostředím (sídlí nižší šlechty). Třetí kapitola prezentuje výsledky dvou mezioborově koncipovaných studií o hromadných nálezech neobvyklých typů kachlů ve venkovském prostředí. Cílem rozboru písemných a hmotných pramenů je snaha o zodpovězení otázky, zda daná kachlová kamna vyjadřovala společenské postavení objednavatele. Čtvrtá kapitola na příkladu hromadného souboru kachlů z malého města (Sedlčany) ukazuje možnosti a meze definice běžného otopného zařízení v dané sídelní kategorii ve 2. polovině 15. století. Velká pozornost je věnována problematice ikonografie výzdoby.

V zásadě není podstatné, zda se zabýváme sociálním kontextem objednávky architektonických prvků či třeba kachlů, na mysli tanou stále tytéž otázky. Obecně vzato se jedná o výrazové prostředky osobní, rodové, stavovské či třeba cechovní (sebe)prezentace, které sledují záměr pořizovatele plnohodnotně se začlenit do určité sociální skupiny. A jako takové je lze zkoumat jednotným způsobem. Dotýkáme se problematiky kolektivních identit, což samo o sobě představuje klíčové východisko stejně jako cíl výzkumu: jeden každý doklad nese reprezentativní výpověď danou tím, že vnější znaky společenského postavení musely vycházet z dobově srozumitelných, tudíž (v rámci toho kterého prostředí) všeobecně přítomných symbolů prestiže.

vesnice – město – kachlová kamna – architektonické články – 15.-16. století – sociální kontext

Contributions to the architectural design and interior fittings of the houses in the early modern villages and liege towns in Bohemia

The work consists of four chapters dedicated to selected aspects of research in architecture and interior fittings of houses of late medieval and early modern villages and small towns in the 2nd mid-15th in the 16th century. The first chapter deals with the occurrence of late Gothic and Renaissance architectural elements in the estates. It is conceived as a set of model clauses coherent analysis of material and written sources. In the end, there are social groups defined by the acquirers. The second chapter presents a balance of knowledge about the application of late Gothic and Renaissance tiles in the environment of farms and rural parishes. At the forefront are questions about the chronology of this phenomenon, the possibility of reconstruction of heating equipment, the confrontation with the results of research remaining buildings and comparison with a higher social milieu (manor houses). The third chapter presents the results of two-conceived interdisciplinary studies on collective findings of unusual types of tiles in a rural context. The aim of the analysis of written and material sources is an attempt to answer the question whether the tiled stove conveys the social status of the customer. The fourth chapter in the example of mass set of tiles from a small town (Sedlcany) shows the possibilities and limits of the definition of common heating equipment in this type of places in the 2 mid-15th century. Great attention is paid to the iconography of the decoration.

In principle, no matter whether addressed the social context of the order of architectural elements or tiles, the questions concern same issues. Generally speaking, it is a means of personal expression, family, professional guild (self-) presentation, which follow the customer's intention to fully integrate into a social group. As such, it can be analyzed in a uniform manner. We deal with the issue of collective identity, which itself is a key starting-point as well as the aim of the research: each one example bears representative testimony given by the outward signs of social position, which had to be based on time-understandable, therefore (in the context of a given milieu) common symbols of prestige.

village - town - stove tiles - architectural elements – 15th to 16th century - social context

OBSAH

1. Úvod	2
2. Po stopách staré selské slávy? (K možnostem mezioborového výzkumu venkovské architektury sklonku středověku a raného novověku).....	6
3. Nálezy gotických a renesančních kachlů na venkově: zemědělské usedlosti a fary.....	33
4. Pozůstatky kachlových kamen z parcely domu čp. 88 v Sedlčanech – vhléd do „průměrné“ měšťanské domácnosti jagellonské epochy.....	71
5. Pozdně gotická kamna z domu čp. 1 v Milevsku a z dvora Votelež u Kouřimi – výrazy společenského postavení?.....	108
6. Závěr.....	136
Prameny a literatura	138

1. Úvod

Vzhledem k oborovému zaměření studijního programu může téma předkládané práce vzbuzovat dojem nepřípadné volby. Vždyť představení dosavadních výsledků archeologického bádání na poli stavebních dějin pozdně středověkých (pohusitských) a raně novověkých (předbělohorských) vesnic a poddanských měst by vydalo jen na několik málo stránek. Sotva bychom uvedli jinou, podobně významnou kategorii lokalit, která by dodnes setrvala na samém okraji zájmové sféry archeologického terénního výzkumu. Daný problém však – soudě podle absence diskuse o řádovém nepoměru mezi počtem záchranných výzkumů a ohromným rozsahem stavební činnosti v historických jádrech vesnic a městeček po celé ČR – jakoby neexistuje. A přitom se trvalým mementem promarněné příležitosti staly desítky zmizelých vesnice v severozápadních Čechách. (Bez znalosti dobových souvislostí ovšem nelze soudit, zdali tomu kdysi šlo alespoň trochu předejít.) Jedinou výjimkou představuje programový výzkum Libkovic, uskutečněný příznačně až v samém závěru likvidace sídel daného regionu. Ze stručných předběžných zpráv je ovšem zřejmé, že i zde byly nálezové situace z (našeho pohledu) klíčového úseku 15.-16. století registrovány jen sporadicky. Objasnění snad vyplyne ze souhrnné, zatím nepřipravované publikace. Lze sice říci, že neutěšený stav terénního výzkumu se začíná v poslední době mírně měnit, což souvisí především se soustředěným sledováním stavební činnosti na území s historickou vesnickou zástavbou v pražské aglomeraci. Na druhou stranu platí, že jen minimum těchto akcí se stalo předmětem publikačního zhodnocení. Logické konstatování, že řešení zásadních témat se ani v tomto případě neobejde bez odkryvů podřízených ryze odbornému zájmu (pochopitelně nikoli v současných vesnicích), je stejně opodstatněné jako účelové. K příslušnému rozhodnutí lze zodpovědně přistoupit až ve chvíli, jakmile budeme moci posuzovat výsledky systematických, rozsahem poměrně nevelkých odkryvů zaniklých vesnic, k nimž se nedávno odhodlali výzkumníci plzeňské katedry archeologie.

Navzdory dost bídnému rozsahu dostupného fondu archeologických pramenů lze přece jen uspokojivě podniknout výzkum stavení kultury vesnic a poddanských měst i v rámci zvoleného časového rozpětí. Nezbytnou podmínkou je ovšem rezignace na příliš ambiciózní cíle, rovněž tak velká dávka štěstí a trpělivosti. Obecně položená otázka *Jak vyhlížel obytný dům daného období v daném sociálním kontextu?* dodnes sice nepozbyla aktuálnost, jenže dobrou rámcovou představu už nastínili a stále upřesňují stavební historici. Archeologům v tomto ohledu neúprosně připadá a bude připadat role shromažďovatelů více či méně pozoruhodných detailů. Vůbec je to ale nemusí mrzet. Prostá rekonstrukce

architektonického rázu a úrovně kultury bydlení na venkově představuje jen první, takřka již základní fázi výzkumu, druhý, neméně závažný krok tkví v nutnosti zasadit shromážděné poznatky do širších sociálních souvislostí, resp. v nutnosti chápat stavební kulturu jakožto otisk určitého životního stylu, určitých sociálních podmínek, v neposlední řadě coby výsledek určitých inspiračních zdrojů. Právě v rámci oné druhé úrovně studia lze docenit značný výpovědní potenciál specifického druhu artefaktů, jejichž záchranou jsou povinovani archeologové. Řeč je o pozůstatcích otopných zařízení, zvláště pak o kamnových kachlích. Jejich studium vyvolává přepestrý vějíř otázek, z nichž ty nejzajímavější míří k sociálním strategiím objednavatele, potažmo i výrobce a „publika“. Právě tyto aspekty jsou ze strany archeologické bádání do značné míry přehlíženy, což se stalo výzvou pro předkládanou práci. Mojí ambicí ovšem není snaha o celistvé postižení sociálních a chronologických souvislostí šíření kachlových kamen do venkovského prostředí, nýbrž představení výsledků dílčích příkladových studií, které sledovaný jev přibližují v detailu.

Východiska a základní úkoly výzkumu není třeba dlouze představovat. Ryze prvoplánově viděno, pořízení kachlových kamen zcela zásadně ovlivňovalo komfort bydlení, což samo o sobě představuje důležité badatelské téma. Nadto lze podle výzdoby a tvaru (obecně řečeno nákladnosti) otopného tělesa poměřovat společenskou prestiž někdejšího pořizovatele. Když se však začneme nořit do vytyčených problémových okruhů, velice záhy se ocitneme mimo rámec poznávacích přístupů archeologie coby učebnicově vymezeného oboru. Vůbec by nás to ale nemělo znepokojovat: nějakých specifických metodických postupů – odhlédneme-li od terénní etapy – se v zásadě ani nelze dobrat, protože studovaná kultura přece neexistovala v archeologizované podobě. V úplně stejné situaci se koneckonců nalézá stavebněhistorický průzkum. Chceme-li postihnout podstatné souvislosti, nutně musíme studium dílčích aspektů kultury bydlení (obecně architektury) pojmut jednotným způsobem, nevyjímaje archeologické prameny. Vzájemná konfrontace výsledků výzkumů zdánlivě nesrovnatelných kategorií artefaktů pak odhaluje překvapivě podobné či dokonce shodné sklony v motivacích někdejších pořizovatelů, objednavatelů, stavebníků. Chápeme-li kachlová kamna obecně jako projev reprezentace, přímo se nabízí, abychom paralelně ohledávali i jiné druhy výrazových prostředků společenského postavení. Mám dojem, že nepříhodnější možnost srovnání představují poznatky dosažené výzkumem slohových prvků (kamenických článků, sgrafitové výzdoby atd.) v architektuře zemědělských usedlostí. Výzdoba kachlů se ostatně také vyznačuje slohovými rysy, takže dané srovnání není z nouze ctnost (resp. účelové navýšení počtu stránek předkládané práce), jak by se na první pohled mohlo zdát.

Pokud se při výzkumu stavební kultury nechceme oddávat samoúčelnému množování faktografie, bezpodmínečně musíme navázat živý dialog s příbuznými obory, čili sdílet stejné typy otázek, které veskrze znějí dost jednoduše, tedy srozumitelně pro všechny zúčastněné. O neoddělitelnosti archeologie od stavební historie není pochyb (byť to není dostatečně uvědomované), neméně zásadní je ovšem spolupráce s historiky. Kýženého cíle, totiž poznání sociálních souvislostí té které památky stejně jako obecných vývojových tendencí, se nelze dobrat na základě samotné výpovědi hmotných pramenů. Potřebný výkladový rámec vyplyne jedině z mezioborově koncipovaného výzkumu. Pro mě osobně, resp. pro podobu předkládáme práce, se jako zásadní ukázala diskuse vedená s historiky Jaroslavem Šulcem a Robertem Šimůnkem. Právě a jedině díky nim se podařilo rozbor některých artefaktů, kachlů i staveb, pojmout jako východiska sond do sociálních poměrů venkova a drobných měst. A nešlo přitom jen o konkrétní případy, živá debata s nimi a četba jejich textů mi zprostředkovaly nosné interpretační přístupy, které i bez možnosti opřít se o výpověď písemných pramenů dovolují (zčásti) pochopit (či spíše tušit) sociální souvislosti té které památky. Úspěch týmové spolupráce ovšem vždy závisí na náhodě. Jen do určité (malé) míry lze možnost vzájemného doplňování výpovědí hmotných a písemných pramenů ovlivnit teoretickou průpravou. Překvapivě často se však podařilo vybrat takové nálezy archeologické a stavebněhistorické povahy, za nimiž tušíme záměry konkrétních osob, jejichž jména zůstala uchována v různých dokumentech. A co je takřka neuvěřitelné, prostřednictvím jejich jmen se nám vícekrát poštěstilo propojit dějiny dvou následně zkoumaných památek.

I v případě absence příhodných písemných pramenů se mezioborová spolupráce bohatě vyplatila. Na základě rámcového posouzení sociálních a hospodářských poměrů příslušné lokality a konkrétní nemovitosti (zemědělské usedlosti či městského domu) lze uvažovat, nakolik zkoumaný artefakt odráží kulturu bydlení „běžného“, či „výjimečného“ příslušníka daného společenství, a to jak v lokálním a regionálním, tak i zemském měřítku. Srovnáváme-li poznatky z různých koutů Čech, je nutné mít na paměti, že každá ze zkoumaných lokalit se vyznačuje specifickými sídelními poměry, které je nutné chápat jako předpoklady životní úrovně jejich obyvatel. Jako hlavní faktory lze uvést podmínky zemědělské výroby, míru urbanizace regionu či třeba vazbu na síť cest. Lokality situované v těsné blízkosti bohatých měst proto sotva mohou být souměřitelné s odlehlými osadami v podhorských a horských krajích. Paušální kategorizace podle přírodních podmínek je ovšem namnoze zavádějící, neboť i ve vysokých nadmořských výškách mohl třebaš chov dobytka skýtat nemalé možnosti výdělků, což dodnes dosvědčují rozsáhlé a výstavné horské statky v mnoha částech střední Evropy.

Bylo by bláhové domnívat se, že v blízké budoucnosti přibudou archeologické poznatky o kulturní úrovni venkovského obyvatelstva do té míry, aby bylo možné porovnávat vývojové trendy v kýženém detailu, neboli posuzovat jejich regionální rozrůzněnost stejně jako odlišnosti podmíněné sociální stratifikací poddanských a svobodných držitelů zemědělských usedlostí či majitelů domů ve „venkovských“ městech a městečkách. Nezbytnou podmínkou dalšího poznání ovšem není snaha o pokud možno úplnou evidenci dosud objevených pramenů, nýbrž zájem soustředěný na ty případy, kdy se konkrétní artefakty poštěstí zasadit do dobře objasněného sociálního a chronologického rámce. Byť půjde o velice vzácné jednotlivosti, paradoxně jedině jejich prostřednictvím lze dospět k obecným závěrům. Venkovské komunity se vyznačovaly natolik pestrou sociální diferenciací, že povšechné určení nálezových okolností (např. venkovské prostředí) dává při hodnocení archeologických nálezů nevyhnutelně prostor jen k méně či (spíše) více vágním spekulacím, na čemž nic nemění ani jakkoli rozsáhlé množství shromážděného materiálu. Naproti tomu vybrané, třebaže ojedinělé artefakty s dobře poznaným sociálním kontextem lze nazírat jako reprezentativní ukázky kulturní úrovně konkrétní vrstvy obyvatel té které sídelní kategorie. Zjednodušeně a pomyslně řečeno: pokud s jistotou určíme, že v určité selské usedlosti na přelomu 15. a 16. století stála kachlová kamna, lze toto zjištění – byť by se jednalo o jeden jediný zjištěný případ – vztáhnout jak na ostatní, podobně velké statky v dotčené lokalitě, tak i regionu. Sotva bychom mohli tvrdit, že by šlo o něco výjimečného: na základě neúprosné pravděpodobnosti těžko připustit, že archeologové zacházejí s dobovými výjimkami. Naopak je nutné vzít v potaz, že dosavadní vzácnost výskytu mnoha kategorií archeologických nálezů nutně nemusí být v kauzálním vztahu s jejich výskytem v dobovém sociálním kontextu. Jako jeden učebnicový příklad za všechny mohou dobře posloužit nálezy nejstarších komorových kachlů (tzv. malého formátu) ze 14. století v Praze. Jsou nápadné, a tudíž se jim dostává přednostní publikace, přesto známe pouze několik málo desítek kusů (srov. *Dragoun 2009; Richterová 1980; 1997*). Navzdory tomu můžeme s určitostí konstatovat, že kachlová kamna se už v lucemburské epoše stala všeobecně rozšířenou součástí vybavení pražských domů. Paradoxně zacházíme s ještě skromnějším počtem dokladů: poukazujeme na stopy nepřímého způsobu vytápění v pouhých dvou domech. Víc jich ovšem nebylo podrobeno srovnatelně detailnímu stavebněhistorickému průzkumu. Nicméně je podstatné, že dané objekty dobře odrážejí komfort pobývání jak v řadové (*Hauserová – Rykl 2002*), tak kvalitativně nadprůměrné zástavbě (*Rykl – Beránek 2006*). V dobovém kontextu (ve 2. třetině 14. století) proto sotva představovaly nějakou abnormalitu.

2. Po stopách staré selské slávy? (K možnostem mezioborového výzkumu venkovské architektury sklonku středověku a raného novověku)

2.1. Úvod

Když v r. 1973, na jedné z celostátních konferencí archeologie středověku, Z. Smetánka spolu s J. Škabradou poprvé souhrnně představili početnější soubor rozličných typů staveb z prostředí venkovských poddanských usedlostí, jejichž výběr podmínilo uplatnění architektonických prvků pozdně gotického a renesančního charakteru, vzbudily tyto objevy velkou pozornost. První jmenovaný v knížce *Hledání zmizelého věku* vzpomíná, jak se tehdejší publikum zdráhalo uvěřit předbělohorskému stáří prezentovaných objektů (*Smetánka 1987*, 229). Nejenže se diskuse rozvinula o původnosti výskytu pozdně gotické kamenické produkce na venkově, referující také čelili dotazům, zda se dané téma příliš nevzdaluje zájmu archeologů. Díky pozdějšímu zmnožení přesvědčivých dokladů dnes konstatujeme se samozřejmostí, že převážná většina z evidovaných architektonických článků byla „přímo“ určena pro zástavbu venkovských usedlostí. Zato druhý zmíněný okruh vznesených námitek lze do určité míry stále vnímat jako pobídku k užitečné debatě o smyslu mezioborové spolupráce. Zpočátku se naskýkala poměrně prostá odpověď, jelikož pátrání po pozůstatcích venkovské předbělohorské architektury se vzhledem k nedostatku archeologických výzkumů jevílo jako jediné východisko poznání podoby selského statku závěru 15.-16. stol., potřebné pro srovnání s výsledky odkryvů zaniklých středověkých vesnic. Třebaže ani v současnosti takto přímočaré vysvětlení účelnosti stavebněhistorických průzkumů pro archeologické bádání nepozbylo platnost, jistě není jediné a asi ani nejpodstatnější.

Doufejme, že obhajoba samotné podstaty široce pojaté mezioborové spolupráce definitivně ztratila aktuálnost, jestliže právě na stránkách *Archeologických rozhledů* čteme hned dvě stěžejní studie o dochovaných předbělohorských venkovských stavbách, aniž se staly předmětem archeologického výzkumu (*Ernée – Stejskal 2001; Škabrada – Smetánka 1974*). Přesto úvodem alespoň zdůrazněme, že tyto nezřídka výstavné objekty už samy o sobě výmluvně vypovídají o roli hmotné kultury jako projevu reprezentace držitelů poddanských usedlostí v konkrétních oblastech a lokalitách. Byť netřeba pochybovat, že výskyt prvků slohové architektury patří k příznačným rysům „zlatého věku“, jenž (zřejmě nejen v představách historiků) prožívali sedláci pozdně jagellonského a raně habsburského období, vnucují se vážné otázky, zda lze takto obecně znějící odůvodnění podrobněji rozvést. Stále zřetelněji se totiž ukazuje, že se pod charakteristikou *venkovské prostředí* skrývá sociálně

složité stratifikovaná skupina obyvatelstva, kterou – i pokud v dané lokalitě průkazně či alespoň pravděpodobně vyloučíme existenci fary, tvrze, mlýna či vrchnostenského dvora – bez pomoci písemných pramenů většinou nejsme s to blíže postihnout. Coby upozornění na vágnost závěrů o sociálním kontextu, stereotypně vyřčených pouze podle fyzické povahy toho kterého artefaktu,¹ mají konkrétní poznatky o okolnostech výskytu prvků slohové architektury na venkově velký význam, a to i na stránkách archeologického periodika, jakkoli se zatím týkají památek ohledávaných výhradně metodami stavební či umělecké historie.

Na zohlednění poznatků historického bádání se pamatovalo hned v počátcích soustavnějšího zájmu o pozůstatky pozdně středověké a raně novověké venkovské zástavby (*Škabrada – Smetánka 1974*). V té době bylo k dispozici několik vesměs souhrmných prací historiků agrárních dějin (zpravidla zaměřených na studium větších územních celků a jejich vzájemné srovnávání), jejichž závěry dovolují v základních obrysech pochopit předpoklady a možnosti prosperity sedláků předbělohorského období (stručný nástin viz *Kypta – Šulc 2003* s lit.). K cenným výsledkům historiografického bádání 20. stol. patří vymezení několika „typů“ produkčních oblastí, definovaných především podle charakteru hospodářských strategií poddaných a mechanismů trhu s komoditami zemědělské výroby. Jakkoli takové regionální rozčlenění nelze oprostit od (nezřídka zavádějící) schematičnosti, poskytuje základní představu o vývojových trendech, potvrzenou ostatně výsledky stavebněhistorických průzkumů. Ne náhodou se právě v blízkém zázemí (v tzv. zásobovacím okruhu) několika velkých měst koncentrují ukázky výstavnější architektury předbělohorského venkova, což zvláště dobře postřehneme v lokalitách začleněných do nynější plzeňské aglomerace (*Foud – Karel 1998; Škabrada 1979; Škabrada – Švábek 1982*). Tamní příklady uplatnění pozdně gotických a renesančních architektonických prvků v poddanských usedlostech se dnes počítají na desítky, přičemž je patrně příznačné, že se podle dnešních poznatků vyskytují pouze ve vesnicích pohlcených nynější zástavbou městské periferie. Obdobný jev sledujeme i v okolí Českých Budějovic a Českého Krumlova (*Voděra – Škabrada 1986*). Početné starobylé kamenné objekty na Slánsku souvisejí jak s úrodností regionu a se snadnou dostupností

---

¹ V souvislosti s námi probíraným tématem lze jako příklad jalových spekulací uvést pasáže ze studie o domě (v jádře patrně pozdně středověkého stáří) s renesanční sgrafitovou fasádou v usedlosti čp. 1 v Nezdicích na Sušicku (*Durdík – Chotěbor – Kašpar 2000*, 257). Není sporu, že – jak citovaní autoři upozorňují – „v prostředí pošumavské vesnice představovala sídlištní jednotka s domem č.p. 1 nepochybně určitou výjimku“. Bez potřebného prověření výpovědních možností písemných pramenů ale dodávají, že sice nic nesvědčí o existenci tvrze v lokalitě, údajně se však nabízí „zajímavá možnost interpretace směrem ke kvalitativně nižším úrovním feudálních sídel či jinak z vesnického průměru vybočujícím objektům“, prý „zejména by mohlo jít o rezidenční dvůr nebo panský dům (z písemných pramenů víme, že v takovýchto objektech často žili nemajetní drobní šlechtici či nápravníci), stejně jako rychtu nebo nestandardní (např. svobodnickou) usedlost“. Nebereme-li v potaz tyto povšechné úvahy, článek o nezdickém domě si přesto naši pozornost zaslouží - kvůli kvalitní dokumentaci pojednávané stavby.

stavebního materiálu, tak patrně i s blízkostí pražského souměstí (*Škabrada – Dostál 1984*). Uvažujeme-li už delší dobu, že rozvinutý trh se zemědělskými výrobky v příměstských oblastech měl podstatný vliv i na architekturu příslušných vesnic, takto povšechný závěr nás uspokojí jen zčásti, četbou dosavadní historiografické literatury ale konkrétnější představu nezískáme.

Ačkoli bylo vícekrát poukázáno na význam mezioborového výzkumu předbělohorské venkovské architektury, vpravdě průkopnickým pokusem o provázanou interpretaci hmotných a písemných pramenů se stala až studie, kterou *M. Ernée* a *A. Stejskal* (2001) uveřejnili s odstupem bezmála tří desetiletí od doby, kdy se objevy nejstarších dochovaných staveb poddanských usedlostí dočkaly první souborné prezentace. Pozornost věnovali oblasti zvané Kouty, položené zhruba na půli cesty mezi Českými Budějovicemi a Českým Krumlovem. Byť se jedná o nevelké území, v tamních vesnicích (často spíš vískách) registrujeme výstavné gotické a renesanční kamenné objekty v tak velkém počtu, že v rámci českých zemí nemá srovnání.² Daná oblast se proto na první dojem zdá být slibnou příležitostí k bližšímu objasnění okolností výskytu náročné slohové architektury na venkově koncem 15. – poč. 17. století. Pečlivé zkoumání různých druhů písemných pramenů však dospělo k závěru, který nikoli vinou autorů zmnožil provokativní otázky, aniž by přinesl uspokojivé odpovědi. Co se týče stavební podoby sledovaných usedlostí (resp. vesnic), nejpodstatnější zjištění vyplynulo z porovnání raně novověkých šacunků příslušného českokrumlovského panství. Takto se podařilo doložit, že zdejší statky patřily k nejvýše ohodnocovaným venkovským nemovitostem rožmberského dominia, jistě tedy byly už v 16. stol. vnímány jako zvláštnost. Zároveň ale „v písemných pramenech nelze přesvědčivě doložit, že by koutecká anomálie měla vliv na životní styl a jednání obyvatel“ (*o. c.*, 337).

Málo povzbudivý závěr důkladně připravené statě o jihočeských Koutech přesto představuje podnětnou výzvu pro další mezioborový výzkum. Předkládaný článek je proto dílem zamýšlen jako konfrontace odlišných poznávacích přístupů. Shrnujeme výsledky několika příkladových studií, které měly za cíl drobnohledným způsobem prověřit, do jaké míry má takto koncipované bádání naději získat poznatky zajímavé pro obě strany. Konkrétněji řečeno: zda vůbec může přinést něco navíc než jen potvrdit velice pravděpodobnou domněnku, že hospodářský potenciál a zřejmě i stavební podoba usedlostí s

---

² Ojedinelou předbělohorskou architekturu kouteckého úkrají souhrnně charakterizovali a mnoho výtečných fotografií tamních staveb publikovali *S. Voděra* a *J. Škabrada* (1986). Bohužel zpravidla nedošlo na zevrubné průzkumy jednotlivých usedlostí, jedinou výjimkou se stal areál mimořádně výstavného statku čp. 1 v osadě Krnín (*Pešta 1997*). Nadto se v poslední době ukazuje, že dosavadní evidence kouteckých usedlostí se středověkými a raně novověkými památkami zdaleka není konečná (*Šerák 2006; Šnejd – Hansová 2008*).

gotickými a renesančními architektonickými prvky se jeví jako nadprůměrné už dávným venkovanům a úředníkům. Oproti studii o kouteckých usedlostech, soustředěné na komparaci vybraných lokalit se všemi vesnicemi rozsáhlého panství, rezignujeme na detailní postižení regionálního kontextu pojednávaných usedlostí. Vycházíme z pramenů berní povahy (urbářů, berní ruly, tereziánského katastru), jež rámcově charakterizují hospodářský potenciál toho kterého statku, a především z rozborů pozemkových knih uchovávaných – ovšem pokud jsou k dispozici – jména konkrétních držitelů. Přestože takto získané poznatky nepostačují k zobecnění, považujeme za stěžejní, že se nám poštěstilo vícekrát rozkrýt – byť třeba jen zčásti – společenské vazby a rozsah nemovitého majetku osob, které můžeme s větší či menší pravděpodobností pokládat za původce nákladných staveb se slohovými architektonickými prvky. Jsme přesvědčeni, že složitou sociální „typologií“ venkovského obyvatelstva adekvátněji přibližují drobné dílčí studie než příspěvky statistické povahy, byť i jim nelze upírat význam. Naše pozornost směřovala ke středočeským lokalitám situovaným většinou v úrodných oblastech. Sledované usedlosti nabízely držitelům dobré možnosti uplatnit se na trhu se zemědělskými produkty, zvláště pokud se jednalo o větší hospodářství s dostatkem polností pro nadprodukcí. Jak bude ukázáno, mnohým se tento předpoklad prosperity zdařilo využít s velkým úspěchem.

2.2. Konkrétní příklady

Skalsko (okr. Mladá Boleslav)

Vesnice Skalsko leží na severním Mladoboleslavsku, v kraji členěném hlubokými roklemi, který sice nepatří k nejúrodnějším oblastem, přesto zdejší polnosti umožňují v dobré kvalitě pěstovat všechny základní obiloviny (*Kypta – Šulc 2007*).³ V severní části středních Čech dnes evidujeme pouze ojedinělé doklady uplatnění pozdně gotických a renesančních architektonických prvků v zástavbě poddanských usedlostí,⁴ o to více vyniká honosná

---

³ Vzhledem k bilančnímu charakteru příspěvku upouštíme od citací písemných pramenů. Podrobný poznámkový aparát nalezne případný zájemce v primárních publikovaných studiích. Výsledky vlastního výzkumu v jednom případě (vesnice Solopysky) doplňujeme o velice cenné poznatky převzaté z rukopisného výstupu stavebněhistorického průzkumu provedeného institucí, kterou postačí uvést všeobecně známou zkratkou jejího názvu - SÚRPMO.

⁴ Nápadně malý počet známých dokladů staveb předbělohorského stáří v severní polovině Čech možná souvisí s výraznou, v podstatě „plošnou“ obměnou venkovské architektury v době kolem přelomu 18. a 19. století. V mnoha zdejších oblastech tehdy vzniká v důsledku prosperity spojené s pěstováním chmele velké množství výstavných staveb, zpravidla charakteristických patrových domů převážně roubené konstrukce. Nutno poznamenat, že na tyto památky byla dosud soustředěna největší badatelská pozornost. Ojedinělé nálezy pozdně gotických tesaných prvků na Litoměřicku, Českolipsku, Mladoboleslavsku a severním Mělnicku proto nelze

renesanční brána v průčelí skalského statku čp. 17. Těleso vjezdu s půlkruhově završeným portálem vrcholí dvouetážovou atikou nesenou výrazně vystupujícími tesanými polopilířky. Čelní strana oblouku záklenku je členěna masivním oblounem. Z historické zástavby usedlosti zbyly už jen mladší (nejspíš z 19. stol.) hospodářské stavby v týlu parcely.

Nepřekvapí, že veškeré úřední písemnosti ze závěru 16.-17. stol. vedou usedlost čp. 17 jako největší grunt ve vsi. Zvýšenou pozornost si zasluhují záznamy pozemkové knihy založené už v pol. 16. století. Prvním zapsaným držitelem se stal poddaný sedlák Petr Pecháček, jehož potomci a příbuzní zde hospodařili až do konce patrimoniálního období. Statek tedy bez rozpaků můžeme charakterizovat jako rodinný grunt. Petr Pecháček se jej ujal nejpozději v 60. letech 16. stol. a krátce před tím než skončil, patrně v r. 1586, nemovitost odkázal nejmladšímu synovi Jakubovi. Na staršího syna Jana, jenž v 80. a 90. letech působil coby skalský rychtář, převedl už v r. 1566 jiný statek ve vsi, který pozemková kniha zmiňuje jako *menší dvůr*. Tento Pecháček - podobně jako jeho otec - úspěšně usiloval o rozhojnění nemovitého majetku: v r. 1586 se zakoupil na další usedlosti ve vesnici, v r. 1595 nadto získal skalskou *hořejší* krčmu s masným krámem. Nejednalo se přitom o krátkodobé spekulativní investice, jimiž byla v této době motivována velká část majetkových převodů mezi poddanskými. Grunt získaný v r. 1586 odprodal teprve v r. 1604 a na statku, který mu postoupil otec, hospodařil až do své smrti v r. 1626. Ani mladší syn Jan nezapomněl: v r. 1601 si ve Skalsku rovněž pořídil druhý statek, z jehož držení se vyvázal také až po delší době v r. 1622. Členové rodiny Pecháčků jistě disponovali značnou finanční hotovostí, o čemž svědčí poměrně vysoké částky, které Petr i Jan skládali jako závdavky za zakoupené nemovitosti. Dost na tom, že členové rodiny Pecháčků v předbělohorském období patřili mezi nejbohatší sedláky v okolí, jejich sociální vazby přesahovaly lokální rámec, jak o tom svědčí sňatky dvou dcer Jana Pecháčka, provdaných za mladoboleslavské měšťany.

Solopysky (okr. Příbram)

V kopcovitém kraji Sedlčanska položená vesnice Solopysky přináležejí do skupiny nedaleko od sebe rozmístěných lokalit, které nás nutí upustit od přímočarého předpokladu, že úrodnost regionu podmiňuje výstavnost venkovské architektury (*Dittrich – Urban 1990*). Přestože se v měřítku středních Čech jedná o periferní oblast s méně příhodnými podmínkami pro zemědělství, dnes známe zhruba dvě desítky tamních poddanských usedlostí s celou

---

přímočaře poměřovat s regiony, kde máme doložen hojný výskyt kamenické produkce tohoto druhu (srov. *Krásný – Kypta – Šulc 2005; Šafránek - Škabrada 1983*).

řadou dokladů pozdně gotické a renesanční kamenické práce.⁵ Architektonické články mají sice zpravidla prostou podobu, dochované kamenné stavby předbělohorského stáří však nezřídka vynikají monumentální vzezřením. A dlužno dodat, že pozdně gotické tesané prvky se v areálech jednotlivých statků běžně objevují ve větším počtu.

Jednou z nejznámějších ukázek předbělohorské venkovské architektury se stala renesanční sýpka v Solopyskách, jejíž snímky nalezneme v mnoha publikacích. Mohutná budova s bohatě členěnými štíty dnes stojí osamoceně na okraji návsi, těsně u břehu rozlehlého rybníka. V literatuře je někdy označována jako tvrz, bezpochyby ale od počátku sloužila jako sýpka. Původně se nacházela uvnitř ohrazeného areálu usedlosti čp. 22, největšího gruntu ve vsi, jehož dnešní podobu a rozsah zčásti pozměnily stavební zásahy ve 20. století. V důsledku změn parcelních hranic a zboření ohradní zdi v návěsním průčelí statku došlo k umenšení pozemku dvora, proto dnes sýpka, označená teprve v moderní době jako čp. 4, budí dojem solitérního objektu. Kamenná patrová budova se dochovala ve velice autentické podobě, a to včetně původních stropů, izolačního lepence v podkroví, mříží v oknech či třeba dveří s kováními. Pouze okosem opatřená ostění portálů a okenních otvorů se řadí k běžné kamenické produkci. Naproti tomu oba štíty, složitě členěné římsami a polopilíčky, se vyznačují náročnou zednickou úpravou. S výstavbou sýpky snad souvisí tesaný překlad okna s vročením 1607, který donedávna volně ležel před jejím průčelím. Sice není jisté, zda byl tento kvádr původně osazen ve zdivu sýpky, nicméně podle tvaru štítů lze zbudování objektu bezesporu položit do doby kolem přelomu 16. a 17. století. Tím ale výčet předbělohorských památek v usedlosti čp. 22 zdaleka nekončí, třebaže tomu při pohledu z návsi vůbec nic nenavědčuje. Obytný dům, výrazně přestavěný ve 20. století, v sobě skrývá starobylou světnici završenou valenou klenbou s velkými trojbokými lunetami, jejichž výrazné hřebínky se protínají ve vrcholu. Jádru stavby lze proto vřadit do 2. pol. 16. – poč. 17. století. Ke středověkým či raně novověkým etapám patrně patří i jiné části domu, jak napovídá tesaný portál pozdně gotického charakteru, osazený ve dvorním průčelí ve vstupu do síně. V areálu usedlosti se navíc nacházejí volně položené nebo druhotně použité díly minimálně čtyř pozdně gotických portálů a jednoho okenního otvoru, které ještě více umocňují představu o stavebně výjimečné podobě statku. Výše jsme shrnuli zjištění učiněná

---

⁵ Podobně jako i v jiných regionech byly gotické a renesanční slohové prvky vesměs objeveny při plošném, tzv. inventarizačním průzkumu lidové architektury na území příslušného okresu (*Škabrada – Dostál 1985*). Doklady kamenné zástavby předbělohorských vesnic registrujeme i v několika dalších „periferních“ oblastech v horách, podhůřích či vrchovinách, v tom kterém kraji se ale zpravidla jedná o jednotlivé, nebo málo početné objekty (např. *Aderle – Procházka – Švábek 1987; Durdik – Chotěbor – Kašpar 2000; Šerák 2006*).

při pouze orientačním stavebněhistorickém průzkumu, budoucí důkladné ohledání a zaměření celého statku by jistě přineslo mnohem více poznatků.

První písemné prameny, které poskytují vhléd do sociální struktury vesnice, spadají do 1. pol. 17. století. Při pročitání čtyř urbářů (z let 1604-1637) a nejstarší pozemkové knihy (založené r. 1605) se mezi jmény osedlých nejčastěji setkáme se členy bohatě rozvětvené rodiny Hronů. A co je pozoruhodné: jejich potomci dodnes nepřetržitě vlastní kdysi zjevně nejvýstavnější statek čp. 22. Jako jeho nejstaršího známého držitele známe Jana Hrona, prvně uvedeného v r. 1604. V r. 1613 postoupil grunt synovi za 600 kop míšeňských grošů, což byla nejvyšší částka mezi oceněnými grunty v Solopyskách v 1. pol. 17. století. Starý hospodář patrně odešel na odpočinek na nevelkou, dnes beze stopy zaniklou usedlost čp. 28, která je v pozemkové knize vedena jako chalupa Jana Hrona (ovšem prvně už k r. 1605). K založení této usedlosti (výminku), která se nacházela před návěsním průčelím statku čp. 22, pravděpodobně došlo až na poč. 17. století, což ukazuje na jednu z možných příčin vzniku tzv. domkářské zástavby v prostoru návsi.

Kamenná předbělohorská architektura usedlosti čp. 22 nebyla ve vesnici ničím výjimečným. Současná podoba obytného domu usedlosti čp. 5 s brizolitovou omítkou navenek také nenasvědčuje velkému stáří, přinejmenším zadní část s patrovým komorovým blokem si ale naši pozornost zaslouhuje. V interiéru adaptovaného domu našťěstí zůstal ušetřen tesaný sedlový pozdně gotický portál umístěný ve vstupu do horního podlaží komory. I dějiny této usedlosti jsou spojeny se členy rodu Hronů. V r. 1608 neosazený grunt zakoupil přímo od vrchnosti Mikuláš Hron pro svého syna Václava. Ten pak podle záznamů urbáře získal v téže době od vrchnosti další pustý statek, jenž se zřejmě rozkládal v místech rozlehlé zahrady zakreslené na mapě stabilního katastru západně od usedlosti čp. 5. Autoři stavebněhistorického průzkumu se zřejmě důvodně domnívají, že výstavbu komorového dílu domu lze klást až do doby hronovské držby statku.⁶ V r. 1608 totiž ohodnocení neosazeného statku čp. 5 činilo „pouze“ 250 kop grošů míšeňských.

Starobylý komorový díl je rovněž obsažen ve hmotě novodobě výrazně přestavěného obytného domu v usedlosti čp. 12. Dvoutraktový blok má tentokrát jen jedno podlaží rozdělené do dvou místností, samostatně přístupných tesanými portály sedlového tvaru. V hospodářské přístavbě domu je druhotně osazen ještě jeden sedlový portál. Kromě toho se v areálu usedlosti nalézají několik jednotlivě užitých článků dalších gotických portálů. Dvůr

---

⁶ Uvažované datování výstavby komorového bloku domu až do poč. 17. stol. není v rozporu s přítomností sedlového portálu. Ve venkovském prostředí se tesaná ostění gotického charakteru objevují i v závěru předbělohorského období (srov. *Voděra – Škabrada 1986*, obr. 269-272).

statku čp. 12 tedy v předbělohorském období obklopovalo několika kamenných objektů, podobně jako u velké hronovské usedlosti čp. 22. O výstavnosti gruntu svědčí i jeho poměrně vysoké ohodnocení, které v r. 1605 činilo 400 kop míšeňských grošů, tj. dvě třetiny ceny statku čp. 22. Výčet identifikovaných gotických článků v zástavbě vesnice uzavírají nálezy z usedlosti čp. 16. Kromě fragmentu ostění okenní otvoru jde především o portál brány do zahrady, jenž je ve svém nynějším umístění osazen patrně druhotně.

Záluží (okr. Praha-východ)

Historická zástavba nevelké vesnice Záluží, jež se nachází v těsné blízkosti městečka Čelákovice, do současnosti přetrvala ve velice zuboženém stavu, a to včetně dvou usedlostí s doklady pozdě gotické kamenické produkce (*Kypta – Šulc 2005*).⁷ V areálu kdysi největšího, dnes však nejvíce zdevastovaného statku čp. 10 alespoň zbyla pozoruhodná hospodářská stavba z poč. 19. stol., ze zbořeného obytného domu zůstal ušetřen jen sklep s pozdě gotickým tesaným portálem. Prosté obdélné ostění s okosem jen matně připomíná někdejší výstavnou podobu statku, jehož parcela na mapě stabilního katastru nápadně vyniká velkou rozlohou. Rozsah orné půdy vypočítaný na 288 výsevkových korců, který u tohoto statku eviduje berní rula, vysoce převyšoval polnosti ostatních gruntů ve vesnici (ty se pohybovaly v rozpětí 114-216 výsevkových korců). Za zmínku stojí, že v písemné agendě vrchnostenských úředníků se už k r. 1520 dozvídáme, že jeho tehdejší držitel byl zároveň zálužský rychtář. Neméně zajímavé je ovšem zjištění, že v předbělohorském období s nejrozlehlejším statkem ve vesnici suverénně nakládaly ženy – vdovy, a to dokonce třikrát v rozmezí 20.-90. let 16. století. Selky si dokonce vyměnily, že grunt postoupí, jen pokud shledají své syny či zete dobrémi hospodáři. Nadto jedna z nich poté, co se podruhé provdala, nesvěřila rozhodnutí o převodu gruntu novému manželovi. Tato okolnost zpochybňuje i dnes v literatuře hojně zastoupené úvahy o podružné úloze ženy v tradiční venkovské komunitě.

Na protilehlé straně návsi, v čele usedlosti čp. 5, stála kamenná brána, z níž se dnes dochovaly pouze postranní pilíře s osekanými kvádry ostění portálu průjezdu. O předbělohorském stáří tělesa vjezdu svědčí kamenická úprava tesaných prvků a především fragmenty charakteristického iluzivního kvádrování, v omítce provedeného na pilířích. Mezi

---

⁷ Ve vesnicích v širším okolí Čelákovic - ostatně jako v celém středním Polabí - dnes evidujeme poměrně malý počet staveb či jejich pozůstatků, datovatelných do předbělohorského období. Kromě níže uvedených příkladů (Černíky, Jenštejn, Podolanka, Vykáň) stojí za připomenutí relikty kdysi velice výstavné, dnes rozparcelované usedlosti v obci Stránka u Záp na Brandýsku (*Podlaha – Šittler 1901; Škabrada – Smetánka 1974*). Třebaže není pravděpodobné, že v budoucnu výrazněji přibudou další lokality s nálezy slohových prvků gotického či renesančního charakteru, lze se nadít nejednoho pozoruhodného nálezu. Kupř. teprve nedávno byla publikována dokumentace velkých torz pozoruhodné malované výzdoby fasád sýpky, podle dendrodat vystavěné ve 2. pol. 16. stol., v usedlosti čp. 4 v Dědibabech, drobné více na jižním Mělnicku (*Pešta 2004*).

zaznamenanými držiteli usedlosti upoutá naši pozornost nejvíce osoba Jana Nováka, jenž se na gruntu zakoupil v r. 1567 a nakládal s ním až do své smrti v, nebo krátce před r. 1612. Přestože jeho synové z vesnice odešli, statek byl až do 18. stol. nazýván *novákovský*. Toto přízvisko jistě nezískal náhodou, což výmluvně dosvědčuje vzrůst ceny nemovitosti po dobu Janovy držby. Zatímco v r. 1567 statek stál 275 kop míšeňských grošů, v r. 1613, kdy jej odprodávali potomci zesnulého hospodáře, ocenění vzrostlo až na 1200 kop míšeňských grošů. Roli přitom hrála i skutečnost, že k usedlosti tehdy přináležela krčma situovaná patrně už v předbělohorské epoše na severním okraji vesnice, kudy procházela frekventovaná cesta. Byť není prameny přímo doloženo, zda krčmu nechal zříditi či ji přikoupil Jan Novák, nebo některý z jeho předchůdců, vzhledem k nárůstu ceny gruntu se ale první možnost jeví jako mnohem pravděpodobnější. Obsáhlý soupis cenných součástí pozůstalosti z r. 1613 ukazuje hospodářství nadstandardně zásobené obilím, jakož i živým a mrtvým inventářem. Jan Novák na statku prosperoval už od počátku, což dokládá poměrně krátká doba deseti let, během níž vyrovnal celkovou cenu nemovitosti. Z úspěšného otcova statkářského působení těžili jeho potomci. Dva synové dosáhli značného sociálního vzestupu, který byl spojen – nejspíš díky vzdělání, které jim otec poskytl – s úřednickou kariérou. Václav starší Zálužský zastával v r. 1588 post důchodního písaře na panství Bandýs nad Labem a na přelomu 16. a 17. stol. dokonce dosáhl na úřad hejtmana komorního panství Lysá nad Labem. Nejenže se počítal k měšťanům Starého Města pražského, v r. 1588 jej císař Rudolf II. povýšil do vladyckého stavu, udělil mu erb a predikát z *Vostrokal*. Také Václava mladšího Zálužského lákala možnost úspěchu v byrokratických službách; v r. 1612 působí na panství Mělník a v r. 1615 na panství Zahořany. Neméně zaujmou osudy třetího známého syna Jana Nováka – Pavla Nováka, o němž jsme se dozvěděli teprve dodatečně, doslova náhodou, a to v rámci přípravy studie o usedlostech ve vesnici Trněný Újezd na Kladensku (*Ježek – Kypta – Šulc 2010*). V dané lokalitě donedávna unikal pozornosti rozlehlý dům v kdysi mimořádně výstavné usedlosti čp. 20, na jehož průčelí došlo k obnažení nevelkých fragmentů nejstarší omítkové vrstvy se zbytky pozoruhodné malované výzdoby barokního charakteru. Nutno zdůraznit, že se jedná o mohutnou patrovou stavbu, jednu z největších jaké známe z prostředí poddanských usedlostí. Onen Pavel Novák se r. 1592 zakoupil právě na tomto statku a disponoval jím přinejmenším do r. 1609 (do toho roku byly vedeny dochované úřední zápisy). Oproti dřívějšímu období nemáme důvod pochybovat, že Pavel Novák na statku řádně hospodařil. K objasnění dalších dějin dvora v 1. pol. 17. stol. se nedostává žádných zpráv. Až z údajů berní ruly vyplývá, že nemovitost získal pan Jakub Feldschosse, důstojník. A i následní držitelé přináleželi mezi nepoddané osoby. Je dost možné, že už v době života Pavla Nováka patřila

újezdská usedlost čp. 20 mezi nejvýstavnější grunty v kraji, tak jak tomu nepochybně bylo v 18. a 19. století.⁸ Její dnešní podobu sice určují barokní a klasicistní stavby, jejich neobyčejně velké hmotové rozměry dávají leccos tušit o hospodářském potenciálu statku i v předchozím období. V čele usedlosti stojí rozlehlý patrový dům, na jehož návesním průčelí se uchovaly zbytky malované raně barokní výzdoby v podobě iluzivních pilastrů a podokapního pásu tvořeného vegetabilními ornamenty. Kdysi honosná fasáda výmluvně vypovídá o prosperitě statku v pobělohorském období, kdy jej výhradně držely osoby stavovského původu.

Toušeň (současný název: Lázně Toušeň, okr. Praha-východ)

Městečko s historickým názvem Toušeň se nachází v komunikačně značně exponované poloze na levém břehu Labe, zhruba ve středu cesty spojující Brandýs nad Labem s Čelákoviciemi (*Kypta – Pešta – Šulc – Veselý 2008*). Při charakteristice úrodnosti regionu postačí podotknout, že katastry zdejších obcí vynikají vysokým podílem polností s černozeměmi. Přestože vesnice Toušeň byla patrně kolem přelomu 1. a 2. čtvrtiny 16. stol. povýšena na městečko, i poté můžeme lokalitu nahlížet jako vesnické prostředí. Navzdory nově nabytému statutu totiž plně setrvává sídlištěm agrárního charakteru. Právní postavení zdejších osedlých se jen minimálně odlišovalo – na rozdíl od blízkých Čelákovíc, Brandýsa nad Labem nebo Kostelce nad Labem – od okolních vesnic brandýského panství; obyvatelé nepožívali osobní svobodu a podobně jako venkovští poddaní byli zatíženi všemi složkami povinností vůči vrchnosti. Městečko nedisponovalo žádnými výsadami ani nemělo vlastní pečeť.

Na severním okraji intravilánu, v sousedství zaniklého hradu, se v areálu někdejšího mlýna dochovalo pozoruhodné renesanční obytné stavení, dnes rozdělené na dvě samostatně evidované části, čp. 30 a 31. Současný půdorysný rozsah i dvoupodlažní členění rozlehlého kamenného objektu odpovídají předbělohorskému stavu. Důkaz pro toto tvrzení poskytují větší či menší plochy omítek se sgrafitovou výzdobou na všech fasádách. Ovšem už jen letmý pohled na půdorys domu, na němž shledáme hned několik nelogických ústupků líců obvodového zdiva, dává rámcovou představu o etapovém vývoji. Hlavní (severní) obytný díl vznikl patrně ve 2. třetině 16. stol. přestavbou pozdně gotického objektu neznámé funkce. Starší konstrukce lze dobře odlišit podle zmíněných ústupků. Nové stavení mělo obdélný, do dvou traktů rozdělený půdorys, z něhož na jedné z kratších stran vystupoval rizalit. Ten

---

⁸ Vzpomeňme, že právě oblast v severozáp. sousedství Prahy vyniká velkým počtem dokladů výstavných kamenných objektů předbělohorského stáří, které stály v poddanských usedlostech (*Škabrada – Dostál 1984*).

pravděpodobně obsahoval schodiště, jež propojovalo přízemí s prvním patrem a snad také s hypoteticky předpokládanou dřevěnou či hrázděnou nástavbou. Fasády domu sjednotila plošně provedená sgrafitová výzdoba v podobě iluzivního kvádrování, v přízemí sestaveného z prostých obdélníků, v patře z tzv. psaníček. Souvisle dekorovanou plochu členily dnes vesměs zaniklé omítkové pasparty okenních otvorů s vegetabilními motivy. Ve 2. pol. 16. stol. byla dispozice domu prodloužena o v půdoryse lichoběžníkovou přístavbu, neorganicky napojenou na schodišťový rizalit. Její průčelí rovněž pokryla sgrafitová rustika, tentokrát sice tvořená pouze jednoduchými obdélníky, avšak završená korunní římsou se složitě komponovanou vegetabilní a geometrickou výzdobou. Těsně pod parapety oken prvního patra se v rozsahu jednoho vynechaného pásu iluzivních kvádrů uplatňuje modrošedě natřená vrstva hrubé podkladní omítky. Stejně je pojednána plocha štítu. Na skromných fragmentech omítkových paspart okenních otvorů přízemí lze rozpoznat torza vegetabilních a zoomorfických motivů. V přístavbě byla od počátku zřízena pekárna s mohutnou exteriérovou pecí. Konstrukce jejího cihelného pláště takřka zanikla, zbyl jen nevelký fragment v místech napojení kopule na obvodové zdivo domu. V interiéru prvního patra se nad zaslepeným obslužným otvorem dodnes dochoval mohutný dymník, na který navazuje komín vsazený do štítové zdi.

První zmínku o existenci mlýna v Toušeni nalezneme v listině z r. 1370. Zřejmě již tehdy přináležel k areálu hradu, což s jistotou můžeme prokázat až podle zprávy z r. 1530. Tehdy mlýn spolu s hradem a příslušným hospodářským dvorem vyhořel. Po r. 1547, kdy se Toušeň stala komorním majetkem, byl mlýn pronajímán. Záhy se na delší dobu ocitl v rukou mlynáře Cypriána, který jej užíval už v r. 1554 (či krátce před tím) a hospodařil zde až do své smrti v r. 1593, nebo 1594. Do tohoto časového rozpětí lze nejspíš klást rozsáhlé renesanční přestavby výše popsaného obytného domu. Nepřímo se o nich zmínili Cypriánovi potomci během majetkového sporu o danou nemovitost, když prohlásili, že jejich otec *na nejvyšší spuštěný* mlýn značně zhodnotil, přičemž na jeho *zlepšení* vynaložil *do několika tisíc svých vlastních peněz*. Cyprián získal mlýn na základě královského majestátu nejprve do pronájmu, teprve r. 1556 jej v souladu s poručením krále a místodržícího arciknížete zakoupil za poměrně vysokou částku v hotovosti složených 300 kop grošů. Současně mu byl prodán i díl *zámku starého toušimského* a bylo výslovně ustanoveno, že Cyprián a jeho potomci budou moci s majetkem s vědomím hejtmána dle své vůle nakládat, mají ale *poddaností a poslušenstvím náležeti k témuž zámku našemu Brandejsu a ti hejtmanem našim jako jiní poddaní naši toho panství v potřebách svých se řídit a spravovat*. Toušeňský mlýn dlouhodobě představoval nevídanou konkurenci komorním režijním mlýnům. Tomu se

vrchnostenští úředníci pokusili čelit nařízením vydaným nedlouho před r. 1560, které na přerovském panství omezilo právo poddaných vozit obilí do poplatných mlýnů. Cypriánovi a čelákovickému mlynáři Janovi se však společnou suplikací podařilo zvrátit toto rozhodnutí. Rozkaz přerovskému hejtmanu, aby *poddaní ... vůli a svobodu měli, do mlejnu Jeho Milosti Císařské nebo do těch, z kterých Jeho Milosti Císařské plat vychází, voziti, kdež se jim líbí*, došel od samotného arciknížete. Tomu jistě napomohla i síť společenských kontaktů Cypriána a jeho rodiny. Výmluvně o tom vypovídá jen o rok mladší rozhodnutí císaře, podle něhož byl sourozencům Cypriánovi, Janovi a Mikulášovi Roudnickým udělen erb a predikát *z Mydlovaru*. Držitel toušeňského mlýna se poté hrdě podepisoval jako *Cyprián Roudnický z Mydlovaru a na Mlejně v Toušeni* a užíval i vlastní pečeť. Sociální vzestup to byl jistě značný, neboť v r. 1547 v pramenech zastihneme Cypriána ještě coby tovaryše v brandýském mlýně. Podle svědectví jeho potomků se v náklonnosti panovníka podstatným způsobem projevila skutečnost, že se Cyprián vícekrát osvědčil jako odborník při mlýnských stavbách na korunních statcích. Postupně vzrůstající prestiž movitého mlynáře se odráží i v příbuzenských vazbách: obě jeho dcery byly provdány za osoby šlechtického stavu; Anna za člena rodu Cukrů z Tamfeldu, Kateřina za Viktorina Škopka z Elentperku, který úspěšně budoval byrokratickou kariéru ve službách komorní správy.

Rozsáhlé renesanční úpravy obytného stavení nás nenechávají na pochybách, že držba toušeňského mlýna přinášela významné zisky. Kromě toho Cyprián vkládal nemalé částky na rozhojnění nemovitého majetku, k němuž v r. 1578 připojil velkou usedlost v nedalekých Mstěticích a před r. 1592 přikoupil v téže vesnici další grunt, kde byla zřízena krčma. O mlynářových finančních možnostech svědčí také aktivní úvěrové operace (zřejmě jen zčásti) zaznamenané v městských knihách v Brandýse nad Labem. Po Cypriánově smrti se toušeňský mlýn nacházel ve společném vlastnictví pozůstalých. Dědici ale museli opakovaně vést spory se správou panství, jež se týkaly snahy uplatnit vrchnostenský monopol na mletí obilí. Kolem přelomu 15. a 16. stol. přešel toušeňský díl majetku do rukou Kateřiny Roudnické z Mydlovaru a jejího manžela Viktorina. V průběhu třicetileté války mlýn utrpěl značné škody a ve 2. pol. 16. stol. byl ve zchátralém stavu od Škopků vykoupen a učiněn z něj režijní vrchnostenský provoz.

Vykáň (okr. Nymburk)

Poblíž Českého Brodu situovaná vesnice Vykáň sestává vesměs z velkých selských dvorů (*Kypta – Šulc – Veselý 2005*). K nejrozlehlejšímu náleží usedlost čp. 5, která na mapě stabilního katastru zaujímá největší výměru. Její nynější podobu určují stavby zbudované

nejdříve na přelomu 19. a 20. století. Ale pro nás má jedinečný význam kresba kolorovaná akvarelem ze závěru 19. stol., kterou vlastní současný majitelé statku. Zprostředkovává čelní pohled na usedlost z doby, kdy v jejím průčelí ještě stály dvě pozoruhodné brány. Jedna vedla do dvora, druhá, tehdy zaslepená, byla začleněna do ohradní zdi zahrady. U paty záklenku poměrně prostého tělesa průjezdu do dvora spatřujeme schematicky zakreslený erb s málo zřetelným znakem. Brána bohužel zanikla, naštěstí se však dochoval tesaný článek s heraldickou reliéfní výzdobou, jenž je dnes osazen na sloupku vrat ve vjezdu do dvora. Někdejší segment záklenku portálu nese lehce nakloněný kolčí štítek se třemi hřibovitými houbami. Charakter štítového podkladu erbu dovoluje při datování kamenického prvku uvažovat o rozpětí závěru 15. – 1. poloviny 16. století. Naopak výstavbu dnes rovněž zbořeně goticko-renesanční brány v ohradní zdi zahrady lze patrně určit mnohem přesněji - k r. 1536. Přestože kreslířem zachycený letopočet na záklenku jejího bohatě profilovaného gotického ostění nelze s jistotou přečíst (nejasné jsou právě dvě poslední číslice), v místě zaniklé brány je v líci ohradní zdi dnes osazena destička s uvedeným vročením. Přestože destička zjevně nebyla zhotovena v 16. stol., zdá se, že se daný letopočet skutečně váže k dataci na záklenku portálu. Zato bez jakýchkoli obav můžeme důvěřovat znázorněnému průčelí brány. O důkladnosti kreslířova záznamu nás přesvědčí srovnání s několika dochovanými tesanými prvky (vrcholovým frontonem štítového nástavce a díly ostění stojek portálu), v současnosti druhotně užitými v ohradní zdi. Zarazí nás, že zatímco do dvora se vstupovalo poměrně prostým průjezdem, brána do zahrady vynikala nesrovnatelně reprezentativnější podobou: průjezd byl rámován složitě profilovaným portálem, dodatečně bylo těleso brány zvýšeno složitěji členěným renesančním štítovým nástavcem. Takto honosně pojednaná brána má jen několik málo paralel v prostředí poddanských usedlostí.⁹ Pozornost si také zaslouhuje tesaný kvádr osazený dnes druhotně v průčelí stodoly, na němž je zřejmě autenticky vyryto vročení 1595. Daný letopočet se patrně vztahuje k výstavbě či přestavbě některého z objektů v areálu dvora; o něm ovšem nic nevíme.

Je důležité poznamenat, že na katastru Vykaně převažují polnosti s černozeměmi, které pro zemědělskou produkci, hlavně pro pěstování pšenice, skýtaly mimořádně příhodné podmínky. Ovšem co do rozsahu orné půdy shledáváme mezi zdejšími poddanskými usedlostmi značné rozdíly příznačné právě pro úrodné oblasti středních Čech. Souhrnnou představu o míře sociální stratifikace obyvatel vsi v raném novověku přibližuje berní rula z r. 1654. I pokud pomineme nemovitosti, jejichž držitele úředníci započítali mezi chalupníky či

---

⁹ Kromě námi pojednávaných příkladů ze Skalska a Podolanky lze uvést bohatě profilovaný hrotitý portál brány usedlosti čp. 3 v Krníně v jihočeské oblasti Kouty (*Voděra – Škabrada 1986*).

zahradníky, pohybují se hodnoty půdního fondu u celkem 13 selských gruntů ve značně širokém rozpětí 48-174 výsevkových korců. Vysoce rozrůzněný hospodářský potenciál jednotlivých statků se jistě odrazil v možnostech osedlých. O jednom z konkrétních důsledků tohoto jevu se dočteme v pozoruhodném zápisu vrchnostenských úředníků z r. 1529. Tehdy jeden z vykáňských sedláků jménem Duchek Hřib zakoupil ke svému dvoru sousední podsedskou usedlost, *aby sobě kus dvoru od něho mohl připojiti k svému dvoru pro vzdělání vrat do svého gruntu*. Protože úředníci lpěli hlavně na zachování výše příjmů plynoucích vrchnosti, zavázali Duchka tím, že po ukončení výstavby *vrat* opraví dotyčný podsedský grunt a znovu jej ve dvouleté lhůtě osadí novým hospodářem. Vzhledem k fragmentární povaze písemných pramenů bohužel s jistotou nevíme, kterou usedlost Duchek Hřib držel. Uvažujeme-li však o spojitosti se statkem čp. 5, jeví se tento předpoklad jako důvodný, byť neprokazatelný. Snad není náhoda, že ve Vykáni existoval grunt, jehož někdejší držitel jej označil zvláštním heraldickým znamením tří hřibovitých hub. Nelze ovšem takto přímo usuzovat, že daným erbem se mohl pyšnit onen Duchek. Zdá se, že příjmy mohlo být odvozeno pouze od držby statku, jímž dříve disponovala nobilitovaná osoba, která bránu vystavěla. Doposud se nám ale nepodařilo dohledat údaje o rodu, který daný erb užíval.

Pokoušíme-li se identifikovat záznamy o usedlosti čp. 5 v nejstarší pozemkové knize z let 1568-1672, dospějeme k velice rozporuplnému výsledku. Pokud budeme důvěřovat fassi tereziánského katastru, pak grunt ztotožníme s nemovitostí, která se ocitá – poměříme-li podle rozsahu polností a výše dobového ocenění - u samé spodní hranice velikosti selských statků ve vsi. Kupř. v r. 1567 by byla převedena za pouhých 30 kop grošů. Takovému ohodnocení odpovídají i údaje berní ruly, která u dané usedlosti eviduje pouze 54 korců orné půdy. Držitele jednoho z nejmenších selských dvorů si ale sotva představíme jako stavebníka honosné goticko-renesanční brány nebo brány s heraldickou výzdobou. Pravděpodobná příčina uvedené nesrovnalosti patrně souvisí s tím, že analýzu majetkoprávní a prostorové kontinuity jednotlivých usedlostí do značné míry ztěžuje absence pozemkových knih ze 2. pol. 17. století, které zřejmě vůbec nebyly vedeny. Nebudeme-li respektovat návaznost tereziánského katastru na berní rulu, která nám umožňuje překlenout mezeru v evidenci pozemkových knih, naskýtají se logičtější - také ale hypotetické - možnosti identifikace. V nejstarší pozemkové knize nás upoutají především záznamy o jednom ze dvou statků držených Viktorinem Škopkem z Elentperku, zmíněným už v pasáži o toušeňském mlýnu. Nejen proto si daná usedlost zaslouhuje naši zvýšenou pozornost. Její historie i hospodářský potenciál by daleko více odpovídaly reprezentativnímu vzezření bran usedlosti čp. 5. Navíc nás zaujme, že členové rodiny užívající příjmy Hřib jsou v pozemkové knize

zapsáni v 60. a 90. letech 16. stol. coby příjemci vejrunkových splátek gruntu nazývaného *škopkovský*. Podle toho sice můžeme hypoteticky usuzovat, že na usedlosti Hřibové dříve hospodařili, přičemž si vybavíme bránu s erbovním znamením. Na druhé straně je třeba zohlednit různé možnosti nabývání vejrunkových splátek, spojitost mezi záznamem z r. 1529 a zápisem zmíněných splátek proto může být jen zdánlivá. V souvislosti s tématem předkládaného článku přesto připadá dějinám *škopkovské* usedlosti velký význam. V r. 1564 ji za 450 kop grošů získává výše zmíněný Viktorin, jenž statek užíval jako stavovská osoba na základě emfyteutického práva. Dvůr držel ještě v r. 1597, kdy se zakoupil na jiné vykáňské usedlosti. *Škopkovský* statek zpustnul v průběhu třicetileté války a v r. 1654 jej Viktorinovi dědici odprodávají Jiljímu Rejnellovi ze Strašnic, hejtmanovi panství Škvorec. Tehdy k nemovitosti přináleželo 144 výsevkových korců, což představuje takřka trojnásobek rozlohy polností statku, který bychom podle záznamů fassé tereziánského katastru (nejspíš mylně) spojili s usedlostí čp. 5. Ještě vyšší rozdíl zeje v ocenění obou gruntů, stanovených v 60. let 16. století. Podle výše šacuňku pochopitelně nelze přímočaře poměřovat výstavnost toho kterého gruntu, vzájemný rozdíl (30 oproti 450 kopám grošů) je přesto velice výmluvný.

Viktorin Škopek z Elentperku získal kromě dvou vykáňských usedlostí i dům v Českém Brodě, zakoupený v r. 1565 za 400 kop českých grošů, a také už víme, že nemovitý majetek rozhojnil i díky sňatku s dcerou Cypriána Roudnického z Mydlovaru. S tchánem jej pojilo nejen příbuzenské pouto, ale i podobné okolnosti sociálního vzestupu. Shodou okolností mu byl rovněž v r. 1561 udělen šlechtický predikát a erb, což úzce souviselo s úspěšnou byrokratickou kariérou; v 60. letech 16. stol. Viktorin působil ve funkci důchodního písaře na panství Přerov nad Labem. Teprve dodatečně, během přípravy studie o toušeňském mlýnu, se nám podařilo vyhledat soupis inventáře *škopkovského* vykáňského dvora z r. 1566 (*Kypta et al. 2008, 74, 76*). Náhodný objev cenného dokumentu dává naději, že bude možné rozhojnit naše poznatky i o dalších sledovaných usedlostech. V soupisu se zrcadlí nejen hospodářství nadprůměrně vybavené živým i mrtvým inventářem a četným hospodářským náradím, ale získáváme také základní představu o dispozici obytného domu a usedlosti, nadto známe i cennější kusy mobiliáře domácnosti. Zmíněny jsou dvě *světnice* s celkem 5 stoly, 4 *almarami v koutech* a *hrncem měděným v kamnech*, další 2 *almary* stojí v síni před jednou ze světnic. V komoře, v níž Viktorin *sám líhá s manželkou svou*, se nacházela 2 lůžka, *almara* a 4 truhly se šaty obou manželů, ubrusy a ručníky. Dále velká, plechem okovaná truhla na nohách a 2 menší truhly s pozůstalostí (*šaty chodící*) po zesnulé Viktorinově matce. Uloženo zde bylo mnoho kusů cínového nádobí (20 větších a menších misek, 17 talířů, cínová *medenice*, 13 větších i menších konvic, *flaše*) a také cínové

umyvadlo. Vybavení další komory také sestávalo ze 2 lůžek a 2 truhel s povlaky a plátnem. V komoře *na pavlači* bylo uskladněno hospodářské nářadí. Výrazný zlom v dějinách Vykáně znamenala třicetiletá válka, v jejímž průběhu vesnice značně zpustla, a to včetně obou Škopkem držných statků. V zápise z r. 1654, zaneseném do pozemkové knihy, se o nich dočteme, že byly *do gruntu vypálené*.

Ve Vykáni evidujeme ještě jednu usedlost, do níž se kdysi vstupovalo honosnou bránou předbělohorského stáří. Ve vjezdu do dvora statku čp. 29 se dochoval jeden z pilířů někdejšího průjezdu, v němž zůstalo osazeno bohatě profilované ostění stojky a části archivolty goticko-renesančního tvarosloví. Za zmínku ještě stojí fragment gotického článku, nejspíše z okenního otvoru, druhotně užitý ve zdivu obytného domu. Tentokrát lze podle zápisů pozemkové knihy dobře postihnout dějiny gruntu už pro předbělohorské období. Nejstarším známým držitelem byl poddaný Pavel Teplík, prvně zmiňovaný v soupisu vykáňských osedlých z r. 1564. Zdá se, že na statku hospodařil značně dlouhou dobu, zřejmě více jak 45 let. Po jeho smrti v r. 1609 statek přešel do rukou syna Kašpara Teplíka, jenž ale tři roky na to zemřel a dobře zásobená usedlost, oceněná na 900 kop grošů, byla v r. 1612 prodána poddanému Janovi Kudrnovi z Podmok, který se oženil s vdovou po Pavlovi Teplíkovi. V r. 1631 statek shořel během průtahu saským vojskem, vzápětí byl sice alespoň zčásti obnoven, avšak podle zápisu v pozemkové knize z r. 1657 přesto zpustnul, přičemž zbyly jen *kamenné spodky* budov. Podle raně novověkých pramenů berní povahy se statek řadil k usedlostem s největším hospodářským potenciálem ve vesnici.

Černíky (okr. Nymburk)

Cesta, která z Vykáně míří na jih do Českého Brodu, protíná po několika stech metrech intravilán o něco menší vesnice Černíky (*Kypta – Šulc – Veselý 2005*). Tvar i rozsah její lehce obdélné návsi se patrně neodlišují od předbělohorské situace. S jistotou se to dá říct o jižní straně, kde se v areálech dvou sousedních usedlostí dodnes funkčně uplatňuje větší počet tesaných článků gotického tvarosloví. Podle rozložení příslušných staveb lze důvodně předpokládat, že stáří stávajícího parcelního uspořádání (pomineme-li novověké dělení usedlostí) sahá přinejmenším k přelomu středověku a novověku. Do dvora statku čp. 1 se ještě nedávno vjíždělo pozdně gotickou bránou s půlkruhovým portálem sestaveným z masivních tesaných bloků. Někdy v 70. či 80. letech min. stol. byla z velké části ubourána, zůstalo alespoň její torzo v podobě pilíře hlavního průjezdu s navazující brankou pro pěší. V jednom z návesních koutů dvora usedlosti, sevřeného na všech čtyřech stranách zástavbou (převážně ze závěru 19.-20. stol.), se nachází zchátralý kamenný objekt, o jehož pozdně středověkém

stáří nemůže být pochyb. V dnešním stavu se patrně jedná o torzo; podle mohutných konzol usuzujeme, že na dochované, zčásti podsklepené přízemí navazovalo zaniklé patro, o jehož existenci svědčí mohutné konzoly na dvorním průčelí, umístěné v úrovni stropu přízemí. Patrně nesly podestu pavlače. Domníváme se, že dispozice prvotní stavení etapy odpovídá spíše hospodářskému než obytnému využití. Podlouhlý půdorys je rozdělen do tří původně neprůchozích místností, do nichž se vstupovalo pozdně gotickými obdélnými portály osazenými ve dvorním průčelí. Kameník opatřil hladké pohledové líce kvádrů stojek i překladů pouze okosem. Zato ostění okenního otvoru prostředního dílu lze označit za výjimečné. Jeho poměrně reprezentativní podoba (velké rozměry, neobvykle segmentově vykrojený překlad, složitější profilace hran článků) nás překvapí, protože takovou ukázkou kamenické práce bychom naopak očekávali u (zčásti) obytné než hospodářské stavby. Kontrast je o to větší, že do sousední místnosti pronikalo světlo úzkým okénkem s ostěním hrubě vytesaným z jednoho kamenu. Naši pozornost však nejvíc upoutá rytá výzdoba překladu okna prostřední místnosti. Na lící straně kvádrů spatřujeme dvě velká, v minuskuli vyvedená písmena, hlavně pak kartuši s letopočtem – 1471. Jde tedy o dnes nejstarší známý dochovaný objekt v kontextu venkovské poddanské usedlosti. Navíc se zdá, že slohové prvky se v zástavbě statku uplatňovaly již dříve. Sklep, do něhož se sestupuje dlouhou šíjí zakončenou hrotitým tesaným portálem, totiž zřejmě vznikl dříve než nad ním situovaný trojdílný objekt. Na jeho větší stáří lze usuzovat podle očividně neorganické půdorysné návaznosti nadzemního a podzemního zdiva. Představu o výrazném podílu pozůstatků starobylé kamenné architektury v areálu usedlosti ještě umocňuje hypotetický předpoklad, že někdy v pozdním středověku vzniklo i jádro obytného domu, jehož okapové průčelí tvoří čelo dvora usedlosti. Lze tak uvažovat podle charakteru ostění okénka v zadním štítě, vytesaného z jednoho kusu pískovce; o obdobném kamenickém článku jsme se výše zmínili při popisu trojdílné budovy. Vývoj domu blíže nepostihneme, neboť vyjma rezného zadního štítového průčelí jsou interiérové i exteriérové stěny kompletně pokryty novodobými omítkami. Nedávná přestavba nadto výrazně pozměnila jeho dispoziční členění.

Řadíme-li zjištění učiněná při průzkumu usedlosti čp. 1 v Černíkách k nejpozoruhodnějším svého druhu, o to více mrzí, že právě v tomto případě nám scházejí písemné prameny pro postižení sociálního kontextu předbělohorských držitelů. Jejich posloupnost postihneme teprve od pol. 17. stol., v zápisech berní ruly. Ta statek vede jako „běžné“ poddanské hospodářství, což ovšem o stavu v pozdním středověku vůbec nic nevypovídá. Vyloučit asi můžeme ztotožnění s vrchnostenským hospodářským dvorem, který se v novověku a nejspíš už i dříve nacházel na jiné parcele. Počet výkladových možností však

přesto zůstává dost široký, jelikož nevíme kde ve vesnici stály krčma a manský dvůr, zmíněné v písemnostech. Kromě poddanské usedlosti musíme vzít v potaz i sídlo nižšího šlechtice. Z pramenů vyplývá, že až do pol. 16. stol. byla majetková držba v Černíkách značně rozdrobená. Na poč. 15. stol. náležel jeden z dílů vesnice do rukou osob, jež v predikátu přebírali její název. Byť o tom prameny mlčí, jejich potomci zde mohli sídlit i v době kolem přelomu 15. a 16. století.

Nedokážeme sice objasnit majetkoprávní kontext držby statku čp. 1 v pozdním středověku, tušíme však, že jeho kamenná architektura nebyla až tak výjimečná, jak by se mohlo zdát. Hned v sousední usedlosti čp. 2 také registrujeme výskyt pozdně gotické kamenické produkce. Do jejího dvora (resp. do novodobě oddělené části parcely označené nyní jako čp. 28) se ještě dnes vjíždí bránou s půlkruhovým gotickým portálem. Mezi objekty předbělohorského původu lze zřejmě započítat i komorový blok vícekrát přestavovaného domu, jehož přední obytný díl je novostavbou z 19. století. Na výrazné stáří týlní části dispozice upozornili autoři tzv. inventarizačního průzkumu, kteří v r. 1988 stručně popsali a vyfotografovali několik architektonických prvků (mj. pozoruhodnou plastickou výzdobu v interiéru, ostění okna renesančního charakteru) pravděpodobně raně novověkého stáří. Při nedávných stavebních úpravách bohužel zanikly či byly omítkami zakryty takřka veškeré nálezové situace, které vypovídaly o složitém stavebním vývoji. Jako jediný dnes patrný doklad předbělohorské etapy zástavby zůstal gotický portál sklepa s půlkruhovým záklenkem. Do sklepa, umístěného mimo půdorys domu, se sestupuje šíjí z jedné z místností komorového bloku. O sociálním kontextu držitelů statku v předbělohorském období lze zase jen spekulovat.

Jenštejn (okr. Praha-východ)

Jen několik set metrů od okraje vesnice Jenštejn vede významná historická komunikace spojující Prahu s Brandýsem nad Labem, která jako součást tzv. Žitavské cesty patřila k nejvytíženějším dopravním trasám Českého království (*Kypta – Šulc 2004*). Při charakteristice lokality, jež leží v samém jádru středočeského Polabí, lze v první řadě zdůraznit tržní ráz zdejší zemědělské výroby, dobře dokumentovaný už pro raný novověk. Byl zapříčiněn jak blízkostí hlavního města, tak úrodností Brandýska, popisovaného jako teplá podnebná oblast s převahou půd o vysoké bonitě. Není pochyb, že držitelé jenštejských selských gruntů se mohli úspěšně podílet na trhu se zemědělskými přebytky, dobré výchozí předpoklady jim skýtala poměrně vysoká výměra polností jejich statků, dosahující až 300 výsevkových strychů. Za jeden z důsledků předbělohorské agrární konjunktury lze považovat

změnu statutu Jenštejna, odehrávající se ve 2. pol. 16. století, kdy je lokalita v pramenech poprvé zapsána jako městečko. Ale na venkovském charakteru sídliště se tím téměř nic nemění, jelikož obec nezískala výsady ani jiné prvky městské samosprávy.

O podobě středověké a raně novověké zástavby Jenštejna víme velice málo, což obecně platí pro celou oblast středního Polabí.¹⁰ Zmínit lze pouze tesaný pozdně gotický portál brány v usedlosti čp. 22. Velice malý počet památek datovatelných do předbělohorské epochy se přitom zdá být v rozporu s obecnou představou o prosperitě venkovského obyvatelstva jednoho z nejurodnějších krajů Čech. Chceme-li vyvozovat závěry ze srovnání zdejších dokladů starobylé architektury s nálezy z jiných regionů, musíme zvážit mnoho faktorů. V první řadě tragické důsledky třicetileté války, jež velice tíživě dolehly právě na oblast středního Polabí. Podle svědectví berní ruly se na brandýském panství v pol. 17. stol. nacházelo 15 zcela pustých sídlišť, mezi nimi i Jenštejn. Rozsah devastace regionu sugestivně přibližují slova brandýského hejtmana z r. 1642, jenž přirovnal tuto *hromadu kamenitého panství* k biblické *zkáze Jeruzaléma*. Z jenštejnské pozemkové knihy se dozvídáme, že zdejší selské dvory se podařilo osadit až v letech 1661-1673. Noví hospodáři museli znovu vybudovat usedlosti, jelikož na ně čekala jen *stavení dokonale zruinovaný*. Proto nás vůbec neudiví, že z předbělohorské zástavby vesnice (nehledě na areál hradu) se dochoval snad jen portál brány usedlosti čp. 22. Nadto je pravděpodobné, že k výstavbě tělesa tohoto vjezdu, jímž se vstupuje z humen do zahrady, došlo až někdy po obnově válkou zničené vesnice. Byť nemůžeme vyloučit, že tesané ostění bylo přeneseno z jiného dvora či dokonce jiné lokality, písemné prameny podávají obraz bohatého gruntu, jehož výstavnou kamennou architekturu si dobře představíme už pro předbělohorské období.

Podle údajů berní ruly disponoval držitel poddanského statku čp. 22 polnostmi o rozloze 300 výsevkových korců, což představovalo největší výměru orné půdy mezi jenštejnskými usedlostmi. Jeho prvním známým držitelem byl Jan Jenštejnský, který jej nejpozději v 1. pol. 17. let 16. stol. odprodal za 185 kop českých grošů Jiřímu Ovčičkovi, měšťanu Starého Města pražského. Od vdovy Svatavy Ovčičkové získal grunt v r. 1576 Jan Cingulín Podvinský z Opočna, důchodní písař a posléze purkrabí a hejtman brandýského panství. Nejspíš právě on k usedlosti připojil dva mlýny v dnešní Podolance (sousední vesnice) a jednu jenštejnskou chalupu. V téže době byl rozšířen i půdní fond statku o část rolí zaniklého dvora Vřísku. Jan Cingulín zřejmě v r. 1592 umírá a krátce poté se majetku ujímá jeho dcera s manželem. Ti zde hospodařili až do r. 1598, kdy usedlost s povolením české

---

¹⁰ Viz pozn. 7.

komory odprodali Václavu Hylsovi z Koldberku, královskému rychtáři v Českém Brodě, a to za 2100 kop českých grošů. Ve více než jedenáctinásobném vzrůstu ceny usedlosti ve 4. čtvrtině 16. stol. se bezpochyby zračí rozsáhlé investice Jana Cingulína. Přestože česká komora v r. 1598 naléhala, aby byl grunt prodán *robotnému člověku*, vzhledem k vysoké kupní ceně se nepodařilo najít poddaného, který by jej osadil. Proto se usedlost až do pol. 17. nacházela v držení několika měšťanů a šlechticů, kupř. v letech 1614-1619 ji opět nabyt brandýský hejtman, tentokrát Simeon Redlfeštr z Vildrštorfu.

Byť je zřejmé, že šlechtici a měšťané zakoupení na usedlosti čp. 22 investovali do svého venkovského majetku hlavně s tím úmyslem, aby co nejvíce těžili ze zemědělské výroby, zároveň se můžeme domnívat, že zvelebili stavební podobu tohoto dvora, který se během krátké doby stal jakýmsi jádrem soustředěného nemovitého jmění. Na druhou stranu ale nelze opomenout snahy vrchnostenských úředníků navrátit statek do rukou poddaného držitele, což jistě mělo vážné důvody. Dobře „zdokumentovaná kauza“, která se týká právě námi sledované lokality, dosvědčuje, že vztah svobodných osob vůči držbě emfyteuticky vysazeného gruntu není možné vtěsnat do jediného výkladového rámce. Do zemských desek byl r. 1562 vložen zápis vyhotovený v souvislosti s ohledáním škod na jenštejské usedlosti zvané *susíkovský dvůr*. Podle výpovědi Jana Dobřichovského z Dobřichovala, tehdejšího majitele Jenštejna, měl dotčený statek zpustnout v letech 1560-1562. Během této krátké doby s ním nakládal Samuel Čáslavský z Předboře, který se sem *vstěhoval* údajně bez vědomí vrchnosti. Podle slov dvorského úředníka, který do Jenštejna zavítal, Samuel po sobě zanechal *poustku velikou*. Ze zápisu plyne, že usedlost užíval jako režijní dvůr a zemědělské produkty i vybavení statku nechal odvážet na svůj statek do nedalekých Ctěnic. Dovolil, aby čeled' vyřezala a pálila dřevěné konstrukce hospodářských staveb i ploty, ve světnici pobořila kamna a vytloukla skleněná okna. Bezostyšnost jeho jednání vysvítá i z toho, že *pan Samuel dal posekati a spáliti* ovocné stromy v zahradě. Když se úředník dotázal, kam se poděl inventář gruntu, jenštejnští sedláci oznámili, že *pan Samuel to všecko, dobytek i koně, krávy pobral a vyvezl na Ctěnice, a že to nocně vozil*.

Podolanka (okr. Praha-východ)

Hned v sousedství Jenštejna se nalézají vesnice Podolanka, jejíž dnešní intravilán vznikl sloučením dvou nevelkých vísek položených při tzv. Žitavské cestě (*Kypta – Šulc 2003*). V části původně zvané Kostomlánský se nachází usedlost čp. 11, kdysi jeden z nejvýstavnějších statků Brandýska. Jeho historická zástavba ale ve 2. pol. 20. a na poč. 21. takřka zanikla, musela ustoupit nevzhledným typovým domům. Dochována zůstala pouze

honosná brána umístěná v návesním průčelí někdejšího gruntu. Na fasádě mohutného tělesa vjezdu se v současnosti skvěje nedávno restaurovaná renesanční sgrafitová výzdoba, kterou lze datovat nejspíše do 4. čtvrtiny 16. století. Po obou stranách pozdně gotického tesaného portálu průjezdu probíhá v úrovni půlkruhového záklenku pás dekorativně pojednaných vegetabilních a figurálních motivů, vsazených do obdélných polí a cviklů. Jako podstava slouží dva řádky iluzivní bosáže ve tvaru komolých jehlanů. Ubourané korunní partie renesanční brány nahradil klasicistní štítový nástavec. Ovšem díky mladším stavebním úpravám se dochovaly podstatné části sgrafitové výzdoby, jelikož byly chráněny souvrstvím pozdějších omítek a nátěrů. Velice blízké paralely ke sgrafitové výzdobě si můžeme prohlédnout na nádvorních fasádách blízkého zámku v Brandýse nad Labem. Vzájemné shody nám pravděpodobně dovolují uvažovat o dílech téhož tvůrce (popř. tvůrců), což pozoruhodným způsobem svědčí o sotva tušeném vlivu stavební činnosti probíhající v císařově oblíbené rezidenci na venkovskou architekturu v jeho okolí. K předbělohorské etapě statku čp. 11 patrně náležela také zaniklá hospodářská stavba, zřejmě sýpka, přístupná jednoduchým pozdně gotickým tesaným portálem. A nutno dodat, že těleso vstupní brány vzniklo dříve než na něm vytvořená sgrafitová výzdoba, což dosvědčují starší vápenné nátěry původně rezného zdiva.

Co do náročnosti provedení nenalezneme v prostředí venkovských poddanských usedlostí - vyjma toušeňského mlýna - objekt srovnatelný s renesančním průčelím podolanecké brány.¹¹ Zřejmě i proto se v regionální literatuře objevila domněnka, že usedlost čp. 11 stojí na místě původní tvrze. Pro tento předpoklad však v písemných pramenech nenalezneme jedinou indicii, ba naopak můžeme s vysokou pravděpodobností považovat daný statek za emfyteuticky vysazenou nemovitost. Vzhledem k nedostatku relevantních písemností ale nejsme schopni blíže postihnout sociální statut jeho předbělohorských držitelů. Nejenže nám chybí pozemkové knihy, vesnici Kostomlátky nevidují ani dostupné zápisy berní ruly. K dispozici alespoň máme soupisy berních povinností osedlých z let 1584 a 1658, které naznačují vysoký ekonomický potenciál zdejších poddanských usedlostí. V r. 1658 vesnice, patrně značně zdevastovaná v průběhu třicetileté války, sestávala ze tří selských a tří chalupnických usedlostí.

---

¹¹ Se sgrafitovou výzdobou na fasádách staveb poddanských usedlostí se zpravidla setkáváme v podobě různě pojednaného iluzivního kvádrování (podrobnější výčet viz *Kypta – Sulc 2003*, 25). Za zmínku stojí vesnice Rožnov, dnes součást Českých Budějovic, kde hned ve čtyřech statcích stojí špýchary, na jejichž průčelích se uplatňují tzv. psaníčka (*Mencl 1980*, 159). Doklady složitější geometrické či stylizované vegetabilní výzdoby přibývají velice sporadicky: dva obytné domy (oba v usedlostech čp. 1) ve vískách Krnín (*Pešta 1997*) a Radostice v jihočeské oblasti zvané Kouty (*Voděra – Škabrada 1986*, 115), pozoruhodná hospodářská stavba v osadě Pihlov na Českokrumlovsku (*Šerák 2006*).

2.3. Dílčí bilance místo závěru

První polovina názvu kapitoly není originální. Shodně je nadepsána jedna z kapitol už na začátku úvodu zmíněné knížky Z. Smetánky *Hledání zmizelého věku*. Záměrně tak srovnáváme stav dnešního poznání s předpoklady vyslovenými v 70.-80 letech 20. stol., v době, kdy při poučených průzkumech vesnic (lépe řečeno: zvláště díky úsilí J. Škabradý) v překvapivě velkém počtu přibývaly objevy dochovaných staveb pozdně středověkého a časně novověkého stáří. Tehdy se všeobecně ujala představa o úzké spojitosti mezi těmito nezřídka výstavnými objekty a prosperitou bohatých sedláků, jimž v předbělohorské epoše plynuly nemalé zisky z trhu se zemědělskými komoditami. Zpočátku jsme se také domnívali, že pokud prokážeme, zda ta která usedlost patří mezi zákupní grunty, můžeme tím doložit selský původ stavebníků. Písemné prameny¹² nás však záhy uvedly do mnohem složitější problematiky. Za pozoruhodný výsledek dosavadního studia považujeme už samotné zjištění, že doložené držitele sledovaných usedlostí nejsme schopni zařadit do jasně vymezených sociálních skupin.

Podle očekávání se statky, v jejichž zástavbě shledáváme pozdně gotické a renesanční architektonické prvky, zpravidla jeví jako nemovitosti s vysokým (v dané lokalitě často největším) hospodářským potenciálem. O jejich držbu, a to zejm. v úrodných příměstských regionech, se ve vysoké míře ucházely nepoddané osoby. Tento jev patří k charakteristickým rysům agrární konjunktury 2. pol. 16. a poč. 17. stol., což velice dobře postihneme kupř. na Brandýsku (srov. *Kypta – Šulc 2004; Prášek 1908*). Ve více jak padesáti tamních vesnicích a městečkách se emfyteuticky vysazené usedlosti ocitly v rukách měšťanů pražských měst, šlechticů, úředníků působících u české komory či ve správě brandýského panství a dalších privilegovaných osob. Jejich zájem o venkovské majetky se v první řadě odvíjel od snahy zapojit se do trhu se zemědělskými produkty. Zakupování selských statků nepoddanými osobami ovšem – jak zřetelně vyplývá ze srovnání stavu dvou jenštejnských usedlostí ve 2. pol. 16. stol. – přinášelo velice rozličné důsledky pro stavební podobu vesnic: Samuel Čáslavský z Předboře projevil toliko zájem o polnosti a živý inventář *susíkovského dvora*, ba

---

¹² Cenné poznatky vplynuly především ze zápisů pozemkových knih umožňujících dohledat konkrétní držitele. Absencí rozborů tohoto druhu pramenů lze zdůvodnit, proč autoři metodicky vytříbené studie o dokladech předbělohorské venkovské architektury, objevených na pomezí Českobudějovicka a Českokrumlovska, byli nuceni konstatovat, že „v písemných pramenech nelze přesvědčivě doložit, že by koutecká anomálie měla vliv na životní styl a jednání obyvatel“ (*Ernée – Stejskal 2001, 337*). Dlužno ale podotknout, že ani za pomoci pozemkových knih nebude možné blíže ozřejmit předbělohorské dějiny některých vesnic kouteckého úkrají, jelikož příslušné záznamy počínají teprve v období po pol. 17. stol. (srov. *Šnejd – Hansová 2008*).

dokonce nechal jeho zástavbu i zahradu zplundrovat. Naproti tomu Jan Cingulín Podvinský z Opočna, duchovní písař a poté i purkrabí a hejtman brandýského panství, nakládal s nabytými usedlostmi čp. 22 mnohem uvážlivěji. Přikoupil k ní další nemovitosti, což se odrazilo v mnohonásobném vzrůstu tržní ceny gruntu. Zároveň tušíme, že Jan Cingulín vkládal nemalé částky i do jeho stavebních změn. Nepochybujeme, že největší jenštejnský dvůr měl v závěru 16. stol. režijní charakter, také ale mohl být nákladně upraven coby venkovské sídlo dobře situovaného úředníka, jenž v okolí získal mj. dva mlýny.¹³ Ve vjezdu do takového statku si dobře představíme reprezentativní bránu. Pak se přímo nabízí srovnání se sgrafitovou výzdobou brány usedlosti čp. 11 v sousední Podolance. I když se v daném případě nedostává svědectví písemných pramenů, vybavíme-li si zpětně situaci v Jenštejně, neudiví nás přítomnost takto výjimečného stavebního díla ve vesnici položené při komunikaci spojující Prahu s Brandýsem nad Labem. Jan Cingulín jistě nebyl jedinou nobilitovanou osobou, která ve středním Polabí s úspěchem usilovala o získání rozsáhlého nemovitého majetku. Vzhledem k náročnosti sgrafitové výzdoby podolánecké brány si můžeme dovolit hypotetickou úvahu, že její stavebník patřil mezi úředníky vázané službou k brandýskému zámku. Každopádně má pro nás zásadní význam poznatek, že na nádvorních fasádách této renesančně přestavěné císařské rezidence spatříme do detailu shodně pojedené motivy. Není podstatné, abychom spekulovali, zda se jedná o díla téhož tvůrce, nebo o doklad používání stejných vzorníků, podstatná je sama evidence kompozičně složitě provedených motivů ve venkovském prostředí.¹⁴ Vzhledem k ničivým dopadům třicetileté války na zástavbu vesnic středního Polabí se ale můžeme jen dohadovat, v jaké míře se v areálech tamějších usedlostí uplatňovala takto náročně pojedená sgrafitová výzdoba.

---

¹³ Ucelenou představu o podobě a provozu okázale zbudovaného venkovského sídla nobilitovaného úředníka podává studie o Děkanšském dvoře (někdy zvaném zámeček Lustenek) u Rudolfova na Českokbudějovicku (*Kovář 2005*). Osamoceně stojící dvůr vznikl jako novostavba na poč. 80. let 16. stol. na pozemcích, které skoupil Georg Pirchinger z Lusteneku, úředník císařského solního skladu v Českých Budějovicích. V původní podobě se dobře dochovala reprezentativní obytná část (rozlehlý patrový dům) a vstupní brána, existenci hospodářských objektů dokládají písemné prameny. Na fasádách budov ani na ohrazení samozřejmě nechyběla sgrafitová výzdoba. Jiný zajímavý příklad sídla nobilitovaného úředníka představuje palác (resp. jeho raně barokní etapa) tvrze položené na okraji městečka Týnec nad Labem (*Rykl 2010, 59-62; Rykl -Horský 2008*). Z typologického hlediska se jedná o poměrně běžně rozšířený věžový objekt s dvoudílnou dispozicí, vystavěný patrně ve 2. pol. 15. století. Při stavebních úpravách v 90. letech 17. stol. byly zčásti změněny úrovně stropů. Zatímco spodní podlaží začala sloužit jako sýpka, nejvyšší patro zůstalo obytné a nově bylo opatřeno dřevěným ochozem. Z našeho pohledu je velice pozoruhodné, že vzezření stavby záměrně připomíná středověkou tvrz. Rozbor písemných pramenů poskytl jméno původce barokní přestavby týnecké tvrze, jímž byl Rudolf Materna z Eisenachu, fořtmistr pardubického a smrkovského panství, jenž v Týnci držel i obytný dům na náměstí. V osobě stavebníka se odrážejí ambice majetných nobilitovaných úředníků, kteří se životním stylem snažili pevně začlenit do stavovské společnosti.

¹⁴ Obdobně složitě komponované motivy spatřujeme kupř. na hlavním štítovém průčelí přízemního obytného domu v osamoceně situovaném dvoře Holešice na severním okraji Písecka. Podle lépe dochovaných památek tohoto druhu lze rozmýšlet, jak asi mohla celkově vypadat usedlost čp. 11 v Podolance (srov. *Svoboda 1994*).

Jen vzácně evidujeme přímé doklady stavebních úprav zákupně vysazených venkovských statků, realizovaných nobilitovanými osobami. O to pozoruhodnější je heraldická výzdoba pozdně gotického portálu brány ve vjezdu do dvora usedlosti čp. 5 ve Vykáni. Erb vytesaný na čelní straně jednoho z dílců záklenku nás nenechává na pochybách, že tento grunt držela privilegovaná osoba, která – a to je důležité – ostentativně dávala najevo svůj sociální statut. Mnohem reprezentativnějším vzezřením ovšem vynikala druhá brána v čele statku. Její bohatě profilovaný gotický portál stejně jako renesanční štítový nástavec patří k nejhonosnějším projevům slohové architektury v prostředí emfyteuticky vysazených venkovských usedlostí. O rodu, jehož člen dal na bránu umístit neobvyklé znamení tří hřibovitých hub, nic nevíme. Zato jsme zpraveni o jiné nobilitované osobě, Viktorinu Škopkovi z Elentperku, který ve vesnici ve 2. pol. 16. stol. držel dva statky. Jeden z nich byl největším gruntem ve vesnici, přičemž podle rozboru písemných pramenů se zdá, že jde právě o usedlost čp. 5. Závažnou výpovědní hodnotu skýtá soupis pozůstalostního inventáře větší *škopkovské* usedlosti. Z něj vysvítá, že Viktorin, jenž úspěšně působil ve službách komorní správy, na statku pravidelně pobýval. Kromě toho držel i dům v Českém Brodě. Nejenže disponoval několika nemovitostmi, díky byrokratické kariéře také dosáhl sociálního vzestupu: v r. 1561 mu byl udělen predikát a erb. Sice nedokážeme průkazně ztotožnit *škopkovský* grunt s vykáňskou usedlostí čp. 5, netřeba však pochybovat, že Viktorin disponoval prostředky na nákladné (reprezentativní) úpravy statku, který obýval. Označíme-li výmluvnou výpověď písemností, týkajících se *škopkovské* usedlosti, za vzácnou, charakterizujeme tím jen kusou povahu pramenných opor. Zbytek goticko-renesanční brány ve statku čp. 29 v téže vesnici a neméně pozoruhodné objevy v sousedních Černíkách nasvědčují tomu, že v dané oblasti, tj. v úrodném okolí Českého Brodu, se i na jiných venkovských usedlostech usazovaly movité osoby, které měly zájem na reprezentativních stavebních úpravách.¹⁵

Můžeme-li se jen domýšlet, jak vypadala zástavba vykáňského statku Viktorina Škopka z Elentperku, sídlo jeho tchána, mlynáře Cypriána, se z podstatné části dochovalo. Ten nákladně představěl zpustlý areál mlýna situovaného na labském břehu v Toušeni. Objekt vlastního mlýna zanikl, dochovalo ale rozlehlé obytné stavení se sgrafitovými fasádami. Dvě přestavby domu lze podle stavebněhistorického rozboru bezesporu položit do 2. pol. 16. - poč. 17. stol., podle svědectví písemných pramenů nejspíš do rozpětí let 1554-1594. Mlýn tehdy

---

¹⁵ Zájem o zvelebení stavební podoby venkovských statků projevovali nejen privilegovaní příslušníci nižších pater stavovské společnosti. Na sklonku středověku a na počátku novověku na venkově pobývali také šlechtici, jejichž společenské vazby výrazně přesahovaly úzké regionální poměry. Kupř. víme, že Jan Šlechta ze Všehrd (†1525), dvořan Vladislava II. Jagellonského a jeden z předních latinských humanistů, nejednou zavítal na své venkovské statky ve středních Čechách. Přestože byl vázán službou na budínském dvoře, dohlížel třeba na sklizňové práce. (Kypta – Šulc 2006).

držel zmíněný Cyprián, jenž – jak vypověděli mlynářovi potomci – na jeho obnovu vynaložil značně vysokou sumu peněz. Nadto získal v nedalekých Mstěticích dva velké selské grunty, z toho jeden s krčmou. Jestliže toušeňského mlynáře spojovalo s Viktorinem Škopkem z Elentperku úzké příbuzenské pouto, o to více lze považovat za příznačné, že oba byli shodou okolností v témže r. 1561 povýšeni mezi nobilitované osoby. Cypriánovi k tomu dopomohla náklonnost panovníka, kterou si vysloužil jako odborník při mlýnských stavbách na komorních statcích. Těžko věřit, že nedlouho předtím, v r. 1547, byl „pouze“ tovaryšem v brandýském mlýně. Z tohoto důvodu lze nákladnou přestavbu renesančního domu nazírat mj. jako výraz osobní reprezentace, resp. snahy o upevnění nově nabytého sociálního statutu *Cypriána Roudnického z Mydlovaru a na Mlejně v Toušeni*.

Nejen úředníci a jiné privilegované osoby výstavně proměňovali poddanské grunty předbělohorského venkova. Jednak v úrodném kraji při soutoku Labe s Jizerou, jednak na „periferii“ středních Čech jsme zastihli sedláky, o nichž s jistotou víme, že i oni byli schopni a také ochotni vkládat nemalé prostředky na reprezentativní stavební úpravy jimi držených statků.¹⁶ A nejen to: ve vesnicích skupovali další nemovité majetky, což jejich hospodářské strategie staví na roveň výše zmíněným osobám vázaným službou v byrokratickém aparátu velkých panství. Členy rodů Pecháčků ve Skalsku, Hronů v Solopyskách či Nováků v Záluží a v Trněném Újezdu lze do značné míry vnímat jako dobře poznané zástupce vrstvy movitých sedláků. Bezpochyby i další poddaní vystavěli renesanční bránu či třeba sýpku v průčelích svých statků. Neméně zajímavé jsou také sociální vazby zmíněných selských rodin: dcery skalského sedláka Petra Pecháčka byly provdány za mladoboleslavské měšťany, dva synové zálužského sedláka Jana Nováka se vymanili z poddanství, nadto se z nich stali dobře situovaní nobilitovaní úředníci, jeden rovněž měšťanem Starého Města pražského.

Držba gruntu s vysokým hospodářským potenciálem ovšem sama o sobě nebyla zárukou zámožnosti a sociálního vzestupu. Ojedinelý pramen, konvolut vizitačních protokolů vrchnostenských úředníků, týkající se Trněného Újezdu nás podrobně zpravuje o stavu

---

¹⁶ V potaz musíme vzít také měšťany. Středočeských dokladů stavební podoby jejich venkovských sídel se nám zatím nedostává, což ale svědčí pouze o nedostatečném stavu výzkumu (v této souvislosti stojí za pozornost velký počet venkovských tvrzí a hradů v rukou pražského měšťanstva: *Durdík – Chotěbor 1999*). V budoucnu lze proto očekávat mnohá překvapení, jedno z nich už přinesl průzkum usedlosti čp. 338 na předměstí Litomyšle. Týkal se mladšími úpravami jen málo pozměněného renesančního stavení, jehož specifická dispozice a náročná výzdoba dovolují uvažovat o odvážné, avšak důvodné klasifikaci - o předměstské „vila“ (*Ebel – Macek 2001*). Pozoruhodný objekt dal zbudovat litomyšlský měšťan Havel Holárek. Písemné prameny o něm zpravují jen málo, zato samotná stavba představuje navýsost sdělný doklad osobní reprezentace. Proto neudiví, že dcera tohoto měšťana se stala chotí šlechtice Bohuslava Sedlčanského ze Sedlčan. Holárkovský dvůr sice nalezneme na předměstí, není ale důvod, abychom pochybovali, že stavby obdobného účelu se nacházely také ve vesnických lokalitách. Litomyšlská „vila“ vznikla zřejmě ve 4. čtvrtině 16. stol., počátky reprezentativních přestaveb předměstských dvorů lze ale položit už do pozdního středověku, jak ukazuje objev pozoruhodného gotického objektu před hradbami Plzně (srov. *Anderle 2000; Urban 2003*).

největšího statku ve vsi (a také jednoho z největších ve středních Čechách) ve 2. pol. 16. století (*Šulc – Kypta – Ježek 2009*). V 70.-80. letech vrchnostenští úředníci snad každoročně shledávali, že Jan Tošek, držitel oné usedlosti, nedbá řádného chodu hospodářství, které během zhruba 15 let *nanejvětší ... spustil, zedral a zloupil*. Vůbec nepomohly opakované domluvy ani několikeré uvrhnutí Toška do žaláře. Jeho následovníku se ovšem nevedlo o mnoho lépe a po dvou letech z gruntu z vlastní vůle odešel. Teprve další hospodář – zdá se – projevil schopnosti řídit chod velkého hospodářství. Prameny nám v této souvislosti opět připravily překvapení: nově se zde zakoupil Pavel Novák, syn v předchozím odstavci jmenovaného Jana Nováka. Úředníci pověřeni dohledem nad poddanými v Trněném Újezdu přece jenom získali schopného poddaného, čekat ovšem museli 20 let. Mezitím odmítli nabídku nelahozeveského úředníka, neboť trvali na tom, aby na gruntu hospodařil poddaný sedlák. Bezpochyby znali osudy statků, podobné jenštejnské *susíkovské* usedlosti. Není třeba, abychom se dále rozepisovali, potíže spojené s držbou velkých venkovských gruntů lapidárně vyjádřil už úředník brandýského velkostatku na konci 16. století. Když mu bylo uloženo, aby podal české komoře zprávu o možném výnosu jedné z větších poddanských usedlostí, odvětil, že *takovejch dvorů nejistí užitkové bývají, pro příčiny ty, že jednoho roku lepší ourody a hojnější nežli druhého bejvají a jeden hospodář lépeji nežli druhej s hospodářstvím vůkol jíti a sobě takové věci k užitku přivozovati umí a může*.¹⁷

Dějiny usedlostí, v jejichž areálech evidujeme pozůstatky pozdně středověké a raně novověké zástavby, skýtají dosud netušeně široký vhled do sociálních vazeb a struktury venkovského obyvatelstva. Stejně tak dobře umožňují v dobovém kontextu porozumět významu hmotné kultury, v našem případě architektury, jako projevu reprezentace osob, jimž se podařilo překročit hranice sociálních kategorií stavovské společnosti. V první řadě nás totiž zaujmou doklady výstavné podoby usedlostí/dvorů držených nobilitovanými úředníky a dalšími privilegovanými osobami poddanského původu. Právě oni ve vysoké míře pocítovali potřebu dávat okázale najevo své jmění, aby mj. potvrzovali nově nabyté „urozené“ postavení vůči svému okolí. Stavební úpravy jejich venkovských sídel jim k tomu poskytovaly dobrou, ba nezbytnou příležitost.¹⁸

V zorném úhlu nobilitovaných osob se v těch samých souvislostech ocitly i venkovské kostely. Při vědomí těchto souvislostí lze mnohdy vysvětlit zdánlivý rozpor, proč v některých

---

¹⁷ NA Praha, fond Stará manipulace, sign. SM 94/36.

¹⁸ Archeologické terénní výzkumu mohou poskytnout neméně pozoruhodné artefakty vypovídající o reprezentaci dávných uživatelů, jejichž „urozené“ původ měl jen krátkou historii. Zatím jich není mnoho publikovaných, za všechny uveďme skleněné číše s malovanými erby nobilitovaných měšťanů z Tábora, datované do závěru 16. stol. (*Krajíc 2007; Krajíc – Chvojka 2007*).

nevýznamných lokalitách stojí nezvykle náročně vyzdobené (č)ji vystavěné svatyně. To je případ nápadného pozdně gotického kostela v obci Zátoň na Českokrumlovsku, jehož pozoruhodný sociální kontext rozkryli R. Lavička a R. Šimůnek (2008-2009). Díky provázanému rozboru hmotných a písemných pramenů se jim podařilo postihnout projevy osobní reprezentace Silvestera Pergera († 1530), jednoho s donátorů pozdně gotické přestavby chrámu. Tento nobilitovaný úředník, úspěšně působící ve správě rožmberského dominia, se narodil jako syn měšťana usídleného v Rožmberku. Zátoňský kostel si podle všeho vybral jako místo posledního odpočinku, slušelo se tudíž, aby vkládal nemalé prostředky do jeho výstavby a výzdoby. Konkrétním dokladem Pergerova zbožného počínání, resp. cílevědomého utváření místa osobní *paměti*, je vzácně dochovaná okenní vitráž, na níž se donátor nechal vypoodobnit spolu s uděleným erbem. Není pochyb, že přestavbu zátoňského chrámu finančně zajišťovaly i další movité osoby, o nich ovšem takřka nic nevíme. Písemné prameny ozřejmující osudy úspěšného úředníka přesto dávají tušit, proč v osadě o několika usedlostech stojí výstavný (v kontextu venkovské sakrální architektury) kostel. Dejme však slovo citovaným autorům, kteří vše podstatné výstižně vystihli (*o. c.*, 112): „Na Silvestera Pergera se lze dívat jako na ukázkového představitele určitého sociálního typu pozdně středověkých Čech. Představuje cílevědomého měšťana, který svou kariéru budoval na vlastní pílí a vzdělání. ... Loyální službou si získal přízeň Petra z Rožmberka – nobilitace z rukou římského císaře se domohl nepochybně Rožmberkovým zprostředkováním a přímluvou, aby jej též Rožmberk vzápětí propustil z poddanství. Sociální vzestup měšťana byl *de iure* završen, *de facto* však Perger stál teprve na počátku. Nobilitační listina byla nepochybně *conditio sine qua non* úspěšného sociálního vzestupu, v žádném případě však nebyla jeho hlavním garantem. Tím byl sociálně a stavovsky adekvátní životní styl a reprezentace, jimiž jednotlivce prezentoval nově nabyté (tj. změněné) společenské postavení navenek, a tím je současně do budoucna legitimoval.“ (Nikoli náhodou v zásadě stejná charakteristika platí třeba pro toušeňského mlynáře Cypriána.) Neméně pozoruhodný příklad, kostel ve středočeských Černovičkách a jeho donátora Budka z Černovic, nedávno představila V. Horová (2007). Erb dobrodince, bohatého pražského měšťana, je v interiéru chrámu, resp. v presbytáři, (dnes) přítomen hned třikrát: v reliéfní podobě na jednom ze svorníků klenby, jako součást nástěnné výmalby a konečně vyrytý na náhrobníku svého nositele, který se zde nechal pohřbit v roce 1353. Řadu dalších zajímavých dokladů vizuální prezentace (legitimace) sociálního vzestupu měšťanů a jiných, původně neurozených osob formou zbožných donací nalezneme pochopitelně přímo ve městech (Lavička 2005; Šimůnek 2010, zvl. 506-508).

3. Nálezy gotických a renesančních kachlů na venkově: zemědělské usedlosti a fary

3.1. Předpoklady výzkumu

Současné poznání výskytu gotických a renesančních kachlů na venkově do značné míry odvisí od náhodně zachráněných souborů. Podle nálezových okolností je lze z velké části roztřídit – odhlédneme-li od výjimek – do třech skupin. Pro současnou praxi provádění záchranných terénních výzkumů je příznačné, že případy, kdy k nálezu kachlů došlo v rámci zákonem předepsaného naplňování povinností stavebníka i zodpovědné odborné instituce, se takřka výlučně omezují na akce související s nejrůznějšími liniovými výkopy, vesměs tedy hloubenými na veřejných prostranstvích. Naopak šance, že se (některé) soubory kachlů vykopaných přímo na ploše usedlostí podaří získat do veřejných sbírek a ověřit jejich nálezový kontext, namnoze záleží na šťastné souhře okolností, resp. na vůli a zájmu jednotlivých stavebníků, kteří svůj objev „něčeho zajímavého“ příležitostně ohlásí archeologům. Třetí skupinu pak představují nálezy učiněné při systematických výzkumech, bez výjimky ovšem zveřejněné jen formou předběžných zpráv. To jsou hlavní příčiny, proč následný přehled příkladů schopných výpovědi dosahuje skromného počtu.

3.2.1. Přehled lokalit: zemědělské usedlosti

Borek, zaniklá vesnice na kat. úz. Plzeň-Bolevec

V lokalitě proběhl v roce 2008 drobný systematický výzkum, jehož výsledky se zatím nestaly předmětem souhrnné publikace. Důvodem k jejímu zařazení do předkládaného soupisu jsou pouhé tři zveřejněné střepy nádobkových kachlů (*Dudková – Orna – Vařeka 2008*, 78-79). Na významu nabývají kvůli tomu, že představují jeden z nejčasnějších (ne-li zatím nejčasnější) dokladů užití dané kategorie artefaktů ve vesnici sestávající toliko z poddanských usedlostí.¹⁹ Datační interval sahá k polovině 15. století, kdy podle výpovědi písemných pramenů došlo k zániku vesnice (*Rožmberský – Vařeka – Veselá 2007*).

---

¹⁹ Záměrně nezohledňuji torza údajných nádobkových kachlů, získaná při výzkumu zaniklé vesnice Roudná na kat. úz. Senec v okr. Plzeň-sever (*Dudková – Orna – Vařeka 2008*, 78-79; *Orna – Uherský 2005*). Podle zlomků průvodní kuchyňské keramiky je lze překvapivě zařadit už do 2. poloviny 13. století. Ovšem netoliko datace jako spíše samotná morfologická klasifikace vzbuzuje pochybnosti. Nelze totiž vyloučit, že šlo o tvarově atypické nádoby. A i pokud bychom připustili, že skutečně máme co do činění s kachli, vůbec není zřejmé, zda tyto konkrétní výrobky byly osazeny v otopném zařízení. V dané lokalitě totiž mohly sloužit coby kuchyňské či stolní nádoby, třebaže by je hrnčič zamýšlel jako kachle. Základní východisko diskuse nad uvedenými otázkami tkví v určení minimálního počtu těchto výrobků, leč autoři publikace pouze vágně sdělují, že „vzhledem k množství nalezených zlomků kachlů je zřejmé, že užívání kachlů v ZSV Roudná po polovině 13. století nebylo zcela neobvyklým jevem“; zveřejněny byly kresby fragmentů čtyř kusů se vzájemně dost odlišnými tvary okrajů (*Orna – Uherský 2005*, s. 41, obr. 3).

Trněný Újezd (okr. Kladno)

Majitel usedlosti čp. 1 shromáždil v roce 2001 při výkopových pracích v obytném domě kolekci zlomků gotických kachlů a užitkových nádob (Šulc – Kypka – Ježek 2009). K nedokončenému výkopu přivolal archeologa, který zdokumentoval stratigrafii vrstev. Vzhledem k zásypovému charakteru situace ovšem nebylo možné dodatečně určit vzájemný chronologický vztah nádob a kamnářských výrobků. Při dataci kachlů lze proto vycházet jen ze stylového charakteru výzdoby komorových kusů. Chronologicky nehomogenní soubor střepů nádob poskytuje pouze rámcový datační interval: k nejstarším patří světlé, tenkou červenou linkou zdobené fragmenty neglazovaných hrnců s okraji ve tvaru vysokého okruží či ovaleně profilovanými, které spadají do 15. století, fragmenty glazovaných nádob pocházejí z 16.-17. století.

Soubor kamnářských výrobků čítá zlomky asi 10 komorových kachlů, stejně lze odhadnout i počet nádobkových kachlů. Celkový tvar ani rozměry nádobkových exemplářů se nepodařilo rekonstruovat. Úplný profil komorových kachlů také neznáme; výška komory činila minimálně 8 cm, rozměry kruhového či oválného vyhřívacího otvoru lze odhadnout na 16-18 cm. Na zlomech čelních vyhřívacích stěn rozpoznáme části šesti motivů, z nichž některé lze jednoznačně klasifikovat: turnajová scéna; Adam a Eva u stromu poznání; Pieta; erb s pětistou růží; slon (ten byl zobrazen na nedochované části čelní stěny: srov. Pavlík – Vitanovský 2004, č. kat. 457-459, s. 232-233) nesoucí na hřbetu věž s korunovanou ženskou postavou, jež drží roh jednorožce či paroh jelena. Soubor kamnářských výrobků doplňuje torzo keramické roury (viz exkurz III.1.). Výrobu, nikoli užití matric kachlů lze podle stylového charakteru výzdoby datovat do 2. poloviny 15. či do 1. třetiny 16. století.

K výkladu archeologických nálezů významně přispěl rozbor písemných pramenů. Podrobné informace o každodennosti zdejších sedláků v raném novověku poskytuje ojedinělý konvolut dokumentů vrchnostenských úředníků, označený dobově jako *kniha vejjezdův*, vedená od poloviny 16. do počátku 17. století O osudech usedlosti čp. 1 se z ní sice mnoho nedozvíme, přece jen ale stojí za pozornost. V záznamech se totiž zřetelně otiskla snaha vrchnostenských úředníků, aby se na zemědělských usedlostech v Trněném Újezdu usazovali pouze poddané osoby. Lze předpokládat, že podobně tomu bylo i dříve.

Kamýk, dnes díl obce Velké Přílepy (okr. Praha-západ)

Během kopání stavební jámy pro drobný hospodářský objekt na zahradě domu čp. 229 byla v roce 1993 synem majitele nemovitosti zachráněna cenná kolekce pozdně středověkých

artefaktů. O svém objevu bezprostředně zpravil K. Tomkovou, která zdokumentovala stěny dokončeného výkopu a ověřila stratigrafické okolnosti předaných nálezů. Zástavba daného pozemku vznikla až ve 20. století, původně – jak je dobře patrné z mapy stabilního katastru – se jednalo o zahradu přiléhající ke statku čp. 22, s nímž lze s největší pravděpodobností spojit původ shromážděných artefaktů. Příslušný výkop se ostatně nacházel v těsné blízkosti historické budovy, která z jihu vymezuje dvůr této usedlosti.

V současné době probíhá v rámci autorského kolektivu (J. Kypta – K. Tomková – J. Šulc) příprava článku, jenž uceleně zpřístupní výsledky záchranné akce z roku 1993. Středověké kachle pocházejí z vrstvy, kterou lze podle výrazné příměsi uhlíků a vypálené mazanice označit za požárovou destrukci domu. Zřejmě se ovšem nejedná o zbytky konstrukcí dochované v rozsahu půdorysu příslušné stavby, nýbrž o dodatečně rozprostřenou, planýrovanou vrstvu. Tomu nasvědčuje nepravidelný průběh vrstvy, která zčásti vyplňuje mělké zahloubeniny. Lze důvodně předpokládat, že požárem postižená stavba se nacházela v nevelké vzdálenosti, neboť ze střepů vyzdvižených z destrukční vrstvy se podařilo zrekonstruovat celé tvary několika kachlů a velká torza nádob.

Mezi shromážděnými kachli rozpoznáváme komorové, nádobkové a baňkové tvary. Pět zlomků čelních stěn komorových exemplářů, které nesly reliéfní výzdobu, se nenávratně ztratilo v důsledku povodně, která v roce 2002 postihla budovu muzea v Roztokách nad Vltavou. Naštěstí přetrvala jejich kresebná dokumentace. Vzhledem k nevelké velikosti úlomků lze přesně určit jen jediný, zato mimořádně pozoruhodný výzdobný motiv: vyobrazení císařského orla ve středu kruhového medailonu, jehož obvod tvoří těsně vedle sebe rozmístěné znaky habsburských zemí, sevřené dvojicí kružnic. Význam tohoto poměrně vzácného námětu zatím není uspokojivě objasněn, což nemění ani nález z Kamýku. Ten nicméně představuje důležitý bod na mapě výskytu, zatím doloženého pouze ve významných středoevropských metropolích, konkrétně v Praze a Vratislavi (*Brych 2004*, 11-12 s lit.). Zlomky komorových kachlů dosahují tak malých rozměrů, že ani v jediném případě nelze určit výšku či tvar komory. Naproti tomu ze střepů nádobkových a baňkových výrobků se vesměs podařilo zrekonstruovat takřka úplné tvary – první skupinu reprezentuje 7 torz a zlomky přinejmenším jednoho dalšího výrobku, druhou skupinu 4 torza a několik dalších neslepitelných zlomků.

Pro dataci kachlů má stěžejní význam početný soubor střepů stolní a kuchyňské keramiky, vyjmutých z téže destrukční vrstvy. Tvoří jej cca 450 kusů, z nichž pouze 3 drobné úlomky, které mohou představovat mladší příměs, nesou glazuru. Mezi okraji převládají přehnuté a ovalené tvary, výzdoba je buď malovaná (tenké červené linie) nebo vytlačena

radýlkem. Podle jednotné rezné úpravy povrchu stejně jako typologických znaků lze dané zboží označit jako pozdně středověké, resp. vyrobené v závěru 15. či na počátku 16. století.

Čistá (okr. Mladá Boleslav)

V roce 1998 byla před návesní frontou usedlosti čp. 32 zjištěna ve stěně liniového výkopu mělká jáma vyplněná množstvím mazanice a torz kachlů (*Krásný – Kypa – Šulc 2005*). Vzdálenost mezi parcelní hranicí zmíněného statku a výkopem činila přibližně 1,5 m. Vzhledem ke koncentraci a počtu fragmentů kachlů lze se vši pravděpodobností předpokládat, že se jedná o část destrukce jednoho otopného tělesa, jehož původ lze zřejmě spojit s onou usedlostí. Z výplně příslušné jámy nebyly vyzdvíženy žádné zlomky užitkových nádob. Kachle lze tedy datovat pouze na základě stylového rozboru komorových kusů.

Shromážděné zlomky kachlů přináležejí asi 10 nádobkovým a více jak 10 komorovým exemplářům (základní řádkové: přinejmenším 7 kusů, korunní: přinejmenším 3 kusy). Vzhledem k torzovitému stavu nálezů nelze celistvě určit rozměry výrobků. U posunovatelných fragmentů nádobkových kachlů, jejichž převážná část zřejmě patřila hlubším variantám, je možné určit vždy délku jen jedné hrany ústí – cca 17 cm. Hrany komorových kachlů „klasického“ čtvercového formátu měří zhruba 19 cm. Ze zlomků nelze sestavit celkový profil komory, neúplná výška největšího torza činí 10 cm. Tvary komor jsou kuželovité, okraje ovalené či v podobě okruží. Na dochovaných kachlích se uplatňují výzdobné motivy: geometrická kompozice pletence, pták (?) držící v pařátek šíp, český lev, jednoduchá geometrická kompozice trojúhelníků (posledně jmenovaný zdobí korunní kusy, ostatní patří výrobkům „klasického“ čtvercového formátu).

Předbělohorské dějiny usedlosti čp. 32 nelze vzhledem k absenci písemných pramenů blíže postihnout. Ovšem možnost jiného než emfyteutického charakteru držby této nemovitosti v daném období můžeme téměř s jistotou vyloučit. Zápis v berní rule zařazuje příslušné držitele do kategorie sedláků. V daném soupisu zaznamenaná nevelká výměra zdejších selských usedlostí a charakter půdní skladby na katastru vsi naznačují, že zdejší osedlí utržili z prodeje přebytků ze zemědělské výroby podstatně méně než třeba venkované v úrodném Polabí. Přesto nacházíme i v tomto regionu výmluvné svědky prosperity předbělohorského venkova – pozdně gotické a renesanční kamenické články. Shodou okolností i v Čisté, konkrétně v usedlosti čp. 9, se dochoval gotický portál s půlkruhovým záklenkem.

Škvorec (okr. Praha-východ)

V roce 1999 byl v prostoru návsi, před domem čp. 38, zaregistrován ve stěně liniového výkopu objekt, v jehož zásypu se ocitl větší počet středověkých kachlů (*Skružný – Špaček 2004*, 226-227, 243-246). Nálezy čekají na souborné zhodnocení, publikace se zatím dočkaly fotografie šesti výzdobných motivů komorových kachlů: bojující diví muži, korunovaný český lev, znak Starého Města pražského, sv. Jiří bojující s drakem, prorok Daniel; vegetabilní motiv (ten jediný zdobí římsový výrobek). Zdá se, že veškeré nalezené kachle představují – co se týče stylového charakteru výzdoby – homogenní soubor reprezentující pozdně gotickou kamnářskou produkci.

Újezdec, zaniklá středověká vesnice na kat. úz. Borek (okr. Mělník)

Místo, kde se podle písemných pramenů a historických kartografických podkladů nacházela zaniklá vesnice Újezdec, se podařilo ověřit nálezem stop její zástavby při těžbě říčního písku v roce 1983 (*Dreslerová – Kypta – Šulc 2004*). Žel do doby ohlášení narušení archeologických situací zbyla z někdejšího sídelního areálu jen malá část. Postup zemních prací i poté značně omezoval rozsah záchranné akce, při níž byly prozkoumány pouze dva objekty. Plošně byl odkryt sklep s kamennou plentou, ve stěně těžební jámy byl „vzorkován“ funkčně neurčitelný objekt, v jehož výplni se ocitlo větší množství středověkých kachlů. Střepey užitkových nádob, vyjmuté z obou objektů, vykazují dost podobné typologické znaky. Proto i v souvislosti s datací vzniku zásypu jámy s kachli představuje důležitou oporu nález několika mincí na podlaze sklepa, z nichž nejmladší nese letopočet 1542. Časové rozpětí shromážděných artefaktů je pevně ohraničeno rokem 1584, kdy podle výpovědi písemných pramenů došlo k definitivnímu zániku vesnice.

Vzhledem ke ztrátě převážné většiny fragmentů a torz komorových kachlů můžeme jejich minimální počet stanovit pouze podle dochované dokumentace výzdobných motivů – nakreslena bylo 6 torz čelních vyhřívacích stěn. Počet zlomků nádobkových kachlů odpovídá zhruba 20-30 exemplářům. Soubor kamnářských výrobků sestává i z fragmentů minimálně dvou baňkových kusů, z nichž jeden se podařilo takřka celistvě zrekonstruovat. Základní komorové kachle nesly nejméně pět výzdobných motivů: peroucí se hráči vrhcábů; Pieta; slon nesoucí na hřbetu věž s korunovanou ženskou postavou (ta byla zobrazena na nedochované části čelní stěny; srov. *Pavlík – Vitanovský 2004*, č. kat. 457-459, s. 232-233), jež drží roh jednorožce či paroh jelena; vjezd Krista do Jeruzaléma; pták (orel?); římsový kachel byl zdoben motivem draků s propletenými krky.

Obraz každodennosti zdejších poddaných významně obohatily výsledky rozboru písemných pramenů. Pro zemědělskou výrobu skýtalo zázemí vesnice velice málo příhodné podmínky. Lokalita se sice nacházela v samém jádru úrodného území středních Čech, leč poloha na rozhraní labské terasy a říční nivy zapříčinila nízkou kvalitu zdejší půdní skladby, která patrně znemožnila pěstování hlavní tržní plodiny – pšenice. Písčitou půdu na terasách průběžně ohrožovalo sucho a větrná eroze, v nivě položená pole a pastviny naopak ležely v dosahu pravidelných záplav. Na druhou stranu je nutné vzít v potaz, že tyto nepříznivé podmínky mohly být částečně kompenzovány rybolovem a polohou vsi na frekventované cestě z Mělníka do Staré Boleslavi, což obecně vzato představovalo dobrý předpoklad pro poskytování pohostinských služeb. Velké trápení zdejších poddaných ovšem vyplývalo ze sousedství s brandýskou královskou honitbou: přemnožená zvěř každoročně ničila velký díl úrody, regulace kácení do značné míry způsobovala nedostatek palivového i stavebního dřeva. Logickým důsledkem proto bylo pozvolné pustnutí vesnice, definitivně završené v roce 1584. Tehdy připadla k brandýskému komornímu panství a záhy nato byla zrušena. Stejný osud potkal i blízké vsi Otradovice a Vestec, o němž bude řeč hned vzápětí.

Vestec (Vesce), zaniklá vesnice na kat. úz. Nový Vestec (okr. Praha-východ)

O zjištěních učiněných v letech 1978 a 1981 v rámci povrchové prospekce a nevelkého zjišťovacího odkryvu v místech původní středověké a raně novověké vesnice Vestec si můžeme učinit základní představu podle několika předběžných zpráv (nejobsáhleji *Hazlbauer – Špaček 1984*). Početně významnou složku nálezů, jež reprezentují nejmladší sídelní etapy, tvoří gotické a renesanční kachle; prozatím byly reprodukovány fotografie tří gotických exemplářů zdobených motivy starozákonních proroků (*Hazlbauer – Špaček 1986*, 150) a jednoho renesančního s portrétem Ferdinanda I. (*Hazlbauer – Špaček 1986*, 153; *Skružný – Špaček 2004*, 237, 272). Za zmínku stojí i další předměty, které zajímavě přibližují nároky venkovanů na počátku novověku: zlomky okenního i stolního skla, střep nádoby loštické provenience, bronzová přezka knižní vazby, kameninová pokladnička (*Hazlbauer – Špaček 1984*, 57). Sídelní vývoj Vestce se v mnohém podobá osudům výše uvedeného Újezdce, k zániku obou lokalit příznačně došlo ve stejném roce 1584 a za týchž okolností. Osedlí se i zde museli složitě vypořádávat s málo příznivými podmínkami zemědělské výroby. Avšak v zástavbě Vestce se kromě běžných poddanských statků nacházel i vrchnostenský hospodářský dvůr, což ztěžuje sociální charakteristiku shromážděných nálezů.

Vojkov, zaniklá vesnice na rozhraní kat. úz. Tehov a Tehovec (okr. Praha-východ)

Lokalita, kterou lze v terénu identifikovat podle nevýrazných povrchových relikvů zástavby a zvláště podle četných keramických nálezů, byla v roce 2005 podrobena detailnímu geodeticko-topografickému průzkumu, na který navázal drobný odkryv. Rámcovou charakteristiku výsledků těchto akcí podává předběžná zpráva (*Vařeka 2009*) doplněná uceleným zhodnocením písemných pramenů (*Kodera 2009*). Nálezy kachlů jsou prozatím představeny jen stručně, pomocí adjektiv početné, nádobkové, komorové, renesanční. Mezi netuctové artefakty dále patří zlomky tabulového a stolního skla. Vědomí o nezbytnosti podrobného zpracování výsledků archeologického výzkumu tentokrát daleko přesahuje rámec obecného splnění povinnosti. Rozbor příslušných písemných pramenů totiž přinesl řadu cenných informací, které už samy o sobě představují zajímavou sondu do každodennosti sedláků časného novověku. Z datačního hlediska nabývá na významu zjištění, že vesnice zanikla za násilných okolností ve 20. letech 17. století. Nadto lze svědectví hmotných pramenů poměřovat se zápisy gruntovní knihy, podle nichž se zdejší osedlí jeví jako slušně movití sedláci. Raně novověké prameny evidují jen tři grunty, což je ve srovnání s velikostí okolních lokalit dost nízký počet. Nabízí se proto hypotéza, že během pozdního středověku některé z vojkovských usedlostí zpustly. Potažmo lze pomýšlet na jednu z možných příčin zámožnosti zdejších poddaných v časném novověku: o polnosti opuštěných gruntů by byl navýšen hospodářský potenciál oněch třech statků, které přetrvaly do časného novověku.

Libice nad Cidlinou (okr. Nymburk)

Zdůrazňujeme-li, že vesnická jádra dlouhodobě zůstávají stranou záchranné archeologické činnosti, pak Libice nad Cidlinou představuje výjimku potvrzující dané pravidlo. Zájem archeologů zde sice prvořadě přitahují stopy raně středověkého osídlení, ty se však do značné míry prostorově kryjí s historickou zástavbou dnešní obce. Právě proto tu převážná část terénních zásahů neuniká – už od 70. let 20. století – pozornosti archeologů. A ještě jedna okolnost stojí za připomenutí: J. Princová-Justová, někdejší dlouhodobá vedoucí zdejších výzkumů, zde od počátku uvedla do praxe zásadu, že v rámci terénní etapy jsou rovnou měrou dokumentovány raně středověké i mladší situace. To ani dnes není samozřejmost.

Nejdůležitější poznatky o vrcholně středověkých a raně novověkých sídelních etapách přinesly odkryvy v areálech dvou zemědělských usedlostí, které autorka výzkumu ztotožňuje s manskými dvory, o jejichž zdejší existenci svědčí písemné prameny. Podrobného zhodnocení se zatím dočkal výzkum statku čp. 3 (*Princová-Justová 2000*). V sondách

položených v zadní části jeho parcely, v podstatě už na ploše zahrady, byla zastižena výrazná planýrovací vrstva, kterou lze podle značného podílu vypálené mazanice považovat za destrukci shořelého domu. Krom jiného obsahovala četné střepy užitkových nádob a fragmenty i velká torza komorových a nádobkových kachlů. Komorové exempláře tvoří – co se týče stylového charakteru výzdoby – značně různorodý soubor. Registrujeme pozdně gotické, raně renesanční i pozdně renesanční motivy, přičemž každou ze tří kategorií reprezentuje několik výrobků, početně ovšem převládají kusy s novověkou ikonografií výzdoby. Autorka výzkumu považuje za pravděpodobné, že k požáru domu došlo ve 40. letech 17. století v důsledku válečných událostí. Daný předpoklad sice postrádá jednoznačné zdůvodnění, avšak s ohledem na přítomnost kachlů s medailonkovým zahloubením nelze datační interval posunout hlouběji než do závěru 16. století. Homogenní charakter požárové vrstvy přitom svědčí o současném užití gotických i renesančních kachlů (možnost, že zlomky pozdně gotických kachlů představují starší příměs, ponechme stranou, neboť pocházejí přinejmenším z pěti výrobků, dílem dochovaných jako velká torza). Bez naděje na průkazné řešení můžeme obecně uvažovat, že gotické a renesanční kachle byly zabudovány v jednom a tomtéž kamnovém tělese, anebo přinejmenším ve dvou rozdílně dlouho funkčních tělesech. Za zmínku stojí i zlomky okenního skla, vyzdvižené z téže destrukční vrstvy.

S výsledky výzkumu druhého zvažovaného manského dvora se lze zatím seznámit jen prostřednictvím předběžných zpráv (*Justová 1980, 258-260; 1981, 48-49; 1985, 315*). V nich jsou povšechně zmíněny nálezy gotických a renesančních kachlů, konkrétní zmínky se vztahují pouze k evidovaným výzdobným motivům. Nemenší zájem vzbuzuje torzo vysoké skleněné číše vyjmuté ze záspy jámy, jehož uložení autorka výzkumu klade do sklonku 14. století. V prostředí zemědělské usedlosti by se v dané době jednalo o skutečný doklad luxusu, ovšem dobře myslitelný v rukou držitele manského statku. Nálezy zlomků kachlů, které by mohly souviset s vybavením fary, jsou hlášeny i z prostoru v okolí kostela P. Marie (*Justová 1985, 315*).

Uzenice (okr. Strakonice)

Při pátrání po dokladech výskytu kachlů v prostředí zemědělských usedlostí si pozornost zasluhují i starší muzejní akvizice, ač často postrádají řádnou lokalizaci místa nálezu, nemluvě o terénní dokumentaci. O to větší je badatelova radost, když se mu tyto údaje podaří ověřit či dokonce doplnit. Pěkným příkladem jsou čtyři torza komorových kachlů ze sbírky Městského muzea v Blatné. Pocházejí z vesnice Uzenice, lépe řečeno z jejího extravilánu, což samo o sobě vzbuzuje pozornost (*Fröhlich – Kypta 2010*). Podle zápisu v

inventární knize byly kachle objeveny na „Pýchově pahorku“ u Uzenic. Někdy po roce 1922 se ocitly v muzejní sbírce. Dva kachle nesou motiv turnajové scény, zřetelně vycházející z gotické tradice, výzdoba dalších dvou kachlů se naopak řadí k ryze renesanční produkci, konkrétně jde o portrét Karla V. (nebo Ferdinanda I.). Vzhledem k schematicky ztvárněnému orámování a celkově neumnému provedení reliéfu lze obě příslušné matrice zařadit mezi tzv. rustikální projevy kamnářského řemesla. Motivy se vyznačují specifickými stylovými znaky, které dovolují uvažovat, že matrice pocházejí od stejného tvůrce. Dané pozorování ukazuje na stylovou pestrost raně novověké kamnářské produkce, a potažmo na dlouhodobou oblibu „gotických“ motivů.

Onen pahorek, vlastně jen rozměrný balvan, se nachází přibližně 350 m severozápadně od uzenickej návsí. Daný prostor zaujímá nevelký remízek, který je dnes obklopen pastvinou. Za účelem ověření nálezových okolností zde byla v roce 2006 položena drobná sonda, která poskytla velké množství zlomků kuchyňských a stolních nádob, nadto i několik drobných zlomků kachlů s výzdobnými motivy otištěnými pomocí stejných matric jako kusy uložené v blatenském muzeu. Dvěma torzy jsou zastoupeny trubice kouřovodu (viz exkurz III.1.).

Přítomnost velkého množství střepů na „Pýchově pahorku“ lze vykládat dvěma způsoby: buď jako doklad existence nějaké zaniklé usedlosti - samoty, anebo jako odpad vyvezený z vesnice. Vzhledem k charakteru místa nálezu se druhá možnost jeví jako mnohem pravděpodobnější. Je totiž nasnadě, že tu kolem rozměrného balvanu existoval remízek už od středověku. A právě taková místa dodnes běžně slouží k odstraňování každodenního odpadu i stavební sutě.²⁰ Bylo by zbytečné spekulovat, z které konkrétní usedlosti keramické nálezy pocházejí. Přesto si můžeme dovolit konkrétněji charakterizovat příslušné sociální prostředí, protože nic nenasvědčuje tomu, že se v Uzenicích nacházely tvrz či vrchnostenský hospodářský dvůr. Otopné zařízení, k němuž přináležely pojednávané kachle, si tedy nejspíše pořídil některý ze zdejších poddaných. Dotazujeme-li se, kdy se tak stalo, máme k dispozici dost nejisté opory. Kachlové reliéfy umožňují jen datování *post quem*, v daném případě nejdříve do 2. čtvrtiny 16. století. Jednotný charakter průvodního souboru stolní a kuchyňské keramiky napovídá, že k vyvezení odpadu došlo někdy před rokem 1600.

Cetkov, zaniklá vesnice na kat. úz. Drahoňův Újezd (okr. Rokycany)

Základní představu o sídelním charakteru lokality poskytl detailní geodeticko-topografickému průzkumu uskutečněný v letech 2005-2006. Vhled do selské domácnosti,

---

²⁰ Obdobné nálezové okolnosti shledáváme u hromadného souboru kachlů, objeveného u Zbenic na Příbramsku (Korený – Nováček 2000).

resp. rozsáhlý soubor keramických artefaktů, následně přinesl drobný odkryv provedený v letech 2006-2007. Výsledky povrchového průzkumu zpřístupňuje obšírný článek (*Veselá 2006*), zato nálezy vyzdvížené ze zjišťovací sondy byly publikovány jen výběrově (*Dudková – Orna – Vařeka 2008*, 76-77, 79-80). Výrazný kvantitativní podíl ve shromážděné kolekci zauímají komorové a nádobkové kachle, vesměs rekonstruované takřka v celistvosti či z velké části. Přítomnost komorových kachlů s miskovitým zahloubením nasvědčuje tomu, že k postavení otopného tělesa došlo někdy v závěru 16. či na počátku 17. století. Jeho destrukci lze nejspíš spojit s násilným zánikem vsi, který podle výpovědi písemných pramenů nastal na samém počátku třicetileté války.

Horosedly (okr. Písek)

V roce 2009 našel majitel usedlosti čp. 24 při úpravách terénu v přední části dané dvorové parcely několik fragmentů pozdně gotických kachlů. Ty předal do píseckého muzea, jehož pracovníci v místě výkopu následně provedli plošný odkryv. Podařilo se jim zachytit podstatnou část půdorysu mírně zapuštěné prostory, nejspíš komorového dílu vícedílného obytného domu. Ten do základů vyhořel, přičemž zahloubenou část zkoumané místnosti zcela vyplnila jednolitá, cca 40 cm vysoká vrstva silně vypálené maznicové destrukce. Z ní byl vyzdvížen početný soubor artefaktů. V současnosti v rámci týmové spolupráce (J. Jiřík – J. Kypta – V. Simota) probírá příprava souborné publikace.

Převážnou část nálezového souboru tvoří velká torza nádobkových a komorových kachlů. Obě skupiny jsou zastoupeny nejméně 20 kusy. Soubor komorových výrobků lze podle morfologických a stylových hledisek rozdělit do dvou výrazných skupin. Jednak registrujeme zboží pozdně středověké výrobní tradice, které se vyznačuje gotickými výzdobnými motivy i charakteristickými komorami kuželovitého tvaru. Jednak raně novověkou kamnářskou produkci, vyznačující se netoliko renesančními výzdobnými motivy, ale i nízkými komorami tzv. rámového typu. Obě kategorie jsou zastoupeny zhruba stejným počtem výrobků. Považujeme za vysoce pravděpodobné, že renesanční i gotické kachle byly užity v jednom a tomtéž otopném tělese. Těžko si lze představit existenci dvou kamnových těles v jednom venkovském domě. V každém případě se jedná o důkaz dlouhodobého a opakovaného užití kachlů středověkého stáří. Co je zajímavé, čelní vyhřívací stěny kachlů namnoze pokrývá silné souvrství různých nátěrů, nezřídka včetně maznicového přetahu. Tyto povrchové úpravy značně či zcela znejasnily původní reliéfní výzdobu. Neméně zajímavou složku nálezového souboru představují torza dvou keramických rour (viz exkurz III.1.) a dvou keramických dymníků (viz exkurz III.3.).

Podle charakteru užitkových nádob nastal zánik domu někdy ve 2. polovině 16. či na počátku 17. století. Usedlost čp. 24 v novověku sloužila jako vrchnostenský ovčín, situovaný na ohraji hospodářského areálu zdejší tvrze, posléze zámečku. Historická zástavba usedlosti beze zbytku zanikla. Při pohledu na mapu stabilního katastru zjistíme, že vlastní ovčín, který lze bezpochyby ztotožnit s rozsáhlou budovou při severní hranici dvorové parcely, stál v těsné blízkosti zkoumaného objektu. První písemná zmínka o vrchnostenském ovčínu pochází z počátku 17. století, není však zřejmé, kde se v té době přesně nacházel. Při charakteristice sociálního kontextu zkoumané stavby se proto nabízejí dvě varianty. Nelze vyloučit, že šlo o dům zrušené poddanské usedlosti, na jejímž místě po onom požáru vznikl ovčín. Anebo bychom mohli předpokládat dlouhodobou prostorovou kontinuitu ovčína, přičemž shořelá stavba by v takovém případě sloužila nejspíš jako příbytek ovčáka. Ať tak či onak, shromážděné artefakty zprostředkovávají vzhled do domácnosti prostého venkovana.

3.2.2. Přehled lokalit: fary

Svaté Pole (okr. Příbram)

Při sledování liniového výkopu byl v roce 2002 prozkoumán v těsné blízkosti areálu fary (čp. 2) rozměrný objekt, jehož výplň zčásti tvořila přemístěná destrukce shořelého domu v podobě velkého množství vypálené mazanice a zbytků požárem poznamenaného otopného zařízení (*Korený – Kypka – Šulc 2003*). Soubor kachlů sestává přibližně z třech desítek nádobkových a dvou desítek komorových výrobků. Všechny výzdobné motivy lze označit jako gotické. Na základních řádkových kusech se uplatňují draci s propletenými krky, kompozice čtyř květů růží, pelikán krmící mláďata, starozákonní proroci, vegetabilní úponky, kdežto na římsových tzv. nekonečný motiv rozvilin. Nejistou možností „nezávislého“ ověření datace otopného zařízení skýtá 42 drobných zlomků nádob, vyjmutých z těžké vrstvy. Lze odhadnout, že jde o zboží ze závěru 15. či 1. třetiny 16. století, tedy přibližně ze stejného časového rozpětí, jemuž odpovídá i stylový charakter výzdoby kachlů. Podstatnou složku nálezového souboru ze Svatého Pole tvoří segmentově prohnuté keramické prvky, které rovněž představují konstrukční díly kamen (viz exkurz III.2.).

Mimořádně pozoruhodné jsou povrchové úpravy čelních stěn kachlů. Ty byly ještě před osazením výrobků do otopného tělesa opatřeny tenkým hlinkovým přetahem, který sloužil jako podklad souvisle rozetřených šupinek slídy. Neznámo kdy po vybudování kamnového tělesa jeho reliéfní výzdoba pohledově zcela zanikla v důsledku jednorázově nanesené vrstvy mazanice. Účel této úpravy souvisel výhradně se zakrytím reliéfní výzdoby,

nikoli třeba se snahou zacetit trhliny vzniklé během provozu kamen. Lze tak jednoznačně usuzovat podle toho, že povrch mazanice vrstvy (vysoké nanejvýš 1 cm) přesně „lícuje“ s okrajovými lištami čelních vyhřívacích stěn, a není tedy rozetřen přes mezikachlové spáry. Závěr, že kachlové reliéfy po nějakou dobu zdobily interiér místnosti (jinými slovy: že nebyly zakryty už v době výstavby otopného zařízení), vyplývá z pozorování, že mazanice vrstva místy překryla i výžlabky profilovaných lišt mezikachlových výmazů (pouze výžlabky, nikoli celé tvary lišt).

Starý Knín, dnes součást města Nový Knín (okr. Příbram)

V roce 1970 při výkopových pracích v prostoru mezi kostelem a farou stavební dělníci shromáždili velké množství středověkých kachlů (*Koucká 2007*). Dodatečně přivolaný archeolog mohl jen zaznamenat polohu výkopu a provést základní dokumentaci historického souvrství, už se mu ale nepodařilo určit stratigrafické souvislosti předaných kachlů. Jedná se o více než šest desítek komorových kusů a těžko odhadnutelný počet nádobkových a baňkových exemplářů. Mezi kamnářské výrobky patří i torza segmentově prohnutých keramických prvků (viz exkurz III.2.). Byť nálezy pozbyly důležitou část své výpovědní hodnoty (nálezkové okolnosti se omezují jen na určení polohy výkopu), přece jen si zasluhují pozornost, neboť lze hypoteticky uvažovat, že představují zbytky kamnových těles z budovy blízké fary. Při úvahách ovšem nelze pominout ani zdejší tvrz či poddanské usedlosti.

Horšov (okr. Domažlice)

I pokud by kachle ze Starého Knína byly shromážděny v rámci archeologického výzkumu, přesné poznatky o nálezkovém kontextu by samy o sobě k určení sociálního kontextu nevedly. Pěkným příkladem interpretačních nesnází je v tomto ohledu pozoruhodný soubor gotických kachlů z drobné vesnice Horšov (*Foster – Lodrová 2007*). K jeho objevu došlo shodou okolností rovněž při výkopu v těsné blízkosti ohradní zdi kostelního areálu. Tentokrát se ovšem jednalo o sondu regulérního archeologického výzkumu, ohledně sociálního pozadí příslušného otopného tělesa však tápeme úplně stejně jako v předchozím případě. Ve vsi se totiž v pozdním středověku nacházela jak fara, tak tvrz, koneckonců přichází do úvahy i původ z běžné poddanské usedlosti.

3.3. Shrnutí

Výše uvedené soubory pozdně gotických a renesančních kachlů představují přes veškerou svou nahodilost cenné svědectví o vybavení domů v poddanských usedlostech. Výchozí úkol výzkumu tkví v přesnějším postižení chronologie daného jevu. Dolní mez časového rozpětí lze vymezit na základě systematických výzkumů několik zaniklých vesnic, které shodně dosvědčují, že do poloviny 15. století se v domech sedláků běžně uplatňovaly dymné pece (Svidna: *Smetánka 1988*; Pfaffenschlag: *Nekuda 1975*; Mstěnice: *Nekuda – Nekuda 1997*).²¹ S tímto pozorováním není v rozporu hrstka střepů nádobkových kachlů ze zaniklé vsi Borek u Plzně, datovaných před polovinu 15. století. K jejich hodnocení se zatím nedostávají potřebné informace, bylo by proto předčasné spekulovat nad klasifikací příslušného otopného zařízení. Nicméně si lze dobře představit, že ve vesnici ležící v nejbližším zázemí bohatého královského města se kachle uplatňovaly jakožto součást kvalitního otopného zařízení už hluboko v 15. století, a to i v rámci poddanské usedlosti. Vždyť na příměstských statcích se nezřídka zakupovaly osoby svobodného stavu (viz kap. 2.).

Při diskusi o rané etapě výskytu kachlů v prostředí „běžných“ zemědělských usedlostí přitahují pozornost zejména nálezy z Kamýku. Ty jediné lze na základě průvodní keramiky datovat už do počátku 16. či dokonce do závěru 15. století. Neméně zaujme, že daný soubor kachlů čítá zhruba dvě desítky kusů, přičemž vedle prostých nádobkových a baňkových tvarů nechybí ani zdobené komorové výrobky. Nadto je dost pravděpodobné, že další kachle zůstaly v nevykopeném prostoru. Lze předpokládat, že do podobného časového kontextu náleží soubor komorových a nádobkových kachlů z Trněného Újezdu, který rovněž zahrnuje větší počet výrobků. Dlužno poznamenat, že jde o vesnici nacházející se v těsné blízkosti Kamýku. Jenže při hodnocení, resp. dataci, nálezů gotických kachlů v prostředí venkovských usedlostí nelze příliš spoléhat na stylový rozbor výzdoby čelních vyhřívacích stěn komorových kachlů, jenž sám o sobě dovoluje vymezit pouze časový interval výroby kadlubů, a to dost široce do 2. pol. 15. – 1. třetiny 16. století. Ještě vágněji určujeme rozpětí mezi vznikem oněch matric a jejich definitivním vyřazením z inventáře hrncířské dílny (srov. *Žegklitz – Vitanovský – Zavřel 2009*, 452). K tomu se přidružuje možnost opakovaného používání kachlů vyjmutých ze starších rozebraných otopných zařízení, o níž svědčí písemné prameny (*Scheufler 1961*). Není se tedy co divit, pokud na základě nálezového kontextu nelze

---

²¹ V literatuře se sice setkáme s tvrzením, že vesnice Svidna zaniká asi až v době kolem přelomu 15. a 16. století (např. *Anderle – Ježek – Zavřel 2000*, 64), publikovaný výběr keramických zlomků nejmladšího horizontu stejně jako svědectví písemných pramenů nevyklučují (ba je dost možné), že k opuštění celé vsi došlo podstatně dříve (srov. *Smetánka 1988*, s. 148, obr. 18–21).

než konstatovat, že gotické i renesanční výrobky byly souběžně užívány, a to i na přelomu 16. a 17. století. Průkazné důkazy v tomto směru poskytly kachle vyjmuté z požárových destrukcí v Horosedlech a Libici nad Cidlinou. Příklad z první lokality je navíc zajímavý tím, že v jednom kamnovém tělese se uplatňovaly kachle rozdílného stáří výroby. Výmluvným svědectvím jsou netoliko stylově různorodé výzdobné motivy (leckdy vysvětlitelné souběžným užíváním různě starých matric: *Žegklitz – Vitanovský – Zavřel 2009*, 452) jako hlavně značně vzájemně rozdílné tvary komor, příznačné buď pro středověkou (kuželovitého typu), nebo pro raně novověkou produkci (rámového typu). Nálezy gotických kachlů v prostředí zemědělských usedlostí tedy samy o sobě neskytají důkaz o existenci kvalitních otopných zařízení v době před přelomem 1. a 2. třetiny 16. století. Výrobky pocházející i z té doby mohly být druhotně použity třeba o mnoho desetiletí později (lze si dobře představit, že právě na venkově často docházelo k opakovanému užití kachlů z rozebraných kamen). Zároveň je ovšem nutné mít stále na paměti, že gotické kachle namnoze nesou výpověď o vybavení venkovských domů už pro desetiletí kolem přelomu 15. a 16. století.

Tím samozřejmě není řečeno, že dymné jizby v té době vůbec neexistovaly. Zřetelný popis všudypřítomného kouře v obytné místnosti venkovského domu přináší hojně citovaná zpráva Johana Butzbacha, který coby student procestoval v 80.-90. letech 15. století velký kus Čech. Stojí za to doslova citovat příslušnou pasáž v překladu od J. Macka: „A tak ráno když zatopí v peci, musí venkované opustit jizbu kvůli dýmu, naplňujícímu celou místnost; dým musí vyhánět dveřmi i oknem a teprve poté, když spálené dřeva, mohou se vrátit a po celý den v jizbě pobývat“ (*Macek 1999*, 42). Dané svědectví však nelze přímočaře vnímat jako reprezentativní obraz každodennosti českého venkova té doby (zkratkovitě např. *Škabrada 1991a*, 80; *Macek 1999*, 42). Nevíme totiž, jaké konkrétní sociální skupiny venkovského (resp. poddaného) obyvatelstva se vlastně týká. Dost možná šlo v daném prostředí o výjimečný jev, nějakou abnormalitu, a proto byla hodna zapamatování a dodatečného zaznamenání. A nadto není naprosto zřejmé, zda Butzbach měl skutečně na mysli obytnou místnost v našem slova smyslu. Slovo *stufas* lze překládat i jako domy (takto *Dvořák 1975*, 41), stejně jako slovo *fornax* může znamenat pec či obecně jen topeniště (*o. c.*, 41). Pak by se mohlo jednat o síň, která mohla fakticky plnit roli hlavní obytné místnosti domu, jak tomu napovídají třeba dispozice domů zaniklé vesnice Svídna, jejichž jizby zaujímají nápadně stísněný prostor (navíc v síních registrujeme stopy jednoduchých ohnišť). Butzbach mohl popisovat právě síň, neboť ta sloužila k dennímu pobytu mnohem více (do prostoru síně mohl ústít otvor k odkouření pece či kamen, a teprve odtud by Butzbachem zmíněný dým volně unikl do podstřeší). Těžko si ostatně představit, že v zimních měsících by venkované větrali

tak marnotratným způsobem, aby jim přitom neméně unikalo i drahocenné teplo. Butzbachovu zprávu každopádně není radno zevšeobecňovat.

Není pochyb, že představené soubory kachlů poskytují závažné svědectví o proměně kultury bydlení venkovanů na pomezí středověku a novověku, velice často ale nedokážeme obecný závěr upřesnit. To platí pro kolekce z Kamýku či třeba Trněného Újezdu. Ačkoli se v literatuře ujal předpoklad, že kachle představují pozůstatek kachlových kamen, resp. nepřímo obsluhovaného výhřevného tělesa, průkaznou argumentaci většinou postrádáme. Upozorňujeme tak navzdory našemu přesvědčení, že uvedený apriorní závěr – týká-li se pozdně gotických a renesančních výrobků – je zpravidla na místě. Zvláště obezřetně však musíme posuzovat právě nejstarší doklady výskytu kachlů ve venkovských lokalitách. Bez výjimky se totiž doposud jedná o artefakty nalezené v kontextech, jež o konstrukčním charakteru příslušného otopného zařízení nic nevypovídají. K opatrnosti nutí historické snímky etnografů, kteří v některých středoevropských oblastech ještě mohli vstoupit do autentických interiérů dymných či polodymných jizeb venkovských domů. V nich dokumentovali mj. otopná zařízení sestavená sice zčásti z kachlů, leč způsob odvodu dýmu, různě intenzivně unikajícího do obytné místnosti, nedovoluje, abychom je vřadili mezi kamna (např. *Skružný – Špaček 2002*, obr. 10, 15). Novodobé příklady otevřených topenišť v jizbách ovšem vesměs pocházejí z horských či podhorských oblastí, a nemohou tedy sloužit coby přímé analogie pro rekonstrukci vybavení mnohem bohatších domácností raně novověkých selských statků v úrodných oblastech.

Zatím ani stavební historici nedospěli ke shodě, kdy se dýmu zbavené světnice stávaly „standardní“ součástí domů poddanských usedlostí středočeského venkova (viz exkurz I.).²² Přesto – vycházíme-li ze srovnání s dymnými pecemi vrcholně středověkých venkovských domů – můžeme konstatovat, že hromadné soubory kachlů, čítající podobně jako nálezy z Kamýků či Trněného Újezdu desítky exemplářů, svědčí o existenci vyspělých otopných zařízení. Přítomnost keramické roury ve druhém případě (třebaže nedokážeme rozhodnout, zda ji máme charakterizovat jako odtahovou, anebo výhřevnou – viz exkurz III.1.) přitom utvrzuje představu o konstrukčně složitěji řešeném tělese, o němž tušíme, že naplňovalo kritéria sousloví *kachlová kamna*. Nepřímý způsob vytápění obytných místností si patrně už v pozdním středověku také osvojili leckteří poddaní. Není totiž jediný důvod předpokládat, že by světnice – uvažujeme-li o středoevropském kontextu v době pokročilé 2. poloviny 15. století – představovaly specifický znak maďarského venkova, odkud dnes jediné známe takto

---

²² Sémantické šetření zatím dospělo jen k příliš obecným závěrům (srov. *Macek 1991*).

staré přímé doklady (viz exkurz IV.). Kultura bydlení v poddanských usedlostech se v samém závěru středověku patrně namnoze přiblížila úrovni komfortu ve vyšším sociálním prostředí, tj. v sídlech nižší šlechty, kde se nepřímý způsob vytápění hlavní obytné místnosti všeobecně prosadil nejpozději ve 2. polovině 15. století (viz exkurz II). V této souvislosti stojí za pozornost hromadné soubory kachlů ze Svatého Pole a Starého Knína, které napovídají, že v době kolem přelomu 15. a 16. století kamna představovala běžnou součást vybavení venkovské fary.

Počátky výskytu kachlových kamen v domech poddanských usedlostí spojujeme především s velkými selskými dvory, které v pozdním středověku a raném novověku poskytovaly možnosti nemalých peněžních zisků z trhu se zemědělskými produkty. Toto období bývá někdy označováno jako „zlatý věk“ českého venkova. Právě tehdy se v architektuře poddanských usedlostí nezřídka uplatňovaly slohové prvky, a nálezy kachlů ve vesnických lokalitách proto nepřekvapují.

Prosperita se ovšem odvíjela od schopností jednotlivých hospodářů. Výmluvné jsou v tomto ohledu zprávy vrchnostenských úředníků z 2. pol. 16. století o potížích, které jim plynuly ze správy vesnice Trněný Újezd (podrobně *Šulc – Kypta – Ježek 2009*). Měli nejvíce co do činění s jedním z držitelů statku čp. 20, s Janem Toškem (sousedem hospodáře na usedlosti čp. 1, kde byly nalezeny ony gotické kachle). Vzhledem k velkému počtu zpráv jej můžeme nahlížet coby zástupce sociální (jistě početné) kategorie zpupných poddaných, kteří projevovali pramalý zájem zvelebovat drženou usedlost.

Svéhlavého sedláka, který nechtěl plnit povinnosti vůči vrchnosti a nehleděl si řádného chodu hospodářství, nedokázali napravit ani každoročními důraznými napomenutími, ba ani několikerým uvězněním. Mohl se spolehnout na přímluvy vlivných přátel z okruhu pražského měšťanstva, zřejmě díky nim byl na gruntu zádušními úředníky dlouho trpěn. Tím se nám zčásti odkrývá pozoruhodný rozsah sociálních vazeb tohoto hospodáře, pro něhož – jak vyplývá z daného kontextu – poddanský závazek představoval jen formální akt nutný pro získání neobyčejně velké usedlosti. O prosperitě statku, jenž Tošek podle ohledání úředníků *nanejvyšší ... spustil, zedral a zloupil*, rozhodně nemůže být řeč. Naopak o Pavlovi Novákovi, jednom z Toškových nástupců, tytéž písemné prameny podávají jen málo informací. Navzdory (resp. snad právě kvůli) tomu se můžeme důvodně domnívat, že dostal nárokům chodu velkého statku. Usuzujeme tak podle jeho rodinného původu. Byl totiž synem sedláka Jana Nováka, který navýsost zdatně hospodařil ve vesnici Záluží u Čelákovic (viz kap. 2).

Ještě se vraťme k době, kdy Jan Tošek bezostyšně zanedbával rozlehlý statek. Takový neutěšený stav hospodářství a také jeho příčinné okolnosti patrně nebyly na raně novověkém venkově ničím výjimečným. Pražští úředníci, kteří ve 2. pol. 16. stol. dohlíželi na poddané v Trněném Újezdu, podnikali pravidelné roční výjezdy ještě do jedné středočeské vesnice, do Kojetic ležících na jižním Mělnicku (*AČ XXIX; Honejsek 1894*). V zápisech o tamních osedlých často čteme, že nechtěli vlastními silami obhospodařovat držené polnosti. Místo toho je běžně pronajímali, čímž rezignovali na získávání tržně využitelných přebytků. Úředníci nadto opakovaně seznávali, že Kojetičtí se nestarají ani o opravy vlastních domů. Výtky se zpravidla týkaly neobnovování výmazu komínů, což způsobovalo příliš časté požáry. Mnozí poddaní upadali do hlubokého zadlužení. Aniž by půjčky

směřovaly k podpoře chodu hospodářství, byly vesměs utraceny v krčmách. Tak třeba jeden nenapravitelný sedlák se staral jen o to, aby *ráno vstana na pálené, odtud domů k obědu a zase na pivo do krčmy jíti, a tam do večera píti* (Honejsek 1894, 59). Ze stereotypního charakteru vizitačních zápisů vyplývá, že úředníky soustavně proslovovaná napomenutí a nařízení nenacházela ani zde odezvu, účinkem se také mýjela reálná hrozba uvěznění. Svědectví těch pramenů, které nám dovolují blíže poznat mentalitu raně novověkých sedláků, ukazují, že nepochybné předpoklady prosperity, nabízené hospodářským potenciálem selských dvorů, se konkrétním lidem dařilo velice úspěšně využít, jiní je ovšem dokonale promarnili. Netřeba od základu bořit představu o předbělohorském období, které jsme si navykli nazírat jako „zlatý věk“ českého venkova, musíme ale mít na paměti zjednodušující povahu této nálepky.

Výpověď písemných pramenů ze držitelích usedlostí v Trněném Újezdu se v kontextu problematiky nálezů kachlů může jevit jako mimoběžná, ale zejména mimořádně podrobné zprávy o držitelích gruntu čp. 20 mají v mnohém obecnou platnost. Výmluvně ukazují, nakolik mohl být sociální kontext jedné usedlosti v poměrně krátkých úsecích proměnlivý. S tímto vědomím pak musíme poměřovat archeologické nálezy, které jsme schopni časově zařadit vesměs jen do širšího časového rozpětí.

Detailní vhled do každodennosti poddaných v Trněném Újezdu stojí za to brát na vědomí. Představuje cennou zpětnou kontrolu, abychom příliš nezobecňovali svědectví o prosperitě raně novověkých sedláků. Ovšem jakkoli nezdárně se konkrétní hospodáři mohli ve 2. polovině 16. století chovat, z našeho pohledu to nic zásadního nemění na základní představě o kultuře bydlení na selských usedlostech. Těžko si lze představit, že v daném období by obytná místnost domu třebas právě usedlosti čp. 20 v Trněném Újezdu byla ještě dymnou jizbou. Klíčový důkaz přinášejí písemné prameny, konkrétně lze vzpomenout úřední dokumenty zvíkovského panství. Z nich se dovídáme, že už (nejpozději) v polovině 16. století kachlová kamna stála i v těch nejprostších čelednicích vrchnostenských hospodářských dvorů (Čechura – Ryantová 1998, 17-18). Potažmo lze více než jen přepokládat, že nejinak tomu bylo v domech sedláků (nejen) v okolí. Komfort bydlení obyčejných čeledínů či ovčáků by se sotva nějak výrazně odlišoval od životní úrovně prostých venkovanů. Situace se však namnoze mohla lišit dům od domu: ti samí úředníci, kteří zanechali vzácné svědectví o chování újezdských poddaných, neméně pečlivě zdokumentovali těžkosti, jež jim plynuly ze správy vesnice Kinetice. Na tomto místě stojí za připomenutí zápisy z 80. let 16. století, z nichž se dovídáme, že zatímco jeden tamní sedlák si nechal zřídit cihelný dymník, v jiných domech se nacházely jen dřevohliněné lapače či dokonce vůbec žádná taková zařízení (AČ 29, 110-111).²³ Podle absence dymníků v síni ovšem nelze přímočaře usuzovat, že by obytná místnost fungovala jako dymná jizba: dým ze síně mohl pouze volně unikat do podstřeší.

---

²³ Komíny vyrůstající ze střech domů venkovského charakteru spatříme už na vyobrazení příměstského, nejspíš hornického sídliště na Kutnohorském graduálu z konce 15. století (např. Škabrada 1991a, tab. XXIV)

Konkrétní doklad o podobě kamen v prostých příbytcích raně novověkých hospodářských dvorů patrně přinesl výzkum v Horosedlech. V dřevěném stavení zde na přelomu 16. a 17. stála dost prostá kachlová kamna. Daná charakteristika vyplývá z užití různě starých kachlů, jejichž výzdobné motivy jako celek sotva zprostředkovávaly nějaké ideové sdělení, potažmo tedy postrádaly reprezentativní charakter. Lze dokonce říci, že reliéfní výzdoba kachlů v daném případě zcela pozbyla smysl. Takřka k nerozeznání ji zakryly několikeré, opakovaně nanášené vrstvy nátěrů a maznicových přetahů. Takové otopné zařízení se stalo ryze utilitární součástí interiéru. Dotýkáme se tak jevu, který se na českém venkově rozšířil už mnohem dříve. Přitom žasneme, že třeba výzdoba kachlových kamen ve Svatém Poli zcela zanikla pod vrstvou mazanice, ač se jednalo o chronologicky jednotný soubor pozdně gotických výzdobných motivů, které – jak se nám dnes jeví – nenesly nějaké vyhraněné ideové sdělení. A přece šlo o jednorázovou, v pravém slova smyslu záměrnou úpravu, naproti tomu k znejasňování reliéfní výzdoby kamen z Horosedel docházelo postupně (jakoby nezáměrně).

V období kolem přelomu 16. a 17. století (a podle všeho už mnohem dříve) se kachlová kamna stala naprosto běžnou součástí obytných místností domů poddanských usedlostí, přičemž často nabyla uniformní vzhled. Pěkný příklad dominantního zastoupení prostých komorových kachlů s miskovitým zahloubením přinesl objev hromadného souboru kamnářských výrobků v zaniklé vesnici Cetkov. Výzdobě těchto kusů – stejně jako snad ještě více rozšířených kachlů s tapetovými vzory – měla ryze dekorativní charakter.

Exkurz I: Jizby, anebo světnice – možnosti klasifikace obytných místností nejstarších dochovaných venkovských domů

Diskuse, která se v 80.-90. letech 20. století rozvinula nad způsobem vytápění nejstarších dochovaných domů zemědělských usedlostí, přinesla natolik důmyslné argumentační postupy, že všeobecně převládl dojem, že se podařilo objasnit vše podstatné, čili jak stavební charakter, tak i časový rámeček (resp. závěrečnou etapu) výskytu dymných jizeb. Směr tehdejší rozpravy udávaly brilantní studie J. Škabrady, jenž objevně upozornil na dva základní znaky domů předbělohorského stáří. Ve venkovské zástavbě je lze neklamně rozpoznat podle výrazné výšky stropu (3–4 m) a pyramidové sestavy okenních otvorů v jedné ze stěn (nejčastěji ve štítovém průčelí). Dnes takových objektů známe už několik, přičemž nejmladší vznikl na počátku 17. století (*Škabrada 1977*), nejstarší v samém závěru 15. století (*Anderle – Ježek – Zavřel 2000*). Lze-li důvodně očekávat evidenci ještě starobylejších

příkladů, k objevům výrazněji mladších příkladů nejspíš nedojde: nejpozději v polovině 17. století na venkově převládají domy s podstatně nižší úrovní stropu obytné místnosti (srov. *Škabrada 1992*). Daný zlom ve vývoji stavební tradice hraje ve Škabradových úvahách klíčovou roli, neboť obecně platí, že snížení výšky stropu představuje základní průvodní jev proměny dymné jizby ve světnici.

Debata se prvořadě týká málo početné skupiny starobylých domů, resp. jejich srubových obytných místností, které spojuje předbělohorské stáří (1.), značná výška stropu (2.) a pyramidová sestava okenních otvorů (3.):

Saky čp. 2 (okr. Kladno): 1. dedrodatum 1494; 2. nejméně 3,7 m; 3. v čelní stěně (*Anderle – Ježek – Zavřel 2000*).

Lučice čp. 2 (okres Klatovy): 1. dendrodatum 1556; 2. nejméně 3,5 m (snad až 4 m); 3. v čelní stěně (*Škabrada 1987*).

Čistá čp. 171 (okr. Svitavy): 1. dendrodata 1583-1585; 2. od 2,65 m v čele ke 3 m v zadní části; 2. v boční (dvorní) stěně (*Škabrada – Syrová 1989; Syrová – Syrový 2004*).

Živohošť čp. 22 (okr. Benešov): 1. autentické vročení 1617; 2. 3,15 m; 3. v čelní stěně (*Škabrada 1977, 175*).

Předně je nutné zdůraznit, že k rozhodnutí, zda se původně jednalo o dymné jizby, anebo světnice, se nedostává průkazných argumentů: ve všech výše uvedených případech doznaly klíčové partie stěn v koutu obytné místnosti, kde se nacházelo otopné zařízení, natolik výrazné zásahy, že nelze určit, zda zde (ne)byly v nejstarší stavební fázi proraženy otvory pro obsluhu a odkouření pece či kamen z prostoru černé kuchyně či síně. Třetí výkladovou možnost, tj. přechodné vývojové stádium – polodymnou jizbu, můžeme naopak vyloučit.²⁴ Důvodem je absence stop po závěsných dymnicích přímo v obytné místnosti.²⁵ J. Škabrada zprvu považoval protichůdné klasifikační varianty sledovaných místností – buď by šlo o světnice, či zcela dymné jizby – za rovnocenné hypotézy (*Škabrada 1986*), později upřednostnil druhou možnost (např. *Škabrada 1992; 1996*). Opřel se přitom o důvtipný výklad účelu pyramidové sestavy okenních otvorů. Při představování celého argumentačního

---

²⁴ Pod souslovím polodymná jizba se v etnografické literatuře rozumí obytná místnost s přímo obsluhovanou pecí, nad jejímž ústím je zavěšen dymník.

²⁵ Výjimkou může být otvor v povalovém stropě archaické obytné místnosti (dnes zbořeného) domu čp. 15 ve Vitějovicích (okr. Prachatice), která se vyznačovala ojedinělým příkloněním horních částí podélných stěn (*Mencl 1980*, obr. 385). Průraz bezesporu představuje stopu po dymníku, nevíme ovšem, zda odváděl dým vycházející z pece, anebo loučnicku (viz exkurz III.3.). Jednoznačné rozhodnutí nedovoluje ani podobně rozměrný otvor ve stropě domu čp. 33 v Kunějově (okr. Jindřichův Hradec), který do literatury vstoupil jako pravděpodobný doklad polodymné jizby (*Edel – Škabrada – Syrová 1991*). Citovaní autoři se tak domnívají na základě jeho velikosti, která činí cca 45 x 45 cm. Etnografická literatura však skýtá poučení, že průrazy pro dymníky nad osvětlovacími zařízeními mohly být i takto (ne-li i více) rozměrné (srov. *Langer 2010*, obr. na s. 71).

postupu ale začněme tím, že rozměry daných místností, a to zvláště výrazná výška jejich stropu, vskutku odpovídají principu provozu dymných jizeb, které byly v „živé“ podobě k vidění ještě v polovině 20. století v několika odlehlých koutech střední Evropy. Pobyt v nich by nebyl možný, pokud by se strop nacházel ve výšce menší než cca 3 m: kouř by volně zaplnil celý prostor. Ve vysokých místnostech se naopak hromadit v horní části, přičemž rozhraní mezi spodní, relativně čistou a horní zadýmenou zónou by se ustálilo ve výšce cca 2 m. A právě této úrovni – jak J. Škabrada zdůrazňuje – nápadně odpovídá poloha spodní hrany průrazu tvořícího vrchol pyramidové sestavy oken v jedné ze stěn sledovaných místností. Logicky proto usoudil, že tento nejvyšší otvor odvětrával z interiéru „přebytečné“ množství zplodin, a potažmo určoval rozhraní obytné a silně zakouřené zóny. Horní část (takřka polovina) prostoru by tak byla vyhrazena pouze dýmu, který by zároveň temperoval dolní, pro pobyt relativně příhodnou část. J. Škabrada navíc prokázal, že nejde o ryze modelový předpoklad: daný princip odvodu kouře se uplatňoval v dymných jizbách v alpských oblastech Korutan, Štýrska a Salzburska. Do směru těchto úvah mu dobře zapadal i další rys některých archaických srubových místností - vzduť vytvarovaný strop. Právě v takovém prostoru by kouř mohl daleko lépe proudit směrem k uvažovanému odvětrávacímu otvoru. Převážnou většinu příkladů více či méně vzduť završených místností známe dnes z prostředí měst a sídel urozených (srov. *Škabrada 1991a; 1991b; Rykl 2007b*), nechybí ovšem ani doklady ze zemědělských usedlostí (*Edel 1992a; Vajdiš 1992*), a to včetně zvláštních případů, kdy se symetricky sklánějí všechny čtyři stěny obytné místnosti (*Edel 1990; Matoušek 1927; Mencl 1980, 284-285*).

Ač snesené příklady z alpského prostředí působí velice přesvědčivě a Škabradovy úvahy vynikají logickou soudržností, leč v poslední době dosažené výsledky detailních stavebněhistorických průzkumů konkrétních městských domů, hradů i tvrzí se s modelovou představou vůbec neslučují (kritické argumenty byly publikovány už dříve, ve své době se jim však nedostalo obecného docenění: *Muk 1987, 217; 1991, 94-95*). Stále zřetelněji se totiž ukazuje, že jak pyramidová sestava okenních otvorů, tak i značná výška stropu a rovněž jeho vzduť tvar jsou průvodními znaky světnic po celý vrcholný a pozdní středověk (*Hauserová 2003; 2004; Razím 2003; Rykl 2007a; 2007b*). Dnes tedy nezbyvá než stroze konstatovat, že v diskusi o charakteru provozu dochovaných obytných místností venkovských domů z předbělohorského období se vracíme na úplný začátek. Ovšem s tím rozdílem, že se nám dostalo důležitého poučení: nelze-li na základě formálních znaků přímočaře vztahovat principy provozu obytných místností z nižšího sociálního prostředí do vyššího, úplně stejně to platí i přehozeném pořadí. Bylo by metodicky neúnosné, pokud bychom obytné místnosti

s pyramidovou skladbou okenních otvorů a případě i roubenou „klenbou“, objevené při průzkumech domů poddanských usedlostí, paušálně klasifikovali jako světnice jen na základě tvrzení, že úplně stejně vyhlížejí obytné místnosti soudobých městských domů či třeba tvrzí, kde o nepřímém způsobu vytápění není pochyb.

Avšak i bez průkazných argumentů lze leccos předpokládat či alespoň tušit. Ony domnělé odvětrávací otvory v pyramidové skladbě okenních otvorů každopádně stojí za pozornost. Situace odhalená v čelní stěně domu v Lučici se řadí k příkladům, kdy se všechny tři okenní otvory shodují co do velikosti: 45 x 45 cm.²⁶ Podobně rozměrný je vrcholový otvor v Čisté: cca 46 x 49 (otvory ve spodní úrovni se nedochovaly). V Živohošti se jejich velikosti vzájemně mírně liší, zatímco u spodních otvorů činí 66 x 77 cm, u vrcholového 36 x 42 cm. V Sakách lze přesně určit pouze šířku horního otvoru, která dosahuje 39 cm, jeho výšku lze jen odhadnout na nejméně 37 cm (otvory ve spodní úrovni se nedochovaly). O čem tyto parametry vypovídají? Pokud bychom si představili, že uvedené vrcholové otvory by sloužily k odvodu dýmu z pece, nelze pominout problém značných tepelných ztrát v zimních měsících, způsobených nutnou průběžnou cirkulací vzduchu otevřeným horním otvorem. V konkrétních podmínkách (zvláště třeba v případě domu z Lučice) si jen těžko lze představit situaci ideálního schématu (např. *Škabrada 1996*, obr. na s. 30), kdy by z místnosti unikal přebytečný dým, ale zároveň by v ní nedocházelo k přílišnému ochlazení vzduchu. V zásadě lze tedy předpokládat, že ony otvory, resp. jejich rozměry, nasvědčují spíše tomu, že dané místnosti byly od počátku světnicemi. Či přesněji řečeno: že vrcholové otvory prvořadě sloužily nikoli k větrání, nýbrž k osvětlování.²⁷ I pokud bychom konkrétní příklad vrcholového okna mohli důvodně označit za větrací průraz, nelze danou místnost bez dalšího argumentu označit za dymnou jizbu: menší větrací otvory se uplatňovaly někdy i na fasádách gotických či renesančních měšťanských domů, a to i jako vrcholové komponenty pyramidové sestavy okenních otvorů, ač o souvislosti s dymným provozem nemůže být řeč (srov. *Hauserová 2004; Klápště – Muk 1988*).

Pyramidové sestavy okenních otvorů se v rámci venkovské architektury neomezovaly pouze na roubené objekty, čehož dokladem je dům rozlehlé a neobyčejně výstavné usedlosti čp. 1 v Krníně na pomezí Českokrumlovska a Českobudějovicka (*Pešta 1997*). Vznik nejspíš kolem přelomu 15. a 16. století, přičemž už pro tu dobu – soudě podle velikosti jeho půdorysu a celkového vzezření, jež obojí odpovídá stavební kultuře soudobých tvrzí a hospodářských

---

²⁶ Uváděny jsou vždy rozměry světlosti otvorů.

²⁷ Stojí za pozornost, že v maloměstském či předměstském prostředí se stavěly sroubené světnice s pyramidovou sestavou okenních otvorů i na počátku 17. století (srov. *Bloch – Račák 2004*). Pro tu dobu o nich rozhodně nelze uvažovat jako o dymných jizbách, ač jsou takto někdy dodnes *a priori* označovány (např. *Šnejd 2009*).

dvorů – lze sotva uvažovat, že by obsahoval dymnou jizbu. Ač se daný průměr může jevit jako dost obecný, považujeme i takto rámcové srovnání za podstatné východisko argumentace.

Co se týče paralel z alpského prostředí, je podstatné, že v tamních domech unikala podstatná část dýmu z jizby do prostoru síně – právě doklady tohoto řešení z Čech scházejí. Navíc lze předpokládat, že dymné otvory ve stěnách alpských jizeb mohly sloužit jen v teplejších ročních obdobích, na zimu mohly být utěsněny či uzavřeny posuvnými deskami, a dým by unikal pouze do prostoru síně.²⁸ Naskýtají se vážné důvody k úvaze, že podobně tomu bylo i středověkých venkovských domech v českých zemích. Ústí valné většiny pecí v jizbách zkoumaných středověkých venkovských domů ve střední Evropě jsou umístěna v těsné blízkosti vstupu, v podstatě jej z jedné strany vymezují. Daná volba je zdánlivě nevýhodná, neboť čela pecí směřují do komunikačně nejvytíženějšího prostoru. Představu o nelogičnosti naprosto dominujícího řešení navíc umocní srovnání s provozem polodymných jizeb, jejichž podobu zachytili etnografové: otopné zařízení sice vyplnilo stejný kout interiéru, avšak ústí pece je nyní otočeno o devadesát stupňů, čímž se ocitá z provozního hlediska v nejuvhodnější poloze při podélné straně domu (pochopitelně existují výjimky: *Langer 2010*, obr. na s. 142). Můžeme proto uvažovat, že k vybavení jizeb středověkých domů nenáležely dymníky, zplodiny unikaly jiným způsobem, patrně prostřednictvím dveřního otvoru do prostoru síně (zejména v zimních měsících, kdy bylo z důvodů tepelných ztrát znemožněno stálé větrání otevřenými okenními otvory), z níž dým stoupal do podstřeší, kde plnil funkci tepelné „zátky“.

Pozoruhodnou situaci shledáme v interiérech domů zaniklé vesnice Svídny: čelní strany pecí takřka lícují se stojkami portálů, čímž byl velmi omezen, ne-li znemožněn kuchyňský provoz v jizbě, o čemž patrně vypovídají i doklady jednoduchých ohnišť v síních (*Smetánka 1988*). S obdobným řešením se setkáme v domech v ZSV Mstěnicích: zde jsou tělesa pecí sice vesměs odsunuta od hran portálů a prostor mezi topeništěm a vstupem vesměs vyplňují ohniště užívaná k přípravě pokrmů, stále je však zachována orientace pecí jako v předchozí lokalitě (*Nekuda – Nekuda 1997*). Takto uspořádané soustavy otopných zařízení naprosto převažovaly i v zaniklé vesnici Pfaffenschlagu (domy I, III, V, VII, VIII, X, XI, XII, zřejmě také II), kde se ale rovněž setkáme s jinou, podstatně méně častější variantou: čelní strany pecí jsou orientovány souběžně s příčnými osami domů, tedy shodně jako

---

²⁸ V různých regionech Čech byly ve stěnách obytných místností venkovských domů občas skutečně proraženy větrací otvory. Ty jsou však poměrně malé a na zimu bývaly neprodyšně uzavírány, aby jimi neunikalo teplo. Výstižné informace poskytl místní usedlík o „provozu“ a umístění větracích otvorů světnice domu čp. 49 v Rychnově (okr. Chrudim): „U stropu byly po obou stranách čelní stěny zvláštní otvory, aby mohla odcházet pára a kouř ze světnice. Na zimu zadělávaly se otvory ty dřevěným špalíkem nebo hadrem ...“ (*Štěpán 1995*, 93).

v novověkých jizbách (domy IX, zřejmě také IV, VI; *Nekuda 1975*). Pece přisazené boční stranou k přičce se vyskytovaly rovněž v zaniklých Konůvkách (*Šaurová 1997*). Analogie dohledáme také v zahraničí, konkrétně v zaniklé vesnici Sarvaly v Maďarsku (*Holl – Parádi 1982*), jejichž dispoziční skladbu ozřejmil právě na základě orientace otopných zařízení *J. Škabrada (1988)*, a v zaniklé vesnici Hard v Dolním Rakousku, byť ne ve všech tamních domech (*Felgenhauer-Schmiedt 2008*).

O konkrétních formách odvodu dýmu z jizeb ve venkovském prostředí můžeme v období před rokem 1500 pochopitelně jen spekulovat, jen těžko si ale představíme v jizbách domů Svidny lapač dýmu nad ústím pece: musel by být zavěšen přímo nad dveřním otvorem. Patrně také nepochybíme, pokud budeme uvažovat o hromadění dýmu v podstřeší, jak u středověkých městských domů prokazují silně zadehtované povrchy krovových skeletů (*Škabrada – Kyncl 2004*). Dým by pak volně unikal různými štěrbinami, což si lze dobře představit na základě zahraničních analogií z venkovského prostředí (*Bedal – Heidrich 1997, 53-54*).

Odhlédneme-li od složité otázky účelu okenních otvorů, zbývá zmínit ještě jedno závažné pozorování, které se týká obytných místností nejstarších dochovaných venkovských domů. Autoři, kteří uvažují o jejich dymném charakteru, shodně upozorňují na silné zadehtování povrchu kuláčů roubení, jež třeba v případě objektu v Sakách údajně „téměř vylučuje“ možnost světlicového provozu v rámci nejstarší stavební etapy (*Anderle – Ježek – Zavřel 2000, 64*). Zčernalý povrch dřev lze ovšem stejně dobře vysvětlit dlouhodobým osvětlením pomocí loučí, které v obytných místnostech venkovských domů způsobovaly stálou přítomnost dýmu hluboko do novověku. Ostatně různé větrací otvory či třeba dymníky nad loučnický jsou toho nesporným důkazem.

Ani nápadná výška stropu sledovaných místností venkovských domů nepředstavuje tak pádný argument, jak by se mohlo zdát. Jde sice o příznačný znak dymných jizeb, jenže v městském prostředí vznikaly i samém závěru středověku srubové místnosti – světlice o značné výšce stropu (v tomto ohledu je zvláště zajímavý nález srubu v řadovém měšťanském domě čp. 138 v Plzni, jenž sestává z nehraněných kmenů setnutých roku 1531: *Anderle – Kyncl 1997*; další pozoruhodné příklady: *Muk 1994*; *Škabrada – Ebel 2002*). Lze předpokládat, že tradice výstavby výrazně vysokých obytných místností ve venkovském prostředí přetrvávala dlouho poté, co se i zde všeobecně ujal nepřímý způsob vytápění. Důvodem mohlo být patrové řešení komorového bloku vícedílného domu. Modelově lze sice uvažovat, že navýšení zadní části domu vycházelo z parametrů daných dymnou jizbou, to aby pata střechy přirozeně probíhala v jedné úrovni (*Škabrada 1986; 1987; Edel 1992b*). Na

druhou stranu ovšem třeba vzít v potaz, že patrové řešení komorového bloku se mohlo stát natolik pevnou součástí stavební tradice, že paradoxně tomu mohla být podřízena výška obytné místnosti, byť by v ní už od počátku stála kachlová kamna.

Při úvahách o charakteru předbělohorských venkovských domů bychom neměli ztrácet ze zřetele, že hodnotíme typ staveb, které lze snadno rozeznat nejen díky charakteristické pyramidové sestavě okenních otvorů, ale i „podezřele“ vysoké výšce stropu a srubu sestavenému z kuláčů. Mnohdy pouze dva poslední jmenované znaky vedly k odhalení celé skupiny pozoruhodných staveb (resp. jejich obytných místností) předbělohorského stáří na českomoravském pomezí (srov. *Syrová – Syrový 1992; 2004*). Jenže nedávný objev srubu obytné místnosti domu čp. 4 ve Vitějovicích (okr. Prachatice), zbudovaného podle dedrotat na počátku 90. let 15. století, se od dosud známých příkladů podstatně odlišuje (*Škabrada 2004*). Nejen že patrně postrádal pyramidové uspořádání okenních otvorů, ale tentokrát jejich malá velikost a tesařská úprava na první pohled odpovídají spíše umístění v síni či komoře. Neméně záhadný je i charakter srubu, jenž sestává nikoli z obvyklých kuláčů, nýbrž půlkuláčů otočených rovnými plochami do interiéru. Stavba i z hlediska dispozičního vzbuzuje celou řadu nesrovnalostí, které J. Škabradu vedou k závažným otázkám (pochybám), zda se původně skutečně jednalo o obytnou místnost či zda stavebník (s ohledem na zvláštní charakter samotného srubu) mohl pocházet z vyššího sociálního prostředí. Uspokojivá řešení stavba sama neskýtá. Její objev však představuje důležité upozornění, že stavební tradice ve venkovském prostředí mohla být v pozdním středověku a raném novověku mnohem různorodější, než jsme si zatím připouštěli.

Exkurz II: Otopná zařízení v prostředí středověkých tvrzí (příklady z Čech)

Ač se nálezy kachlů z venkovského prostředí zatím nestaly předmětem souborného zhodnocení, už na základě letmé probírky literatury je zřejmé, že nejpozději od poloviny 15. století představují naprosto běžnou součást otopných zařízení v sídlech nižší šlechty (*Brych 1997, LXXXV*). Ani tak značný kvantitativní rozsah archeologických dokladů ale důsledně vzato nedovoluje jednoznačně zodpovědět klíčovou otázku, odkdy se nedílnou součástí středověké tvrze stala dýmu prostá světnice. Řešení ovšem v poslední době vyplývá z výsledků stavebněhistorických výzkumů, z nichž ty zásadní vesměs podnikl M. Rykl. Pro pořádek je třeba poznamenat, že už před časem P. Chotěbor upozornil na mimořádně zajímavý příklad paláce tvrze v Sudkově Dole, který díky svému stavu dochování původních konstrukcí asi nejnázornější přibližuje úroveň kultury bydlení nižší šlechty v pozdním

středověku (*Chotěbor 1989; 1990*). V jeho prvním patře se nacházela světnice, masivním srubem zateplená místnost, bezesporu vytápěná kachlovými kamny, o jejichž existenci nepřímou, a přece průkazně svědčí otisk dymníku na stěně vedlejší místnosti. Světnice vznikla už v rámci první stavební etapy, kterou se nedávno podařilo podle výsledků dendrochronologické analýzy poměrně přesně datovat do závěru 15. století, resp. nejdříve k roku 1489 (viz www.dendrochronologie.cz; *Rykl - Škabrada 2004*, 115). V rámci dané kategorie sídel představuje tvrz v Sudkově Dole v zemském měřítku zcela tuctový, v dobovém kontextu doslova bezvýznamný objekt, což z něj ovšem činí neocenitelný pramen poznání běžného, resp. minimálního komfortu pobývání příslušné sociální skupiny stavebníků. V té době podoba obytných místností tvrzí vykazovala poměrně pestrou škálu řešení, danou zejména rozmanitými tvary a rozměry okenních otvorů i jejich vzájemným uspořádáním, rovněž tak několika užívanými konstrukčními typy dřevěného zateplení, anebo naopak jeho absencí. Základní nárok požadovaného komfortu, tedy nepřímý způsob vytápění, byl ovšem stereotypně naplňován (*Rykl 2007a; 2008*). Zdali se podaří prokázat existenci světnic na tvrzích pro období před závěrem 15. století, to záleží na nahodilých příležitostech k přesnému datování dřevěných konstrukcí konkrétních staveb, vesměs postrádajících výrazné slohové prvky. Odhlédneme-li od vsutku jedinečné luxusní tvrže pražského biskupa v Litovicích u Prahy, která obsahovala zateplenou světnici už v 1. polovině 14. století (*Rykl 2003*), zatím nejstarší jednoznačný doklad o užití kachlových kamen ve venkovském prostředí vůbec přinesl detailní průzkum věže tvrže ve Lštění (*Procházka 2008; Rykl 2007a*). Přesné časové určení se odvíjí od série dendrodat 1481-1483, získaných analýzou dřev z druhé stavební fáze. Ta představovala výraznou opravu věže, kdy také vznikla místnost, v níž se podařilo doložit existenci kamen. Daný příklad je o to zajímavější, že nepřímou vytápěnou prostora se nacházela až v nejvyšším patře, přičemž netvořila součást plnohodnotné obytné (ve smyslu každodenního využití) dispozice. Využívána byla nejspíš jen příležitostně, čemuž odpovídá i poměrně slabé zakouření sopouchu sloužícího k odvodu zplodin z kamen. Proto není pochyb, že v areálu tvrže ve Lštění plnilo hlavní obytné funkce nějaké jiné, dnes zaniklé stavení, v jehož útrobách bezesporu stálo přinejmenším ještě jedno kamnové těleso. Předpoklad, že věž tvrže ve Lštění představuje vzácně dochovaný doklad podstatně více rozšířeného jevu (jenž M. Rykl výstižně charakterizuje pojmem *Trinkstube*), vyplývá z existence analogických objektů. Ty sice zpravidla nevykazují tak zřetelné stopy po někdejším způsobu využití, avšak lze je úspěšně rozpoznávat na základě zkušeností dosažených studiem názornějších příkladů (např. v Lošanech: *Rykl 2007*).

Exkurz III: Konstrukční součásti kamen

III.1. Keramické roury²⁹

V nálezovém souboru z usedlosti čp. 1 v Trněném Újezdu registrujeme torzo keramické roury (slepeno z 16 fragmentů) o (neúplné) délce 41 cm a vnějším průměru 11,7-12,0 cm, které postrádá okrajové části (Šulc – Kypka – Ježek 2009). Roura byla zhotovena z jemně plavené hlíny, tvrdě vypálený střep okrových odstínů je silný 0,8-1,0 cm. Na jejím vnějším plášti jsou nepravidelně vyryty čtyři mělké vlnice, zčásti vzájemně se překrývající, na vnitřních stěnách jsou patrné vývalky vzniklé při práci na hrnčířském kruhu. Roura sestává ze dvou dílů spojených před výpalem; rozhraní dílů je znatelné pouze na vnitřních stěnách. Vnitřní povrch roury není zakouřen. U slabého očazení vnějšího pláště, které tvoří 5-6 cm široký pás po celé délce torza, nelze rozhodnout, zda vzniklo ve fázi výroby, nebo později. Na rozdíl od tohoto pásu ale na neočazených místech pláště ulpěly drobné hrudky hlíny.

Keramické roury, nalézané spolu s hromadnými soubory kamnových kachlů, bývají zpravidla klasifikovány jako pozůstatky kouřovodu. Budeme-li absenci stop zakouření na vnitřní stěně újezdské trubice vysvětlovat umístěním tohoto dílu ve větší vzdálenosti od výhřevného tělesa, mohli bychom i ji pokládat za součást zařízení k odvodu zplodin. Otázkou zůstává účel vlnic rytých do vnějšího pláště, jimiž se liší od jiných exemplářů.

V úvahu ale připadá i jiné vysvětlení. Ani keramické roury z hradu v Náměšti na Hané (celkem 6 kusů) a ze zaniklé kartouzy v Dolanech u Olomouce (nejméně 2 kusy) nemají vnitřní stěny očazené, na rozdíl od vnějších (Tymonová 2003, 584-585, obr. 6, 7). V obou lokalitách byly tyto artefakty, datované do 1. poloviny 15. století, objeveny v týchž nálezových kontextech jako destrukce otopných zařízení, zřejmě nepřímě obsluhovaných kamen vystavěných z podstatné části z kachlů.³⁰ Morfologické i metrické parametry rour se shodují. Uprostřed lehce zúžené, 60 cm dlouhé trubice jsou na obou stranách totožně zakončeny ovalenými okraji. Válcový tvar koncových částí rour neumožňuje jejich vzájemné napojování. Pokud by je dávní výrobci zamýšleli jako součásti kouřovodu, pravděpodobně (soudě podle analogií) by jeden jejich konec kónicky zúžili, druhý naopak trychtýřovitě

---

²⁹ Keramické roury registrujeme i mezi nálezy ze spáleniště domu na ploše usedlosti čp. 24 v Horosedlech. Jejich podrobnější popis bude ale možný až po skončení laboratorního zpracování.

³⁰ Při výzkumu hradu v Náměšti na Hané byla odkryta místnost s *in situ* dochovanými pozůstatky (obslužného otvoru a podstavce) otopného zařízení, z jehož destrukce pochází hromadný soubor kachlů i zmíněné roury (Tymonová 2003, obr. 2). V předběžných zprávách o výzkumu dolanské kartouzy byly publikovány jen schematické náčrty odkrytých pozůstatků otopných zařízení (např. Burian 1966).

rozšířili (srov. *Žegklitz – Hazlbauer – Chotěbor 1992*, obr. 3: 1; *Hoššo 1982*, obr. 3: 5).³¹ *M. Tymonová (2003, 585)* se proto důvodně domnívá, že trubice plnily odlišnou, nejspíš vyhřívací funkci, přičemž byly zasazeny dovnitř kamen: „V tělese otopného zařízení byly zabudovány tak, že oba konce byly pevně zafixovány do mazanícových stěn kamen a skrz jejich volná ústa sálal do místnosti teplý vzduch, vznikající ohřevem středové části roury uvnitř kamen.“ Takové vysvětlení zní pravděpodobně, vzhledem k absenci dobových hmotných (tj. dochovaných kamen) či ikonografických dokladů nebo recentních analogií jej ale nelze prokázat.

Představíme-li si stavební řešení navrhované *M. Tymonovou*, zaujme poměrně malá šířka příslušné části otopného tělesa, daná délkou roury. Na moderní repliky středověkých kachlových kamen ovšem nelze spoléhat a k dispozici máme jen nemnoho archeologických nálezů, podle nichž s určitostí odvodíme půdorysné rozměry výhřevného pláště. Jeden ze vzácných objevů se poštěstil při výzkumu spáleniště měšťanského domu v dolnoslezském městě Sulechów (*Dziedzic 2007*). Na podlaze stavby, jež podle předložené (málo přesvědčivé) argumentace zanikla v polovině 16. století, se *in situ* dochovaly podstavec i fragmenty výhřevného pláště (včetně několika osazených kachlů z nejspodnější řádky) otopného zařízení. Půdorys vlastního otopného tělesa měl podobu protáhlého obdélníka, jehož delší rozměr stanovíme na zhruba 1,6 m, kratší – ten určíme přesně - na 80 cm. Stačilo by tedy, aby se boční (delší) stěny v horní části pláště k sobě skláněly po obou stranách jen o 10 cm, pak v nich ony výhřevné trubice pomyslně osadíme.³² V destrukci tohoto otopného zařízení evidujeme i torza několika rour, které nápadně připomínají výše zmíněné exempláře z Náměště na Hané a Dolan. Shodu shledáme ve způsobu profilace okraje, žádná ze šesti nalezených koncových částí není zúžena ani nálevkovitě rozšířena. V tomto případě však není zřejmý celkový tvar trubic. *P. Dziedzic* sice roury pokládá za součásti kouřovodu, nezmiňuje však stopy jejich někdejšího užití – případné zakouření vnitřních (anebo vnějších) stěn. Funkční klasifikace proto zůstává nejasná.

---

³¹ Existují však i výjimky, konkrétně v souboru raně novověké keramiky z 2.-3. třetiny 16. století, objeveném na katastru vesnice Uzenice na Písecku (*Fröhlich – Kypta 2010*), registrujeme fragment roury kouřovodu, jejíž okraj není zúžen ani nálevkovitě rozšířen. Vnitřní průměr lze odhadnout na 7 cm, síla střepu obnáší 1,2 cm.

³² Pochopitelně ne vždy rozměry a tvar pozdně středověkých kachlových kamen umožňovaly, aby v nich byly osazeny pouze 60 cm dlouhé roury. Sotva si je představíme zapuštěné třeba v masivních otopných zařízeních ve světnicích domů v zaniklé středověké vesnici Szentkirály v Maďarsku (např. *Pálóczi-Horváth 2002*, fig. 4). Tamější kachlová kamna v 15. století zaujímal zhruba čtvercový půdorys o straně asi 120 cm. Také ale známe podstatně subtilnější typy výhřevných pláštů, v nichž by se tyto roury mohly uplatňovat: v dolnosaském Einbecku se v požárové destrukci jednoho z měšťanských domů, zaniklého v roce 1540, dochovala spodní část otopného zařízení sestávajícího z pece a kachlových kamen o půdorysu zhruba 50 x 80 cm (*Roth Heege – Heege 2003*, Abb. 1, 14).

Další podobné artefakty známe díky výzkumům v historických jádrech měst dnešního Saska. Dvě z větší části dochované roury, které byly nalezeny ve Cvikově (*Beutmann 2007*, 81-82), snadno zaměníme s moravskými exempláři. Jejich celková délka opět obnáší 60 cm, na obou koncích spatřujeme totožně profilované ovalené okraje, zhruba uprostřed je průměr válce lehce zúžen a taktéž stopy zakouření nejsou patrné na vnitřních stěnách, nýbrž na vnějším plášti. J. Beutmann podává v podstatě stejnou funkční charakteristiku keramických trubic jako M. Tymonová.³³ Nálezy klade do 2. poloviny 15. – 1. čtvrtiny 16. století, z výplně příslušné jámy pocházejí dva nádobkové kachle, leč i fragment raně renesančního kachle, což uvedenou dataci zpochybňuje. Z Freibergu známe torza dvou rour, vhozená ve 2. pol. 15. stol. do studny na jedné z měšťanských parcel (*Hoffmann – Richter 1995*, 36-39). Nálezový soubor sestává mj. z většího počtu zlomků nádobkových kachlů a části jednoho komorového římsového exempláře. Na vnějším povrchu keramických trubic jsou patrné zbytky omazu a stopy zakouření, o případném zakouření vnitřních stěn se autoři nezmiňují. Ve městě Penig byly fragmenty přinejmenším pěti trubic vyzdviženy spolu s několika nádobkovými a komorovými kachli ze zásypu rozměrné pece odkryté na parcele radnice (*Thoma 2001*, 247). Funkce otopného zařízení není zřejmá, stejně tak není vůbec jisté, zda roury a kachle náleží k destrukci tohoto objektu, který zanikl kolem poloviny 16. století. Podle nezahřazených spojů je dobře patrné, že exempláře z Penigu sestávají ze dvou (snad stejně dlouhých) dílů spojených před výpalem. V Saské Kamenici bylo objeveno torzo jedné trubice v zásypu obslužného prostoru teplovzdušného otopného zařízení pod podlahou budovy v areálu benediktinského kláštera (*Lange 1996*). J. Beutmann (2007, 82) doplňuje důležitou informaci, že i tento exemplář nese stopy zakouření na vnějším, ne na vnitřní povrchu. Podle nálezového kontextu nelze odvodit funkční klasifikaci ani původ roury, neboť byla vyjmuta ze střepiště obsahujícího desítky torz kuchyňských nádob. Ke zrušení teplovzdušného zařízení došlo kolem poloviny 16. století.³⁴

Mapu rozšíření doplňuje dolnosaské město Einbeck; zde nalezené trubice jsou řazeny do doby kolem roku 1500 (*Heege Hrsg. 2002*, 264).³⁵ Tamní hrnčíři zhotovovali jak roury

---

³³ Autor předpokládá, že roury „dienten möglicherweise zur Verbesserung der Warmluftzirkulation und konnten gleichzeitig zum Trocknen, Erwärmen oder gar Backen genutzt werden. Damit wäre die Tiefe der Kachelöfen auf die Länge dieser Rohre (ca. 60 cm) beschränkt gewesen“ (*Beutmann 2007*, 81).

³⁴ V Saské Kamenici byly při výzkumech měšťanských parcel nalezeny také keramické roury, které lze skutečně považovat za pozůstatky kouřovodu. Jsou uzpůsobeny k vzájemnému napojování: jeden jejich konec se kónicky zužuje, druhý je naopak nálevkovitě rozšířen (*Fassbinder 2006*, Abb. 65: 4).

³⁵ Z několika dalších německých lokalit byly publikovány také nálezy keramických rour, které tvarově odpovídají námi probíraným artefaktům (*Möbes – Timpel 1987*, Abb. 27: 3-5; *Hallenkamp-Lumpe 2006*, Taf. 74: 1160, 1161, 1190). Vzhledem k nedostatečnému slovnímu popisu, popř. fragmentárnímu stavu dochování, ale nelze rozhodnout o jejich funkčním určení.

přesně odpovídající výše uvedeným výrobkům z Moravy a Saska, tak o něco kratší s (patrně na obou koncích totožně) okosenými okraji. Nálezy z Einbecku umožňují zdůvodnit, proč vnější povrch roury bývá jen slabě a místy zakouřen. Na fotografii tří vybraných ukázek spatřujeme na jednom exempláři stopy působení žáru a ohně, ne však přímo na povrchu střepu, ale na velkých fragmentech vypáleného omazu, jenž původně pokrýval nejspíš celý povrch pláště (*Heege Hrsg. 2002, Abb. 557*). Není vyloučeno, že podobným způsobem byla proti přímému působení žáru chráněna i roura z Trněného Újezdu. I na jejím povrchu ulpívají drobné hrudky hlíny. Za zbytky odpadlého hliněného „pouzdra“ je ale s jistotou označit nemůžeme.

S přibývajícemi publikacemi hromadných souborů kachlů včetně průvodních artefaktů se rozšiřuje počet výše probíraných konstrukčních prvků, a tudíž i naše skrovné představy o stavební podobě pozdně středověkých otopných zařízení.³⁶ Fragmentsy keramických rour, jejichž vnější plášť byl rovněž pokryt zhruba 0,5 cm silnou vrstvou vypálené mazanice, poskytl (včetně pozdně gotických kachlů) nedávný výzkum realizovaný na jedné z domovních parcel při obvodu náměstí v Rakovníku (*Blažková – Kypka – Lomecká 2007, 45-47*). Stojí za upozornění, že pouze na některých zlomcích rakovnických rour se dochovaly fragmenty hliněného omazu. Na zbývajících střepcích pak jeho uplatnění dokládají jen místy přilepené hrudky slabě vypálené hlíny; stejné stopy shledáváme i na vnějším plášti roury z Trněného Újezdu. Důkaz, že tyto snadno přehlédnutelné přílepy svědčí o existenci odpadlého hliněného omazu (a že na povrchu roury tyto stopy může zcela postrádat), poskytují střepy, na nichž lze porovnat jak *in situ* dochované (a k oprýskání velice náchylné) zbytky mazanického „pouzdra“, tak obnažený povrch střepu (viz *o. c.*, obr. 6: 2). Rakovnické roury do literatury vstoupily jako torza kouřovodu, leč ve srovnání s výše uvedenými analogiemi se taková interpretace nejeví jednoznačně³⁷, může se jednat i o výhřevné prvky.

V reprezentativním výběru pozdně středověkých a raně novověkých vyobrazení kachlových kamen, sestaveném Z. Hazlbauerem rozpoznáme pouze v případě jednoho tělesa náznak otvoru (umístěného nad kamnovcem), který by snad mohl prozrazovat přítomnost vyhřívací roury (*Hazlbauer 2003, obr. 3: 3*). Zároveň ale dodejme, že kamna bývají často vypodobněna jen schematicky: většinou se s nimi setkáváme na grafických listech

---

³⁶ Teprve nedávno byly jako konstrukční součásti středověkých kachlových kamen rozpoznány segmentově prohnuté keramické prvky, tvarem připomínající prejzy (naposledy *Koucká 2007, 60, 147-148, s lit.*). Zatím nedokážeme konkrétně postihnout jejich funkci. Nás zaujme, že některé z nich mají podobu půlválců (např. *Krajíc 1997, 71, obr. 40*).

³⁷ V článku o rakovnickém nálezovém souboru je sice uvedeno, že několik fragmentů keramických rour je na vnitřním povrchu slabě zakouřeno (*Blažková – Kypka – Lomecká 2007, 45*), na základě dodatečného ohledání ale tento závěr nepovažujeme za průkazný. Tmavší zbarvení povrchu některých střepů mohlo vzniknout až druhotně, v důsledku uložení v zemi.

jihoněmecké provenience, jejichž tvůrci komponovali žánrové scény formou vzájemně přebíraných *topoi*. Tato jakkoli početná vyobrazení lze proto sotva vnímat jako ucelený přehled domovních interiérů v širším (regionálně a sociálně jistě dost rozrůzněném) středoevropském kontextu. Ostatně na grafikách jen minimálně spatřujeme kamna zbudovaná z tehdy nepochybně masově vyráběných reliéfních renesančních kachlů. Zároveň se nám nepodařilo dohledat vyobrazení rour coby kouřovodů. Nepřeceňujme ani fakt, že uvažované výhřevné roury se neuplatňují u dochovaných historických kachlových kamen. Tentokrát už vůbec nelze přímočaře srovnávat, neboť valná většina dochovaných exemplářů ze závěru 15. a z 16. stol. pochází z honosně zařízených zámeckých interiérů či ze shromažďovacích sálů radnic (viz např. *Strauss 1966; 1972; 1983*).

Úkolem budoucího bádání zůstává mj. přesné chronologické vymezení výskytu těchto keramických rour, které lze považovat za vyhřívací prvky. Nejstarší datovatelné exempláře daných trubic známe v českých zemích z Dolan u Olomouce, zaniklých na prahu husitských válek. Mohly se ovšem uplatňovat už mnohem dříve. Torza keramických rour nalezená spolu s hromadným souborem archaických pohárových kachlů na jedné z měšťanských parcel ve Vratislavi (*Dymek 1995*, 40, tab. III: b, c) lze podle tvaru kachlů a nálezového kontextu datovat pravděpodobně do 2. pol. 13. století. Vyobrazené fragmenty rour se – co se týče profilace okrajů – jeví jako podobné výše uvedeným příkladům, průkaznou funkční klasifikaci ale slovní popis neumožňuje, nadto nedokážeme rekonstruovat celkový tvar trubic. Z hradu Neuenburg, položeného při jižní hranici Saska-Anhaltska, pocházejí analogické artefakty kladené už před polovinu 13. stol. (*Kniesche 1993*). V zásypu interiéru románské věže byl objeven hromadný soubor archaických nádobkových kachlů, krom toho větší množství mezikachlových výmazů a torza sedmi keramických rour. Není však zřejmé, k jakému účelu tyto trubice sloužily, jelikož nejasnosti nastávají už při klasifikaci samotného otopného zařízení. Na kachlích ani na mezikachlových výmazech totiž neregistrujeme stopy zakouření, což *A. Kniesche (1993, 13)* hypoteticky považuje za doklad teplovzdušného principu vytápění: do vnitřku tělesa sestaveného z kachlů by měl proudit teplý, dýmu prostý vzduch, přiváděný oněmi trubicemi z oddělené topné prostory/komory.

Ještě připomeňme, že i pokud tu kterou keramickou rouru určíme za součást zařízení k odvodu dýmu, nelze ji *a priori* pokládat za konstrukční prvek kachlových kamen. V této souvislosti se nabízí poukaz na rozdílné interpretace pozoruhodných artefaktů (mj. keramických trubic) nalezených v jedné z hrnčírén v areálu zaniklého předměstí Sezimova Ústí. Není sporu, že jde o součásti kouřovodu. Otázkou ale zůstává, zda byl určen k odvodu zplodin z kamen (viz exkurz III.3.).

III.2. Segmentově prohnuté keramické prvky

Váháme-li s funkční interpretací uvnitř nezakouřených keramických rour, pak ještě více si lámeme hlavu nad účelem segmentově prohnutých keramických prvků, které lze rovněž označit za konstrukční součásti kamen. Opakovaně jsou totiž nalézány zároveň s hromadnými soubory kachlů. Tvarem vzdáleně připomínají díly střešní krytiny (tzv. prejzy), leč od nich se dost liší značně rozmanitými rozměry i širokou škálou příčných profilů, sahající od přesné poloviny válce až po velice mělké vyklenutí. Vývalky na stěnách dokládají, že tyto výrobky vznikly rozříznutím válce vytočeného na hrnčířském kruhu. Podélné okraje nebyly speciálně upravovány (jen výjimečně promačkávány), naopak tvary kratších hran v úhrnu vytvářejí pestrou typologickou skupinu: jednoduše zaoblené, hraněné, masivně římsovitě zesílené. Příčina, proč tyto předměty v kontextu poddanských usedlostí neregistrujeme, nejspíš souvisí s nedostatečným stavem pramenného fondu. Jejich výskyt ve venkovském prostředí na přelomu středověku a novověku je však doložen už ve třech lokalitách:

Votelež (okr. Kolín), nález v areálu hospodářského dvora (*Kypta – Šulc 2006*, 8-9): Minimální počet – 18 kusů. Zakouřeny jsou zpravidla konkávní strany (na nevelkých místech poznamenal kouř také konvexní strany několika exemplářů). U třech jedinců byly naopak konkávní stěny bez stop působení kouře. Nezakouřené plochy místy nesou nalepené drobné hrudky mazanice. Šířka se pohybuje v rozpětí 14-19 cm (v některých případech zřejmě dosahovala jen asi 12 cm). Vzhledem k tomu, že u žádného exempláře se nedochovaly oba boční okraje, nelze určit původní délku (neúplná dosahuje nejvíce 20,5 cm). Jeden exemplář má kratší stranu mírně prohnutou. Stopy kouře, jež jsou místy patrné na šikmo olámaných podélných hranách při čelních stranách, patrně dokládají finální úpravy tvarů již vypálených výrobků před jejich osazením do pláště kamen. Zvláště u jednoho z prvků jsou na olámané části viditelné vícečetné stopy pečlivého odsekávání. Je pozoruhodné, že tvarově shodně byl uzpůsoben obdobný prvek nalezený v Táboře. U tohoto výrobku ale hrnčíř konce podélných hran šikmo seřízl před výpalem (*Krajíc 1997*, 71-72).

Starý Knín (dnes součást Nového Knína, okr. Příbram), nález v blízkosti fary (*Koucká 2007*, 147-148): Minimální počet – 4 kusy. Stopy zakouření jsou patrné na konkávních stranách. Tři kusy mají podobu poloviny válce, jeden je jen mírně vyklenut.

Svaté Pole (okr. Příbram), nález v blízkosti fary (*Korený – Kypta – Šulc 2003*): Minimální počet – 13 kusů. Konvexní stěny všech exemplářů nesou přílepy mazanice, konkávní jsou nesouvisle zakouřeny. Výrazně rozrůzněná šířka jednotlivých výrobků sahá od

7 po 18 cm. Celkovou délku nelze ani v jednom případě určit, podélný rozměr největšího torza dosahuje 24 cm.

Další obdobné výrobky známe z měst, konkrétně Březnice (*Nováček 1994*, 34-35) a Tábora (*Krajíc 1997*, 71-72), a snad i z hornického sídliště na katastru vsi Borotice na Příbramsku (*Doležal – Korený – Kypka 2004*, 674-675). Těžko hodnotit, nakolik uvedené, v podstatě málo početné lokality vypovídají o někdejší geografickém a kvantitativním rozsahu produkce, potažmo užití těchto segmentových prvků. Dost možná jsme obětí optického klamu. Vzhledem k jejich nenápadnému vzhledu (zvláště ve fragmentární podobě) lze uvažovat, že namnoze zůstaly – na rozdíl třeba výzdobných motivů komorových kachlů – stranou pozornosti badatelů (pokud se vůbec ocitly v muzejních sbírkách). Ostatně teprve nedávno byly popsány jakožto konstrukční díly otopných zařízení. Podle vzdáleností, které dělí těch několik málo známých míst výskytu, je už dnes je zřejmé, že k jejich výrobě docházelo na poměrně širokém území.

Poměrně rozmanitá škála rozměrů i typů okrajů segmentových prvků, a to i v rámci jednotlivých nálezových souborů, navozuje dojem, že sloužily k vytvarování takových partií kamnového tělesa, které vyžadovaly nestandardní řešení. Vzhledem k rozdílným prostorovým poměrům konkrétních místností lze pomyslet třeba na specifické tvary konstrukcí kryjících výhřevnou kobku či odvádějících dým. Další možné vysvětlení nabízí užití dílů střešní krytiny – tvarově analogických výrobků – jako levného stavebního materiálu, z něhož mohl být vyskládan i celý výhřevný plášť kamen (*Fröhlich – Halzbauer 1994*). Písemné prameny vypovídají o existenci takových zařízení v 18. století, starších dokladů se (zatím) nedostává (*Ebel 1994*). Jenomže tvarová podobnost mezi prejzy a námi posuzovanými prvky může budit zavádějící dojem.

III.3. Dymníky

Na základě stop po způsobu osazení keramických dymníků, jejichž torza byla vyjmuta z destrukce shořelého domu v usedlosti čp. 24 v Horosedlech, si lze názorně uvědomit, že tyto specifické předměty nelze *a priori* považovat za konstrukční součásti kamen, jak by se na první pohled mohlo zdát. Oba nalezené kusy sestávají ze dvou charakteristických dílů: jímací část je symetricky vymodelována do kuželového tvaru, na jehož okosený vrchol navazuje svislý válec. Kónické zúžení horního, výrazně odsazeného okraje trubice usnadňovalo navázání dalšího segmentu kouřovodu. Spoj byl utěsněn mazanicí, jejíž zbytky lemují spodní, odsazenou hranu kónického okraje. Naproti tomu ústí kuželovité části zůstalo po dobu funkce kouřovodu otevřené, což vyplývá jednak z absence stop po maznicovém utěsnění, jednak

z charakteru vápenných nátěrů. Ty celoplošně pokrývají vnější povrch obou dymníků, přičemž místy – a to je důležité – přecházejí i na vnitřní stranu okraje jímacího kuželu. Dané stopy jednoznačně svědčí, že dymníky nesloužily k odkouření kachlových kamen, nýbrž byly volně zavěšeny pod stropem místnosti. K nanesení nátěru totiž bezesporu došlo až po sestavení celého kouřovodu: stopy nátěru lze pozorovat i na zbytecích maznicového pouzdra při kónickém okraji trubicové části.

Při úvahách o funkci volně osazených kouřovodů představují klíčové východisko mladší ikonografické a hmotné prameny, mezi nimiž počtem i výpovědní hodnotou vynikají ukázky z Chebska (srov. *Skružný 1991; 1999*). Na historických fotografiích, dokumentačně podobně věrných malbách, ale třeba i na keramických reliéfech, jejichž prostřednictvím důvěrně nahlížíme do světnic tamních venkovských domů v době kolem přelomu 19. a 20. století, nepřehlédneme rozměrné keramické dymníky, jež odváděly zplodiny z osvětlovacích košů, loučníků, umístěných v blízkosti kamen. Několik těchto předmětů se navíc dochovalo v muzejních sbírkách. Přesné analogie známe i z jiných krajů Čech a rovněž ze zahraničí (např. z Rakouska: *Skružný 2003*, obr. 18). V karpatské oblasti etnografové zdokumentovali i takové případy, kdy keramické dymníky zachytávaly dým nad topeništi, jež sloužila k úpravě jídel přímo v obytné místnosti (*Bednárik 1943*, obr. 10; *Vydra 1958*, obr. 107). K danému účelu ovšem mnohem častěji sloužily poměrně masivní lapače dřevohliněné konstrukce (srov. *Mencl 1980*, 339, 340, 410, 415; *Skružný – Špaček 2002*, 547). Zalistujeme-li etnografickou literaturou, připadneme na možné vysvětlení, proč se ve spáleništi domu v Horosedlech ocitly hned dva vzájemně dost podobné dymníky. V daném ohledu zvláště zaujmou snímky interiérů venkovských domů ze Slovenska, v jejichž obytných místnostech se taková zařízení někdy uplatňovala v páru (často byla umístěna dokonce těsně vedle sebe): jeden lapač odváděl kouř vzniklý při svícení, druhý jej zachytával nad ohništěm pro přípravu pokrmů. Dvojice dymníků existovaly jak v keramické (*Vydra 1958*, obr. 108), tak dřevohliněné podobě (*Bednárik 1943*, tab. XVI-XVII; *Lazišťan – Michalov 1983*, obr. 93). Je ovšem nutné podotknout, že podobná zařízení k odvodu kouře vzniklého při osvětlování si lze dobře představit i v hospodářských místnostech či třeba v síni (srov. *Škabrada 2003b*).

Výroba keramických dymníků započala nejpozději na počátku 15. století. Zatím unikátní doklad z té doby přinesl výzkum zaniklého předměstí Sezimova Ústí. V důsledku osudových události roku 1420 zůstaly ve skladu jedné z tamních hrnčírén ponechány mj. desítky kachlů s prořezávanou čelní stěnou a právě součástí kouřovodu. Jako uzávěr kamen byl označen rozměrný keramický výrobek sestavený se dvou částí: kuželovitého (mírně projmutého), oboustranně otevřeného pláště, na jehož užší zakončení navazuje kolenovitě

zalomený, poměrně dlouhý válec se zúženým zakončením (*Hazlbauer – Chotěbor 1990*). S tímto výrobkem zřejmě funkčně souvisela roura (s odlišně vymodelovanými okraji), kterou je možné napojit na válcovitou část uvažovaného krytu. Dané prvky vstoupily do literatury jakožto vrcholová část kachlových kamen, včetně rekonstrukční, hojně přebírané kresby. Avšak podle nápadně přesných analogií z novověkého venkovského prostředí lze – jak navrhuje *J. Šabrada (2003a, 265)* – stejně dobře (ne-li důvodněji) uvažovat rovněž o souvislosti s odvodem kouře ze závěsných osvětlovacích košů.

Další pozoruhodný archeologický doklad pochází ze zaniklé raně novověké sklárny u středočeské vsi Broumy. V místě provizorního obytného domu byly nalezeny mimo jiné četné komorové i nádobkové kachle, nadto i segmenty kouřovodu (*Žegklitz – Hazlbauer – Chotěbor 1992*). Keramickou desku, z obou stran otevřený kryt zvonovitého tvaru a minimálně pět rour považují autoři publikace za díly konstrukce, jež sloužila k odvodu kouře z nástavcové části kamnového tělesa. Prezentována byla rovněž kresebná rekonstrukce, dost podobná původní představě o účelu analogických nálezů ze Sezimova Ústí. Zánik broumské sklárny spadá podle stylového rozboru výzdoby kachlů i podle výpovědi písemných pramenů do počátku 17. století. Torzo kouřovodu bylo také získáno při výzkumu sklárny na katastru obce Pockau, ležící na saské straně Krušných hor (*Černá 1995, 194*). Tento exemplář je možné podle nálezového kontextu zařadit do 2. poloviny 15. století. Ani v těchto případech ovšem nelze vyloučit, ovšem ani potvrdit spojitost s odvodem dýmu ze závěsných osvětlovacích košů stejně jako kamen.

V obecných souvislostech se hypotézy o užití keramických dymníků jakožto odtahových zařízení kamen jeví jako málo pravděpodobné. *J. Šabrada (2003a, 264-265)* upozornil na skutečnost, že kamna s přímo napojeným dymníkem by se sice rychle ohřála, avšak jejich tepelně-akumulační kvality by se současně velmi snížily, neboť teplý vzduch by jimi rychle protahoval. Mnohem efektivnější způsob provozování kamen nabízela varianta, kdy je průduch k odkouření umístěn přímo nad příkládacím otvorem. Nikoli náhodou dané řešení nejpozději v novověku zcela převládlo. Běžný výskyt kamen s příkládacími a odtahovými otvory umístěnými nad sebou můžeme důvodně předpokládat i ve středověku a v časném novověku. Nasvědčují tomu jak dobová vyobrazení, tak i výsledky stavebněhistorických průzkumů.³⁸ K pravidlům však nedílně patří výjimky. Třeba právě v

---

³⁸ Dymníkové konstrukce scházejí na mnohačetných vyobrazeních kachlových kamen ze závěru středověku a počátku novověku, jejichž instruktivní konvolut shromáždil *Z. Hazlbauer (2003)*. Na několika stavbách ze 14. a 15. století byly rozpoznány stopy či fyzické pozůstatky dymníků a sopouchů, jimiž byly odváděny zplodiny z prostoru, jenž sloužil k obsluze ve světlici umístěných kamen. Dobře posuzovatelné, vesměs nedávno zjištěné

provizorní příbytcích na sklářských pracovištích si lze dobře představit různé nestandardní způsoby odkouření kachlových kamen, zapříčiněné absencí odděleného obslužného prostoru s dřevohliněným či zděným dymníkem. V konkrétních případech však narážíme na nedostatek argumentů, což plně platí pro odkryté relikty domu broumské sklárny. Zde se sice dochoval základ otopného zařízení, učeblnicově v rohu vytápěné místnosti, nedokážeme ale určit, kudy se přikládalo ani kudy unikál dým.

Souhrnně vzato lze pozorování, že převážná část hromadných souborů kachlů není provázena nálezy kouřovodů, považovat za dost podstatné.³⁹ Na druhou stranu je však nutné podotknout, že jde o málo „atraktivní“ artefakty, které se zatím jen výjimečně ocitly v zorném poli badatelů zaměřujících se na historickou kamnářskou produkci. To je asi hlavní příčina, proč zmiňované sezimoústecké kusy dlouhodobě představují v rámci českých zemí unikátní doklady svého druhu po celý pozdní středověk. Avšak nelze ji nazírat pouze jako nezáměr badatelů: zatímco v požárových destruccích domů se kouřovody dochovaly sice ve značně roztržitém, leč snadno zrekonstruovatelném stavu (Horosedly, Sezimovo Ústí), naopak v běžných nálezových situacích by úplně stejné, ovšem víceméně nesouvisle rozptýlené fragmenty namnoze vyhlížely jako tuctové střepy nádob, včetně větších okrajových částí, které lze na první pohled snadno zaměnit kupř. za torza mís. Pokud archeologové všeobecně vezmou na vědomí existenci dané kategorie předmětů, může se počet rozpoznatelných příkladů výrazně zmnožit. V této souvislosti lze také poukázat na naprostou absenci hmotných dokladů keramických kamnovců datovatelných do 15. a 16. století, byť jejich běžnou existenci nejpozději v časném novověku prokazují hojné zmínky v písemných pramenech a dobová vyobrazení (srov. např. *Hazlbauer 2003*). Navzdory tomu zatím čekají na své „objevení“.⁴⁰

Exkurz IV: Středoevropský kontext počátků výskytu kachlů v zemědělských usedlostech (s důrazem na archeologické doklady)

Konkrétnější určení časového rozpětí, v němž v jednotlivých zemích v sousedství Čech dochází k přechodu dymné jizby k světnici, stále činí velké potíže. Nadto je nutné

---

nálezové situace známe z prostředí hradů, tvrzí a měst (*Anderle 2005*, 55, 58; *Chotěbor 1990*; *Rykl 2003*, 101-127; *Rykl 2007a*; *Rykl – Beránek 2006*, 15).

³⁹ Předně lze uvést důležitý nálezový soubor konstrukčních částí pozdně středověkých kamen z tábořského domu čp. 28 (*Krajíc 1997*) či sedlčanského domu čp. 88 (viz kap. 4).

⁴⁰ Zatím byly za kamnovce mylně označeny specifické keramické nádoby s vysokým tělem a nápadně podlouhlým, zároveň však úzkým tvarem vodorovného průřezu (např. *Tarasiński – Nocun 2004*, 249). Podle tvarově přesných recentních analogií se bezesporu jedná o pomůcky při výrobě svíček.

pečlivě ověřovat argumenty, neboť často se v literatuře setkáme se zkratkovitým hodnocením výskytu kachlů jakožto dokladu kachlových kamen, resp. nepřímé způsobu vytápění. Obezřetnost je zvláště na místě v případě archaických pohárových kachlů (Becherkacheln), které se na venkově prvně vyskytují ve 12.-13. století v Porýní. Stále bez hodnověrných důkazů jsou i takto časné nálezy kachlů často vydávány za doklad dýmu prosté světnice ve vesnických domech (např. *Kind 1989*, 350), přestože mladší ikonografické prameny svědčí o užití kachlů v otopných zařízeních, které nebyly obsluhovány z vedlejší místnosti, nevyjímaje městské domy. Je tedy stále nutné zdůrazňovat, že notoricky známé vyobrazení otopného zařízení z 1. pol. 14. století v Curychu (Haus zum Langen Keller) představuje „*offene Feuerstelle mit Kachelaufbau*“ (*Tauber 1980*, 361), nikoli kamna v dýmu prosté světnici. Nicméně i takové zařízení výrazně přispělo ke zkvalitnění komfortu pobývání.

Průkazné doklady o existenci dýmu prosté světnice na venkově jsou dnes evidovány teprve pro 15. století. Není jich mnoho, v podstatě můžeme jmenovat jen lokality z Maďarska. Tato výlučnost je ovšem nejspíš způsobena nevyrovnaným stavem terénního výzkumu, nikoli progresivním vývojem tamního stavitelství v pozdním středověku. Cenný výsledek přinesl rozsáhlý výzkum zaniklé vesnice Szentkirály (západní Maďarsko; zánik ve druhé polovině 15. století), kde byly pozůstatky nepřímo obsluhovaných kamen objeveny v domech několika běžných zemědělských usedlostí (*Pálóczi-Horváth 1997; 2002*). Jednoznačný úsudek se opírá o nálezy soklů kamen, která byla obsluhována z oddělené kuchyně. Ovšem toto zjištění nelze zevšeobecňovat: v zaniklé vesnici Sarvaly, násilně opuštěné nejspíš na přelomu první a druhé třetiny 16. století, se otopná zařízení sestavená z kachlů nacházela jen ve dvou nejbohatších usedlostech. Ovšem jen v jednom případě je možné na základě dochovaného soklu kamen průkazně uvažovat o existenci dýmu prosté světnice. V druhém případě byly kachle nalezeny rozptýleně na ploše usedlosti, přičemž nejsou zřejmé ani podoba příslušné otopné zařízení, ani jeho umístění v dispozici domu. V domech ostatních 14 usedlostí byly stále funkční dymné kamenné pece, jedna taková se ovšem nacházela i v usedlosti, kde již kamna bezesporu stála (*Holl – Parádi 1982*). Zatímco ve vesnici Szentkirály byly ve stěnách kamen zabudovány prosté nádobkové a baňkové kachle, ve vesnici Sarvaly se vyskytovaly (byť jen v jediné usedlosti) také komorové kachle s reliéfní výzdobou, kromě nich i kusy s prořezávanou čelní stěnou. Kvalitu otopného zařízení lze rámcově charakterizovat na základě celkového množství zabudovaných kachlů. V obou zmíněných lokalitách sestávala kamna z několika desítek baňkových a nádobkových kachlů. Určení původního počtu zdobených komorových kachlů v jedné z usedlostí v Sarvaly je však znemožněno tím, že zde byly upotřebitelné kusy odneseny po opuštění vesnice. Mnohem určitější představu, jak vyhlížela náročnější kamna na

maďarském venkově v závěru středověku, poskytuje hromadný soubor kachlů, objevený nedaleko historického jádra vesnice Külsövat (západní Maďarsko). Z rozměrné jámy tu byly vyzdviženy desítky kusů nádobkových, baňkových a komorových kachlů s rozličnými výzdobnými motivy (Gábor – Sabján 1989; Sabján 2004). Podle odlišných typologických a metrických znaků T. Sabján rozdělil kachle do dvou skupin, které by měly odpovídat destrucím dvou kamen (Sabján 2004, 325). Místo nálezů opodál historické zástavby vesnice nedovoluje určit společenské postavení jejich objednavatele, pouze na základě přítomnosti kachle s erbem Matyáše Hunyadyho jej T. Sabján ztotožňuje s některým ze zdejších nižších šlechticů (Sabján 2004, 330-331). Takový argument ovšem zní nepřesvědčivě: příklady z Čech dokládají, že gotické kachle s heraldickou výzdobou se uplatňovaly i na stěnách kamen v poddanských usedlostech (srov. Šulc – Kypka – Ježek 2009). Jelikož pro časové zařazení zbývá vzhledem k absenci jiných opor pouze rozbor výzdoby kachlů, jeví se jako problematické spojení zániku kamen s tureckým nájezdem z roku 1529 (Sabján 2004, 331). Nedůvěru vzbuzuje skutečnost, že právě v Maďarsku produkce kachlů s gotickými stylovými znaky přetrvávala hluboko do novověku (viz Sabján 2007), stejně tak dobře si lze ovšem představit, že daná kamna zanikla mnohem dříve než v roce 1529. Jedinou jistou časovou oporu skýtá přítomnost kachle zdobené znakem Matyáše Hunyadyho: příslušná matrice tedy mohla vzniknout nejdříve na konci 15. století. Pozůstatky kamen z lokality Külsövat přes všechny interpretační nejistoty představují cenné svědectví o úrovni kultury bydlení zámožné vrstvy venkovského obyvatelstva v Maďarsku na přelomu středověku a novověku. Jistě to platí pro domácnosti nižších šlechticů. Jejich životnímu standardu se ovšem v té době přiblížili leckterí sedláci, čehož nezpochybnitelným důkazem jsou domy ve vesnici Szentkirály. Ač změny v kultuře bydlení neprobíhaly rovnoměrně, lze s poukazem na české příklady důvodně očekávat, že také v Maďarsku bude výskyt gotických reliéfně zdobených kachlů evidován i v selských usedlostech.

Zájem vzbuzují předběžné zprávy o výzkumech vesnic ve východním Německu, ničených v důsledku těžby uhlí. Pro Sasko mají klíčový význam zjištění týkající se vesnice Breunsdorf, kde kachlová kamna představovala prý „*Grundausstattung*“ domů tamních selských statků v pozdním středověku a raném novověku, přičemž nejstarší doklady takových zařízení zde lze datovat k přelomu 14. a 15. století (Scheidemantel 2009, 144). Podobné závěry jsou předloženy ve stručné zprávě o výzkumu dolnolužické vesnice Klein Görig (Henker 2010, 89). V uvedených lokalitách bude zajímavé sledovat nejen časové zařazení kachlů, ale i jejich prostorový rozptyl v rámci celé vesnice. Při archeologických výzkumech pod podlahami středověkých domů ve Frankách, které byly přeneseny do skanzenu v Bad

Windsheimu, byly opakovaně evidovány nálezy miskovitých kachlů z 15. a počátku 16. století, výjimečně i pohárové kachle ze 14. století (*Bedal – Heidrich 1997*, 46-47). Nicméně o způsobu obsluhy příslušných otopných zařízení lze namnoze pouze spekulovat, neboť původní středověké konstrukce právě v místech, kde se nacházela otopná zařízení, v důsledku vícečetných přestaveb vesměs zcela zanikly. Lze proto mluvit o velkém štěstí, když se při průzkumu domu ve vesnici Matting (blízko Řezna), který byl z velké části rovněž přenesen do skanzenu v Bad Windsheimu, podařilo identifikovat pozůstatky dodatečně vestavěné černé kuchyně, z níž byla obsluhována kamna v sousední světnici (*Bedal – Heidrich 1997*, 254). Časové zařazení dané přestavby určuje několik dochovaných prvků vyrobených ze dřeva káceného na přelomu let 1409/1410. Takto starobylý doklad existence dýmu prosté světnice ve venkovském domě nemá ve střední Evropě srovnání, přinejmenším ve vesnici Matting však výjimku nejspíš nepředstavoval. Tomu nasvědčuje několik dalších soudobých domů, které se zde dochovaly (*Kirchner – Kirchner 1998*). Dům přenesený do skanzenu se ve srovnání s okolní zástavbou nijak nevymyká rozměry, půdorysným členěním ani charakterem konstrukcí, proto můžeme uvažovat, že se neodlišoval ani způsob vytápění jeho obytné místnosti. Nicméně otevřena zůstává otázka, zda-li lze podle podoby domů ve vesnici Matting (a několika okolních vesnic) charakterizovat venkovskou architekturu celých Dolních Frank. Zatím totiž nebylo předloženo uspokojivé vysvětlení, proč se zrovna zde dochoval mimořádně vysoký počet masivních kamenných domů ze 14.-15. století.

4. Pozůstatky kachlových kamen z parcely domu čp. 88 v Sedlčanech – vhléd do „průměrné“ měšťanské domácnosti jagellonské epochy

4.1. Nálezové okolnosti

K objevům a záchraně nejzajímavějších hromadných souborů kachlů zpravidla dochází díky příznivé, leč náhodné souhře okolností. Nejinak tomu je i tentokrát. V roce 1995 si pracovník místního muzea J. Páv všiml na stěně výkopu na parcele domu čp. 88 zahloubeného objektu, jehož výplň zdálky zvyrazňovala souvislá a mocná vrstva vypálené mazanice. Až on zpravil archeology. Následný terénní výzkum vedl P. Vařeka (předběžná zpráva: *Vařeka 1997*).⁴¹

Prozkoumána mohla být jen zhruba jedna čtvrtina zahloubeného objektu – suterénu vytesaného do skalního podloží, skladovacího prostoru domu. Spodní část jeho zásypu tvořily výhradně trosky shořelých konstrukcí, převážně hroudy vypáleného omazu roubených stěn či povalového stropu (příslušná vrstva dosedala přímo na podlahu). Z mazanicové destrukce bylo vyzdviženo velké množství torz nádob (cca 1500 fragmentů o celkové váze cca 22 kg), několik železných předmětů a desítky kusů roztříštěných kachlů. Z rozboru komorových kachlů vyplývá, že se jedná o zbytky dvou kamnových těles. Proto lze usuzovat, že díl mazanicové destrukce se ve výplni objektu ocitl až v důsledku planýrky spáleniště. Dané zjištění je poměrně překvapivé, neboť homogenní charakter vrstvy vypálené maznice budí dojem *in situ* zřízené destrukce nadzemní části. Podle nálezového kontextu ovšem nelze rozhodnout, zda kamna pocházela z domácností dvou sousedních, zároveň shořelých domů, anebo stála ve dvou světnicích jednoho a téhož domu. Suterén se nacházel na obvyklém místě, tedy v týlu parcely.

4.2. Datace

Dobu zániku domu lze určit jen rámcově. Sotva kdy zúžíme široký interval 2. poloviny 15. - počátku 16. století, jemuž odpovídá jak charakter nádob, tak i pozdně gotická reliéfní výzdoba kachlů. (Rozboru kuchyňské a stolní keramiky se podobněji věnuje P. Vařeka.)

---

⁴¹ Zde předkládaný rozbor pozůstatků kamnářských výrobků představuje pracovní verze několika kapitol připravované souhrnné publikace výzkumu (J. Kypta – P. Vařeka).

4.3. Tvar a výzdoba kachlů

Nádobkové kachle

Celkový počet nádobkových kachlů lze pouze přibližně odhadnout na desítky exemplářů, neboť ve velkých hromadách střepů v podstatě není možné vyhledávat vzájemně slepitelné kusy. Z větší části se podařilo zrekonstruovat pouze tři výrobky:

- 1) formát ústí: cca 1,7 x 18 cm, celková výška: cca 14 cm, horní polovinu vnějších stěn člení rytá záchytná šroubovice, vnitřní stěny člení obvodová lišta.
- 2) formát ústí: cca 12 x 19,5 cm, celková výška: cca 11 cm, horní polovinu vnějších stěn člení rytá záchytná šroubovice, vnitřní stěny jsou hladké.
- 3) formát ústí: 16 x 19 cm, celková výška: 13 cm, horní polovinu vnějších stěn člení rytá záchytná šroubovice, vnitřní stěny jsou hladké.

Bañkové kachle

Zastoupen je jeden celý kus a střepy přinejmenším jednoho dalšího výrobku:

- 1) celková výška: 12 cm, průměr výdutě: cca 15 cm, stěny hladké, těsně nad okrajem ústí proraženy dva protilehlé záchytné otvory.

Komorové kachle

Soubor komorových kachlů lze rozdělit do dvou výrazných skupiny (A, B), které se vzájemně liší jak charakterem keramické hmoty, tak tvarem a rozměry komory, navíc i pracovními postupy hrnčíře při modelaci výrobků. V následujícím výčtu rozdílů používáme relativní charakteristiku, vycházející ryze ze srovnání daných skupin, nikoli z nějakého univerzálního klasifikačního schématu. Třeba sílu střepu kachlů lze absolutně vyjádřit jen těžko (kde, resp. na kolik místech, ji měřit?), zato pouhým pohledem jsou rozdíly tentokrát naprosto očividné, a to i na kresebné dokumentaci. Všechny metrické a typologické rozdíly ostatně dostatečně zřetelně vyplývají z obrazové přílohy.

Klasifikační znaky skupiny A:

- 1) jemná i hrubá příměs bílého písku v keramické hmotě (velikost zrn písku se nežádka pohybuje v rozpětí 0,5-1 cm),
- 2) nízká (stlačená) komora (celková výška obvykle 11 cm),
- 3) hrubě (nedbale) vytvarované stěny komory (jen zřídka členěné vývalkovou šroubovicí),
- 4) ovalený okraj vyhřívacího otvoru (velikost a profil okraje jsou u konkrétních kusu zpravidla výrazně proměnlivé),
- 5) hrubý (nerovný) povrch rubu čelní vyhřívací stěny (časté otisky prstů, vzniklé při vtlačování plátu hlíny do kadlubu),

- 6) větší záchytné otvory,
- 7) absence protilehlých průrazů stěn komory těsně pod rovinou rubu čelní vyhřívací stěny.
- 8) silnostěnný střep.

Klasifikační znaky skupiny B:

- 1) pouze jemná příměs bílého písku v keramické hmotě (maximální rozměr zrn písku 0,3 cm),
- 2) vysoká kuželovitá komora (celková výška obvykle 13 cm),
- 3) pečlivě vytvarované stěny komory (často členěné vývalkovou šroubovicí),
- 4) římsovitý, dovnitř vyhnutý okraj vyhřívacího otvoru,
- 5) rovný povrch rubu čelní vyhřívací stěny (takřka bez výjimky s mělkou spirálovou šroubovicí),
- 6) menší záchytné otvory kruhového tvaru,
- 7) existence protilehlých průrazů stěn komory těsně pod rovinou rubu čelní vyhřívací stěny,
- 8) tenkostěnný střep.

Katalog komorových kachlů

Schéma popisu (pravá a levá strana čelní vyhřívací stěny /dále jen ČVS/ uvedeny podle heraldických pravidel, stejně odlišeny stěny komory – levá stěna komory se tedy připojuje k levému /z pohledu diváka pravému/ okraji ČVS):

1. stav zachování; 2. motiv, 2.1. analogické výrobky zhotovené pomocí téhož kadlubu, 2.2. fragmenty kachlů, které mohou pocházet z téhož výrobku; 3. rozměry ČVS - šířka x výška, u římsových kachlů je v závorce uvedena výška se stínkami cimbuří; 4. výška komory (měřena k hraně okrajové lišty ČVS); 5. tvar vyhřívacího otvoru; 6. rozměry vyhřívacího otvoru - 6.1. vnější, 6.2. vnitřní (světlost otvoru); 7. tvar komory; 8. vývalková či rytá šroubovice na vnějším plášti komory; 9. okraj komory; 10. záchytné otvory – 10.1. levá stěna komory: tvar, rozměry, umístění podle svislé osy, výška (od hrany vyhřívacího otvoru), 10.2. dolní, 10.3. pravá, 10.4. horní; 11. drobné průrazy v protilehlých stěnách komory, umístěné těsně pod rovinou rubu ČVS, (provedeny pomocí hraněného dřívka, jehož otisk je zpravidla patrný na rubu ČVS); 12. povrch rubu ČVS; 13. barevné úpravy líce ČVS – vrstvy jsou uvedeny v pořadí od nejstarší po nejmladší; 14. barva střepu; 15. příměs bílého písku v keramické hmotě (jemná – zrna do velikosti 0,2 cm, hrubá – zrna do velikosti 1,4 cm); 16. přilepy kamnářské hlíny na stěnách komory s otiskem sousedního kachle, 16.1. levá stěna, 16.2. dolní, 16.3. pravá, 16.4. horní; 17. další pozorování.

I. Řádkové, základní, čtvercového formátu (nejméně 24 různých výzdobných motivů; 19 kompletních či takřka kompletních kusů kachlů, torza a fragmenty nejméně 12 dalších kachlů)

I.1. Skupina A (otisky 8 kadlubů; 10 kompletních či takřka kompletních kusů kachlů, torza a fragmenty nejméně 2 dalších kachlů)

Heraldické motivy (otisky 3 kadlubů; 4 kompletní či takřka kompletní kusy kachlů)

(1) 1. takřka kompletní ČVS i komora; 2. erb s orlicí; 3. 19,5 x 20 cm; 4. 11,5 cm; 5. kruhový; 6. 16,4 x 16,6 cm; 7. kuželovitý (vyšší varianta), symetrický; 8. slabě zřetelná vývalková šroubovice pokrývá spodní polovinu stěn; 9. ovalený; 10.1. nepravidelně oválný, 3 x 1,7 cm, v ose, ve dvou třetinách výšky komory, 10.2. nepravidelně oválný, 3 x 2,1 cm, v ose, ve dvou třetinách výšky komory, 10.3. nepravidelně oválný, 2,5 x 2 cm, mírně posunut vlevo od osy, ve dvou třetinách výšky komory, 10.4. nepravidelně oválný, 2,8 x 2,5 cm, mírně posunut vlevo od

osy, ve dvou třetinách výšky komory; 11. absence; 12. hrubý; 13. takřka souvislá vrstvička šupinek zlatavé slídy; 14. hnědočervená; 15. hrubá i jemná.

(2) 1. takřka kompletní ČVS, dvě třetiny komory; 2. erb s pětilistým květem růže – I. varianta; 3. 20,6 x 20,6 cm; 4. 9,2 cm; 5. mírně oválný; 6.1. 16,5 x 17,8 cm, 6.2. 14,3 x 14,8 cm; 7. kuželovitý (nižší varianta), mírně asymetrický; 8. absence; 9. ovalený; 10.1. absence, 10.2. nelze určit, 10.3. nelze určit, 10.4. nepravidelně oválný, 2,5 x 1,5 cm, v ose, ve dvou třetinách výšky komory; 11. absence; 12. hrubý; 13. drobné fragmenty bílošedého nátěru; 14. hnědočervená; 15. hrubá i jemná.

(3) 1. takřka kompletní ČVS i komora; 2. erb Nového Města pražského, 2.1. kat. č. 4; 3. 20,3 x 20,2 cm; 4. 9,4 cm; 5. nepravidelně kruhový; 6.1. 16,2 x 17,0 cm, 6.2. 13,4 x 14,5 cm; 7. kuželovitý (nižší varianta), mírně asymetrický; 8. absence; 9. ovalený, tvar i velikost nepravidelné; 10.1. absence, 10.2. oválný, 2,5 x 1,7 cm, v ose, ve třech pětinach výšky komory, 10.3.-10.4. absence; 11. absence; 12. hrubý, větší množství důlků (otisky prstů); 13. drobné fragmenty bílošedého nátěru, ojediněle šupinky zlatavé slídy; 14. hnědočervená; 15. hrubá i jemná; 16.4. šířka mezikachlové spáry činí 0,9 cm, spára je hladce zahlazena v rovině okrajové lišty ČVS; 17. podél bočních obvodových lišt fragmenty tenkého mazanického přetahu (pozůstatky mezikachlových výmazů) na ČVS (do vzdálenosti 2,5 cm od okraje ČVS).

(4) 1. kompletní ČVS i komora; 2. erb Nového Města pražského, 2.1. kat. č. 3; 3. 20,7 x 20,5 cm; 4. 9,1 cm; 5. nepravidelně kruhový; 6.1. 16,7 x 17,2 cm, 6.2. 13,8 x 14,0 cm; 7. kuželovitý (nižší varianta), mírně asymetrický; 8. bez vývalkové šroubovice; 9. ovalený, tvar i velikost nepravidelné; 10.1.-10.3. absence, 10.4. oválný, 2,5 x 1,6 cm, v ose, těsně pod rovinou rubu ČVS; 11. absence; 12. hrubý, velmi setřená spirálová (nepravidelně tažená) šroubovice; 13. beze stop; 14. hnědočervená; 15. hrubá i jemná.

Náboženské motivy (otisky dvou 2 kadelů; 2 kompletní či takřka kompletní kusy kachlů, torza a fragmenty nejméně 1 dalšího kachle)

(5) 1. více než dvě třetiny ČVS, kompletní komora; 2. Narození Krista, 2.1. kat. č. 6, 7; 3. 20,2 x 20,0 cm; 4. 9,0 cm; 5. nepravidelně kruhový; 6.1. 17,1 x 16,5 cm, 6.2. 14,9 x 14,7 cm; 7. kuželovitý (nižší varianta), výrazně asymetrický; 8. absence; 9. ovalený; 10.1. absence, 10.2. oválný, 3,0 x 2,1 cm, v ose, ve třech pětinach výšky komory, 10.3. absence, 10.4. absence; 11. absence; 12. hrubý, četné stopy po vmačkávání hlíny do formy; 13. drobné fragmenty bílošedého nátěru se zlatavými šupinkami slídy; 14. tmavě šedá, hnědočervená; 15. hrubá i jemná.

(6) 1. drobný fragment ČVS, drobný fragment komory; 2. Narození Krista, 2.1. kat. č. 5, 2.2. kat. č. 7; 3. (min.) 7,7 x (min.) 8,8 cm; 4. 9,1 cm; 5.-7. nelze určit; 8. absence; 9. ovalený; 10.1.-10.2. nelze určit, 10.3. (min.) 1,1 x (min.) 1,3 cm, mírně posunut vlevo od osy, ve dvou třetinách výšky komory, 10.4. nelze určit; 11. nelze určit; 12. hrubý; 13. beze stop; 14. tmavě hnědá; 15. hrubá i jemná.

(7) 1. jedna třetina ČVS, méně než jedna třetina komory; 2. Narození Krista, 2.1. kat. č. 5, 2.2. kat. č. 6; 3. 20,1 x (min.) 9,2 cm; 4. (min.) 4,0 cm; 5.-7. nelze určit; 8. absence; 9.-11. nelze určit; 12. hrubý, četné otisky prstů po vmačkávání hlíny do formy; 13. drobné fragmenty bílošedého nátěru se zlatavými šupinkami slídy; 14. tmavě šedá, hnědočervená; 15. hrubá i jemná.

(8) 1. polovina ČVS, dvě třetiny komory; 2. sv. Jiří zabíjející draka – I. varianta; 3. 19,4 x 19,0 cm; 4. 11,0 cm; 5. nepravidelně kruhový; 6.1. 18,1 x 18,7 cm, 6.2. 15,0 x 15,6 cm; 7. kuželovitý (nižší varianta), mírně asymetrický; 8. mělká rytá šroubovice nepravidelně pokrývá dolní polovinu stěny; 9. okruží; 10.1. nepravidelně oválný, 2 x 2,5 cm, v ose, ve dvou třetinách výšky komory, 10.2. nepravidelně oválný, 3 x 3,5 cm, v ose, ve dvou třetinách výšky komory, 10.3. nepravidelně oválný, 3 x 3,5 cm, v ose, ve dvou třetinách výšky komory, 10.4. nelze určit; 11. absence; 12. hrubý, místy mělké důlky (otisky prstů); 13. nahodile šupinky zlatavé slídy; 14. cihlově červená, okrová; 15. hrubá i jemná.

Žánrové motivy (otisky 3 kadelů; 4 kompletní či takřka kompletní kusy kachlů, fragmenty 1 dalšího kachle)

(9) 1. kompletní; 2. turnajová scéna - rytíř jedoucí vpravo, před ním stojí šašek, 2.1. kat. č. 10; 3. 19,6 x 19,7 cm; 4. 9,1 cm; 5. nepravidelně kruhový; 6.1. 16,5 x 17,0 cm; 6.2. 14,3 x 15,5 cm; 7. kuželovitý (nižší varianta), mírně asymetrický; 8. absence; 9. ovalený; 10.1. absence, 10.2. absence, 10.3. nepravidelně oválný, 2,5 x 2,0 cm, mírně posunut vpravo od osy, ve dvou třetinách výšky komory, 10.4. absence; 11. absence; 12. hrubý, velké množství mělkých důlků (otisky prstů); 13. souvislý bílošedý nátěr slouží jako podklad souvislé vrstvičky šupinek stříbřité slídy; 14. hnědočervená; 15. hrubá i jemná; 16.2. šířka mezikachlové spáry činí 0,5 cm, spára je hladce zahlazena

v rovině okrajové lišty ČVS; 16.3. šířka mezikachlové spáry činí 0,6 cm, spára je hladce zahlazena v rovině okrajové lišty ČVS; 16.4. šířka mezikachlové spáry činí 0,9 cm, spára je hladce zahlazena v rovině okrajové lišty ČVS; 17. souvislý hlinkový nátěr na levé straně končí asi 2 cm od okraje ČVS – negativně tak udává šířku zaniklé mezikachlové lišty (zachované torzo takové lišty viz kat. č. 10).

(10) 1. takřka kompletní ČVS i komora; 2. turnajová scéna - rytíř jedoucí vpravo, před ním stojí šašek, 2.1. kat. č. 9; 3. 19,8 x 20,2 cm; 4. 10,0 cm; 5. nepravidelně kruhový; 6.1. 18,4 x 18,7 cm, 6.2. 15,2 x 15,6 cm; 7. kuželovitý, nižší varianta; 8. absence; 9. ovalený, tvar i velikost značně proměnlivé; 10.1. absence, 10.2. nelze určit, 10.3. nepravidelně oválný, 2,7 x 1,2 cm, v ose, ve dvou třetinách výšky komory, 10.4. absence; 11. absence; 12. hrubý, četné důlky (otisky prstů); 13. drobné fragmenty bílošedého nátěru se šupinkami stříbřité slídy; 14. hnědočervená; 15. hrubá i jemná; 16.1. na levé straně komory zachován větší kus mezikachlového výmazu s masivní profilovanou lištou, která výrazně přesahovala na ČVS obou soudících kachlů – jejich hrany byly od sebe vzdáleny 0,4 cm, 16.4. spára prostě zahlazena v rovině okrajové lišty ČVS, šířka 0,7 cm.

(11) 1. téměř kompletní ČVS i komora; 2. turnajová scéna - rytíř jedoucí vlevo, před ním stojí šašek; 3. 19,8 x 19,9 cm; 4. 10,5 cm; 5. nepravidelně kruhový; 6.1. 18,3 x 18,7 cm, 6.2. 15,4 x 15,6 cm; 7. kuželovitý (nižší varianta), asymetrický; 8. těsně při okraji vyhřívacího otvoru dvěma, resp. tři mělké žlábký; 9. ovalený, tvar i velikost značně proměnlivé; 10.1. absence, 10.2. nepravidelně oválný, 2,5 x 2, vůči ose posunut mírně vpravo, těsně pod rovinou rubu ČVS; 10.3. absence, 10.4. absence; 11. absence; 12. hrubý; 13. fragmenty bílošedého nátěru se šupinkami stříbřité slídy; 14. hnědošedá; 15. pouze hrubá.

(12) 1. takřka kompletní ČVS i komora; 2. lovecká scéna – pěší lovec, 2.1. kat. č. 13; 3. 20,1 x 20,5 cm; 4. 9,1 cm; 5. nepravidelně kruhový; 6.1. 18,8 x 19,1 cm, 6.2. 15,6 x 16,0 cm; 7. kuželovitý (nižší varianta), mírně asymetrický; 8. při okraji vyhřívacího otvoru mělké žlábký; 9. ovalený; 10.1. absence, 10.2. absence, 10.3. nelze určit, 10.4. nepravidelně oválný, 2,5 x 1,2 cm, posunut mírně vlevo od osy, asi ve dvou třetinách výšky komory; 11. absence; 12. hrubý; 13. beze stop; 14. hnědočervená; 15. hrubá i jemná.

(13) 1. jedna třetina ČVS, drobný zlomek komory; 2. lovecká scéna – pěší lovec, 2.1. kat. č. 12; 3. (min.) 13,5 x 14,0 cm; 4. (min.) 6,5 cm; 5.-10. nelze určit; 11. absence; 12. hrubý; 13. drobné fragmenty bílošedého nátěru se šupinkami stříbřité slídy; 14. hnědočervená; 14. hrubá i jemná.

I.2. Skupina B (otisky nejméně 16 kadlubů; 9 kompletních či takřka kompletních kusů kachlů, torza a fragmenty nejméně 10 dalších kachlů)

Heraldické motivy (otisky 4 kadlubů; 3 kompletní či takřka kompletní kusy kachlů, fragmenty nejméně 1 dalšího kachle)

(14) 1. více než dvě třetiny ČVS, takřka kompletní komora; 2. český lev; 3. 19,5 x 19,3 cm; 4. 12,6 cm; 5. lehce oválný; 6.1. 16,5 x 14 cm, 6.2. 11,4 x 9,1 cm; 7. kuželovitý (vyšší varianta), takřka symetrický; 8. takřka nezřetelná vývalková šroubovice pokrývá celý povrch stěn; 9. římsový, pravouhle dovnitř vyhnutý; 10.1. kruhový, 1,4-1,5 cm, v ose, v polovině výšky komory, 10.2. absence, 10.3. kruhový, 1,4-1,5 cm, v ose, v polovině výšky komory, 10.4. absence; 11. v dolní a horní stěně, 1,1 x 0,7 cm, v ose, na rubu ČVS otisk dřívka, oba průrazy zaslepeny ještě před výpalem; 12. rovný, mělká spirálová šroubovice; 13. 1) fragmenty bílošedého nátěru se šupinkami zlatavé slídy, 2) drobné fragmenty světle červeného nátěru; 14. cihlově červená; 15. pouze jemná.

(15) 1. dvě třetiny ČVS, dvě třetiny komory; 2. erb papežské stolice; 3. 18,7 x 19,5 cm; 4. 12,5 cm; 5. kruhový; 6.1. 15,8 x 16,0 cm, 6.2. 14,9 x 11,5 cm; 7. kuželovitý (vyšší varianta), symetrický; 8. vývalková šroubovice pokrývá celý povrch stěn; 9. římsový, pravouhle dovnitř vyhnutý; 10.1. kruhový, 1,5 x 1,2 cm, v ose, ve dvou pětinach výšky komory, 10.2. patrně absence, 10.3. patrně kruhový, (min.) 1,0 x (min.) 0,4 cm, v ose, ve dvou pětinach výšky komory, 10.4. patrně absence; 11. nelze určit; 12. rovný, takřka nezřetelná spirálová šroubovice; 13. 1) fragmenty bílošedého nátěru se zlatavými šupinkami slídy, 2) fragmenty světle červeného hlinkového nátěru, 3) fragmenty vápenného nátěru se šupinkami zlatavé slídy; 14. cihlově červená; 15. pouze jemná; 16.4. šířka hladce zahlazené mezikachlové spáry činí 0,4 cm, spára je zahlazena v rovině okrajové lišty ČVS.

(16) 1. více než jedna třetina ČVS, méně než jedna třetina komory; 2. erb Starého Města pražského; 3. 18,6 cm x 19,1 cm; 4. (min.) 12,7 cm; 5.-6. nelze určit; 7. patrně kuželovitý (vyšší varianta); 8. mělká vývalková šroubovice kompletně pokrývá zachované fragmenty stěn; 9. nelze určit; 10.1. nelze určit, 10.2. patrně nepravidelně kruhový, 1,2 x (min.) 0,6 cm, patrně v ose, výšku nelze určit, 10.3. nelze určit; 10.4. nepravidelně kruhový, 1,8 x 1,7 cm, v ose, výšku nelze určit; 11. v levé stěně komory (pravá nedochována), 0,6 x (min.) 0,2

cm, v ose; 12. rovný, mělká spirálová šroubovice; 13. 1) větší fragmenty souvislé vrstvičky šupinek zlatavé slídy, 2) drobné fragmenty světle červeného nátěru, 3) větší fragmenty vápenného nátěru, který místy nasedá přímo na vrstvu 1), 4) větší fragmenty souvislé vrstvičky šupinek zlatavé slídy; 14. cihlově červená, šedočerná; 15. pouze jemná; 17. střep místy výrazně deformován žářem.

(17) 1. méně než jedna třetina ČVS, méně než jedna třetina komory; 2. erb s pětilistým květem růže – II. varianta: v nezachované centrální části nejspíš erb s květem růže, na který nasedá kolčí přílba s (na zachovaném fragmentu patrným) klenotem pětilistého květu růže (srov. *Pavlík – Vitanovský 2004*, kat. č. 943-944, s. 277-278), 2.2. kat. č. 18 (?); 3. (min.) 10,2 x (min.) 10 cm; 4. (min.) 9,2 cm; 5.-6. nelze určit; 7. kuželovitý (patrně vyšší varianta); 8. vývalková šroubovice pokrývá celý povrch zachovaných fragmentů stěn; 9. nelze určit; 10.1.-10.3. nelze určit, 10.4. kruhový, 1,5 x 1,4 cm, v ose, výšku nelze určit; 11. v levé stěně (pravá nedochována), 0,6 x (min.) 0,4 cm, v ose; 12. rovný, mělká spirálová šroubovice; 13. beze stop; 14. cihlově červená, světle hnědá; 15. pouze jemná.

(18) 1. drobný zlomek ČVS, drobný zlomek komory; 2. erb s pětilistým květem růže – II. varianta (?) (srov. *Pavlík – Vitanovský 2004*, kat. č. 943-944, s. 277-278), 2.2. kat. č. 17 (?); 3. (min.) 9,3 x (min.) 6,6 cm (není zřejmé orientace); 4. (min.) 6,3 cm; 5.-10. nelze určit; 11. v jedné ze stěn komory průřez, 0,9 x 0,6 cm; 12. rovný, mělká spirálová šroubovice; 13. beze stop; 14. cihlově červená, světle hnědá; 15. pouze jemná.

Náboženské motivy (otisky 6 kadlubů; 3 kompletní či takřka kompletní kusy kachlů, torza a fragmenty nejméně 5 dalších kachlů)

(19) 1. méně než jedna třetina ČVS, méně než jedna třetina komory; 2. prorok Jonáš; 2. 19,2 x (min.) 10,7 cm; 3. (min.) 10,4 cm; 4.-6. nelze určit; 7. kuželovitý (patrně vyšší varianta); 8. mělká vývalková šroubovice pokrývá celý povrch zachovaných fragmentů stěn; 9. nelze určit; 10.1. kruhový, 1,7 x 1,9 cm, v ose, patrně ve třech pětínách výšky komory, 10.2.-10.3. nelze určit, 10.4. patrně absence; 11. v horní stěně (dolní nezachována), 0,7 x 0,7 cm, mírně posunut vlevo od osy; 12. rovný, mělká spirálová šroubovice; 13. 1) větší fragmenty bílošedého nátěru s velkým množstvím stříbřitých šupinek slídy, 2) drobné fragmenty světle červeného nátěru, 3) drobné fragmenty vápenného nátěru; 13. světle okrová; 14. pouze jemná.

(20) 1. takřka kompletní ČVS, polovina komory; 2. Ukřížování; 3. 18,8 x 19,5 cm; 4. 12,0 cm; 5. nepravidelně kruhový; 6. 16,1 x (min.) 13 cm; 7. kuželovitý (vyšší varianta), mírně asymetrický; 8. mělká vývalková šroubovice pokrývá celý povrch stěn; 9. římsový, pravouhle dovnitř vyhnutý; 10.1. absence, 10.2. kruhový, 1,5 x 1,6 cm, v ose, ve třech pětínách výšky komory, 10.3. nelze určit, 10.4. kruhový, 1,5 x 1,6, mírně posunut vpravo od osy, ve třech pětínách výšky komory; 11. v bočních stěnách, 0,5 x 0,5 cm, v ose, otisk dřívka na rubu ČVS; 12. rovný, mělká spirálová šroubovice; 13. 1) větší fragmenty bílošedého nátěru se šupinkami stříbřité slídy, 2) větší fragmenty vápenného nátěru, 3) drobné fragmenty světle červeného nátěru; 14. hnědočervená; 15. pouze jemná.

(21) Č. kat. 6 1. více než dvě třetiny ČVS, takřka kompletní komora; 2. Zmrtvýchvstání Krista – I. varianta, 2.1. kat. č. 22; 3. 19,5 x 19,3 cm; 4. 13,7 cm; 5. kruhový; 6.1. 14,0 x 14,2 cm, 6.2. 9,1 x 9,2 cm; 7. kuželovitý (vyšší varianta), symetrický tvar; 8. výrazná vývalková šroubovice pokrývá celý povrch stěn; 9. římsový, pravouhle dovnitř vyhnutý; 10.1. kruhový, 1,4 x 1,5 cm, v ose, v polovině výšky komory, 10.2. absence, 10.3. kruhový, 1,4 x 1,5 cm, v ose, ve dvou třetinách výšky komory, 10.4. absence; 11. v dolní a horní stěně, 1,0 x 0,5 cm, v ose, na rubu ČVS otisky dřívka, oba otvory zaslepeny ještě před výpalem; 12. rovný, mělká spirálová šroubovice; 13. 1) takřka souvislý bílošedý nátěr, 2) fragmenty světle červeného nátěru, 3) fragmenty vápenného nátěru; 14. cihlově červená; 15. pouze jemná.

(22) Č. kat. 26 1. dvě třetiny ČVS, takřka kompletní komora; 2. Zmrtvýchvstání Krista – I. varianta, 2.1. kat. č. 21; 3. 19,2 x 19,2 cm; 4. 12,1 cm; 5. kruhový; 6.1. 14,1 x 14,2 cm, 6.2. 8,9 x 9,1 cm; 7. kuželovitý (vyšší varianta), symetrický; 8. mělká vývalková šroubovice pokrývá horní třetinu stěn; 9. římsový, pravouhle dovnitř vyhnutý; 10.1. absence, 10.2. oválný, 2,0 x 1,2 cm, v ose, ve dvou pětínách výšky komory, 10.3. absence, 10.4. oválný, 1,5 x 1,9 cm, v ose, ve dvou pětínách výšky komory; 11. v bočních stěnách, 0,9 x 0,9 cm, v ose, otisky dřívka na ČVS; 12. rovný, mělká spirálová šroubovice; 13. větší fragmenty bílošedého nátěru se šupinkami stříbřité slídy; 14. cihlově červená; 15. pouze jemná.

(23) Č. kat. 25 – kol. foto (zlomek ČVS) 1. drobný fragment ČVS; 2. Zmrtvýchvstání Krista – II. varianta, na zachovaném fragmentu část postavy Krista (srov. *Pavlík – Vitanovský 2004*, kat. č. 189-192, s. 206-207), 2.2. patrně kat. č. 24, 25; 3. (min.) 4,8 x (min.) 6,0 cm; 4.-11. nelze určit; 12. hladký; 13. beze stop; 14. tmavě šedá; 15. pouze jemná.

(24) (ve sklepe) 1. méně než jedna třetina ČVS, drobný fragment komory; 2. Zmrtvýchvstání Krista – II. varianta, na zachovaném fragmentu část odklopené krycí desky tumbly (srov. *Pavlik – Vitanovský 2004*, kat. č. 189-192, s. 206-207), 2.2. kat. č. 23, 25; 3. (min.) 11,4 x (min.) 10,2 cm; 4. (min.) 8,9 cm; 5.-6. nelze určit; 7. patrně kuželovitý (patrně vyšší varianta); 8. vývalková šroubovice pokrývá celý povrch zachovaného fragmentu; 9.-10. nelze určit; 11. v horní stěně (dolní viz kat. č. 25), 0,9 x 0,7 cm, patrně v ose; 12. hladký; 13. fragmenty vápenné nátěru, nahodile šupinky stříbřité slídy; 14. cihlově červená, hnědošedá; 15. pouze jemná.

(25) 1. drobný fragment ČVS, méně než jedna třetina komory; 2. Zmrtvýchvstání Krista – II. varianta, na zachovaném fragmentu části postav ozbrojenců sedících u Kristova hrobu (srov. *Pavlik – Vitanovský 2004*, kat. č. 189-192, s. 206-207), 2.2. kat. č. 21, 22; 3. (min.) 16,4 x (min.) 5,2 cm; 4. (min.) 8,8 cm; 5.-6. nelze určit; 7. kuželovitý (patrně vyšší varianta); 8. mělká vývalková šroubovice pokrývá celý povrch zachovaného fragmentu; 9.-10. nelze určit; 11. v dolní stěně (horní viz kat. č. 24), 0,9 x 0,5 cm, patrně v ose; 12. rovný, mělká spirálová šroubovice; 13. fragmenty bílošedého nátěru se šupinkami stříbřité slídy; 14. cihlově červená; 15. pouze jemná.

(26) 1. drobný fragment ČVS, drobný fragment komory; 2. patrně symbolické znázornění některého z evangelistů, na zachovaném fragmentu část křídla (srov. *Pavlik – Vitanovský 2004*, kat. č. 193-196, 202, 205, 210, s. 207-208); 3. (min.) 9,8 x (min.) 12,5 cm; 4. (min.) 10,2 cm; 5.-7. nelze určit; 8. málo zřetelná vývalková šroubovice kompletně pokrývá zachovaný fragment; 9. nelze určit; 10.1. oválný, 1,5 x 1,1 cm, patrně v ose, patrně v polovině výšky komory, 10.2.-10.4. nelze určit; 11. nelze určit; 12. rovný, mělká spirálová šroubovice; 13. beze stop; 14. tmavě hnědá; 15. pouze jemná.

(27) Č. kat. 25 – kol. foto 1. drobný fragment ČVS; 2. sv. Jiří zabíjející draka – II. varianta, na zachovaném zlomku těla draka, 2.2. kat. č. 28, nebo 29; 2. (min.) 6,8 x (min.) 5,1 cm; 3.-10. nelze určit; 11. charakteristické stopy dřívka na rubu ČVS, proraženy byly horní a dolní stěna; 12. rovný, mělká spirálová šroubovice; 13. beze stop; 14. tmavě hnědá; 15. pouze jemná.

(28) Č. kat. (ve sklepe) 1. méně než jedna třetina ČVS, drobný fragment komory; 2. sv. Jiří zabíjející draka – II. varianta, na zachovaném zlomku postava princezny, 2.1. patrně kat. č. 29, 2.2. kat. č. 27; 3. (min.) 7,1 x (min.) 17,5 cm; 4. (min.) 8,3 cm; 5.-7. nelze určit; 8. na zachovaném fragmentu absence; 9. nelze určit; 10.1.-10.2. nelze určit, 10.3. nepravidelně kruhový, 1,9 x 1,6 cm, patrně v ose, výšku nelze určit, 10.4. nelze určit; 11. nelze určit; 12. rovný, mělká spirálová šroubovice; 13. beze stop; 14. tmavě hnědá, cihlově červená; 15. pouze jemná.

(29) (ve sklepe) 1. drobný fragment ČVS, drobný fragment komory; 2. sv. Jiří zabíjející draka – II. varianta, 2.1. kat. č. 28, 2.2. kat. č. 27; 3. (min.) 3,5 x (min.) 8,5 cm; 4. (min.) 3,8 cm; 5.-10. nelze určit; 11. v pravé stěně (levá nezachována), 0,6 x (min.) 0,3 cm, patrně v ose; 12. nelze určit; 13. beze stop; 14. hnědošedá, cihlově červená; 15. pouze jemná.

Mytologické, alegorické motivy (3 různé motivy; 3 větší torza kachlů, fragmenty nejméně 1 dalšího kachle)

(30) 1. dvě třetiny ČVS, dvě třetiny komory; 2. mantichora, 2.1. kat. č. 31, 32; 3. 19,2 x 19,5 cm; 4. 12,0 cm; 5. patrně pravidelně kruhový; 6.1. 16,0 x (min.) 10,2 cm, 6.2. 9,9 x (min.) 7,5 cm; 7. kuželovitý (vyšší varianta), symetrický; 8. mělká vývalková šroubovice pokrývá celý povrch stěn; 9. římsový, pravoúhle dovnitř vyhnutý; 10.1. patrně absence, 10.2.-10.3. nelze určit, 10.4. kruhový, 1,4-1,5 cm, v ose, v polovině výšky komory; 11. v levé stěně (pravá nezachována), 0,7 x 0,5 cm, v ose; 12. rovný, mělká spirálová šroubovice; 13. 1) fragmenty bílošedého nátěru se šupinkami zlatavé slídy, 2) drobné fragmenty světle červeného nátěru; 14. cihlově červená; 15. pouze jemná.

(31) (ve sklepe) 1. polovina ČVS, drobný fragment komory; 2. mantichora, 2.1. kat. č. 30, 2.2. kat. č. 32; 3. (min.) 17,8 x (min.) 16,1 cm; 4. (min.) 5,5 cm; 5.-8. nelze určit; 9. vývalková šroubovice pokrývá zachovaný fragment stěny; 10.-11. nelze určit; 12. rovný, mělká spirálová šroubovice; 13. 1) drobné fragmenty bílošedého nátěru se šupinkami stříbřité slídy; 14. cihlově červená; 15. pouze jemná, vyjma jediného většího zrna (0,6 cm).

(32) 1. drobný fragment ČVS; 2. mantichora, 2.1. kat. č. 30, 2.2. kat. č. 32; 3. (min.) 9,4 x (min.) 7,1 cm; 4. (min.) 3,3 cm; 5.-11. nelze určit; 12. rovný, mělká spirálová šroubovice; 13. 1) fragmenty bílošedého nátěru se šupinkami zlatavé slídy, 2) drobné fragmenty světle červeného nátěru; 14. cihlově červená; 15. pouze jemná.

(33) 1. dvě třetiny ČVS, jedna třetina komory; 2. souboj dvou psovitých šelem; 3. 19,5 x 19,6 cm; 4. (min.) 7,8 cm; 5.-6. nelze určit; 7. patrně kuželovitá (patrně vyšší varianta); 8. mělká vývalková šroubovice kompletně pokrývá zachované fragmenty; 9. nelze určit; 10.1.-10.2. nelze určit, 10.3. oválný, 1,8 x 1,5 cm, v ose, výšku

nelze určit, 10.4. nelze určit; 11. v horní a dolní stěně, 0,5 x 0,4 cm, v ose, na rubu ČVS otisk dřívka, horní průraz zaslepen mezikachlovým výmazem, dolní průraz zaslepen ještě před výpalem, 12. rovný, mělká spirálová šroubovice; 13. 1) větší fragmenty bílošedého nátěru s velkým množstvím šupinek zlatavé a stříbřité slídy, 2) drobné fragmenty světle červeného nátěru, 3) větší fragmenty vápenného nátěru; 14. cihlově červená, tmavě šedá; 15. pouze jemná.

(34) 1. jedna třetina ČVS, polovina komory; 2. korunovaná ženská postava držící paroh jelena, či roh jednorozce, na nezachované části slon, který nese věž s ženskou postavou (srov. *Pavlik - Vítanovský 2004*, kat. č. 457-459, s. 232-233); 3. 19,5 x (min.) 12,1 cm; 4. 13,2 cm; 5. patrně kruhový; 6.1. 15,5 x (min.) 9,5 cm, 6.2. 9,5 x (min.) 6,4 cm; 7. kuželovitý, vyšší varianta; 8. mělká vývalková šroubovice kompletně pokrývá zachované fragmenty; 9. římsový, pravoúhle dovnitř vyhnutý; 10.1. kruhový, 1,4 x (min.) 1,0 cm, v ose, v polovině výšky komory, 10.2. nelze určit; 10.3. kruhový, 1,4 x 1,3 cm, v ose, v polovině výšky komory; 10.3. absence; 11. nelze určit; 12. rovný, takřka nezřetelná spirálová šroubovice; 13. beze stop; 14. světle hnědá, tmavě hnědá, cihlově červená; 15. pouze jemná.

Žánrové motivy (otisky 2 kadlubů; 2 takřka kompletní kachle)

(35) 1. více než dvě třetiny ČVS, více než dvě třetiny komory; 2. lovecká scéna – sokolník sedící na koni; 3. 19,2 x 19,1 cm; 4. 13,5 cm; 5. pravidelně kruhový; 6.1. 15,5 x 16,0 cm, 9,5 x 9,7 cm; 7. kuželovitý (vyšší varianta); 8. mělká vývalková šroubovice pokrývá celý povrch stěn; 9. římsový, pravoúhle dovnitř vyhnutý; 10.1. nepravidelně kruhový, 1 x 1,5 cm, mírně posunut vlevo od osy, ve dvou pětinach výšky komory, 10.2. absence, 10.3. nelze určit, 10.4. absence; 11. v bočních stěnách, 0,5 x 0,3 cm, v levé stěně je průraz mírně posunut vlevo od osy, v pravé stěně v ose, na rubu ČVS otisk dřívka, v pravé stěně je otvor zaslepen hrudkou hlíny ještě před výpalem; 12. rovný, mělká spirálová šroubovice; 13. 1) větší fragmenty bílošedého nátěru se šupinkami zlatavé slídy, 2) drobné fragmenty světle červeného nátěru; 14. cihlově červená; 15. pouze jemná.

(36) 1. takřka kompletní ČVS, dvě třetiny komory; 2. lovecká scéna – psi stíhající jelena; 3. 19,5 x 19,7 cm; 4. 13,1 cm; 5. patrně kruhový; 6.1. 15,5 x (min.) 9 cm, 6.2. 9,5 x (min.) 5 cm; 7. kuželovitý, lehce asymetrický; 8. mělká vývalková šroubovice pokrývá takřka celý povrch stěn; 9. římsový, dovnitř pravoúhle přehnutý; 10.1. patrně kruhový, 1,5 x (min.) 1 cm, v ose, ve dvou pětinach výšky komory, 10.2. nelze určit, 10.3. kruhový, 1,4 x 1,3 cm, v ose, ve třech pětinach výšky komory, 10.4. nelze určit; 11. v horní a dolní stěně, 0,8 x 0,5 cm, v ose, otisk dřívka na rubu ČVS; 12. rovný, mělká spirálová šroubovice; 13. 1) větší fragmenty bílošedého nátěru se zlatavými šupinkami slídy, 2) drobné fragmenty světle červeného nátěru; 14. hnědočervená; 15. pouze jemná; 17. podél bočních obvodových lišt fragmenty mazanického přetahu (pozůstatky mezikachlových lišt) na ČVS, do vzdálenosti 2,5 cm od okraje ČVS, mazanice je překryta oběma barevnými nátěry.

Neurčitelné motivy (otisky nejméně 1 kadlubu; fragmenty přinejmenším 1 kachle)

(37) 1. drobný fragment ČVS, drobný fragment komory; 2. na zachovaném fragmentu vegetabilní motiv a patrně část kopyta koně; 3. (min.) 8,4 x (min.) 6,2 cm; 4. (min.) 6,9 cm; 5.-7. nelze určit; 8. mělká vývalková šroubovice kompletně pokrývá zachovaný fragment; 9.-11. nelze určit; 12. hladký, patrně spirálová šroubovice; 13. 1) fragmenty vrstvičky šupinek zlatavé slídy, 2) fragmenty vápenného nátěru; 14. hnědookrová; 15. pouze jemná.

(38) 1. drobný fragment ČVS; 2. na zachovaném fragmentu část figury psa; 3. (min.) 4,6 x (min.) 9,1 cm; 4.-11. nelze určit; 12. hladký, patrně spirálová šroubovice; 13. beze stop; 14. hnědošedá; 15. pouze jemná.

(39) 1. drobný fragment ČVS, drobný fragment komory; 2. na zachovaném fragmentu vegetabilní motiv; 3. (min.) 6,8 x (min.) 5,7 cm; 4. (min.) 4,2 cm; 5.-11. nelze určit; 12. hladký; 13. 1) drobné fragmenty vápenného nátěru se šupinkami stříbřité slídy; 14. tmavě hnědá; 15. pouze jemná.

(40) 1. drobný fragment ČVS, méně než jedna třetina komory; 2. na zachovaném fragmentu část lidské (?) nohy; 3. (min.) 5,7 x (min.) 4,0 cm; 4. (min.) 9,3 cm; 5.-7. nelze určit; 8. mělká vývalková šroubovice kompletně pokrývá zachovaný fragment; 9.-12. nelze určit; 13. beze stop; 14. hnědookrová; 15. pouze jemná.

II. Římsové

II.1. Skupina A (otisky 2 kadlubů; 4 kompletních či takřka kompletních kusů kachlů, torza a fragmenty nejméně 5 dalších kachlů)

(41) Č. kat. 7 1. takřka kompletní ČVS, dvě třetiny komory; 2. na ČVS slepé kružby, na stínkách cimbuří pětিলisté květy růží - I. varianta, 2.1. kat. č. 42-49; 3. 20,4 x 16,1 (20,0) cm; 4. 13,2 cm; 5. oválný; 6.1. (min.) 9,1 x 14,0 cm, 6.2. (min.) 7,6 x 11,1 cm; 7. kuželovitý, mírně asymetrický; 8. vývalková šroubovice pokrývá celý povrch stěn; 9. ovalený; 10.1. nelze určit, 10.2. nepravidelně oválný, 3,4 x 2,5 cm, v ose, těsně pod rovinou rubu ČVS, 10.3. absence, 10.4. nelze ověřit; 11. absence; 12. hrubý, četné důlky (otisky prstů); 13. drobné fragmenty hnědočerveného nátěru; 14. tmavě šedá, hnědočervená; 15. hrubá i jemná.

(42) Č. kat. 8 1. více než dvě třetiny ČVS, dvě třetiny komory; 2. na ČVS slepé kružby, na stínkách cimbuří pětিলisté květy růží - I. varianta, 2.1. 41, 43-49; 3. 20,0 x 16,0 (19,9) cm; 4. 13,1 cm; 5. oválný; 6.1. 16,2 x 13,6 cm, 6.2. 13,1 x 10,8 cm; 7. kuželovitý, mírně asymetrický; 8. vývalková šroubovice pokrývá celý povrch stěn; 9. ovalený, tvar i velikost značně proměnlivý; 10.1. nelze určit, 10.2. kruhový, 3 x 2,5 cm, v ose, těsně pod rovinou rubu ČVS, 10.3. absence, 10.4. absence; 11. absence; 12. hrubý, četné důlky (otisky prstů); 13. drobné fragmenty hnědočerveného nátěru; 13. hnědočervená, tmavě šedá; 14. hrubá i jemná.

(43) Č. kat. 10 1. jedna třetina ČVS, jedna třetina komory; 2. na ČVS slepé kružby, na stínkách cimbuří pětিলisté květy růží - I. varianta, 2.1. kat. č. 41-42, 45-49, 2.2. kat. č. 44; 3. 20,1 x (min.) 11,1 cm; 4. (min.) 8,5 cm; 5.-9. nelze určit; 10.1. patrně oválný, 3 x (min.) 1,6 cm, v ose, blízko u roviny rubu ČVS, 10.2. nepravidelně kruhový, 2,3 x 2 cm, mírně posunut vpravo od osy, blízko u roviny rubu ČVS, 10.3. 2,5 x (min.) 2 cm, patrně posunut vpravo od osy, blízko u roviny rubu ČVS, 10.4. nelze určit; 11. nelze určit; 12. hrubý; 13. drobné fragmenty hnědočerveného nátěru; 14. tmavě hnědá, hnědočervená; 15. hrubá i jemná.

(44) Č. kat. 11 1. jedna třetina ČVS, méně než jedna třetiny komory; 2. na ČVS slepé kružby, na stínkách pětিলisté květy růží - I. varianta, 2.1. kat. č. 41-42, 45-49, 2.2. kat. č. 43; 3. (min.) 18,0 x (min.) 11,1 cm; 4. (min.) 5,5 cm; 5.-7. nelze určit; 8. mělká vývalková šroubovice pokrývá celý povrch zachovaného fragmentu stěn; 9. nelze určit; 10. nelze určit; 11. nelze určit; 12. hrubý; 13. beze stop; 14. hnědočervená; 15. hrubá i jemná; 16.4. zbytek výmazu s otiskem hrany navazujícího kachle či keramické desky, hrana otisku probíhá ve vzdálenosti 5,4 cm od ČVS.

(45) Č. kat. 22 1. jedna třetina ČVS, méně než jedna třetina komory; 2. na ČVS slepé kružby, na stínkách cimbuří pětিলisté květy růží - I. varianta, 2.1. kat. č. 41-44, 46-49; 2. (min.) 17,6 x 16,1 (19,8) cm; 3. (min.) 4,2 cm; 4.-9. nelze určit; 10.1. nelze určit, 10.2. nepravidelně oválný, 2,6 x 1,7 cm, v ose, těsně pod rovinou rubu ČVS, 10.3.-10.4. nelze určit; 11. nelze určit; 12. hrubý, četné důlky (otisky prstů); 13. drobné fragmenty hnědočerveného nátěru; 14. hnědočervená; 15. hrubá i jemná.

(46) vitrína nahoře v expozici: Č. kat. 32 1. takřka kompletní ČVS, více než dvě třetiny komory; 2. na ČVS slepé kružby, na stínkách cimbuří pětিলisté květy růží - II. varianta, 2.1. kat. č. 41-45, 47-49; 3. 20,2 x 16,2 (...) cm; 4. 13,4 cm; 5. oválný; 6.1. 14,5 x 13,1 cm, 6.2. 11,5 x 10,2 cm; 7. kuželovitý; 8. dva až tři mělké žlábký blízko okraje vyhřívacího otvoru; 9. ovalený; 10.1.-10.2. absence, 10.3. nepravidelně oválný, 3,1 x 2,5 cm, v ose, těsně pod rovinou rubu ČVS; 11. absence; 12. hrubý, místy důlky (otisky prstů); 13. drobné fragmenty bílošedého nátěru; 14. hnědočervená, hnědošedá; 15. hrubá i jemná.

(47) 2010 vitrína ve vestibulu: 1. takřka kompletní ČVS i komora; 2. na ČVS slepé kružby, na stínkách cimbuří pětিলisté květy růží - II. varianta, 2.1. kat. č. 41-46, 48-49; 3. 19,9 x 16,8 (20,5) cm; 4. 14,5 cm; 5. nepravidelně kruhový; 6.1. 16,1 x 15,8 cm; 6.2. 12,9 x 12,7 cm; 7. kuželovitý; 8. takřka nezřetelná vývalková šroubovice pokrývá celý povrch stěn; 9. ovalený; 10.1. absence, 10.2. obdélný, 3,5 x 1,7 cm, v ose, těsně pod rovinou rubu ČVS, 10.3.-10.4. absence; 11. absence; 12. hrubý, větší množství důlků (otisky prstů); 13. beze stop; 14. hnědočervená; 15. hrubá i jemná.

(48) 1. polovina ČVS, polovina komory; 2. na ČVS slepé kružby, na stínkách cimbuří pětিলisté květy růží - II. varianta, 2.1. kat. č. 41-47, 49; 3. (min.) 12,5 x 15,8 cm; 4. 13,7 cm; 5. patrně oválný; 6.1. (min.) 3,7 x (min.) 9,2 cm, 6.2. (min.) 1,7 x (min.) 6,7 cm; 7. kuželovitý; 8. takřka nezřetelná vývalková šroubovice pokrývá celý povrch stěn; 9. ovalený; 10.1. nelze určit; 10.2. oválný, 2,6 x 1,8 cm, posunut mírně vpravo od osy, těsně pod rovinou rubu ČVS, 10.3. nepravidelně oválný, 2,8 x 2,2 cm, v ose, těsně pod rovinou rubu ČVS, 10.4. nelze určit; 11. patrně absence; 12. hrubý; 13. beze stop; 14. cihlově červená; 15. hrubá i jemná.

(49) 1. polovina ČVS, polovina komory; 2. na ČVS slepé kružby, na stínkách cimbuří pětিলisté květy růží - II. varianta, kat. č. 41-48; 3. 19,7 x (min.) 12,2 cm; 4. 12,9 cm; 5. patrně oválný; 6.1. (min.) 5,0 x (min.) 11,9 cm, 6.2. (min.) 4,0 x (min.) 9,7 cm; 7. kuželovitý; 8. výrazná vývalková šroubovice celý povrch stěn; 9. ovalený; 10.1. patrně absence; 10.2. nelze určit; 10.3. patrně oválný, (min.) 2,1 x 2,5 cm, výrazně posunut vlevo do osy (u zaobleného přechodu s horní stěnou komory), těsně pod rovinou rubu ČVS, 10.4. nelze určit; 11. nelze určit; 12.

hrubý, výrazné lineární tahy prstů; 13. fragmenty fialového (původně hnědočerveného) nátěru; 14. cihlově červená, hnědočervená; 15. hrubá i jemná.

(50) 1. dvě třetiny ČVS, drobný fragment komory; 2. slepé kružby, na stínkách prosté erbovní štíty; 3. 20,4 x 16,2 (18,8) cm; 4. (min.) 6,7 cm; 5.-11. nelze určit; 12. hrubý, větší množství důlků (otisky prstů); 13. fragmenty hnědočerveného nátěru; 13. hnědočervená; 14. hrubá i jemná.

II.2. Skupina B (otisky 1 kladubu; torza a fragmenty nejméně 5 kachlů)

(51) Č. kat. 9 1. méně než jedna třetina ČVS, drobný fragment komory; 2. na ČVS slepé kružby, na stínkách cimbuří pětিলisté květy růží – II. varianta, 2.1. kat. č. 52, 54-57, 2.2. kat. č. 53; 3. 19,5 x 15,3 (19,9) cm; 4.-11. nelze určit; 12. rovný; 13. 1) větší fragmenty bílošedého nátěru se šupinkami stříbřité slídy, 2) větší fragmenty vápenného nátěru; 14. hnědookrová; 15. pouze jemná.

(52) Č. kat. 12 1. jedna třetina ČVS, méně než jedna třetina komory; 2. na ČVS slepé kružby, na stínkách pětিলisté květy růží – II. varianta, 2.1. kat. č. 51, 53-57; 3. (min.) 18,1 x (min.) 13,1 cm; 4. (min.) 7 cm; 5.-7. nelze určit; 8. mělká vývalková šroubovice pokrývá zachovaný fragment; 9.-11. nelze určit; 12. rovný; 13. 1) větší fragmenty bílošedého nátěru se šupinkami stříbřité slídy, 2) fragmenty vápenného nátěru; 14. hnědočervená; 15. pouze jemná.

(53) Č. kat. 24 1. méně než jedna třetina ČVS; 2. na ČVS slepé kružby, na stínkách cimbuří pětিলisté květy růží – II. varianta, 2.1. kat. č. 52, 54, 56-57, 2.2. kat. č. 51, 55; 3. (min.) 8,9 x (min.) 12,8 cm; 4. (min.) 4,2 cm; 5.-11. nelze určit; 12. rovný, takřka setřená spirálová šroubovice; 13. 1) nahodile šupinky stříbřité slídy, 2) drobné fragmenty vápenného nátěru; 14. cihlově červená; 15. pouze jemná.

(54) 1. méně než jedna třetina ČVS, drobný fragment komory; 2. na ČVS slepé kružby, na stínkách cimbuří pětিলisté květy růží – II. varianta, 2.1. kat. č. 51-53, 55-57; 3. 19,2 x (min.) 6,7 cm; 4. (min.) 7,6 cm; 5.-12. nelze určit; 13. drobné fragmenty bílošedého nátěru se šupinkami stříbřité slídy; 14. tmavě šedá; 15. pouze jemná.

(55) 1. polovina ČVS, méně než jedna třetina komory; 2. na ČVS slepé kružby, na stínkách cimbuří pětিলisté květy růží – II. varianta, 2.1. kat. č. 51-52, 54, 56-57, 2.2. kat. č. 53; 3. (min.) 13,0 x 15,3 cm; 4. (min.) 10,5 cm; 5.-11. nelze určit; 12. hrubý (pečlivý způsob spojení komory a ČVS ale plně odpovídá ostatním kachlům skupiny B), 13., 1) souvislý bílošedý nátěr s velkým množstvím šupinek stříbřité slídy, 2) větší fragmenty vápenného nátěru; 14. hnědočervená; 15. pouze jemná.

(56) 1. jedna třetina ČVS, méně než jedna třetina komory; 2. na ČVS slepé kružby, na stínkách cimbuří pětিলisté květy růží – II. varianta, 2.1. kat. č. 51-55, 2.2. kat. č. 57; 3. (min.) 8,8 x (min.) 14,5 cm; 4. (min.) 8,8 cm; 5.-7. nelze určit; 8. mělká vývalková šroubovice pokrývá celý povrch zachovaného fragmentu; 9.-11. nelze určit; 12. hladký; 13. 1) souvislý bílošedý nátěr s velkým množstvím šupinek stříbřité slídy, 2) drobné fragmenty světle červeného nátěru, 3) drobné fragmenty vápenného nátěru; 14. cihlově červená; 15. pouze jemná.

(57) 1. drobný fragment ČVS, drobný fragment komory; 2. na ČVS slepé kružby, na stínkách cimbuří pětিলisté květy růží – II. varianta, 2.1. kat. č. 51-55, 2.2. kat. č. 56; 3. (min.) 7,4 x (min.) 7,5 cm; 4. (min.) 10,6 cm; 5.-7. nelze určit; 8. mělká vývalková šroubovice pokrývá celý povrch zachovaného fragmentu; 9.-12. nelze určit; 13. 1) bílošedý nátěr s velkým množstvím šupinek stříbřité slídy, 2) drobné fragmenty vápenného nátěru; 14. cihlově červená; 15. pouze jemná.

4.4. Doklady nejednotného dílenského původu komorových kachlů

Vzhledem k velkému počtu kontrastních rozdílů považujeme za vysoce pravděpodobné, že vydělené skupiny – A, B – představují produkci dvou hrnčírských dílen, resp. dvou hrnčírů. Užití hlín různého složení by samo o sobě neposkytlo přesvědčivý doklad o odlišném dílenském původu (srov. *Žegklitz – Vitanovský – Zavřel 2009*, 448-450), tentokrát ovšem absence, anebo přítomnost hrubého ostřiva představují znaky dvou skupin kachlů, které lze nezávisle (a úplně stejně) vyčlenit podle nápadně rozdílných tvarů komor a

pracovních postupů hrnčíře. Neméně podstatný je fakt, že exempláře v rámci jedné i druhé skupiny tvoří velice stejnorodé celky, přičemž v případě jednotlivých kachlů se klasifikační znaky opakují takřka bez výjimky v celé škále.⁴²

Bude zajímavé sledovat, zda se i v jiných lokalitách podaří identifikovat kachle zhotovené pomocí týchž kadlubů jako exempláře ze Sedlčan. Při hodnocení výsledků komparace je ovšem nutné postupovat obezřetně. Výrobky, které by nesly stejný výzdobný motiv (resp. otisk z jedné a té samé matrice), ale odlišovaly by se velikostí a způsobem vytvarování komory, nelze přímočaře považovat za doklad, že jeden kadlub postupně používali nejméně dva hrnčíři. Řemeslníci totiž mohli nejen střídat suroviny z různých zdrojů, ale i pracovní postupy, resp. zvyklosti při modelování komor. Tyto nezodpověditelné otázky tanou na mysli v případě kachlů s analogickými motivy českého lva, zhotovenými pomocí totožné matrice. Jednak jde o nálezy učiněné poblíž fary v někdejší vesnici Starý Knín, dnes součásti města Nový Knín (*Koucká 2007*, s. 99-102, kat. č. 28-31), jednak o exemplář ze zde prezentovaného sedlčanského souboru, ze skupiny B (kat. č. 14). Na první pohled se ovšem odlišují jejich komory, jak co se týče celkového tvaru (z knínského souboru lze posuzovat pouze jediný kus: *o. c.*, s. 100, kat. č. 29), tak i typologických detailů (okrajem, záchytnou šroubovicí), rozdílů nadto shledáváme i v charakteru střepu a v pracovních postupech hrnčíře, konkrétně ve způsobu připojení komory k čelní vyhřívací stěně.

Logická otázka, zda lze nádobkové kusy roztrždit rovněž do dvou skupin, zatím zůstává bez uspokojivé odpovědi: typologické i technologické znaky – pokud lze soudit z takřka nepřehledného množství střepů – vyhlížejí dost uniformě (včetně charakteru keramické hmoty).

4.5. Povrchové úpravy (důkazy existence dvou kamnových těles)

Čelní vyhřívací stěny převážně většiny shromážděných kachlů nesou zbytky tenkých hliněných či vápenné nátěrů, popř. vrstviček slídových šupinek. Na některých exemplářích lze odlišit pozůstatky až pěti následných povrchových úprav. Jelikož kachle při zániku domu prošly různě intenzivním žářem, původně celoplošné nátěry čelních stěn přetrvaly ve více či méně fragmentárním rozsahu, u některých kusů zcela zanikly. Máme tedy velice ztíženu možnost vzájemného srovnání. I pokud posuzujeme kachle s relativně dobře zachovanými

---

⁴² Nápadné rozdíly v utváření komor v rámci konkrétních hromadných souborů kachlů nejsou nijak výjimečné. Rozdíly na první pohled postřehneme např. v kolekci z tábořského domu čp. 28 (*Krajíc 1997*). V tomto případě ovšem nelze nevyčlenit tak kontrastní typologické skupiny, aby bylo možné uvažovat od odlišném dílenském původu.

pozůstatky barevných úprav, nedokážeme rozhodnout, zda se vrstva, kterou určíme za nejmladší, skutečně pohledově uplatňovala v době bezprostředně před požárem domu. Svrchní nátěry totiž mohly – v důsledku působení žáru, uložení v zemi či umytí – kompletně opadat.

Jelikož považujeme za prokazatelné, že soubor shromážděných kachlů lze rozdělit na výrobky dvou dílen (resp. hrnčičů), je nasnadě otázka, zda se rozdíly mezi těmito skupinami projevují i v charakteru povrchových úprav. Na kusech skupiny A registrujeme pouze jednu barevnou vrstvu: buď (naprosto převažující) bílošedý hlinkový nátěr se šupinkami stříbřitě slídy, nebo (v jediném případě) souvislou vrstvičku zlatavé slídy; v případě některých komorových exemplářů lze snad uvažovat i o stopách sytě červeného nátěru. Naproti tomu výrobky skupiny B často nesou zbytky vícenásobných vrstev, které se vzájemně odlišují materiálem i barevností. Na původní bílošedou hlinku, která sloužila jako podklad pro nanesení šupinek slídy, nasedají světle červený nátěr a čistě bílý (vápenný) nátěr, po nichž následoval opět hlinkový přetah s velkým množstvím šupinek slídy. Zatímco na některých kachlích starší červenou hlinku střídá vápenný přetah, na jiných je tomu naopak. Krom toho se jeví jako pravděpodobné, že některé kachle zůstaly vápnem olíčený i v době zániku domu. Proto nedokážeme spolehlivě posoudit, zda-li (resp. v kterých fázích) měly příslušné kamnové stěny monochromní, či polychromní ráz. Nicméně můžeme konstatovat, že původně stříbřitě a zlatavě lesklý povrch otopného tělesa doznal výrazné změny po nanesení světle červeného i vápenné nátěru. Přitom je podstatné, že stopy ani jedné z těchto dvou úprav neregistrujeme na kachlích skupiny A. Dané pozorování nás vede k závěru, že před sebou máme pozůstatky (nejméně) dvou kamnových těles.

Naproti tomu nádobkové kachle jsou ve své naprosté většině rezné, jen výjimečně pozorujeme stopy slídového přetahu. Zatím se tedy zdá, že nepůjde roztřídit nádobkové kachle do dvou skupin tak jako v případě komorových kusů.

4.6. Mezikachlové výmazy

V sedlčanském souboru napočítáme asi 30 mazanicových hrud s otisky stěn kachlů. Podle nich určíme, že jak vodorovné, tak svislé mezery (v rovině stěn kamen) mezi komorovými i nádobkovými kachli dosahovaly nanejvýš 2,5 cm, nejčastěji 1 cm. Kachle byly odděleny buď úzkými zahlazenými spárami (vodorovnými i svislými), nebo podstatně širšími profilovanými lištami (pouze v podobě svislých prvků), které v případě komorových kusů

přecházely i na reliéf čelní vyhřívací stěny. Zvýšenou pozornost si zasluhují kachle s přílepy kamnářské hlíny, v níž se otiskl i sousední kachel:

Kat. č. 3

Při horním okraji se dochoval zbytek hliněné výplně mezikachlové spáry o šířce 0,9 cm. Spára je hladce zahlazena v rovině okraje ČVS. Podél bočních obvodových lišt lze pozorovat fragmenty tenkého mazanického přetahu (pozůstatky mezikachlových výmazů) na ČVS (do vzdálenosti 2,5 cm od okraje ČVS).

Kat. č. 9

Tento exemplář je velice důležitý, jelikož se na jeho stěnách dochovaly zbytky výmazů s otisky třech dalších kachlů. Víme tak, že od přilehlých kachlů (heraldicky vpravo, nahoře i dole) byl oddělen jen úzkými (širokými 0,5-0,9 cm), v rovině okraje ČVS zahlazenými spárami. Nadto předpokládáme, že na zbývající čtvrté straně se uplatňovala široká profilovaná lišta. Ta sice beze zbytku zanikla, její existenci však prozrazuje charakteristický otisk v bělavém hlinkovém přetahu, který pokrývá ČVS kachle. Nátěr přecházel i na povrch mazanické lišty, proto lze dobře stanovit průběh její někdejší svislé hrany, a to ve vzdálenosti cca 2 cm od vnější hrany obvodové lišty kachle. Podobu této široké lišty lze rekonstruovat podle kachle uvedeného v katalogu pod č. 10.

Kat. č. 10

Na heraldicky levé stěně komory zachován větší kus mezikachlového výmazu s masivní profilovanou lištou, která výrazně přesahovala na ČVS obou přilehlých kachlů – jejich hrany byly od sebe vzdáleny 0,4 cm. Při horním okraji se dochoval zbytek hliněné výplně mezikachlové spáry o šířce 0,7 cm. Spára je hladce zahlazena v rovině okraje ČVS.

Kat. č. 15

Při horním okraji se dochoval zbytek hliněné výplně mezikachlové spáry o šířce 0,4 cm. Spára je hladce zahlazena v rovině okraje ČVS.

Kat. č. 44

Na horní stěně komory se dochoval zbytek výmazu s otiskem hrany navazujícího kachle či keramické desky, hrana otisku navazujícího prvku probíhá ve vzdálenosti 5,4 cm od ČVS.

4.7. Rekonstrukce stavební podoby kachlových kamen

Při úvahách o vzhledu obou kamnových těles ze Sedlčan rámcově vycházíme z podrobně zdůvodněné rekonstrukční představy, kterou nastínil R. Krajíc na základě rozboru hromadného souboru kachlů a mezikachlových výmazů z táborského domu čp. 28 (*Krajíc 1997*, zejm. 136-160). Máme za to, že šlo o kamna hranolového tvaru sestávající ze dvou základních částí: sokl byl zbudován z těžších komorových, nástavec z lehčích nádobkových

kachlů. Není jasné, zda římsové kachle s cimbuřím vytvářely kordónovou římsu na rozhraní soklu a nástavce, anebo byly osazeny přímo na koruně kamnového tělesa. Soudě podle absence rohových komorových kachlů s dvojicí čelních vyhřívacích stěn byla nároží kamen okosena – nejspíš se v nich uplatňovaly mělké miskovité kachle obdélného formátu. Baňkové kachle byly osazeny patrně v „kopuli“ nástavcového části (není zřejmé, zda v obou kamnech, či pouze v jednom případě).

4.8. Sociální kontext

Při charakteristice sociálního kontextu pojednávaných kamen přihlížíme zejména k topografické situaci příslušné parcely a celkovému sídelnímu charakteru lokality. Sedlčany lze zařadit mezi „průměrná“ poddanská městečka, které vrchnost sice vybavila poměrně značnými výsadami (srov. *Polák 1974*), avšak zdaleka se nemohly rovnat královským městům – výmluvným rozdílem byla absence hradeb, nejzřetelnějšího atributu urbanity. Architektonický ráz některých neopevněných poddanských měst se přesto (zčásti) přibližoval úrovni zástavby mnohem významnějších lokalit. Zajímavým příkladem jsou právě Sedlčany, jejichž náměstí na počátku 17. století lemovaly pozoruhodně výstavné zděné domy, zobrazené na známé Willenbergově vedutě. Parcela domu čp. 88 se však nachází dost stranou veřejného prostranství, ovšem při ulici, na kterou se napojuje důležitá cesta ku Praze. Příslušný dům tedy zřejmě nepatřil mezi nejhodnotnější nemovitosti ve městě, potažmo jej můžeme charakterizovat adjektivem *řadový* (stejně jako sousední objekty). V následném kroku lze uvažovat, že daná kachlová kamna reprezentují standard kultury bydlení nejen přímo v Sedlčanech, ale v poddanských městech jagellonské epochy obecně. Domníváme se tak na základě jednotného, ba takřka typizovaného rázu řadové profánní zástavby v mnoha lokalitách obdobného právního statutu. Asi nejnázornějším a časově poměrně blízkým dokladem jsou pozdně gotické domy západočeského městečka Touškov (*Karel 1996*), k nimž lze dohledat řadu analogií nejen v jižních a západních Čechách (srov. *Karel 1998; Volfová 1991*). Uniformní ráz namnoze nabývala i interiérová výzdoba takových domů, čehož mimořádně zajímavé svědectví představují goticko-renesanční malby fošnových stěn měšťanských domů někdejšího městečka Zug ve Švýcarsku, datované do let 1524-1541 (*Twerenbold 2010*). Ve třech tavních, nedaleko od sebe situovaných domech byly odkryty takřka shodné obrazy Ukřižování, a to nejen co do celkové ikonografické kompozice, ale i dekorativních a heraldických doplňků. Ukázky výzdoby podobné výtvarné úrovni

registrujeme i v okolních lokalitách (*Boschetti-Maradi – Remy 2006; Descœudres 2004; Twerenbold 2004*).

Podle homogenní mazanice usuzujeme, že shořelý dům sestával výhradně z dřevěných konstrukcí obalených zčásti hlínou (ovšem vyjma kamenné plenty suterénu). Obecně lze tedy říci, že nebyl příliš výstavný. Což (podmíněně) platí třeba ve srovnání s o něco mladšími celokamennými domy městečka Touškova, které si dodnes uchovaly celou řadu pozdně gotických tesařských prvků (*Karel 1996*). A zároveň je ovšem nutné zmínit dřevěné domy přímo na náměstí v zeměpanské Čáslavi, z nichž mnohé přetrvaly – jak je zřejmé z Willenbergovy veduty – až do počátku 17. století, některé zčásti i do dneška (*Kibic ml. 2007*).

4.9. Poznámky k ikonografii výzdobných motivů

Na převážné většině výzdobných reliéfů, otisků nejméně 27 kadlubů, spatřujeme běžně se vyskytující výzdobné náměty, jejichž tematické určení nečiní problémy. Bylo by tedy samoučelné, pokud bychom jeden každý motiv podrobili ikonografickému rozboru a uváděli jeho různě početné, více či méně blízké analogie. K tomuto účelu dnes dobře slouží několik katalogových děl, zvláště pak encyklopedické kompendium *Č. Pavlíka a M. Vitanovského (2004)*. Nicméně i v sedlčanském souboru evidujeme motivy, jejichž význam zatím nejsme schopni náležitě objasnit. Mezi takové případy patří scéna s korunovanou ženskou postavou držící roh jednorozce či paroh jelena, na nezachované části výjevu bychom spatřili slona, který na hřbetu nese věž, na jejímž ochozu stojí ona ženská postava (č. kat. 34; srov. *Pavlík – Vitanovský 2004*, č. kat. 457-459, s. 232-233). Jsme přesvědčeni, že daný námět obsahuje milostnou symboliku, konkrétnější objasnění jeho smyslu ovšem přenecháváme budoucímu bádání. Úkol to bude dost složitý, neboť ikonografické paralely známé z knižní malby či třeba nástěnných textilií samy o sobě vzdorují pokusům o přesné dešifrování. Pozoruhodně blízký výjev se příznačně uplatňuje jakožto součást kompozice jednoho ze stylizovaných portrétů minnesengrů v rukopisu zvaném *Codex Manesse*, vytvořeném na počátku 14. století (*Walther 1988*, 48). Dotyčný tvůrce skladby je znázorněn v tanečním postoji, jak se ladně pohybuje na cimbuří zdi prolomené ve své spodní části širším vstupem. V jeho otevřených dveřích stojí (tentokrát nekorunovaná) dáma držící jednou rukou paroh a druhou tlamu kozorožce. Podobné výjevy vznešených žen a dívek dotýkajících se rohů podivných monster, jež vzdáleně připomínají jednorozce, spatřujeme na skvostných nástěnných kobercích rýnské provenience z počátku 15. století (*Rapp Buri – Stuckly-Schürer*

1993, 112, 119). A vedle nich je znázorněno několik dalších dvojic bájných, dech beroucích zvířat a mladých lidí, dam i mužů. Ovšem monstra se přes své hrůzostrašné vzezření chovají zjevně neškodně: křehké dámy je třeba držít na řetízku či k jejich hlavám jakoby láskyplně vztahují ruce (též srov. *Wilhelmy 2000*, Abb. 30, 32, 35). Tyto motivy přináležejí do tematicky širokého okruhu alegorických obrazů imaginárního světa, jehož různé obměny v pozdním středověku došly znázornění i v českém prostředí, odkud známe především výjevy ze života divých lidí (srov. *Šmahel 2007*). Právě tyto náměty představují pomyslné spojení s daleko rozmanitějším ikonografickým rejstříkem koberců z Porýní (srov. *Cantzler 1990; Rapp Buri – Stuckly-Schürer 1993; Wilhelmy 2000*), ale třeba i poměrně nedalekého Řezna (*von Wilckens 1980; 1994*).

Vysvětlit neumíme ani význam motivu souboje dvou psovitých šelem (č. kat. 33). Zatímco k předchozímu zmíněnému námětu dohledáme v rámci publikovaného fondu gotických kachlů několik analogií, tentokrát zřejmě nezbyvá než konstatovat, že se jedná o (dočasně) unikátní ukázkou kamnářského řemesla. Zvířata se anatomicky vzájemně dost odlišují, rozdíl vynikne zejména při srovnání tvarů hlav. Štíhlejší šelmu na levé straně můžeme pokládat nejspíš za lišku, jejím robustnějším protivníkem je zřejmě vlk (či pes). Netřeba pochybovat, že zhotovitel kadlubu motiv vybral z bohatého syžetového rejstříku dobových bajek a exempel, odpovídající příběh ale neznáme (resp. nepodařilo se nám jej dohledat v soupisu staročeských exempel: *Dvořák 1978*). Z rukou téhož výrobce kadlubů patrně vzešel tematicky obdobný výzdobný reliéf, jehož pozitivní verzi nese torzo kachle, které pochází z už vzpomenutého souboru nalezeného v někdejší vesnici Starý Knín, ležící asi 18 km vzdušnou čarou od Sedlčan (*Koucká 2007*, č. kat. 53-54, s. 123-124). Ztvárněna je na něm skupina tří zvířat. Uprostřed stojí kozel (či koza), kterého za rohy drží patrně medvěd (soudě podle zavalitého charakteru těla). Z druhé strany stojí asi liška. Symboliku daného motivu opět nejsme schopni jednoznačně interpretovat, nicméně hypotéza *T. Koucké* (2007, 48) o alegorickém ztvárnění lidských špatností a hříchů se jeví jako pravděpodobná. K předpokladu, že formy na výrobu kachlů ze Sedlčan a Starého Knína spojuje osoba téhož tvůrce, nás vede jednak přítomnost stejné (dost neobvyklé) obvodové lišty v podobě subtilního oblouku odsazeného od hrany čelní vyhřívací stěny, jednak podobný stylový charakter motivů. Za pozornost navíc stojí, že v obou lokalitách byly nalezeny kachle s totožným motivem českého lva, orámovaným rovněž subtilním obloukem. I tento motiv tedy můžeme (hypoteticky) považovat za dílo téhož zhotovitele matric.

I v případě, že naše pátrání po alegorických námětech ze světa bajek, uplatňujících se na stěnách kachlů, geograficky rozšíříme, napočítáme jen málo příkladů. Jiný, zatím rovněž

unikátní motiv známe z Brna (*Menoušková – Měřínský eds. 2009*, s. 113, č. kat. 360). Sestává z dvojice psovítych šelem, které proti sobě sedí u zvláštního pravoúhlého předmětu připomínajícího šachovnicovou hrací desku. Na její horní hraně stojí drobný pták. V souvislosti se sedlčanskou ukázkou zaujme, že těla a hlavy zvířat se vzájemně dost liší. Proto lze souhlasit s *D. Menouškovou (1999, 383)*, že na kachlovém reliéfu jsou zobrazeny dvě různé šelmy, patrně liška a vlk. Nepřesvědčivě ovšem působí autorčin výklad daného motivu jakožto symbolu kožešnického cechu, stejně jako její úvaha, že předmět s károvaným povrchem představuje běliznu – kožešinu. Kachle s dalším analogickým, dosud nepublikovaným motivem se nám podařilo náhodně dohledat v depozitáři pelhřimovského muzea. Jedná se o dva stejně zdobené římsové kusy, jejichž místo nálezu neznáme. Spatřujeme na nich čtyři figurky zvířat, která mezi sebou zápasí. V levé části výjevu rozpoznáváme jelena, který vrazil medvědovi do tlamy meč, ten naopak jelena bodá dlouhým kopím. Mezi nimi se při zemi krčí drobnější tvor, snad pes se zvláštní pokrývkou (?) hlavy. V pravé části se nachází zvíře připomínající vlka, které zabodává kopí do hřbetu před ním stojícího medvěda.

4.10. Ideje zašifrované do výzdoby kamnových stěn?

Přepestrý rejstřík výzdobných motivů gotických kamnových kachlů dává možnost porozumět idejím dávných objednavatelů. Tato věta, třebaže byla v různých obměnách mnohokrát zopakována, dnes působí spíš jako floskule než jako výzva k hlubšímu výzkumu. Na rozpacích mnoho nemění ani dosavadní závěry vyplývající z rozborů hromadných souborů kachlů, podle nichž lze sestavit více či méně úplný ikonografický program výzdoby konkrétních otopných těles. V poslední době sice došlo k ohromnému nárůstu specializované literatury, současně se však naše poznatky o oněch idejích, údajně umně zašifrovaných do výzdoby kachlů, posunuly jen nepatrně. Příklady, kdy se badatelům prostřednictvím kachlových reliéfů podařilo blíže postihnout konfesní, politické či třeba morální postoje objednavatelů, mnoho nenapočítáme. Jistěže si vzpomeneme na unikátní protipapežský motiv kachle z hradu Rabí (*Durdík – Holeček 1976*) nebo utrakvistický ideový náboj výzdoby kachlů z hradu Sion (*Janská 1963*, obr. 82). Nedávno přibyl pozoruhodný pokus o výklad ikonografického programu výzdoby kachlů nalezených na parcele brněnského domu č. 8 v Starobrněnské ulici, a to ve smyslu politicky napjatých poměrů českého království v pohusitské době (*Jordánková – Loskotová – Merta 2004*). Východiskem argumentace se stala klasifikace heraldické symboliky doprovázející motiv turnajového klání, který by údajně

měl poukazovat na zápas utrakvistického panovníka Jiřího z Poděbrad a panskou katolickou opozicí. Hodným zmínky je i soubor kachlů z tábořského domu čp. 28, dokumentujících vybavení domácnosti utrakvisticky smýšlejícího člena městského společenství (*Krajíc 1997*), což vzhledem k dobře známým konfesním poměrům lokality není vůbec překvapivé zjištění. Za zdůraznění ovšem stojí skutečnost, že daný závěr jsme schopni vyslovit pouze na základě jednoho jediného kachle s motivem andělů adorujících hostii. Pokud by se nedochoval, nejspíš bychom takto jednoznačný úsudek stran konfesní příslušnosti dávného držitele domu nevyslovili.

Máme za to, že rozhodující příčina interpretačních nesnází dosavadního výzkumu výzdoby kachlů tkví především v úzké vyhraněnosti dosavadního bádání, neboli v absenci potřeby širší reflexe výpovědních schopností jiných druhů pramenů sloužících rovněž jako vizuální media náboženských, morálních a politických idejí a zároveň společenského postavení. Neobejdeme se totiž bez obecných otázek: Jaké výzdobné prvky se uplatňovaly v reprezentativních místnostech a na hlavních fasádách městských domů v pozdním středověku? Z jakého prostředí pocházely jejich předobrazy. Z jakých příčin a v jakých sociálních souvislostech docházelo k přejímání daných vzorů? Jedině takto široké zorné pole dovoluje (trochu) porozumět ikonografii reliéfů kamnových kachlů. Jedná se sice o specifický projev uměleckého řemesla, což ovšem platí jen do určité míry – v zásadě na něj byly kladeny stejné nároky reprezentace jako třeba na nástěnnou malbu či architektonickou skulpturu; jinak řečeno: kachlová kamna byla jen jedním z mnoha vizuálních výrazových prostředků společenské komunikace. Vhodný srovnávací materiál české provenience je málo početný, bude proto nutné podniknout geograficky širší srovnání, a to se záměrem sledovat vývojové tendence stírající regionální rozrůzněnost a přítomné v rámci celého pozdního středověku. Dalším předpokladem (jistě jen dílčího) pochopení reprezentačních nároků měšťanstva je srovnání s architekturou a výzdobu radních domů, které představovaly vzory – třebaže v celkové koncepci a kvalitě nedostižné – pro podobu ostatních městských domů. Souvislosti, které budeme sledovat, lze už od počátku rozkrývat na jednotlivých příkladech, které přispívají ke srozumitelnosti výkladu.

Ač sedlčanská kachlová kamna pocházejí až ze závěrečného úseku středověku, domníváme se, že pro uvedení do problematiky jsou daleko příhodnější příklady z podstatně staršího období, ze 2. poloviny 13. – 14. století. Umožňují totiž postihnout základní důvody a okolnosti přejímání ikonografických vzorů k (sebe)prezentaci obyvatel (nejen) měst. Konkrétně máme na mysli nástěnné a nástropní malby v měšťanských domech. Při jejich studiu záhy doceníme jednu vpravdě jedinečnou výhodu: pokaždé přesně známe prostorový

kontext výskytu, tj. konkrétní stavbu, což představuje jednoznačné východisko pro rekonstrukci kontextu sociálního. A třeba právě kachle nám zpětně mohou sloužit k tomu, abychom si ověřili, zda závěry učiněné při rozboru interiérové výmalby skutečně skýtají obecné poučení, neboli poskytují interpretační rámec i pro další, zániku podstatně snáze podléhající součásti reprezentativního vybavení městských domů.

V českých zemích čítá dochovaný fond nástěnných maleb z profánního prostředí jen několik málo položek, a přece se jedna z nich svým výpovědním potenciálem výrazně vymyká z regionálních poměrů. Jedná se o freskovou výzdobou chebské radnice z poloviny 14. století, která už sama o sobě ukazuje směr, jakým bychom se měli vydat při zkoumání vizuálních medií reprezentace – lhostejno, zda obsažených v útrokách, či na průčelích městských domů. Na první zhlédnutí se před námi vyjevují vysoké ambice představitelů tamní samosprávy, jejichž základní rysy přesvědčivě vystihl *V. Růžek (1994, zejm. 91-95)*. Větší část stěn pokrývaly figurální, bohužel těžce poškozené scény. Podstatně lépe, byť rovněž torzovitě se dochoval pás vedle sebe řazených erbů, umístěný pod stropem. Kdysi sjednocoval snad všechny čtyři stěny, dnes dokážeme rekonstruovat jen různé velké části na třech stranách. Navzdory tomu lze sledovat ideový smysl znakové galerie. Objednavatelé, členové elitní vrstvy chebských měšťanů, tu začlenili své erby do kompozice, která v symbolické rovině vyjadřovala principy stavovské společnosti Českého království i význam státu v mezinárodním měřítku. Měšťané tak hrdě dali najevo své privilegované postavení a prestiž. Třebaže své erby umístili na hierarchicky nejnižší úroveň, jejich sebepojetí v rámci tehdejší společnosti mocných tím neutrpělo. Jejich erby se totiž ocitly v blízkosti erbů významných panských rodů, z nichž se sice dochovaly jen dva (rožmberský a ronovský), původně jich zřejmě bylo o dost více, přičemž pokrývaly nejspíš celou jednu stěnu. Představovaly tak protilehlý pendant podobně kompaktnímu souboru znaků panovníků, cizích zemí i vysokých hodnostářů, a to jak skutečných, tak legendárních. Jakkoli freskovou výzdobu chebské radnice lze považovat za jedinečnou památku svého druhu, takovou je jen dnes, v dobovém kontextu byla v prostředí bohatých středoevropských měst sotva něčím výjimečná. Jelikož takto vyzdobené prostory působily jako výsostný výraz prestiže, pak nepřekvapí, že s vymalovanými erbovními galeriemi se opakovaně setkáváme v městských obytných domech.

Co se týče relativní četnosti dochovaných ukázek nástěnné malby v profánním prostředí, představují právě erby nejčastěji zastoupený výzdobný motiv (odhlédneme-li od motivů ryze dekorativních). Snad lze dokonce říci, že v dobovém kontextu představovaly takřka nepominutelnou součást výzdoby interiérů i exteriérů domů významných měst. Dobře

lze tento jev sledovat v hansovním prostředí na severu Německa, kde se v rámci 14. stol. staly erbovní galerie naprosto běžnou součástí výzdoby interiérů měšťanských domů (z nichž některé jistě vlastnili i šlechtici). Zvolené znaky často poukazovaly na významné šlechtické rody či územní celky, nezřídka je ovšem nelze přesně klasifikovat – patrně šlo o tzv. vybájené znaky. Zdá se, že výběr zobrazených znaků namnoze postrádal hlubší ideový smysl, v němž by se zračily specifické sociální vztahy konkrétních objednavatelů. Jejich pohnutky jsou ovšem dodnes dobře zřejmé: už (relativně) vysoký počet dochovaných erbovních galerií v městském prostředí dokládá, že představovaly jeden ze zásadních výrazových projevů příslušnosti k elitní vrstvě městské komunity. Už sama přítomnost erbovní galerie (bez ohledu na skutečný význam – „obsah“ jednotlivých znaků) tu okázale prezentovala sociální postavení objednavatele, nebyla tedy jen pouhou ornamentální komponentou výzdoby (Brockow 1993, 82; 2000, 214).

To se netýká jen nástěnné malby, „heraldický styl“ se stal charakteristickým rysem celé škály kategorií uměleckořemeslné tvorby spjaté s měšťanskou reprezentací vrcholného středověku (průkopnický *Stamm 1981*). Potažmo se dotýkáme obecných otázek svázaných s poznáním recepce dvorské kultury v měšťanském prostředí (pro české poměry souhrnně *Musílek 2008*). Při takto laděném studiu opakovaně zjišťujeme, že přebírané výrazové prostředky, tj. zvolené motivy, hrály roli jakýchsi zástupných symbolů, které postupně ztrácely specifickou významovou náplň předobrazů, resp. jejich původní kontext. Dané principy lze názorně postihnout na příkladu interiérové výzdoby domu čp. 458/I na Starém Městě v Praze (známý dům U lilie na Malém náměstí), vzniklé zřejmě kolem roku 1400 (*Všetečková – Prix 2003*). Ve druhém patře můžeme na stěnách místnosti přisazené k hlavnímu průčelí dodnes obdivovat malbu sedmi bájných panovníků, majestátně stojících vedle sebe a držících erby jakožto nějací heroldové. Vyhraněný dvorský námět se ovšem ocitl ve zdánlivě nepatřičném prostředí, v interiéru objektu, který lze vzhledem k celkové velikosti i dispozici označit za běžný řadový dům (slovo „běžný“ je pochopitelně míněno v kontextu centrální zástavby hlavního města království). Přesto (nebo snad proto) tu erbovní galerie došla nanejvýš okázalého ztvárnění, přičemž nikoli obsah, ale forma zvolené ikonografie představovala svědectví o sociálním postavení objednavatele, resp. jeho ambicích. Prvořadě se jednalo o (dostupnou) nápodobu projevu reprezentace vyšší sociální vrstvy. Jinými slovy: Aniž by se (původní) symbolika celé kompozice i jednotlivých jejích částí nutně musela úzce vztahovat k sociálnímu postavení objednavatele či jeho hostů, motivy samy o sobě vstoupily do jejich povědomí jakožto dobře srozumitelný výraz prestiže a ambicí majitele domu. Poukazy na aristokratický způsob života se ve 14. století jistě objevovaly na

stěnách mnoha dalších staroměstských domů, ojediněle dochované ukázky tu představují svědectví o těžko odhadnutelných pramenných ztrátách. Mezi vzácné doklady patří fragmenty malířské výzdoby v domě čp. 144/I, na nichž lze rozpoznat výjev z bájných rytířských dob (*Všetečková 2007*), či třeba v domě čp. 144/I na Starém Městě, kde spatřujeme mj. jak slavností hostinu, tak i erbovní galerii (*Všetečková 2008*).

Ikonografie pražských maleb je jedním z mnoha projevů doslova internacionálního charakteru kultury zámožných vrstev měšťanstva. Přičemž geograficky vzdálené, vzájemně až překvapivě přesné paralely dovolují souborně nahlížet více či méně početné příklady z jednotlivých středoevropských měst jako celek, který pak zpětně poskytuje reprezentativní představu o někdejší námětové škále v jednotlivých lokalitách. Její výraznou, doslova určující část tvoří témata poukazující na dvorské prostředí: nejružnější kurtoazní scény, turnajová klání, hostiny, taneční reje. Co se týče počtu dochovaných ukázek, vynikají zvláště švýcarské a severoněmecké lokality (souhrnně *Brockow 2000*; *Gutscher-Schmid 1982*; *Wollkopf Hg. 1988*). Vzhledem k obecným souvislostem (z hlediska možných cest recepce motivů) se opět nabízí připomenutí maleb v chebské radnici: pod erbovním pásem se zde nacházela mj. turnajová scéna (*Růžek 1994, 27*). Jde tak o další doklad úzkého prolínání ikonografie výzdoby radnic a měšťanských domů.

Ač je nutné vzít v potaz, že mnoho prestižních nemovitostí v jádrech bohatých měst se ocitlo v rukou urozených osob, což ztěžuje, ba nezřídka znemožňuje rozhodnutí, zda objednavatelem té které výmalby byl šlechtic, anebo nobilitovaný či prostý měšťan. Tato okolnost na straně jedné sice v jednotlivých případech může relativizovat přímočarou představu o ohlasu dvorské kultury v nižším sociálním prostředí, na straně druhé ji lze vnímat právě jako důležitý podnět k napodobování aristokratického životního stylu ze strany měšťanstva. Výše jsme nastínili představu o ikonografii maleb jakožto souboru (vzájemně volně) zaměnitelných vizuálních symbolů společenské prestiže, v literatuře se však setkáme i s pokusy o hledání specifického účelu objednávek výmalby městských domů. Touto snahou jsou vedeny třeba dosavadní úvahy nad dvěma erbovními galeriemi předních panských rodů z 1. poloviny 14. století, jejíž nevelká torza byla odkryta ve dvou sousedících místnostech v brněnském měšťanském domě čp. 71 na Náměstí svobody (*Číhalík 1999*; *Knoflíček 2009, 48-50*; datace do konce 14. století: *Vítovský 1999*). Právě na existenci maleb se odvolává hypotéza, že v dané nemovitosti se dočasně odbývala setkávání významných šlechticů, konkrétně u příležitosti zasedání zemského soudu, případně sněmu (*Číhalík 1999, 46*). Ač se skutečně jedná o ojedinělý doklad tohoto druhu výzdoby v brněnském prostředí, nelze tuto okolnost pojmout jako východisko argumentace. Nevíme, ba ani netušíme do jaké míry ona

unikátní povaha souvisí s (jistě velkými) pramennými ztrátami. O původním smyslu této erbovní galerie, která ani v Brně nebyla osamocená (srov. *Vítovský 1999*), tak můžeme jen nezávazně debatovat.

Jako podobně obtížný interpretační úkol se ukázalo hledání smyslu rozsáhlé erbovní galerie v domě zvaném Zum Tor v Curychu, která je někdy klasifikována jako jakási zápisná kniha urozených hostů (*Gutscher-Schmid 1982, 83*). Jde o kompaktní celek umístěný na jedné stěně, která je rozdělena do horizontálních pásů vyplněných více než 89 znaky (tolik se jich dochovalo). Daný ideový záměr se v základních rysech shoduje třeba s charakterem erbovní výzdoby chebské radnice. Nejen co se týče zastoupení analogických skupin erbů, ale i jejich hierarchického členění: v nejvyšší úrovni se nacházejí znaky cizích zemí, často ve smyšlené podobě, následují znaky vysoce postavených aristokratů a nejniže se uplatňují znaky nobilitovaných měšťanů – „*bürgerliche Dienstmannenwappen*“ (*Gutscher-Schmid 1982, 83*). Vznik jiné curyšské erbovní galerie, vymalované na stropě v domě zvaném Haus zum Loch, byl spojen dokonce s konkrétní historickou událostí, s návštěvou krále Albrechta v roce 1306 (*Wüthrich 1980, 82*). Některé ze zobrazených znaků skutečně či pravděpodobně patřily osobám účastným na příslušných ceremoniálech, mnoho jiných ovšem náleží do bájeslovné sféry. Obě navrhované interpretace názorně ukazují slabiny pokusů o nalezení konkrétního řešení někdejšího účelu erbovních galerií: na úkor celistvého nazírání památky jsou účelově vybírány ty skupiny erbů, které by mohly odpovídat domnělému podnětu objednávky. V literatuře tento postup logicky došel kritické pozornosti, konkrétně třeba ve studii, jejíž autorkou je *L. E. Saurma-Jeltsch (2002, 284)*. Ta nenavrhuje nějaká další konkrétní řešení, nýbrž právě na příkladu erbovní galerie v domě zvaném Haus zum Loch poukazuje na nadregionální charakter jejího kompozičního členění i obsahového charakteru, daný mj. právě opakovanou přítomností bájeslovné složky. Při potřebném rozšíření komparačního záběru pak výzdoba stropu v domě zvaném Haus zum Loch neúprosně ztrácí punc výjimečnosti. Naopak ji lze dobře vnímat jako jeden z mnoha příkladů internacionální a stereotypní povahy recepce znaků dvorské kultury v městském prostředí. Jmenovaná autorka uzavírá své úvahy strohým konstatováním, že malby lze chápat jako dílčí citáty dvorské kultury, řazené vedle sebe bez zřetelné snahy o dosažení vnitřní provázanosti. Jejich souslednost je tedy do značné míry náhodná, nikoli ovšem celková koncepce výmalby – tu naopak určovala pevná pravidla. Celkový pohled třeba právě na curyšský fond nástěnných maleb nenechává na pochybách, že erbovní galerie představovala takřka nedílnou součást výzdoby příbytků příslušníků elitní vrstvy městské komunity a jako taková doznala ustálených forem.

Bez vědomí nutnosti širšího srovnání ostatně nelze rozkrýt inspirační zdroje jednotlivých příkladů. Ikonografie nástěnných maleb totiž prvořadě plnila roli rozlišovacího znaku společenského postavení, přičemž ve složitě stratifikovaných městských společenstvích (za)stírala rozdíly v původu jednotlivých příslušníků dané (zámožné) vrstvy. O uvedených aspektech velice dobře vypovídá interiérová výzdoba curyšského domu zvaného Zum Brunnenhof. Ikonografie zde odkrytých zbytků nástěnné výmalby reprezentativní místnosti poskytuje přes značně torzovitý stav dochování (z kdysi kompletně zdobených omítek přetrvala asi jen jedna pětina) ucelenou představu o celkovém ideovém záměru, resp. o nárocích objednavatele (*Böhmer 2000; Wild – Böhmer 1997*). Všechny čtyři stěny těsně pod stropem sjednocoval průběžný vlys v podobě erbovní galerie, pod níž se odvíjely dějově pestré profánní scény, nejnižší zónu zaujala iluzivní drapérie. Z žánrových motivů lze přesně určit loveckou scénu se vznešenými sokolníky a taneční rej, který zjevně odkazuje na dílo veleslavného minnesengra Neidharta. Erbovní galerie původně čítala nejspíš 84 znaků, z nichž se dochovalo 25 ukázek, přičemž 21 lze přesně klasifikovat. Připomínají se jimi nejvýznamnější urozené rody horno- a středorýnského prostoru, z nichž čelní postavení náleží erbu lucemburských hrabat, zastoupeny jsou ovšem i erby šlechtických klanů z Flander či až z Braniborska. Přemítání o účelu zvolené ikonografické koncepce, potažmo i erbovní galerie, se tentokrát ocitá na poměrně pevné půdě, neboť lze dobře postihnout sociální kontext objednavatele. Byl jím někdo ze zámožných členů zdejší židovské obce. V listinách se dochovala výmluvná jména majitelů dané nemovitosti z 20.-30. let 14. století, tj. z datačního rozpětí maleb, určeného stylovou analýzou. S ohledem na původní německé příписy pod jednotlivými erby, vytvořené ovšem hebrejskými literami, lze souhrnu pramenných výpovědí považovat za dostatečně průkaznou (*Wild – Böhmer 1997*). Tím se naskýtá mimořádně vzácná příležitost k pohledu do domácnosti zámožné židovské rodiny, což následně vybízí k mnohem širšímu zamyšlení. Klíčové východisko obecně laděné diskuse tu odvisí od absence specifických znaků, které by poukazovaly na sociální původ objednavatele. Což ale platí jen za předpokladu, že na mysli máme jeho židovské kořeny. Jenže právě ona nevyhraněnost zvolení ikonografie velice zřetelně vypovídá o sociálních strategiích a ambicích dané osoby, totiž o její snaze plně se začlenit do elitní vrstvy curyšské komunity. Kýžený cíl byl dosažitelný jedině pod podmínkou přijetí patřičného životního stylu. A právě výmalba reprezentativní místnosti je této potřebě zcela podřízena. Lovecké i taneční scény v mysli dávného diváka evokovaly kultivované prostředí nejvyšších pater společnosti, kde se pěstoval vytříbený tanec i lov se sokoli. Ikonografie dotčených maleb tak věrně sleduje vzory, jejichž ucelený přehled nabízejí iluminace slavného Codexu Manesse. Na stránkách rukopisu se

v roli sokolníků představují právě a jen panovníci a nejvznešenější aristokrati, což zpět umožňuje lépe pochopit souvislosti probírané výzdoby konkrétního curyšského domu. Příslušný objednavatel, třebaže mohl dosáhnout strmého sociálního vzestupu, rozhodně nepomýšlel, že by dokázal uspět do té míry, aby se stal plnohodnotným členem družiny nejvybranějších lovců – sokolníků. Přesto příslušný motiv záměrně vyjadřoval sociální ambice člena curyšské komunity. V daných poměrech totiž pořízení nástěnné výzdoby představovalo dostupnou nápodobu vyššího sociálního prostředí. Nevyhnutelně tedy míříme k podobnému závěru, jako v případě interiérové výzdoby pražského staroměstského domu čp. 458/I: v curyšském domě vymalovaná scéna lovu se sokoli představuje dílčí poukaz – citaci, nikoli věrné zpodobení radovánek objednavatele. To je naprosto zřejmé. Pokusme se však tímto způsobem nahlížet i ostatní součásti výzdoby místnosti, nevyjímaje erbovní galerii. Ta ostatně také představovala takřka nedílnou součást dobové představy o výrazu reprezentativního prostoru – počet analogií z městského prostředí je více než výmluvný. Ani ji tedy není nutno nahlížet *a priori* jakožto věrný otisk společenských vazeb objednavatele. S tím není v rozporu (důvodný) předpoklad, že daný člen židovské curyšské obce navázal vztahy s mnoha aristokraty, jimž patřily vyobrazené erby. Jenže úvahy, do jaké míry by tato okolnost úzce souvisela s ideovým smyslem celé galerie, nemohou být smysluplné už proto, že známe jen její dílčí části. Přes všechnu neúprosnou fragmentárnost daného pramene lze badatelský problém pojmout i z jiného úhlu, totiž pomyslnými očima dávného diváka – hosta. Při jakémkoli směru úvah se nevyhneme základní otázce, jestli právě jemu mohla být srozumitelná specifická symbolika, jíž se dnešní badatelé snaží různě důmyslnými způsoby dopátrat v jednotlivých sestavách erbů. Soustředíme-li se prvoplánově na rozbor té které památky, logicky tanou na mysli možné konkrétní souvislosti jejího vzniku (např. finanční toky mezi židovským obchodníkem a dotyčnými šlechtici nebo shromáždění šlechticů u příležitosti návštěvy panovníka). Pokud ovšem srovnáváme analogické ukázky ze stejného sociálního prostředí, rychle seznáme, že se vzájemně v podstatě neodlišují. Nehledě ke skutečnosti, že některé erbovní galerie čítaly těžko uvěřitelný počet znaků. Tak třeba 180 jich bylo na počátku 14. století vymalováno na stropních trámech v jedné jediné místnosti dalšího curyšského domu zvaného Zum Loch (*Wüthrich 1980, 74*). V takovém případě jsme opravdu v koncích při snaze o nalezení konkrétního smyslu objednávky.

Z toho všeho vyplývá na první pohled překvapivý závěr: při vši té záplavě erbovních galerií v městských domech by dávný divák nebyl schopen pouhým okem rozluštit osobité pohnutky objednavatelů erbovních galerií. Tím ovšem není striktně řečeno, že takové důvody vůbec existovaly. Objednávka byla ovšem pokaždé zhmotněna v doslova typizované formě.

Proto asi nemá význam debatovat nad specifickým účelem jednoho každého případu, neboť čím více budeme zaujati rozbořením jeho ideové náplně v kontextu lokálních souvislostí, tím spíše nám mohou uniknout stěžejní vývojové tendence určené všudypřítomnou touhou po demonstraci (ne)naplněných společenských ambicí.

Pokud připustíme, že erbovnic galerií v řadových městských domech zpravidla nemohly bezprostředně v mysli dávného diváka evokovat konkrétní souvislosti, lze hypoteticky dokonce domýšlet, že velice podobná (ne-li úplně stejná) sestava znaků, jaká byla ztvárněna v onom židovském domě, mohla být vymalována v příbytku kteréhokoli příslušníka zámožnější vrstvy obyvatel nejen Curychu, ale i dalších měst v celém horním Porýní. Jinak řečeno: každá taková galerie v divákovi vzbuzovala stejný dojem. A právě v dané uniformitě tkví – jak se domníváme – východisko nosné debaty. Ne každý patricij se mohl pochlubit skutečnou přízní aristokratů či alespoň kontakty na osoby z vyšších pater společnosti, leč patřičně zámožný a sebevědomý, byť i prostý měšťan se takovými vazbami mohl (ba snad dokonce musel) přinejmenším na oko pyšnit. Hlavně v této rovině je třeba nazírat erbovní galerie městské provenience, které prvořadě vyjadřovaly představu objednavatele o své příslušnosti k privilegované společenské vrstvě, jejíž vytříbenou kulturu si vědomě osvojuje nebo alespoň napodobuje formou vizuálních symbolů. Nedílnou součástí dostatečně reprezentativního pobývání se stala okázale vymalovaná místnost. Ta vytvářela kulisy pro jeviště, kde vlastník domu prezentoval své vybrané chování při slavnostních příležitostech.

S výše řečeným není v rozporu skutečnost, že v opakovaně zmiňované erbovní galerii v sálu chebské radnice se nesporně zračí konkrétní záměr: její pořizovatelé uvedli sami sebe, tj. prostřednictvím svých erbů, jakožto součást stavovsky hierarchizované společnosti Českého království. Forma i obsah tu provázaně vytvářely dobře srozumitelný výraz reprezentace. Kýženého výsledku ovšem mohlo být docíleno i nápodobou formy, tj. za předpokladu dodržení kompozičního členění výzdoby a pokud možno úplného zastoupení jednotlivých částí. Máme za to, že výše naznačené uvedeme do ještě o něco uvěřitelnějších obrysů právě na příkladu kamnářské produkce 15. století.

Vybavení poučením z výzkumu nástěnných maleb lépe doceníme výpověď různých jiných druhů vizuálních médií společenského postavení. Vrátime-li se k pražské situaci 14. století, přímo se nabízí srovnání s rejstříkem výzdobných motivů nejstarších komorových kachlů, které pocházejí právě z této doby. Mezi registrovanými ukázkami naprosto převažuje heraldická symbolika, a to především různé varianty vyobrazení lvů a orlic (srov. *Dragoun 2009; Richterová 1980*, tab. 13-19; *1997*). Další registrované náměty – i přes svoji prozatímní

unikátní povahu – vesměs dobře odpovídají představě o takřka uniformním „heraldickém stylu“ nejstarších kachlových reliéfů. Zmínku zasluhuje motiv zkřížených ostrvů na kachli z Prahy, který je kladen do souvislosti s vybavením zdejší rezidence Lichtenburků (*Richterová 1997*). Nabízejí se však i jiné možnosti vysvětlení jeho výskytu v městském prostředí, vzpomeňme třeba právě na zástupnou roli ronovského znak v erbovní galerii v chebské radnici. Jako přímou paralelu k ikonografii soudobých nástěnných a nástropních maleb v měšťanských domech lze dobře chápat i kachle zdobené neidentifikovatelnými erby, které nejspíš patří do vybájené sféry: se znamením labutě (Staré Město pražské: *Richterová 1980*, tab. 15) a baziliška (Jihlava: *Měřínský – Zumpfe 1996*, obr. 3). Ohlas dvorské kultury doznal v městském prostředí mnoha dalších konkrétních podob, v archeologických pramenech nacházíme zvlášť výmluvné svědectví ve výzdobě drobných kožených schránek, kdysi skrývajících nejspíš milostné amulety. Na jejich povrchu se mísí motivy ryze křesťanské i očividně milostné, nejčastěji ovšem spatřujeme různé erby (*Sachs 1982; Wachowski – Jaroch 2009*). Spojitost s kachlovou produkcí je v těchto případech ještě mnohem těsnější, než by se na první pohled mohlo zdát: reliéfní výzdoba vznikala sériově – otištěním matrice.

V předchozích odstavcích jsme se dost vzdálili meritu problému předkládané studie, ovšem jen tematicky, nikoli metodicky. Důvod k poněkud obširnějšímu exkurzu tu spočívá v názornosti: díky studiu (nejen) nástěnných maleb s dvorskou tematikou v městském prostředí si lze velice dobře osvojit obecně platné poznávací nástroje výrazových prostředků reprezentace. Třebaže fresková výzdoba doznala všeobecného rozšíření pouze v jádrech nejvýznamnějších měst, právě v 15. století dochází k masovému uplatnění jiného média vizuální prezentace společenského postavení – kachlových kamen. Přímou se tedy nabízí otázka, do jaké míry je námětový rejstřík kachlových reliéfů výsledkem přebírání vzorů z vyššího sociálního prostředí, jak co se týče jednotlivých motivů, tak celých tematických okruhů.

V konkrétních případech přitom rozkrýváme až překvapivě shodné principy, které se projevují navzdory rozdílnému chronologickému a sociálnímu kontextu srovnávaných artefaktů. Tak třeba při hodnocení ikonografie výzdoby zvláštních výklenkových kachlů z domu čp. 308 v Táboře, datovaných nejspíš do 20.-30. let 16. století (*Krajíc 2002*), si záhy uvědomíme, že si nevyhnutelně klademe tytéž otázky jako třeba při hledání smyslu objednávky výše vzpomenutých maleb v pražském staroměstském dome U zlaté lilie. Díky výpovědi písemných pramenů lze důvodně předpokládat, že objednavatelem tábořského kamnového tělesa byl nobilitovaný měšťan Mikuláš Vlaský ze Sionu, jenž zastával vysoké

posty v místní samosprávě. Na stěnách oněch výklenkových kachlů spatřujeme štítonoše, kteří v rukou třímají erby, další jsou zavěšeny nad jejich hlavami. Podle charakteristické siluety českého lva dobře rozpoznáváme zemský znak, zbylé (nejméně) čtyři erby nejspíš upomínají na významné panské rody: dva z nich sice nelze přesně klasifikovat, zbývající lze přidělit Šternberkům a Fictumům. Dosud byla interpretace dané erbovní galerie vedena snahou dobrat se možných vazeb onoho měšťana ke členům aristokratických rodů, jimž patřily zobrazené erby. Navzdory důkladnému rozboru se však nepodařilo dospět k uspokojivému vysvětlení (srov. *Krajíc 2002*, 266-271). Ač nezpochybňujeme nutnost rozkrývání společenských vazeb konkrétních zvažovaných objednavatelů, právě pod dojmem výsledků výzkumu nástěnných maleb se domníváme, že je zapotřebí zároveň postupovat v zásadě opačným směrem. Přes veškerou snahu si ostatně dost těžko představujeme obrysy eventuálních společenských vazeb mezi tábořským měšťanem a členy nejméně čtyř vysoce postavených šlechtických rodů. A hlavně je znepokojující otázka, zda při pohledu na erbovní výzdobu kamnových kachlů by tyto případné vazby byly srozumitelné možným divákům – návštěvníkům tábořského domu. Podobně jako není interpretačně nosná úvaha, že by erbovní galerie s bájnými panovníky v pražském domě U zlaté lilie byla specifickým výrazem společenských postavením a původu objednavatele, ani „pozitivistická“ analýza ikonografie tábořských kamen patrně nemůže dospět k smysluplnému vysvětlení. Spíše tu máme co do činění se symbolickým vyjádřením společenských ambicí objednavatele určitého stavu, přičemž totožně zdobené kamnové těleso se mohlo ocitnout v domácnosti v podstatě kteréhokoli nobilitovaného či „jen“ zámožného tábořského měšťana, popř. jejich šlechtických sousedů. V této souvislosti opět připomeňme třeba výskyt ronovského a rožmberského znaku ve výzdobě chebské radnice, které tu představovaly zástupné symboly určité stavovské vrstvy (*Růžek 1994*, 94). Výmluvné svědectví poskytují i erbovní galerie v curyšských domech, v nichž se pravidelně opakují právě erby mocných šlechtických rodů z příslušné oblasti (*Gutscher-Schmid 1982*, 85). Tím ovšem *a priori* nezpochybňujeme, výzdoba některých kamen skutečně mohla odrážet klientské vazby svých pořizovatelů, ať vrchnostenských úředníků či urozených vazalů vyšší šlechty. V případě významných měst dokonce nelze vyloučit ani možnost, že zde sídlil někdo z příslušníků daného panského rodu (srov. *Jordánková – Loskotová – Merta 2004*).

Nyní se pokusíme už konkrétně zdůvodnit, proč stojí za to promýšlet výše nastíněné aspekty i při hodnocení sestav motivů zdobících stěny dvou sedlčanských kamnových těles. Nezbytným prvním krokem následného rozboru je srovnání vydělených námětových rejstříků (skupiny A, B) s takovými nálezovými celky kachlů (pokud možno z odpovídajícího

sociálního prostředí), které lze s větší či menší pravděpodobností považovat za pozůstatky konkrétních kamnových těles. Jedině pak lze přesvědčivěji zodpovědět otázku, nakolik se škála společně uplatněných motivů vyznačuje specifickými rysy, či se naopak jedná o stereotypní (zaměnitelné) série. V případě sedlčanské kolekce k tomu máme vpravdě unikátní příležitost: vycházet můžeme z porovnání výzdoby dvou kamnových těles, která stálá buď v domácnostech dvou sousedů, anebo ve dvou místnostech téhož domu, krom toho víme, že zanikla ve stejné době. Na první pohled postřehneme, že evidované výzdobné náměty vytvářejí v rámci obou skupin (A, B) stejné tematické okruhy, ba dokonce se vícekrát opakuje zastoupení týchž motivů, ač otištěných z rozdílných kadlubů. Zvláště dobře tento jev postřehneme ve skupině heraldických námětů (znaky pražských Měst, erb s pětilistou růží) a náboženských (sv. Jiří, christologické náměty). Náměty v rámci obou skupin (A, B) roztřídíme do stejných kategorií: 1) náboženské; 2) heraldické; 3) žánrové (turnajové scény, lovy z dvorského prostředí, náměty žánru *minne*, bajky); 4) fantaskní bytosti.

Prosté zjištění, že výzdoba dvou současných sedlčanských kamen vykazuje shodné rysy, rozhodně není náhodné. Výmluvným dokladem tu je odlišný dílenský původ kachlů. A ještě více nás o tom přesvědčí srovnání s neméně cenným souborem pozůstatků pozdně gotických kamen z tábořského domu čp. 28 (*Krajíc 1997*), který představuje – co se týče rejstříku výzdobných motivů – zvláště zřetelnou paralelu k sedlčanské skupině B. Tábořský soubor lze roztřídít do stejných tematických skupin: 1) náboženské motivy (sv. Jiří, zoomorfní symboly evangelistů, prorok Jonáš, adorace kalicha); 2) heraldické motivy (papežský znak, městské erby); 3) žánrové motivy (turnajová scéna, souboj hráčů vrhcábů); 4) fantaskní bytosti (draci). Paralely jsou nejvíce zřetelné při srovnání heraldické symboliky. Nejenže v obou lokalitách evidujeme erby s pětilistými růžemi a se zkříženými klíči a papežskou tiárou, dané motivy se vzájemně liší jen snadno přehlédnutelnými detaily. Ani v Táboře nechybí městské znaky: sice nepatří pražským Městům, nicméně v obecné rovině se rovněž jedná o symboliku sídel pyšnicích se královským zakladatelem. Do této kategorie náležejí tři motivy: kompozice připomínající žatecký znak a dva vzájemně si podobné náměty panovníka jakožto ochránce erbu s českým lvem a s dvouhlavou orlicí. Výstižnou, ač nejednoznačnou charakteristiku pozoruhodné heraldické výzdoby předložil R. Krajíc, který druhý motiv považuje za snahu „volnou uměleckou formou“ vyjádřit „spojení panovnické moci s obecnou symbolikou středověkého města“, v případě třetího se mu „zdá interpretace jako spojení symboliky královského města a císařské moci (odvážně pak přímo Tábora po roce 1437) dosti pravděpodobná“ (*Krajíc 1997*, 123, 125).

Základní rysy tematická skladby výzdoby kamen ze Sedlčan a Tábora se opakují i v dalších početnějších souborech kachlů z městského a venkovského prostředí:

(1) Votelež, osamocený hospodářský dvůr (*Kypta – Šulc 2006*): 1) náboženské (Adam a Eva u stromu poznání, archanděl, Adorace Panny Marie, evangelista Lukáš, sv. Martin, sv. Jiří, sv. Pavel); 2) heraldické (erb Starého Města pražského, lev); 3) žánrové (peroucí se hráči vrhcábů, loutnista s tanečnicí, turnajová scéna, lovecká scéna); 4) fantaskní (siréna, gryf, souboj divých mužů).

(2) Nové Strašecí, čp. 122 (*Hazlbauer 1992*): 1) náboženské (Adam a Eva – požehnání, Adam a Eva u stromu poznání, Adam a Eva u stromu života věčného, sv. Jiří); 2) heraldické (jednohlavá orlice, dvouhlavá orlice/orel, český lev, blíže neidentifikovatelný městský znak, sedící biskup s erbem); 4) fantaskní (siréna, blíže neidentifikovatelná ženská postava).

(3) Pacov, čp. 315 (*Simota 2003*): 1) náboženské (sv. Jiří, ve dvojici sv. Petr a Pavel, sv. Václav, ukřižování, klanění tří mudrců, pelikán krmící mláďata); 2) heraldické (wettinský znak); 3) žánrové (turnajová scéna); 4) fantaskní (gryf).

(4) Trněný Újezd, zemědělská usedlost čp. 1 (*Šulc – Kypta – Ježek 2009*): 1) náboženské (Pieta, Adam a Eva u stromu poznání); 2) heraldické (znak s pětistou růží); 3) žánrové (turnajová scéna, korunovaná ženská postava jedoucí na slonu a držící paroh jelena či roh jednorožce).

(5) Turnov, čp. 140 (*Prostředník 1999*): 1) náboženské (Veraikon, Klanění tří králů, sv. Jiří); 2) heraldické (městský znak – snad žatecký, štítonoši držící erby s hlavami církevních hodnostářů).

R. Krajíc se pokusil na „na úrovni pracovní hypotézy vyslovit závěry, že by obsah ikonografií na kamnech v tábořském čp. 28 mohl jako celek prezentovat složení středověké společnosti a zároveň vyjadřovat i její ideovou nejednotnost formou tzv. „tezí a antitezí“. Přitom je z hlediska objednavatele kamen nutno předpokládat, že v jeho pojetí by byla jako tzv. pozitivní symbolika chápána především tradice husitská ... s odpovídajícími ikonografiemi jako jsou: adorace kalicha, evangelisti, prorok Jonáš a městská heraldika včetně symboliky královského města Tábora. Myšlenkový a společenský protiklad k tomu by pak vyjadřovala tzv. negativní symbolika s ikonografiemi církevního-katolického, šlechtického a panovnického znaku, draků v boji, hráčů vrhcábů ad., prezentující tak vládnoucí vrstvy společnosti, způsob jejich života apod.“ (*Krajíc 1997*, 125).

Podobnému cíli je podřízena hypotéza o ideovém obsahu výzdobných motivů zastoupených v hromadném souboru kachlů z hradu Helfenburku u Úštěku. Východiskem se přitom stala dvojice heraldických námětů – erbu papežské stolice a krále Jiřího z Poděbrad –, která by údajně měla představovat vzájemný protiklad katolických a utrakvistických postojů (*Gabriel – Smetana 1988*, zejm. 555-558). Dalším interpretačním krokem je úvaha, že forma papežského znaku tím, že odpovídá způsobu ztvárnění rodového znaku českého panovníka, znevažuje autoritu katolické církve. Následuje rozřídění všech registrovaných výzdobných motivů do dvojic, které by v horizontálních pásech na stěnách kamen údajně vyjadřovaly ideový záměr objednavatele. V 1. (nejvyšším) pásu se tak pomyslně ocitla dvojice motivů český znak – klanění tří králů, ve 2. pásu poděbradský znak – sv. Jiří, ve 3. pásu sv. Jiří – sv. Martin, ve 4. pásu papežský znak – nesení kříže, v 5. pásu turnajová scéna – turnajová scéna. Uvedené řešení vzbuzuje nedůvěru už od prvního argumentačního kroku: úvaha, že daná varianta zobrazení papežského znaku znevažovala autoritu papežské stolice, se jeví přinejlepším jako pouhá spekulace. Debata nad stanovenými dvojicemi motivů pak nemá význam. Důvod je prostý: nedokážeme celistvě postihnout výzdobu kamen, resp. nemáme ponětí o dalších možných (nedochovaných) motivech daných kamen.

Na rozdíl od vysloveně spekulativního výkladu výzdobných motivů kachlů z hradu Helfenburku se Krajícovy úvahy o ideové náplni výzdoby stěn kamen z Tábora jeví na první dojem jako logické. Ovšem i v tomto případě se důvěra rychle rozplyne, pokud vezmeme v potaz nespornou skutečnost, že rejstříky motivů tábořských a sedlčanských kachlů vykazují celou řadu paralel. Přes veškerou snahu pak z celého výčtu motivů, které R. Krajíc klade ve smyslu uvažované souhry tzv. tezí a antitezí do utrakvistické sféry, zbude pouze jediný jakožto konfesně vyhraný: adorace kalicha. Zoomorfí symboly evangelistů i postavu proroka Jonáše si lze dobře představit v utrakvistickém stejně jako katolickém prostředí. Dost sporná je představa, že motiv připomínající žatecký znak mohl nést „ideový náboj“, neboli upomínat na sounáležitost dvou utrakvistických měst (*Krajíc 1997*, 122-123). I pokud by se skutečně jednalo o zobrazení žateckého znaku, výskyt kachle se stejným motivem třeba na rožmberském hradě Dívčí Kámen (*Hejna 1966*, tab. A: 4, 5) v tomto směru přinejmenším nabádá k opatrnosti. Rovněž tak není bez významu, že přesné analogie k dalšímu heraldickému motivu z tábořského domu čp. 28, totiž výjevu panovníka, majestátně stojícího na ochozu městské hradby a ochraňujícího městský znak, rovněž pocházejí z hradního prostředí, konkrétně z Bechyně (*Durdík – Pavlík 2008*, obr 7: 1a), Nového Herštejna a Roupova (*Pavlík 2008*, obr. 9: 1-3). Heraldická výzdoba tak nejen postrádá konfesní vyhraněnost, ale přímý vztah k Táboru jakožto městu.

Pokud si při souhrnném pohledu na tábořský soubor kachlů odmyslíme jeden jediný exemplář, ten, jenž nese motiv adorace kalicha, dobře si takto zdobené těleso představíme na místě jedněch i druhých sedlčanských kamen. Výčet konkrétních paralel je v tomto ohledu přesvědčivý. A nejde jen o výše zmíněné analogie v kategorii heraldických námětů. V obou lokalitách na kachlových reliéfech rozpoznáváme proroka Jonáše, sv. Jiří, fantaskní zvířata (draci v Táboře – mantichora v Sedlčanech), zemské lvy, náměty s mravoučným sdělením (hráči vrhcábů v Táboře – bajka v Sedlčanech) i turnajové scény. A přitom sedlčanská kamna sotva můžeme považovat za výraz konfesní příslušnosti objednavatelů.

Není naší snahou paušálně zpochybňovat legitimitu pokusů o luštění smyslu výzdoby kachlových kamen na pozadí sociálního, konfesního či třeba vrchnostenského kontextu příslušné lokality, resp. objednavatele. Tento způsob interpretace ostatně nelze pominout ani při rozboru prezentovaného souboru kachlů ze Sedlčan, které v pozdním středověku, resp. do roku 1475, náležely do domény Rožmberků (*Polák 1974*). Přítomnost dvou kachlů zdobených erby pětিলisté růže pak vede k obecnému předpokladu, že dané kusy vyjadřovaly vztah objednavatele k vrchnosti. O konkrétních souvislostech případného poměru ovšem můžeme jen spekulovat, nadto musíme vzít v potaz, že právě tento výzdobný motiv registrujeme na stěnách kachlů v nejrůznějších obměnách v podstatě na celém území Čech, a to napříč různými kategoriemi sídel, z nichž mnohé s mocnými jihočeskými magnáty nic nespojovalo. Za všechny uvedme pouze jediný případ: středočeskou vesnici Trněný Újezd, která se v doméně Rožmberků nikdy neocitla, přesto byl v kamnech stojících v domě některého ze zdejších poddaných zabudován kachel s erbem pětिलisté růže (*Šulc – Kypka – Ježek 2009*, obr. 2: 8) – jedná se o stylizovanou verzi motivu uplatněného i na jednom ze sedlčanských exemplářů (č. kat. 17). Na druhou stranu připomeňme nespočetná vyobrazení erbů s pětिलistými růžemi v mnoha lokalitách někdejšího rožmberského panství, zvláště jejich opakovaná zobrazení na fasádách českokrumlovských domů. Nejinak tomu je i v samotných Sedlčanech, kde vztah k vrchnosti prvořadě vyjadřuje pětिलistá růže v městském znaku užívaném nejpozději od roku 1418 v souvislosti s propůjčením významných výsad (srov. *Polák 1974*). Ani tato okolnost ale nedovoluje jednoznačně zodpovědět zásadní otázku, zda výskyt oněch kachlů v Sedlčanech je, či není náhodný. Obě dvě varianty jsou stejně dobře myslitelné.

Vzápětí si logicky položíme další otázku: Má vůbec smysl přemítat o důvodech, proč se na jedněch sedlčanských kamnech objevil znak Starého Města pražského, kdežto na druhých Nového Města pražského? Nebyla důvodem jen konkrétní nabídka kamnáře? Oddávali bychom se jalovým spekulacím, pokud bychom uvažovali o výrazu vazby na konkrétní lokalitu, leč v obecné rovině si takový poukaz na prestiž královských měst lze

představit dost dobře. Pádnou oporou je charakter už zmíněného souboru privilegií z roku 1418, vycházejících právě z výsad královských měst (*Polák 1974*, 143). Jenže k povinné kritice výpovědních schopností probíraných výzdobných motivů kachlů patří zohlednění nálezového kontextu analogií. Pak opět propadneme skepsi, neboť celá řada (takřka) totožně zdobených výrobků došla uplatnění mj. v prostředí šlechtických sídel. Bezúspěšně bychom si lámali hlavu nad přítomností kachle se znakem Nového Města pražského třeba na tzv. horní tvrzi v Kestřanech u Písku (zatím nepublikováno, za možnost studia děkujeme D. Mertovi; další početné analogie viz *Fröhlich 2009*, 165-166).

Bylo by ovšem chybou, pokud bychom různorodý sociální a konfesní kontext výskytu vzájemně velice blízkých či stejných motivů vnímali v tom smyslu, že výzdoba příslušných kamen byla pouhým dekorem. Význam i těch nejčteněji se vyskytujících výzdobných motivů začneme záhy doceňovat, pokud komparační záběr posuneme do roviny absence či prezence určitých tematických okruhů. Už výše jsme upozornili na nenáhodné zastoupení námětových okruhů výzdoby pozdně gotických kamen. Lze tedy konstatovat, že rejstřík výzdobných motivů kamenných stěn byl podřízen určitým nárokům, které ovšem – odmyslíme-li si výjimky – nesouvisely s vyjádřením specifických osobních vztahů a postojů objednavatelů. Přesto lze pomýšlet na reprezentaci společenského postavení v nejširším slova smyslu. Avšak v jakém obrysu si onu reprezentaci máme představit? Vždyť výzdoba kamen ve světnicích pozdně středověkých městských domů doznala takřka uniformní charakter. Vysvětlení zní dost jednoduše. Lze totiž uvažovat, že stejně jako nástěnná malba přinesla ve 13.-14. století do místností zámožných skupin obyvatel velkých měst odlesk dvorského prostředí, masové šíření kachlových kamen tentýž jev o století později posunulo do nižšího sociálního prostředí, do světnic běžných obyvatel měst, a to včetně takových lokalit, které se nemohly vykázat ani kamenným opevněním. Podmínkou byla dostupnost vizuálního prostředku reprezentace – nástěnné malby, kachlových kamen – pro tu kterou sociální skupinu, nikoli realita životního stylu příslušných pořizovatelů.

Tím pádem se spojuje jedno s druhým, nebo-li začneme tušit, proč se v pozdně středověké kachlové produkci staly velice oblíbené kusy s turnajovými či třeba loveckými scénami, ostatně zastoupené i v sedlčanském souboru. Totéž platí i pro motiv princezny na slonu, který bez pochybností spojujeme se žánrem *minne*, ač neumíme přesně dešifrovat jeho obsah. V téže době nebo o něco později se úplně stejně zdobená kamna šířila i do domácností selských statků. Stejný motiv princezny na slonu registrujeme v už vzpomenutém souboru kachlů z Trněného Újezdu (*Šulc – Kypta – Ježek 2009*, obr. 2: 2), za zmínku stojí i analogie ze zaniklé vesnice Újezdec na jižním Mělnicku (*Dreslerová – Kypta – Šulc 2004*, obr. 4: 3). Do

téže žánrové kategorie patří i výjev souboje divých mužů, ztvárněný na kachli z vesnice Škvorec (*Skružný – Špaček 2004*, kat. č. 8). Obsah výjevů z kategorie *minne* na kachlových reliéfech, jejichž předobrazy vznikaly v rafinovaném světě dvorské kurtoazie, zůstává skryt nejen dnešnímu badateli, ale patrně ani pro většinu dávných diváků, řadových měšťanů a venkovanů, nebyl srozumitelný. Nebo lépe řečeno: není naděje, že budeme schopni smysluplně debatovat, zda tomu tak bylo, či nikoli. Výpověď pramenů je v daném ohledu mnohem více než kusá. Totéž platí pro zobrazení různých bájných tvorů, které na kachlových reliéfech spatřujeme v nepřeborném množství. Opět se tu nabízí připomenutí podobných nesnází, která s sebou nese výzkum nástěnné malby v profánním prostředí. Oči přecházejí, pokud hledíme třeba na výzdobu stropních trámů v přízemní místnosti bazilejského domu zvaného Schönes Haus. Na jejich povrchu bylo snad kolem roku 1270 vymalováno 250 různých motivů: dvorských výjevů, bájných zvířat, lidských monster, ale i biblických scén (*Murbach 1977*). Skutečný svět se zde prostupuje s neskutečným, aniž by vzájemné rozmístění jednotlivých motivů dávalo nějaký konkrétní smysl (srov. *Gutscher-Schmid 1989*).⁴³ Otázce, zda motivy fantaskních tvorů představovaly určitou alegorii, anebo dekor, se nevyhne ani výzkum výzdoby pozdně gotických kachlů české provenience. Ani v sedlčanské kolekci motivů nechybí bájně monstrum – mantichora. S ohledem na marné pokusy o rozluštění výzdoby zmíněného basilejského domu a mnoha dalších podobných příkladů máme za to, že hledání konkrétního symbolického náboje bájeslovných výjevů je předem odsouzeno k vytváření více či méně důvěryhodných spekulací. Výklad lze ovšem koncipovat i jinak: jako opodstatněné se jeví závěry *T. Koucké (2007, 42)*, která na příkladu kachlů s motivy dvojice draků s propletenými krky uvažuje o možnosti, že šlo o dekorativní prvek, jehož šíření by souviselo s dobovou oblibou zvěrné ornamentiky, sledovatelnou v nejrůznějších sférách umělecké tvorby. Naproti tomu *R. Krajíc (1997, 118)* ten samý motiv vnímá jako jakousi výstrahu před zlem, a potažmo jej včleňuje do jím uvažované souhry tzv. tezí a antitezí.

Klíčovým východiskem výkladového rámce je skutečnost, že v městském prostředí se nepřímou obsluhovaná kamna stala v 15. století natolik běžnou součástí vybavení městských domů, že i charakter jejich výzdoby podléhal stereotypnímu schématu. Jen zdánlivě to zní jako čirá spekulace: vzpomeňme si na výše nastíněnou problematiku ikonografie nástěnných maleb v městských domech 13.-14. století, konkrétně na uniformnost jejich kompozičního

---

⁴³ Ještě doplníme, že v patře téhož domu se nachází další reprezentativní místnost, jejíž stropní trámy jsou pomalovány souvislými řadami erbů, jejichž celkové množství přesahuje šest desítek; zbytky erbovní galerie jsou dochovány i na stěnách dané místnosti (*Mattern 1978*). Nadto stojí za vzpomnutí jiný basilejský dům zvaný Zum Helfenberg, kde se rovněž nacházely dvě reprezentativně, na počátku 14. století vymalované místnosti, z nichž byla vyzdobena fantaskními motivy, druhá erbovní galerií (*Gutscher – Reicke 1988*).

členění i stereotypnost výzdobných motivů. Jakkoli nemáme důvod pochybovat, že životní styl vyšších sociálních vrstev byl v poměrech Sedlčan nedostižný, leč v zásadě smíme (ba dokonce musíme) zvažovat šíření obrazových cyklů i jednotlivých motivů zachycujících výsady urozených, do nižších pater společnosti. Jakmile se při studiu pozdně gotické kachlové produkce snažíme porozumět výskytu heraldických nebo třeba žánrových námětů, neodbytně vyvstávají v zásadě tytéž otázky. Pod jejich dojmem nelze zastírat, že se dnes ocitáme na rozcestí: buď budeme skladbu výzdobných motivů kachlových kamen nahlížet jako promyšlený ikonografický program, např. ve smyslu souhry protikladných významů, anebo jako výsledek prosté nápodoby jednotlivých motivů, jejichž užití na stěně toho kterého kamnového tělesa nebylo nutně podmíněno pochopením alegorických významů příslušného předobrazu. Buď tedy budeme usilovat o rozluštění souvztažnosti zastoupených námětů, anebo pouze vyčleníme základní tematické skupiny obměňujících se motivů (jejich význam pak definujeme v původním sociálním prostředí). Při rozhodování je vždy nutné zohlednit, nakolik se studovaný ikonografický program vyznačuje stereotypními, nebo naopak specifickými rysy. V našem případě lze podat vcelku jednoznačnou odpověď. Hromadný soubor kachlů ze Sedlčan (čp. 77) se podle všeho jeví jako pozůstatky dvou standardních či – lépe řečeno – uniformních kachlových kamen v daném sociálním prostředí: žádný z motivů nenese vyhraněné ideové sdělení, zastoupeny jsou všechny hlavní tematické složky (heraldická, křesťanská, žánrová, fantaskní) – což adekvátně splňovalo reprezentační nároky na vybavení průměrného domu venkovského městečka stejně jako tvrze či měšťanského domu královského města. Neměl by nás mást přepestrý ikonografický rejstřík pozdně gotické kamnářské produkce. Je ovšem dost možné, že v té době se i v řadových městských domech někdy vyskytovala kamna, jejichž výzdoba ideový náboj očividně nesla. Jmenovat lze především tzv. husitské náměty, které na kamnech mohly vytvářet záměrné kompozice (příkladem mohou být kachle objevené na parcele domu čp. 110 v Rakovníku: *Blažková – Kypta – Lomecká 2007*).

Na základě srovnání nálezových souborů ze Sedlčan (čp. 77) a Tábora (čp. 28) se domníváme, že v těchto případech se musíme vzdát až příliš často opakovaného předpokladu, že prostřednictvím vlastních motivů nahlédneme do idejí dávných diváků i objednavatelů. Jejich sociální strategie jsme přesto schopni rozkrýt, neboť ikonografie kachlových reliéfů dodává konkrétní obsah pojmům *recepte a representace*. V podstatě tytéž motivy spatřujeme vymalované na stěnách reprezentativních místností příbytků bohatých měšťanů ve významných městech ve 13.-14. století. Nejinak tomu bylo i v závěru středověku, byť známe podstatně méně příkladů (*Wollkopf Hg. 1988; Wüthrich 1980*). Tehdy ovšem role stěžejního

média reprezentace zřejmě připadla (přinejmenším v některých regionech) nástěnným textiliím. Doklady artefaktů tohoto druhu v českých zemích sice postrádáme, mezinárodní ráz kultury městských elit ale dovoluje vzpomenout geograficky vzdálenějších příkladů. Zvláště ze severního Švýcarska a jižního Německa, ovšem třeba i z mnohem bližšího Řezna známe desítky vskutku luxusních nástěnných koberců z profánního prostředí, na nichž spatřujeme tentýž svět jako na soudobých kachlových reliéfech (např. *Buri – Stuckly-Schürer 1990*; *von Wilckens 1980*). K velice oblíbeným námětům patřily fantaskní tvorové, ať už v lidské či zvířecí podobě. Dobře známá jsou mnohačetná vyobrazení soubojů divých mužů, k nimž dohledáme přesné analogie v kamnářské produkci. To platí i pro onen tajemný motiv ze sféry *minne*, který se ocitl na stěně sedlčanských kamen (kat. č. 34).

Rozkrýváme-li okolnosti, za jakých si symboly, které původně sloužily jakožto rozlišovací znaky elitního společenského postavení, postupně osobují příslušníci nižších společenských skupin, obíráme se jedním z nejvděčnějších témat medievistiky. Poměrně dobře dnes známe celou škálu projevů snahy bohatých měšťanů o připodobnění šlechtě, ovšem stále málo víme o souvztažném jevu, nebo-li jak konkrétně byl životní styl městských elit napodobován ze strany širokých vrstev obyvatel královských a poddanských měst. Sestupujeme-li po pomyslném společenském řebříčku, rychle ubývají hmotné prameny patřící do výsostné sféry dějin umění. Dobře jsou ale nahrazeny archeologickými nálezy, mezi nimiž – co se týče kvantity i kvality – zvláště vynikají pozůstatky kachlových kamen. Ruku v ruce se sledováním sociální difuze výzdobných motivů je ovšem nutné brát v potaz i charakter medií, které daný jev umožňovaly. Alegorické kurtoazní scény i v samém závěru 15. století nadále působily jako rozlišovací znak elitního prostředí. Umožněno to bylo specifickými druhy medií, konkrétně třeba nákladnými, skvostně vyhlížejícími nástěnnými koberci. Výjevy na stěnách kamen, jak je známe třeba ze Sedlčan, v tomto srovnání představovaly opravdu jen vzdálený odlesk.

Nabízí se ovšem námitka, že vše výše řečené stojí na tenkém ledě, neboť ideové sdělení jednotlivých kachlů nedokážeme plně docenit, protože nám chybí představa o celkovém charakteru výzdoby příslušných kamen. Poohlédněme se tedy po jiných artefaktech podobné umělecko-řemeslné povahy, které takovou možnost skýtají. V expozici českodubského muzea žasneme při pohledu na jedinečnou pozdně gotickou skříň, která je ze všech stran pokryta šablonou malbou (*Edel – Royt – Brož 1997*). Volba konkrétních motivů i jejich tematická rozrůzněnost vzbuzují dojem, jako bychom stáli před dobovými kachlovými kamny. O oprávněnosti takového srovnání svědčí ještě jedna skutečnost, a to samo užití

šablonové malby. Vlastní médium se totiž vyznačuje stejnými vlastnostmi jako soudobá kamnářská produkce: možností masové reprodukovatelnosti výzdobných motivů, a tudíž možností jejich snadného šíření. Je tedy zřejmé, že dnešní vzácnost dokladů šablonové malby je z velké části zapříčiněna možnostmi dochování (značný geografický rozptyl jednotlivých dokladů výmluvně napovídá běžnému výskytu: srov. např. *Smoláková 2004*; *Szymański 1970*). Sotva lze uvažovat, že by šablony byly určeny pro jednotlivé kusy nábytku či stavební prvky (stropy, táflování). Vraťme se k samotným výzdobným námětům českodubské skříně, otištěným pomocí 14 šablon. Kromě několika ryze architektonických a vegetabilních kompozic to jsou christogram, Assumpta, milostný pár, jelen, gryf, drak, dvojice draků s propletenými krky. Z hlediska luštění ideového poselství malby zaujme zvláště přítomnost Kristova monogramu yhs umístěného ve slunci. Jde o tzv. Bernardinské slunce, šířená v českých zemích v návaznosti na misijní cestu Jana Kapistrána, horlivého odpůrce utrakvismu a husitských tradic. Na první pohled by danému výkladu nasvědčovala i malba Assumpty, jelikož úcta k Panně Marii byla pěstována také spíše v katolickém prostředí. Stranou ponechme takové příklady, kdy Assumtu shledáváme v utrakvistickém prostředí. Nám tu jde zejména o otázku důvodu výskytu dalších motivů. Naše ambice stran analýzy celkového vyznění záhy utrpí, pokoušíme-li se vysvětlit společný výskyt milostného páru a Bernardinského slunce. Nerozumíme ani výskytu draků či gryfa. Jistěže tane na mysli v literatuře často vzpomínaný poukaz na souhru tzv. tezí a antitezí, tentokrát ve formě jakýchsi moralit. Průkazných argumentů se ovšem nedostává. Co je však důležité, úplně stejné motivy si lze dobře představit na stěnách kachlových kamen. Snad jen s tím rozdílem, že postrádáme heraldickou složku – tu ale v podstatě zastupuje christologický emblém.

Podobné otázky se jeví jako případné i při pohledu na mimořádně cenné nástěnné malby objevené v budově tzv. fary ve slovenském Zvolenu. Vzhledem k charakteristickým znakům, lze příslušnou místnost označit jako tzv. zelenou jizbu (*Smoláková 2003a*). Názory na jejich datování nejsou jednotné, v úhrnu postihují takřka celé 15. století (srov. *Glatz 1983*, 58; *Smoláková 2003b*, 683). Stěny jedné místnosti byly zdobeny rozličnými náměty, buď náboženskými (postavy světců, výjevy ze života Krista), anebo profánními (loveckými výjevy, moralistním zobrazením souboje dvou mužů nad hrací deskou, navíc i náměty ze světa bajek – vlk kázající husám, zvířecí koncert, zajíci nesoucí na žerdi spoutaného lovce). Vzájemně zdánlivě nesouvisející motivy se tak ocitají v jednom ideovém celku, který lze do určité míry vskutku nahlížet jako souhru protikladných dvojic. V tomto smyslu *M. Smoláková (2003b, 505)* uvádí konkrétní, tvůrcem i objednavatelem údajně zamýšlené dvojice: výjev s dvanáctiletým Ježíšem v chrámu – zoomorfní zobrazení falešného proroka; dva muzicírující

andělé ve scéně se sv. Alžbětou – zvířecí muzikanti; bičování a ukřižování Krista – zajíci nesoucí spoutaného lovce (údajná alegorie zajetí Krista), lov na jelena (údajné předznamenání Kristovy smrti, podmíněno už předpokladem, že jelen tu je symbolem Krista), přítomnost dvou mužů s důtkami ve výjevu peroucích se hráčů. Pokud je vůle vidět ony tzv. teze a antiteze, snadno se spojuje jedno s druhým, jenže třeba připodobnění výjevů zajatého a bičovaného Krista k motivům ze světa bajek a moralit je umožněno asi jen obrazivostí dnešního badatele, resp. badatelky – jistěže se tu opakují akty zajetí a bičování, ovšem na jedné straně jde o Kristovu oběť za hříchy lidstva, na druhé jde o lovce zesměšněného zajíci, resp. potrestání nezdárných hráčů. Stojí za připomenutí, že i v případě sedlčanské kolekce kachlů registrujeme výskyt pašijových motivů stejně jako scén lovu jelena, nadto i výjevu ze světa bajek. Tato skutečnost ovšem nepotvrzuje nosnost hypotetického výkladu zvolenských nástěnných maleb, pouze se ukazuje, že máme co do činění s dost běžným jevem, který nebyl podmíněn intelektuálním rozhledem objednavatele, jak uvažuje *M. Smoláková (2003, 505)*. Navzdory skepsi v možnosti detailního luštění tzv. tezí a antitezí nelze pochybovat o tom, že motivy na kamnových stěnách (např. v Sedlčanech či Táboře) stejně jako na zvolenských nástěnných malbách v souhrnu vytvářely souhrn očividných kontrastů – v této obecné rovině byly jistě srozumitelné i dávnému divákovi. Avšak zacházeli bychom nad rámec výpovědních schopností pramenů, pokud bychom chtěli určovat konkrétní dvojice protikladů. Z našeho pohledu je důležité, že se stále střetáváme se stejnými mechanismy recepce vizuálních forem reprezentace: coby předobraz zvolenské místnosti si lze velice dobře (byť jen pomyslně) představit nepoměrně skvostnější, leč ikonograficky velice blízkou výmalbu tzv. Thurzova domu v Banské Bystrici (*Smoláková 2001*).

5. Pozdně gotická kamna z domu čp. 1 v Milevsku a z dvora Votelež u Kouřimi – výrazy společenského postavení?

Chceme-li, aby se studium kachlů stalo pevnou součástí kulturněhistorického bádání, nutně se musíme vydat nad základní rámec morfologické a typologické klasifikace a ikonografického určování jednotlivých výzdobných motivů. Jedině pokud se s nezbytným štěstím dobereme pramenných opor k bližší charakteristice sociálního kontextu výskytu různých typů kamen (nebo alespoň kachlů), jsme schopni přemítat o skutečně zajímavých otázkách. V zásadě platí, že nákladnost, stavební podoba a výzdoba otopných zařízení odvisí od společenského postavení objednavatelů, ikonografický program kachlů někdy vypovídá o příbuzenských a spojeneckých vazbách nebo konfesní příslušnosti daných osob. Výjimečně se objevující motivy lze považovat za specifický výraz osobního zájmu pořizovatele kamen. Naši prvořadou ambicí by proto měla být snaha, aby na poli výzkumu kachlů docházelo ke konfrontaci různých oborových přístupů.

Meze a možnosti takto široce pojatého bádání názorně přibližují dvě příkladové studie o pozůstatcích pozdně gotických kamen, objevených v budově historické radnice v Milevsku (v úplnosti *Šimůnek – Jiřík – Kypta – Simota 2010*) a v osamoceném hospodářském dvoře Votelež u Kouřimi (v úplnosti *Kypta – Šulc 2006*). Důvod k všestrannějšímu zhodnocení daných kolekcí vycházel z předpokladu, že prostorový kontext oněch nálezů kachlů rámcově vypovídá o někdejším umístění příslušných otopných zařízení. Pak zbývalo spoléhat na náhodu, zda shromážděné písemné prameny poskytnou příležitost k nosným úvahám o sociálním kontextu možných objednavatelů (resp. držitelů daných objektů a způsobu jejich využití na přelomu středověku a novověku). Avšak samotné detailní šetření pramenů vztahujících se ke konkrétní nemovitosti zdaleka nestačí pro závěrečné hodnocení. Má-li být cílem snaha o zobecnění, pak se meritem diskuse stává otázka, nakolik sledované případy (ne)odpovídají pomyslnému obrazu „průměrného“ poddanského městečka, resp. dvora situovaného v blízkém zázemí královského města.

5.1. Milevsko, dům čp. 1

5.1.1. Nálezové okolnosti

Hodnocené pozůstatky kachlových kamen byly shromážděny v roce 1973 při stavebních úpravách domu čp. 1, jenž stojí v severovýchodním koutu ústředního milevského náměstí. Budova byla tehdy využívána jako škola a právě školník p. Cmunt si všiml torz kachlů vykopaných dělníky. Nález ohlásil archeoložce píseckého muzea E. Koppové, která následně z hald stavební sutě vysbírala další střepy kachlů a nádob. O akci vypracovala stručnou nálezovou zprávu (Koppová 1973), z níž citujeme klíčovou pasáž: „Zlomky kachlů a keramiky byly nalezeny po vytrhání parket, ve vyrovnávací závězce výseči kleneb přizemí. Přeházela jsem veškerý vyházený materiál z asi 4 m². Z tohoto materiálu jsem vybrala zlomky keramiky bez polevy, patrně z 15. století, zlomky kachlů s plastickým reliéfem zápasícího lva s jelenem, několik zlomků kachle s motivem Adama a Evy většího obdélníkového formátu a zlomek kachle s lidskou postavou, který má zelenou polevu. Dále byly nalezeny zlomky kachlů s pravouhlým ústím a komorových kachlů.“ Dnes nedokážeme přesně lokalizovat místo (či místa) nálezů v rámci dispozice patra, nadto postrádáme dokumentaci stratigrafických souvislostí artefaktů.

Po různých peripetiích se kamnářské výrobky staly součástí sbírek Milevského muzea a Prácheňského muzea v Písku. Ony zlomky rezných nádob „patrně z 15. století“ nejsme schopni v muzejních fondech identifikovat. Snad tvoří část početného souboru (převážně glazovaných) střepů středověkých a novověkých nádob ze širokého rozpětí 15.–18. století, které jsou uloženy ve sbírce Milevského muzea. O nich můžeme pouze konstatovat, že objeveny byly též kdesi v domě čp. 1 (nevíme ovšem, zda v roce 1973, nebo později). Kvůli absenci dokumentace pozbyly případnou výpověď pro časové zařazení kachlů, proto jim nebudeme věnovat pozornost.

Každopádně je třeba upozornit na rámcovou a dobovým poznáním regionální hrnčířské produkce podmíněnou datační shodu mezi keramikou „patrně z 15. století“ a studovanými kachli. Dnes nedostupný (patrně ztracený) zlomek kachle se zelenou glazurou ovšem nabádá k opatrnosti: touto úpravou povrchu se ze souboru pozdně gotických kachlů jasně vymyká a svědčí o mladším (snad renesančním) původu. Může se ale jednat o zcela novodobou „intruzi“ způsobenou nepříznivými okolnostmi panujícími při stavebních pracích. Další položky ze souboru nálezů shromážděných E. Koppovou (1973) jsou jednoznačně shodné se zde pojednávanými artefakty: „zlomky kachlů s plastickým reliéfem zápasícího lva s jelenem“ - římsové kachle s vyobrazením souboje lva s jednorožcem; „několik zlomků kachle s motivem Adama a Evy většího obdélníkového formátu“ - nárožní výklenkové kachle s motivy Adama a Evy u stromu poznání a Ukřižování; „zlomky kachlů s pravouhlým ústím“

- nádobkové kachle; vzhledem k nedostatečnému slepení jednotlivých zlomků zůstaly nepoznány celkové tvary výklenkových kachlů.

5.1.2. Tvar a výzdoba kachlů

Náročná výklenkové kachle

Vzájemným porovnáním fragmentů zadních stěn vyčleníme části nejméně 4 kachlů, jež jsou zdobeny motivy Adama a Evy u stromu poznání (2 kusy) a Ukřižování (2 kusy)., Vyznačují se absencí vyhřívací komory a současně uplatněním celoplošně prořezávaných architektonických panelů osazených v rovině kamnových stěn. Tyto znaky je řadí k specifické typologické skupině, kterou v literatuře zatím zastupovaly pouze exempláře z tábořského domu čp. 308.⁴⁴ Zadní stěnu výklenku tvoří segmentově prohnutá vyhřívací deska obdélného formátu, která nese reliéfní výzdobu zhotovenou pomocí kadlubu. Vpředu prostor niky vymezují dva nestejně široké prořezávané panely, jež v místě nárožního sloupku svírají pravý úhel. Panely byly vytvarovány zvlášť pomocí dvou kadlubů. Asymetricky sestavené čelní stěny jsou z pohledu diváka buď levostranné (v případě širšího levého panelu), nebo pravostranné. Shora i zdola uzavírají dutinu výklenku plné desky. Výška kachlů obnáší 45 cm, šířka jejich čelních panelů 29, nebo 15 cm.

Přestože se ze zlomků čelních prořezávaných panelů podařilo sestavit jen dílčí části, lze s velkou mírou pravděpodobnosti rekonstruovat (i díky srovnání s tábořskými kachli) celkovou výzdobnou kompozici. Užší panel má podobu dvojice nad sebou umístěných (mírně) hrotitých oken, vzájemně oddělených vodorovnou lištou. Širší panel je ve svislé ose dělen širším sloupkem do dvou polí, z nichž jedno (umístěné u nárožního sloupku) má rovněž podobu dvou nad sebou umístěných oken oddělených vodorovnou lištou, druhé je pouze nahoře opatřeno hrotitým obloukem. Profilace ostění oken je z čelního pohledu vytvarována jako jednostranně (podél vnitřního obvodu) odsazený oblouk položený na hraněm prutu. Středový sloupek širšího panelu je asymetricky profilován výžlabkem umístěným při jedné ze svislých hran, přičemž tento výžlabek zároveň tvoří ostění dvou nad sebou umístěných oken.

---

⁴⁴ Výklenkové kachle z Tábora podrobně pojednal a vyčlenil podle nich do té doby neznámou typologickou skupinu R. Krajč (2002). K ní lze rovněž přiřadit už dříve publikovaný (zatím takto neklasifikovaný) drobný fragment čelní prořezávané stěny kachle z hradu Zvíkova (Fröhlich – Jiřík 2004, obr. 5: 4). Tvar zachované části hrotitého oblouku napovídá, že mohl být zhotoven pomocí stejného kadlubu jako milevské kusy (výzdobný námět na stěně výklenku neznáme).

Oba architektonické panely jsou po celém obvodu ohraničeny hlubokým výžlabkem. Styčná hrana nárožního sloupku má na řezu buď pravoúhlý tvar, nebo podobu tordovaného prutu.

Z formálního i ikonografického hlediska se oba výzdobné motivy, zobrazující stěžejní a úzce související biblické události (Prvotní hřích a Kristovu oběť za vykoupění hříchů lidstva), řadí k typickým ukázkám českého kamnářského řemesla pozdního středověku. Ostatně podle několika regionálních analogií, které se ovšem (zatím bez výjimky) uplatňují na komorových kachlích, lze rekonstruovat nedochované části výzdoby. Velice blízké, nebo totožné jsou kachlové reliéfy z Českého Krumlova (*Ernée 2008*, tab. 17, 18). Milevské ukázky se navíc odlišují podstatně většími rozměry vyhřívací stěny. Co se týče rozsahu plochy vyplněné figurálním motivem, zjistíme mezi stejně zdobenými komorovými a výklenkovými kachli jen drobné rozdíly. Výrazně se však mění šířka průběžné obvodové lišty, která u první skupiny činí zhruba 1 cm, u druhé (v případě milevských kachlů) 4-5 cm. Celkové rozměry vyhřívací stěny komorových exemplářů tak dosahují cca 36 × 21,5 cm,⁴⁵ kdežto u výklenkových cca 45 × 30 cm. Podle struktury hliněné hmoty na lomech střepů je zřejmé, že vyhřívací stěny milevských kachlů byly zhotoveny otištěním z jednoho kadlubu (široké obvodové lišty tedy nebyly přilepeny dodatečně).

Římsově komorové kachle

Shromážděné fragmenty patří nejméně 10 výrobkům, z nichž 6 se dochovalo z podstatné části. Všechny kusy byly zhotoveny pomocí stejné matrice. Z čelní vyhřívací stěny lehce obdélného formátu o rozměrech 18 × 20,5 cm vystupují stínky cimbuří (celková výška tak obnáší 20,5 cm). Hloubka kuželovité komory činí 13 cm (lze ji změřit jen u 3 exemplářů), rozměry lehce oválného vyhřívacího otvoru dosahují cca 8 × 14 cm. Záchytné otvory nebyly zjištěny.

Na čelní vyhřívací stěně jsou v pohybu proti sobě znázorněni lev a jednorožec, nad nimi cimbuří s dvojicí stínek. Zdá se, že zvířata spolu zápasí. Nejspíš nemá význam pokoušet se o ikonologické luštění daného motivu. Pomocí důkladného rozboru bychom sice mohli nastínit archetypální symboliku celkové kompozice i jednotlivých zvířat, sotva kdy ale budeme schopni rozhodnout, které z více či méně skrytých významů (zda-li vůbec) byly srozumitelné tvůrci příslušné matrice, kamnáři nebo objednateli. Nadto se jeví jako dost pravděpodobné, že náměty fantaskních a exotických tvorů na kachlových reliéfech nabývaly

---

⁴⁵ První údaj se vztahuje k výšce, druhý k šířce.

zpravidla ryze dekorativní charakter.⁴⁶ Co se týče kvality výtvarného zpracování, římsové kachle z milevského domu čp. 1 plně zapadají do běžné kamnářské produkce českých zemí, třebaže dnes postrádáme kompoziční analogie daného výzdobného motivu (srov. *Pavlík – Vitanovský 2008*).⁴⁷

Nádobkové kachle

Předložení podrobnějších charakteristik brání poměrně vysoká míra fragmentarizace a nízký počet navzájem slepitelných střepů. Proto lze pouze odhadnout, že celkový počet výrobků se pohybuje v rozpětí 10-15 kusů. Na základě morfologických znaků je dělíme na dva typy.

Hluboké tvary s ústím velkého formátu bez vnitřní obvodové lišty: Největší torzo je pouhou čtvrtinou kompletního kachle, a jelikož se zachovaly jen tři kusy s úplnými profily stěn, značně nám to ztěžuje posouzení souboru. Předpokládáme, že pravoúhlá ústí měla čtvercový tvar, jediná zachovaná kompletní strana měří 21,7 cm. Výška kachlů činí 13-15 cm. Průměr kruhových (mírně deformovaných) podstav se pohybuje v rozmezí 12,7-14 cm, převážně však 13 cm. Na kachlích shledáváme prostě upravené okraje bez výrazné profilace;

---

⁴⁶ O dekorativním charakteru motivů bájných zvířat na pozdně gotických kachlových reliéfech přesvědčivě uvažuje *T. Koucká (2007, 42)*. Jednoznačné interpretaci se též vzpírají analogické náměty uplatněné na nástěnných malbách a v architektonické skulptuře (např. *Gutscher-Schmidt 1989; Michel 1979*). Až příliš přímočarý výklad ikonografie výjevu na milevských kachlích předložili *Č. Pavlík a M. Vitanovský (2008, 548-550)*, kteří se domnívají, že by mohl symbolizovat alchymistický proces nebo filozoficky pojatý střet mužského a ženského principu.

Pozoruhodný motiv lva a (nejspíš) jednorozce, stojících proti sobě, spatřujeme na římsových kachlích z několika švýcarských lokalit - tento výjev je součástí složitější ikonografické kompozice, jejíž předobrazy lze patrně hledat ve středověkých bajkách či podobných literárních útvarech s alegorickým obsahem (takto *Jones 2004*; další analogie např. *Roth Kaufmann – Buschor – Gutscher 1994, 176-177*). Daný výkladový rámeček je nutné v budoucnu prověřit i v případě milevského kachlového reliéfu. Při tomto obtížném úkolu mohou napomoci analogické náměty fantaskních a exotických tvorů, v hojné míře zobrazovaných na pozdně středověkých nástěnných textiliích. Jejich relativně četné doklady shledáváme právě ve švýcarském prostředí (souhrnně *Rapp Buri – Stuckly-Schürer 1990*).

⁴⁷ V literatuře je jakožto sbírkový předmět muzea v Curychu uvedeno torzo kachle s výzdobným reliéfem otištěným ze stejné matrice jako exempláře z milevské radnice (*Strauss 1983, Tab. 23: 5; Pavlík – Vitanovský 2008, 548*). V tomto případě ovšem došlo k omylu, neboť ve Straussově díle vyobrazený exemplář ve skutečnosti přináleží do fondu Milevského muzea, kde je dosud uchovávan (absenci tohoto předmětu v curyšském muzeu potvrdili správci jeho sbírky Ch. Kellerová a R. Schnyder). Nalezen byl u samoty čp. 572 pod vrchem Kuřinec severně od Milevska. Zcela nedávno byl pod hradem Zvíkovem náhodně objeven zlomek kachle vyrobeného pomocí stejného kadlubu (nepubl., uložen ve sbírce Prácheňského muzea v Písku). V těchto případech samozřejmě nevíme, jak vyhlížela příslušná kamnová tělesa, resp. zda sestávala též ze specifických výklenkových kachlů. Každopádně stojí za pozornost distribuční rozsah těchto výrobků, jež se vyskytují v lokalitách někdejšího švaberského panství.

Výše (v pozn. 3) nastíněné problémy týkající se osudů kachlového souboru, zvl. nedostatečná dokumentace a úroveň muzeologického zpracování, přivedly na scesti Č. Pavlíka a M. Vitanovského, kteří jeden z torzovitě dochovaných milevských římsových kachlů s motivem lva a jednorozce ze sbírky Prácheňského muzea v Písku mylně považovali zprvu s otazníkem, později bez pochybností (a odůvodnění) za nález z hradu Zvíkova (*Pavlík – Vitanovský 2004, 363, kat. č. 498; 2008, 548*). Ve druhé citované studii popsali ukázkou z milevského domu čp. 1, ovšem pouze obecně uvádějí, že „*pochází z města Milevska*“.

jednoduché se zaoblenou vnější hranou a dovnitř zešíkmenou a zaoblenou vnitřní hranou, někdy jsou seříznuté s ostrými hranami. V horní čtvrtině až třetině pod okrajem člení povrch pláštíků ryté a vývalkové záchytné šroubovice v pásech o různé šíři a počtu žlábků. Podstavy byly před sejmutím z hrnčířského kruhu odříznuty strunou.

Mělké (miskovité) tvary s miskou ve spodní části: Jde o torza pouze dvou kachlů. Více informací skýtá torzo se zaobleným okrajem, výškou 8,2 cm a délkou částečně dochované stěny 16,5 cm. Odhad vzdálenosti rovnoběžné (protilehlé) hrany okraje (šířka ústí kachle) od měřené stěny je cca 15 cm. Rozměry obdélného pravoúhlého tvaru ústí rekonstruujeme na cca 15 × 20 cm. Průměr mírně deformované podstavy je 8,5 cm. Nade dnem kachle se nachází kruhová „miska“ o průměru 7 cm. Vymezuje ji hrotitá lišta vystupující ze stěny, hloubka tohoto zpevňujícího a výzdobného prvku činí 1,2 cm. Spodní část dalšího kachle vykazuje určité metrické odchylky dané ruční řemeslnou výrobou. Průměr podstavy dosahuje hodnoty 8 cm, průměr vnitřní misky je 6 cm. Podstavy byly odříznuty strunou.

5.1.3. Keramická hmota a povrchové úpravy kachlů

Protože charakterem keramického materiálu se kamnářské výrobky od sebe neodlišují (makroskopicky), není nutné zvlášť popisovat jednotlivé kusy. Hliněná hmota s velkým množstvím příměsí hrubého bílého písku získala výpalem na povrchu světle hnědou, v jádru někdy hnědočernou barvu. Vlivem nekvalitního výpalu (a patrně i materiálu) se povrch mnohých střepe odírá. Na některých zlomcích neregistrujeme stopy povrchových úprav. Jelikož ale slepíme k sobě fragmenty s pozůstatky několika nátěrů a se zcela rezným povrchem, je nasnadě předpoklad, že i další dnes rezné zlomky kachlů byly původně barevně pojednány. Pohledové stěny výklenkových (jak povrch vlastního výklenku, tak čelní prořezávané panely), komorových i nádobkových kachlů vyhlížely jednotně. Nejprve jim vrstvička slídy, nanesená na podkladový nátěr z černé hlíny, propůjčila stříbrný lesk. Následně, v době provozu kamnového tělesa, byly kachle několikrát celoplošně přetaženy vápennými nátěry dochovanými až v 10 vrstvách. Ty na mnoha místech zakryly (i velmi hluboké) části výzdobných reliéfů, což je dnes dobře patrné zejména na fragmentech prořezávaných panelů výklenkových kachlů, jejichž původní profilaci vápenné nánosy místy zcela zastřely. Na stěnách výklenkových kachlů spatřujeme stopy zakouření od svíček či kahanů umístěných v nikách. Stejně tomu je i v případě analogických tábořských kusů (*Krajíc 2002*, 258).

5.1.4. Datování kachlů

Stylové provedení reliéfní výzdoby výklenkových a římsových kachlů nevykazuje citlivější datační znaky: pouze obecně jsme schopni zasadit výrobu příslušných matric do dlouhého rozpětí 2. poloviny 15.–1. třetiny 16. století; nádobkové kachle nelze přesně datovat. Dnešní podoba domu čp. 1 poskytuje - i přes absenci podrobného stavebněhistorického průzkumu - důležité podněty k řešení problému datace kachlů. Podle slohových, leč málo výrazných znaků a podle výpovědi písemných pramenů, dokumentujících opravu domu po požáru v roce 1640 (viz níže), lze předpokládat, že nejstarší klenby v úrovni přízemí (valené s trojbokými styčnými výsečemi) vznikly v polovině 17. století (nebo o něco dříve). Tehdy patrně došlo i k uložení klenebního zasypu, z něhož pocházejí torza gotických kachlů. Z písemných pramenů se též dozvídáme, že městečko Milevsko podlehl v roce 1513 velkému požáru, který se nejspíš nevyhnul ani domu čp. 1 (viz níže). Lze si proto dobře (leč bez průkazného argumentu) představit, že se zabýváme pozůstatky otopného tělesa pořízeného v souvislosti s nápravou těchto škod či snad s výstavbou nové budovy. Na otázku, po jak dlouhou dobu byla daná kamna v provozu, nedokážeme podat průkaznou odpověď, sotva ale můžeme tvrdit, že by přetrvala až do poloviny 17. století. K jejich rozebrání patrně došlo mnohem dříve. Vyjmuté kachle by tedy mohly být uschovány (snad kvůli své „památnosti“ a hodnotě) kdesi v domě, přičemž až po delší době by byly jako nepotřebné vhozeny do klenebního zasypu.⁴⁸ V něm se ovšem ocitly i neglazované zlomky pozdně středověkých nádob (*Koppová 1973*). Nasnadě je tedy i úvaha, že při stavebních pracích v polovině 17. století došlo k použití staršího zasyповého materiálu. Vzhledem k absenci dokumentace nálezové situace se každopádně jedná o spekulace.

Zbývá ještě prověřit, zda pro upřesnění doby vzniku milevských kamen, resp. pozoruhodných nárožních kachlů, lze využít regionální analogie z domu čp. 308 v Táboře.⁴⁹ Tamní nárožní exempláře byly sice zhotoveny pomocí jiných matric, zaujme však totožná kompozice prořezávané výzdoby čelních panelů a celkově shodné vzezření výrobků. V této souvislosti je nutné opět zdůraznit, že jde o výjimečné artefakty, k nimž další podobné kusy (kromě drobného zlomku ze Zvíkova) v dosavadní literatuře nedohledáme. Dobu provozu dotčených kamen v tábořském domě čp. 308 klade *R. Krajčic (2002, 259)* „s určitou mírou

⁴⁸ Vzpomeňme kachlů na půdách mnoha historických staveb.

⁴⁹ Kachle nalezené v Českém Krumlově, jejichž figurální výzdoba se (patrně do detailu) shoduje s reliéfy výklenkových exemplářů z Milevska, nelze prostřednictvím nálezových okolností datovat. Objeveny byly v suťových vrstvách pod zámkem (*Ernée 2008, 6-7*).

pravděpodobnosti“ před rok 1525. Tehdy došlo k velkému požáru města, který bezesporu postihl i zástavbu příslušné parcely. Torza kachlů prý byla kdysi vyjmuta z této požárové destrukce a následně užita jako součást klenebního zásypu během obnovy domu. Pro uvedený, pravděpodobně znějící předpoklad však postrádáme nesporné argumenty, jelikož dnes nedokážeme blíže posoudit stavební vývoj objektu. Musíme proto vzít v potaz, že z původní (požárem postižené) stavby se ve hmotě stávajícího domu mohly dochovat podstatné části, včetně kleneb v přízemí a jejich zásypů. Posuzovaná kamna tedy mohla dosloužit podstatně dříve. Zároveň nejsme schopni vyloučit, že kamna byla v domě vybudována až po onom požáru. Vždyť výroba kachlů z gotických matric pokračovala v některých hrncířských dílnách přinejmenším do doby kolem poloviny 16. století (srov. *Žegklitz – Vitanovský – Zavřel 2009*, 452). Nicméně se domníváme, že kachle z tábořského domu čp. 308 – byť ani je nelze na základě nálezových okolností jednoznačně datovat – skýtají další vážnou indicii k úvaze o pořízení kamen v milevském domě čp. 1 v souvislosti s nápravou škod po požáru roku 1513.

5.1.5. Reprezentativní kachlová kamna?

V následujícím vycházíme z předpokladu, že prezentované kachle představují zbytky jednoho kamnového tělesa. Zároveň ale nezbyvá než dodat, že se opíráme jen o nepřímé argumenty, třebaže se vzájemně doplňují:

1) Nálezová situace nasvědčuje jednorázově odstraněné destrukci kamen: z textu nálezové zprávy zřejmě vyplývá, že kachle byly objeveny na poměrně malé ploše o velikosti zhruba 4 m² (*Koppová 1973*).

2) Jednotný charakter keramického materiálu výrobků napovídá společnému dílenskému původu.

3) Nejpodstatnější je ovšem skutečnost, že kachle nesou stopy totožných povrchových úprav, včetně takových, které vznikly až v době provozu kamnového tělesa.

I pokud bychom mohli s jistotou tvrdit, že hodnotíme pozůstatky jediného otopného zařízení, přesto by odpovědi na některé klíčové otázky nezněly jednoznačně. Ze shromážděných kachlů totiž pomyslně sestavíme jen část výhřevného pláště, přičemž o kvantitativním podílu nedochovaných kusů můžeme pouze spekulovat. Navzdory tomu, resp. vzhledem k poměrně vysoké hodnotě minimálního počtu exemplářů, lze předložit hypotézu, že zastoupené kusy reprezentují typový rejstřík použitých kachlů. Proto se v následujících odstavcích můžeme pokusit o alespoň rámcovou komparaci.

Klíčová otázka zní: Nakolik se daná kachlová kamna odlišovala (stavební podobou i výzdobou) od otopných zařízení v domech „běžných“ obyvatel drobných měst pozdního středověku? I když v současnosti postrádáme lokální doklady, dobře je mohou zastoupit příklady ze sídlišť obdobného právního a sociálního statutu. V první řadě zaujme hromadný soubor kachlů z parcely domu čp. 88 v (nedaleko Milevska situovaných) Sedlčanech (předběžně *Vařeka 1997*). Podařilo se jej zachránit při výzkumu suterénu dřevěného domu zaniklého patrně v závěru 15. století. Celkový počet shromážděných kachlů (desítky komorových a nádobkových exemplářů, několik baňkových kusů) nenechává na pochybách, že ve světnici „průměrného“ domu (stojícího opodál náměstí) stála masivní kamna s výtečnými tepelně-akumulačními vlastnostmi a bohatě dekorovanými stěnami. Táž charakteristika vyplývá z rozboru kolekce kamnářské keramiky objevené poblíž domu čp. 315 v Pacově. Obsahuje komorové kachle „klasického“ čtvercového formátu, rohové kusy velkého obdélného formátu, nádobkové kachle a jedním exemplářem je zastoupen kachel s prořezávanou stěnou (*Simota 2003*). Důkladného zhodnocení a zveřejnění se dočkaly hromadné nálezy kachlů z Nového Strašecí (*Hazlbauer 1992; 1993; Tomková – Hazlbauer 1990*). Několik komorových a nádobkových kachlů přinesl výzkum na parcele domu čp. 140 v Turnově (*Prostředník 1999*). Už v roce 1932 byly při výkopech před vjezdem do usedlosti čp. 8 v Borotíně nalezeny překvapivě výtvarně kvalitní komorové kachle velkého obdélného formátu, datovatelné podle dnešních poznatků nejspíš do počátku 16. století (*Cikhart 1933*). Tím sice výčet početnějších (nám známých) nálezových celků kachlů z prostředí drobných měst ukončíme, skrovný výsledek však nepřekvapuje. Přičítáme jej na vrub nízkému počtu provedených archeologických výzkumů v lokalitách dané kategorie. Jistě vysoký počet cenných souborů se v celistvosti nepodařilo (a stále asi jen výjimečně daří) zachránit. O tom se přesvědčíme při prohlížení sbírek regionálních muzeí, které obsahují více či méně bohaté soubory náhodně získaných gotických kachlů z mnoha „venkovských“ měst z celého území Čech.

K hromadnému souboru kachlů ze Sedlčan shledáváme protějšek v nálezech z tábořského domu čp. 28 (*Krajíc 1997*). Můžeme tedy konstatovat, že v době kolem přelomu 15. a 16. století byla pro obyvatele drobných měst běžně dostupná kachlová kamna v té konstrukční podobě a výtvarné kvalitě, v jaké si je pořídil ne jeden měšťan z bohatého královského města. V případě tábořského domu čp. 28 je ovšem nutné zmínit, že nejpozději od 20. let 16. století jej vlastnili členové šlechtického rodu Vítů ze Rzávého (*Krajíc 1997, 5*). Navíc je podstatné, že už tehdy se i ve vesnickém prostředí podobně tvarovaná a

dekorovaná tělesa vyskytovala ve vysoké míře, a to nejen na tvrzcích, ve farních budovách, ale patrně i v poddanských usedlostech (viz kapitola 3).

Představu o podobě kamen v „průměrných“ městských domech nejlépe zprostředkovávají výše zmíněné nálezkové celky ze Sedlčan (*Vařeka 1997*) a Tábora (*Krajíc 1997*), které převážně sestávají z komorových a nádobkových exemplářů tzv. základního řádkového typu. Oproti tomu v milevském souboru nejsou zastoupeny komorové kachle běžného čtvercového formátu, užívané k vybudování spodní (soklové) části tělesa. Zcela tedy chybí – nepočítáme-li segmenty korunní římsy – kachle uzpůsobené k dlouhodobější akumulaci tepla.⁵⁰ Třebaže úvahy o důvodech jejich zarážející absence mají povahu pouhých spekulací, uvedme některé možnosti:

1) Po zrušení kamen byly uloženy na jiném místě v domě (či mimo objekt) než pojednáváný soubor, a proto nedošlo k jejich objevu. (Tuto možnost považujeme za nejméně pravděpodobnou.)

2) Při rozebírání původního otopného tělesa byly záměrně vytrženy a následně osazeny v plášti nějakých nově zbudovaných kamen. Motivace tohoto konání mohla spočívat v působivosti či jiných kvalitách jejich reliéfní výzdoby, stejně dobře tu mohla být příčinou prostá aktuální potřeba takových výrobků. Současný nezájem o římsové kachle lze vysvětlit třeba odlišnou stavební podobou (hypoteticky uvažovaných) mladších kamen.

3) Ve hmotě příslušných kamen nebyly použity vůbec. Důvodem tu mohla být snaha dát vyniknout náročným výklenkovým kachlům, jejichž tvar a výzdoba by více zaujaly právě v kontrastu s nezdobenými nádobkovými kusy. Jakkoli pestré a početné mohly být motivy, které by se uplatnily na tzv. základních komorových kachlích, dávné diváky by sotva něčím ohromily. Vždyť v domácnostech většiny z nich takto zdobená otopná tělesa stála. Pokud by příslušná místnost v milevském domě čp. 1 sloužila jen k občasnému pobývání, třeba při slavnostních příležitostech, nárok na výhřevné vlastnosti „standardních“ kamen by v těchto souvislostech ustoupil.⁵¹

---

⁵⁰ V klenebním zásypu v domě čp. 308 v Táboře byly spolu s výklenkovými kachli, analogicky vytvarovanými jako milevské exempláře, objeveny též nádobkové a komorové (obdélného formátu, patrně římsové) kusy, krom toho i torzo jednoho rohového komorového kachle. Všechny tyto výrobky nesou stopy jednotné povrchové úpravy v podobě slidového nátěru, což nasvědčuje tomu, že pocházejí ze stejného kamnového tělesa. Spolu s nimi byly ovšem nalezeny i komorové kachle „klasického“ čtvercového formátu, přičemž „mikropetrografické analýzy nevylučují jejich použití spolu s rohovými kachli výklenkovými ... v jednom a totéž vyhřívacím tělese“ (*Krajíc 2002*, 264).

⁵¹ Stran daných úvah lze upozornit na výsledky stavebněhistorického průzkumu věže tvrze ve Lštění na Domažlicku. Ta v nejvyšším patře obsahovala místnost vybavenou kachlovými kamny, slabě zčernalé stěny kouřovodu ale dokládají jen sporadické vytápění. Nebyla tedy světnicí ve smyslu každodenního využití. Pro její charakteristiku se nejspíš hodí pojem *Trinkstube* (detailně *Rykl 2007*, 54-58; *2008*, 42; ke stavební podobě tvrze

Lze říci, že každá snaha o zobecnění je ošidná. Vybavení jistě mnoha městských domů se odlišovalo od jakéhosi standardu, který jen s obtížemi definujeme. Pokud soubor z milevského domu čp. 1 porovnááme např. s pozůstatky kamen z táboorského domu čp. 28 (*Krajíc 1997*), rozdíl dobře postřehneme. Avšak shodou okolností rovněž z Tábora, také z „průměrného“ domu čp. 308, pocházejí výklenkové kachle souměřitelné s oněmi milevskými. *R. Krajíc (2002)* považuje za pravděpodobné, že přítomnost výjimečných výklenkových kusů lze dát do souvislosti s osobou nobilitovaného měšťana Mikuláše Vlaského ze Sionu, jednoho z majitelů dané nemovitosti před rokem 1525, jenž zastával vysoké posty v místní samosprávě.⁵² Nálezový kontext (viz výše) ani artefakty samotné takový úsudek ale nedovolují potvrdit. Třebaže se na kachlích uplatňuje pozoruhodná heraldická výzdoba, zobrazené erby (patrně panských rodů) lze dobře vnímat jako poukaz k sociálním vazbám ambiciózního měšťana, stejně jako motivy ryze dekorativní (připomeňme např. relativně často se vyskytující kachle s wettinskými znaky v českých zemích, jež stále z hlediska interpretačního představují jeden z dílčích, ale současně velmi „provokativních“ otazníků).⁵³

Jiný příklad pozůstatků neobyčejných pozdně středověkých kachlových kamen z městského prostředí poskytl výzkum parcely brněnského domu č. 8 v Starobrněnské ulici (*Jordánková – Loskotová 2007; Jordánková – Loskotová – Merta 2004*). Z jímky situované v dvorní části daného městiště byla vyzdvížena torza více než tři desítek glazovaných kachlů a obkládacích panelů. Zvláště zaujmou kachle obdélného formátu, dílem s prořezávanými čelními stěnami. Lze říci, že výrobky tohoto druhu představují nákladný sortiment kamnářských dílen. Proto může zářet jejich objevení na parcele, kterou ve 2. polovině 15. století „vlastnili ... nemajetní měšťané“ (*Jordánková – Loskotová – Merta 2004, 594*). Možné vysvětlení ovšem nabízí blízkost výstavného domu, který v uvedené době drželi vysoce postavení šlechtici. Citovaní autoři za nejpravděpodobnějšího pořizovatele kamen tudíž považují Viléma z Pernštejna. Vede je k tomu i ikonografický program kachlů, resp. exempláře se znázorněním turnajové scény v kombinaci s heraldickou výzdobou, jimi dešifrovanou ve smyslu tehdejších napjatých politických poměrů v Českém království. Kamna sestavená z obdobně kvalitních prořezávaných kachlů se uplatňovala jistě i v dalších

---

souhrnně *Procházka 2008*). Místnosti podobného určení se mohly nacházet i ve výstavnějších domech pozdně středověkých měst.

⁵² O zámožnosti držitele domu čp. 308, nejspíš onoho Mikuláše, výmluvně vypovídá rozsáhlý mincovní depot (*Krajíc – Chvojka 2007*).

⁵³ Do podobných souvislostí zapadá nedávný nález destrukce goticko-renesančních kamen na domovní parcele situované na náměstí ve Starém Bohumíně (*Kováčik – Veselá 2009*). Na několika tamních kachlích byly ztvárněny erby šlechtických rodů.

brněnských výstavných domech (srov. *Michna 1974*).⁵⁴ Ve srovnání se zde prezentovanými milevskými nálezy se uvedené brněnské kusy jeví jako kvalitnější ukázky kamnářského řemesla. Ovšem ani tyto glazované výrobky nesnesou srovnání se segmenty vsutku skvostných pozdně středověkých kamen, které dodnes můžeme obdivovat v rezidenci Hohensalzburg, sídle tamních arcibiskupů (*Franc 1966*, Abb. 1).

Není pochyb, že v budoucnu přibudou příklady honosněji pojednaných kamen z městského prostředí.⁵⁵ Stěží lze ale očekávat, že se tím výrazně změní kvantitativní poměr mezi hromadnými soubory kachlů, které lze označit – co se týče zastoupených typů – jako relativně běžné (např. z tábořského domu čp. 28), nebo výjimečné (např. z tábořského domu čp. 308).

Jelikož neobvyklé vzezření kamen z milevského domu čp. 1 splňovalo – jak se domníváme – v době jejich pořízení reprezentační nároky, tím spíše překvapuje, že tento vizuální efekt výrazně umenšily postupně nanášené vápenné nátěry. Pod jejich silným souvrstvím zanikly detaily profilace čelních stěn ojediněle utvářených výklenkových kachlů, reliéfy kachlů korunní římsy se staly patrné jen v hrubých obrysech. Nedokážeme-li ale postihnout, jak dlouho byla kamna v provozu, resp. v jakém časovém odstupu od doby výstavby kamen vznikaly vápenné nátěry, můžeme jen obecně spekulovat, že podoba kamen „vyšla z módy“. I takové otopné těleso by ovšem sloužilo ještě poměrně dlouhou dobu, jak napovídají vícečetné vrstvy nátěrů. Co když ale k natírání docházelo už záhy po pořízení kamen? Dlužno poznamenat, že různě silné a více či méně souvislé vrstvy nátěrů či mazanicových přetahů, které do značné míry, nebo zcela zastřely reliéfní výzdobu kachlů (např. *Korený – Kypka – Šulc 2003*), známe z více lokalit a zpravidla nejsme schopni podat uspokojivé vysvětlení daného jevu.

5.1.6. Výpověď písemných pramenů

Ač pro studium dějin Milevska kolem roku 1500 disponujeme velice kusým svědectvím pramenů, lze se přece jen alespoň pokusit o rámcovou charakteristiku sociálního kontextu prezentovaných pozůstatků kamen. S jistotou můžeme tvrdit pouze to, že městská obec získala dům čp. 1 nedlouho před rokem 1579 z rukou šlechtice Jindřicha Kekuleho ze Stradonic. Není proto pochyb, že se jednalo o výstavnou budovu. Pohled hlouběji do

⁵⁴ Analogické kachle pocházejí z východočeských hradů Lichnice a Lipnice (*Kouba 1964; Smetánka 1961*).

⁵⁵ Výklenkové kachle s prořezávanou čelní vyhřívací stěnou evidujeme i mezi nálezy z venkovských sídel nižší šlechty. Torza (patrně) řádkových kusů velkého obdélného formátu přinesl nedávný výzkum zámku (někdejší tvrze) v Chanovicích u Horažďovic (*Tetour 2005*, obr. 25, 26).

minulosti s sebou už nese nezbytné hypotézy. Nejde však – jak se domníváme – o samoúčelné spekulace. Smíme totiž předpokládat, že vztah Kekulů ze Stradonic k Milevsku, a potažmo i k tamnímu domu čp. 1, měl delší tradici. Jakožto možný objednavatel kamen, jejichž pořízení na základě nepřímých opor klademe do doby (krátce) po roce 1513, se nabízí Václav Kekule ze Stradonic, který byl po matce pokrevně spřízněn se Švamberky, tedy s tehdejší milevskou vrchností.

Přelom středověku a novověku znamenal v dějinách Milevska významný mezník. Byli náhodnou příčinou změn požár roku 1513, následná obnova sídliště se odvíjela naopak podle pevného koncepčního rámce. Z kombinace pramenných výpovědí vyplývá, že tehdy městečko požívalo značné (a rozhodně nikoli nezištné) přízně Jindřicha ze Švamberka. Vše, co o jeho poměru k Milevsku víme nebo můžeme oprávněně tušit, směřuje k tomu, že právě ono mělo být jakýmsi kamenným pomníkem jeho věčné *paměti*, místem, o něž se zasloužil a kde bude jeho památka vděčně vzpomínána. Proto zde nacházíme tradiční postupy a výrazové prostředky takového záměru (hospodářská privilegia, fundace zbožné a charitativní, nepochybně vedle zásahů do charakteru zástavby při obnově města po požáru). Do nastíněných souvislostí pak dobře zapadá hypotéza, že v Milevsku vlastnil dům Jindřichův synovec Václav Kekule ze Stradonic.

5.2. Votelež, osamocený hospodářský dvůr nedaleko Kouřimi (okr. Kolín)

5.2.1. Nálezové okolnosti

Při výkopových pracích v roce 1972 v interiéru jedné z budov osamoceně stojícího voteležského dvora byla v hloubce přibližně 1 m protnuta prostorově omezená kumulace kachlů. Následně přivolání pracovníci kolínského muzea vyzdvihli větší počet nálezů ze stěny výkopu a provedli menší plošný odkryv o výměře přibližně 2 m² (*Pospíšilová 1978*). Vzhledem k poměrně malému rozsahu vlastního odkryvu lze důvodně předpokládat, že část nálezového celku přitom ještě mohla zůstat pod podlahou budovy, ačkoli to z dostupných informací není zřejmé. Přesto je celý soubor, uložený dnes v depozitáři kouřimského muzea v sedmi větších bednách, výjimečně početný. Získané artefakty patrně nebyly po nalezení nijak výběrově skartovány, o čemž svědčí drobné, neslepitelné zlomky nezdobených stěn kachlů, které ve větším počtu tvoří součást shromážděného souboru. Pracovníci muzea však zřejmě nevěnovali pozornost mezikachlovým výmazům a pozůstatkům soklu kamen.

Mnohočetný výskyt celých kachlů, jejich jednotné chronologické zařazení, specifické technologické stopy patrné na většině kachlů i výskyt dalších keramických konstrukčních prvků představují příznačné rysy, podle nichž můžeme daný celek bez pochybností považovat za větší část destrukce jednoho kamnového tělesa. Důležitá je i skutečnost, že všechny artefakty byly nahromaděny těsně vedle sebe v nevelkém prostoru (snad v jámě) bez jiných druhů nálezů (např. užitkové keramiky), což zjevně ukazuje na jednorázově odstraněnou destrukci otopného zařízení.

5.2.2. Tvar a výzdoba kachlů

Řádkové komorové kachle většího obdélného formátu

Takřka kompletně či z větší části se dochovalo 26 kusů. Čelní vyhřívací stěny mají rozměry 18,5-19 × 26,5-27 cm. Pro tento druh kachlů je příznačná půlválcová, na obou kratších stranách uzavřená vyhřívací komora, která je zhruba uprostřed oválně vyříznuta, aniž by hrnčír dále upravoval okraje otvoru. Danou charakteristiku můžeme vyslovit v 15 případech (u 10 jedinců s motivem Adama a Evy u stromu poznání, 5 s motivem archanděla). U 6 výrobků (výhradně s motivem Adama a Evy u stromu poznání) byla komora formována naprosto specifickým způsobem, k němuž se nám nepodařilo dohledat analogie. Plášť rozměrově shodného půlválce byl proražen nikoliv v místech jeho vrcholu, ale obloukovitě vyříznut při jedné z podélných stran; v jednom případě hrnčír obloukovitě vyřízl i horní stěnu komory. Hrnčír zároveň několika tahy nože seřízl přilehlý okraj rubové strany čelní vyhřívací stěny v pruhu širokém přibližně 3 cm. Je pozoruhodné, že hrana seříznutí zároveň téměř přesně vymezuje zakouřenou plochu komory - seříznutá část je nezakouřena. K seříznutým plochám proto musely přiléhat nám neznámé konstrukční prvky, ty však nijak nezabraňovaly průniku zplodin do vnitřku komory. Mohlo by se zdát, že tímto zvláštním způsobem upravené komory patří náročným kachlům. Pokud by ale k sobě byly přiloženy dva takto vyříznuté půlválce, a to vyhřívacími otvory k sobě, zamezilo by se tím přístupu zplodin do jejich vnitřku. Danému užití také odporuje přítomnost „klasického“ rohového kachle stejného formátu (viz níže). Za možné naopak považujeme osazení těchto kachlů při okraji příkladacího otvoru kamen, jehož mazanické utěsnění by též zčásti přiléhalo k rubu čelních stěn kachlů – v místech seříznutého okraje. V 5 případech bylo boční vyříznutí komory provedeno při heraldicky pravé straně reliéfu čelní vyhřívací stěny, v jednom na straně levé. Hloubka komor se pohybuje v rozpětí 11-13,5 cm. U kachlů většího obdélného formátu jsme

záchytný otvor (kruhový o průměru 1,5 cm) registrovali jen v jediném případě (u kachle s vyhřívacím otvorem vyříznutým na boku komory). Záchytný otvor byl proražen v horní zátce komory. Je pozoruhodné, že u všech zbývajících kachlů této morfologické kategorie byly horní části komor odlomeny, což by mohlo souviset se způsobem bourání kamnového tělesa. Pláště komor nesou vývalky vzniklé při práci na hrnčířském kruhu, na bočních zátkách jsou často patrné výrazné stopy tahů hrnčířových prstů. U 5 jedinců nebylo možné formu komory blíže posoudit.

Nárožní komorové kachle se symetricky složenými čelními stěnami většího obdélného formátu

Zastoupeny jsou dvěma exempláři. Zatímco jeden kachel se dochoval v téměř kompletní podobě, zůstalo z druhého jedince jen torzo větší části jedné čelní stěny a nevelkého fragmentu druhé, přičemž komora je zcela odlomena. U kompletně dochovaného exempláře svírají čelní vyhřívací stěny úhel 75 stupňů. Horizontální profil komory je trojúhelníkový. Plochy horní i spodní zátky komory nesou otisky nerovné podložky a je na nich přilepeno množství drobných hrudek hlíny. Spodní zátka je plně uzavřena, u horní, zčásti odlomené nelze vyloučit uplatnění záchytného otvoru. Přibližně osově umístěný vyhřívací otvor bez profilace hran je nepravidelně oválný. Čelní vyhřívací stěny obou kachlů byly vytvořeny ze stejných matric jako u předchozí skupiny, a to jako kombinace dvou výzdobných motivů. Nárožní lištu, vytvořenou pouhým splením okrajů čelních stěn bez obvyklého zpevňujícího válečku či pásku, člení šikmé zářezy imitující tordování.

Základní komorové kachle menšího obdélného formátu

Tuto skupinu reprezentuje pouze jeden výrobek. Čelní stěna má rozměry 18,5 × 8,5-9 cm. Základní podobu jen nepatrně odštipnuté komory utváří mírně deformovaný poloválec, který byl hluboce vyříznut. Oválný vyhřívací otvor výrazně zasahuje i do bočních stran komory. Vyhřívací plášť je nahoře i dole plně uzavřen. Okraje komory nejsou profilovány. Hloubka komory činí 7,5 cm.

Nárožní komorové kachle menšího obdélného formátu se symetricky složenými čelními stěnami

Daná typ je zastoupen opět jen jedním exemplářem, jehož obě čelní stěny nesou otisk téže matrice jako výrobek předešlé skupiny. Kompletně dochovaná, mírně deformovaná

čtvrtválcová komora se otevírá oválným, osově umístěným otvorem s neupravenými hranami. Vyhřívací plášť je nahoře i dole plně uzavřen. Poměrně subtilní nárožní lištu pokrývají šikmé zářezy imitující tordování. Napojení čelních stěn na plášť komory nese známky neumělého tvarování.

Základní komorové kachle běžného čtvercového formátu

Celkem napočítáme nejméně 15 kusů. Takřka jednotné rozměry čelních vyhřívacích stěn se pohybují v rozpětí 18 až 19 cm. Rozměry i tvar komory u všech 5 posuzovatelných jedinců se vyznačují výrazně uniformním utvářením. Vnější stěny mírně kuželových až hranolových komor většinou nesou vývalkovou i rytou šroubovici, která pouze v jednom případě není uplatněna. Okraje nepravidelně kruhových či mírně oválných vyhřívacích otvorů o průměru 12-15 cm jsou ovaleny. V místech napojení na čelní vyhřívací stěny se na vnějším povrchu některých komor otiskla struktura dřeva sušících ráků, do nichž byly kachle vsazeny před výpalem. Zakouřeny jsou výhradně vnitřky komor. Ani v případě kompletně dochovaných plášťů komor nebyly zjištěny záchytné otvory. Stěny komor jsou často na jedné straně výrazněji stlačeny.

Římsové komorové kachle obdélného formátu zakončené cimbuřím

Celkem napočítáme nejméně 10 exemplářů. Základní panely čelních vyhřívacích stěn, reprezentované dvěma výzdobnými variantami, mají rozměry 18-18,5 × 12,5 cm (motiv kružeb), resp. 17,5 × 13 cm (motiv kosočtverců). Jedině u třech kachlů lze rekonstruovat celkový tvar a rozměry komory, náležející dvěma metrickým typům. Zatímco plášť kuželových, na spodní části mírně zploštělých komor je ve dvou případech (po jednom kachli zastoupeno u obou výzdobných variant) výrazně podlouhlý a jeho hloubka činí 16, resp. 17 cm, dosahuje tentýž parametr u druhého typu (kachel s výzdobným motivem kosočtverců) jen 12,5 cm. Rozdílné je i utváření zesílených okrajů. Stěny komor nesou vývalky vzniklé při práci na hrnčířském kruhu. Komora jednoho kachle je zakouřena nejen uvnitř, ale i v poměrně širokém pruhu na vnější straně shora.

Římsové komorové kachle, jejichž čelní vyhřívací stěna vybíhá v oslí hřbet

Evidujeme nejméně 10 kusů. Čelní stěna má rozměry při spodní hraně 20 cm, na výšku pak 30-31 cm. Neobvyklým způsobem je utvářena vyhřívací komora, jejíž základní tvar je u všech 7 posuzovatelných exemplářů jednotný: k horní části čelní vyhřívací stěny je

přilepen dutý polokružel s masivní, vodorovně vyhnutou a zaoblenou spodní hranou; v dolní části vymezují komoru silnostěnné lišty, napojující se k podstavě kuželu. Přibližně v ose polokruželů je k jejich spodnímu okraji přilepen jazykovitý výběžek nepravidelného oválného či hraněného profilu. Okraje bočních lišt, mírně odsazených od hrany čelní vyhřívací stěny, hrnčíř obloukovitě vyřízнул. Obrysy spodních lišt - bází komor – jsou formovány do oblouku, přičemž jejich okraj je mírně přehnut směrem do vnitřního prostoru komor. Stejným směrem jsou mírně vykloněny i podstavy komor. Okraje lišt jsou seříznuté. Zakouřeny byly nejen vnitřky komor, ale i vnější strany bočních lišt, místy dokonce i rubové strany čelních stěn po stranách kuželu či samotný kužel komory. Na nezakouřených plochách komor ulpěly drobné hrudky mazanice. Zvláštní hranoly vybíhající z hrany polokruželu nebyly zakouřeny a zjevně sloužily jako výztuhy k upevnění kachlů v mazanicovém lůžku ve vrcholové části výhřevného pláště kamnového tělesa. K popisované formě komory voteležských kachlů jsme v literatuře nedohledali žádné analogie.

Keramická hmota a povrchové úpravy kachlů

Veškeré komorové kachle byly kvalitně páleny v oxidační atmosféře do cihlových, hnědočervených či hnědookrových odstínů. Povrch zůstal v režném stavu. Komory všech jedinců byly při provozu otopného tělesa silně zakouřeny. Souhrnně lze charakterizovat barevné úpravy lícových stran čelních vyhřívacích stěn: Výzdobné reliéfní plochy byly opatřeny hlinkovými nátěry bělošedé barvy a vrstvičkami slídy nebo častěji různě hustě rozptýlenými šupinkami slídy. Dnes zřejmě nemůžeme jednoznačně rozhodnout, zda rozdíly barevného pojednání jednotlivých kachlů (např. v intenzitě výskytu slídových šupinek) vznikly v důsledku nedbalého výrobního postupu hrnčíře, nebo jsou dokladem cíleně vytvářeného barevného kontrastu ve výzdobném rastru kamnového tělesa.⁵⁶ Druhé možnosti by nasvědčovaly odlišné způsoby úpravy povrchu římsových kachlů zakončených cimbuřím, korespondující s uplatněním dvou výzdobných motivů.⁵⁷ Zatímco výrobky s kružbovými panely jsou jednotně pokryty bělošedým hlinkovým přetahem, v němž ulpívají stříbřité šupinky slídy, u exemplářů s dekorem kosočtverců zvýrazňují lesklý povrch reliéfu vrstvičky zlatavé slídy bez hlinkového podkladu. U kachlů čtvercového formátu se tyto úpravy vyskytují ve výrazném početním nepoměru. Jestliže první zmíněný způsob barevného pojednání nese valná část výrobků, registrujeme výrazné vrstvy zlatavé slídy pouze u dvou

⁵⁶ Bohužel nevíme, na kolika kachlích a jak výrazně mohly být povrchové úpravy setřeny při jejich omytí v muzeu.

⁵⁷ Barevný kontrast světlých a tmavých čelních stěn kachlů se uplatňoval na kamnovém tělese z táborského domu čp. 28 (*Krajíc 1997*, 229).

kachlů s motivem rytíře jedoucího na koni, přičemž je zajímavé, že na třetí kachli s tímto výzdobným námětem je naopak nanesen bělošedý hlinkový přetah se stříbřitými šupinkami slídy. U dalších morfologických skupin kachlů se uplatňují výhradně bělošedé hlinkové přetahy se slabě rozptýlenými šupinkami slídy.

Okrajové lišty čelních vyhřívacích stěn, již opatřených barevnými nátěry, byly po vyjmutí z matric často seříznuty. Zvláště důsledně byly odříznuty standardní hranolové obvodové lišty na některých kachlích čtvercového formátu. Současně se ale vyskytují i kachle této morfologické kategorie se zachovanými lištami (dva případy), nebo jen částečně seříznutými (jeden případ). Nůž se někdy zařizl i do výzdobného reliéfu. Spodní lišty byly také důsledně odstraněny na čelních stěnách římsových kachlů zakončených cimbuřím. Stopy seřezání jsou rovněž patrné na řádkových exemplářích velkého obdélného formátu. Jejich široké obvodové lišty ale byly tímto způsobem pouze hraněny v tenkém, zhruba 1 cm širokém pruhu při vnějším okraji; v některých případech ale jen v části obvodu. Okraje čelních stěn kachlů menšího obdélného formátu nebyly seříznuté, nýbrž tahy hrnčířovy ruky neumně tvarovány do podoby výžlabku, přitom byly v těchto místech rovněž setřeny bělošedé hlinkové přetahy. Důvod, proč hrnčíř seřezával okrajové lišty čelních stěn kachlů, nejsme schopni postihnout. Je nápadné, že úpravy konkrétních výrobků jsou značně rozdílné: v některých případech důsledné, jindy naopak jakoby velmi nedbalé, nebo seříznutí dokonce nebylo vůbec provedeno. Nepodařilo se nám ani dohledat analogické doklady v jiných souborech.

Výčet výzdobných motivů komorových kachlů

Kachle většího obdélného formátu - 1) archanděl; 2) Adam a Eva u stromu poznání

Kachle menšího obdélného formátu - 1) svatý Pavel

Kachle čtvercového formátu - 1) Adorace Panny Marie s Ježíškem na klíně; 2) evangelista Lukáš; 3) sv. Martin; 4) sv. Jiří; 5) lev na štítě; 6) znak Starého Města pražského; 7) gryf; 8) peroucí se hráči vrhcábů; 9) diví muži; 10) loutnista s tanečnicí; 11) rytíř jedoucí na koni; 12) jezdec držící ptáka a šašek

Korunní kachle - 1) siréna

Římsové kachle vrcholící cimbuřím - 1) slepé kružby; 2) kosočtverečná pole

Nádobkové kachle

Napočítáme nejméně 10 kusů, z nichž 8 se dochovalo téměř v kompletní podobě. Všechny posuzovatelné exempláře mají shodné morfologické znaky i téměř totožné rozměry, vzájemně se odchylojící v rozpětí maximálně 2-3 cm. Délka hran čtvercového ústí se pohybuje v intervalu 18-19 cm. Horní části těl kachlů se směrem ke dnu jehlanově zužují a zhruba ve dvou třetinách výšky přecházejí do kuželového tvaru. Na kruhových podstavách (o průměru 9-9,5 cm) jsou často patrné částečně setřené stopy odříznutí strunou. Vnější stěny kachlů nesou výrazné stopy zakouření a působení žáru. Hloubka kachlů dosahuje 13,5 cm. Horní části vnějších stěn pokrývají výrazně utvářené, vývalkové záchytné šroubovice. Povrch vnitřních stěn člení obvodové lišty. Okraje ústí jsou jednoduše zakončeny. Režné stěny kachlů nebyly opatřeny nátěry.

Další keramické součásti kamnového tělesa

K pozůstatkům kamnového tělesa také patří **segmentově prohnuté, obdélné keramické prvky**, které registrujeme v počtu nejméně 18 kusů (viz kap. 3, exkurz III.2.). Jako ryze výzdobné doplňky soužily **vrcholové nástavce**, schematicky vytvarované do podoby jakýchsi fiál (nalezeny 2 kusy). Jeden nevelký zlomek **keramické desky** může svědčit o způsobu konstrukčního zakrytí výhřevného pláště otopného tělesa. Deska je silná 1,5 cm.

5.2.3. Datace a stylová charakteristika výzdoby kamen

Na první pohled zaujme značná nesourodost výtvarné úrovně jednotlivých výzdobných reliéfů. Zastoupeny jsou jak výzdobné náměty vyznačující se vysoce kvalitním řemeslným zpracováním, tak i ukázky, které se hlásí k tzv. rustikální produkci. První skupinu zastupují kachle velkého obdélného formátu s motivem Adama a Evy u stromu poznání a motivem archanděla, jejichž celková kompozice i pojednání detailů vykazují velice podobné rysy, což dovoluje uvažovat, že příslušné matrice zhotovil stejný řezbář. Tentýž výrobce patrně vytvořil i matrici, z níž byl otištěn reliéf s námětem loutnisty a tanečnice. Tuto domněnku podporuje kromě vzájemných stylových shod i společný výskyt analogických kachlů na moravském hradě Rožnově (*Kohoutek 2003*). Jde výrobky zdobené motivy Adama a Evy a taneční scény – oba dva jsou do detailu totožné s voteležskými příklady. Přitom však lze pravděpodobně uvažovat, že jejich kadluby byly vyrobeny až s pomocí tzv. druhotných

otisků. Z prvotní matrice byly naopak otištěny reliéfy kachlů z Votěže.⁵⁸ Takový doklad šíření druhotných kadlubů napovídá, že dílo tohoto konkrétního řezbáře bylo poměrně ceněno.

Obdobné ukázky výtvarně kvalitně pojednaných kachlových reliéfů, jejichž stylové znaky plně náležejí pozdně gotické produkci, nebo dokonce nesou již znaky rané renesance, představují v rámci českých zemí dosud jen málo početně zastoupenou skupinu. Jiná je však situace v jazykově německých oblastech, kde byla produkce kachlů s motivy, na nichž spatřujeme postavy s věrně ztvárněnými fyzickými rysy a s reálně zachycenými, často bohatě řasenými oděvy, mnohonásobně vyšší (např. *Strauss 1966*, S. 31-35, 52-55; *1972*, Tab. 23-42, 49-52, 54-55). Stylová vazba voteležských kachlů k zahraniční kamnářské produkci je natolik blízká, že lze uvažovat o importu příslušných kadlubů.⁵⁹ Z domácí výrobní tradice se rovněž vymykají náměty gryfa a lva, vyznačují se také kvalitním výtvarným zpracováním. Jejich četné předlohy jsou však charakteristické pro jiné geografické prostředí – země uherského království. Opět ale nejsme schopni jednoznačně postihnout způsob dokonalého přenosu výzdoby.⁶⁰ Lákavá možnost využití zahraničních analogií při určení doby vzniku matric voteležských kachlů bohužel naráží na značná rozpětí datací uváděných v zahraniční literatuře, které se jak v případě ukázek z německých zemí, tak z Podunají pohybují od druhé poloviny 15. století až do počátku 16. století.

Oproti výše zmíněným ukázkám reprezentuje převážná část ostatních námětů typickou pozdě gotickou kamnářskou tvorbu českých zemí. Stylizovaně pojednané motivy vznikaly v převážné míře podle jednotných schémat, jak co se týče celkové ikonografické kompozice, tak detailů. Téměř nepostižitelné jsou regionální rozdíly a velmi mnoho motivů je neměnných řadu desetiletí v průběhu pokročilého 15. století a počátku 16. století. Z tohoto důvodu můžeme podle charakteru výzdoby vymezit chronologický rámec konkrétních kachlových reliéfů jen zřídka. Ve voteležském souboru patří k těmto výjimkám motiv rytíře jedoucího na koni. Oporu alespoň přibližného časového určení výroby jeho matrice nenabízí stylový rozbor vlastního námětu, ale předpoklad, že jejího tvůrce lze patrně ztotožnit s původem analogického výrobku, přítomného v početné kolekci kachlových reliéfů z tábořského domu

---

⁵⁸ O otištění čelních stěn voteležských kachlů z prvotní matrice svědčí především ostrost jejich reliéfu, naproti tomu celkově méně výrazná podoba výzdoby rožnovských výrobků spíše napovídá vícenásobnému přenesení prvotního vzoru. Přestože zatím nebyla provedena podrobná metrická analýza, která by případně prokázala smrštění reliéfu u uvažovaných otisků z druhotného kadlubu, prokazují s vysokou mírou pravděpodobnosti tento výrobní postup odlišné výzdobné prvky na pozadí ústředních motivů loutnisty a tanečnice.

⁵⁹ Např. ztvárnění niky, do níž byl vložen motiv archanděla na voteležských kachlích, se do detailu shoduje s výzdobným reliéfem jednoho z kachlů z jihoněmeckého hradu Bosenstein (*Pillin 1990*, 61).

⁶⁰ Importům či vlivům uherské proveniencie, které se vyskytují v pozdně středověké kamnářské produkci českých zemí, již byla věnována pozornost v několika obsáhlejších studiích (např. *Hrubý – Kypta 2007*; *Michna 1974*; *Kouba 1964*; *Smetánka 1961*). Stejný jev lze sledovat i jiných středoevropských oblastech, zejména ve Švýcarsku (souhrnně *Tamási 1995*) a Rakousku (např. *Friedl – Kührtreiber 2003*; *Karl 1997*).

čp. 28, které zdobily kamnové těleso postavené zřejmě ve třetí čtvrtině 15. století (*Krajíc 1997*). I v případě, že by se tato úvaha dala jednoznačně prokázat, jsme schopni jen obtížně postihnout možnou dlouhodobou užitnost kadlubu voteležského kachle, jež mohla činit řadu desetiletí (srov. např. *Žegklitz 1987*, 668). Zbylé náměty, které zapadající do běžného rejstříku pozdně středověké kamnářské produkce českých zemí, lze datovat pouze ve výše uvedeném širokém rozpětí.

Dobu výstavby voteležských kamen určuje především přítomnost kachlového reliéfu s motivem taneční scény, jenž se hlásí do samého závěru produkce pozdně gotických kachlů. Podle charakteru oděvů tanečnice a loutnisty lze chronologický interval včlenit do počátku 16. století. Tomuto zařazení nijak neodporuje ani výskyt většího počtu kachlů čtvercového formátu s rejstříkem motivů, příznačných již pro tvorbu kolem poloviny 15. století. Tyto ukázky se běžně objevují i nálezových celcích z první třetiny 16. století.

Značná výtvarná rozrůzněnost výzdoby kachlů voteležského souboru představuje pobídku k diskusi o zajímavé otázce vzájemného prostupování regionálních tradic kamnářské produkce v období kolem přelomu 15. a 16. století. Daný jev předznamenává mladší vývoj, kdy téměř celá škála motivů renesančních kachlů nabývá doslova internacionální charakter. Na tomto místě lze alespoň stručně upozornit na mimořádně hodnotný nález pozůstatků pozdně gotického kamnového tělesa v rakouském klášteře Altenburg, kde registrujeme analogicky pestrou kolekci motivů několika regionálních výrobních tradic a rozdílné kvality výtvarného pojednání (*Krenn 2000*). Charakter zde přítomných kachlových reliéfů odkazuje netoliko k oblastem rakouského i uherského Podunají, ale ve výrazné míře také ke kamnářské tvorbě českých zemí.

5.2.4. Tvar otopného tělesa

Velké množství kachlů několika morfologických skupin nasvědčuje existenci rozměrného otopného tělesa s kvalitními tepelně-akumulačními vlastnostmi. Ač postrádáme jednoznačné důkazy, klasifikujeme – soudě podle chronologického kontextu a analogií – dané zařízení jako kamna, tedy nepřímě obsluhované otopné těleso. Rekonstrukční představu jeho podoby odvozujeme od předpokladu, že základní vertikální členění výhřevného pláště sestávalo ze tří úrovní, z velké části vystavěných ze tří nejpočetnějších morfologických skupin kachlů (srov. např. *Hazlbauer 2001*; *Hazlbauer – Vitanovský – Volf 1994*; *Krajíc 1997*). Vzhledem ke statické stabilitě pláště usuzujeme, že bylo nutné vyskládat spodní etáže z nejtěžších kachlů. Soklovou část tedy tvořily řádky komorových kachlů velkého obdélného

formátu, na nichž spočívala partie složená z komorových kachlů čtvercového formátu a vrcholovou část pak tvořily nádobkové kachle. Zdá se, že uvedenému vertikálnímu členění odpovídá i přítomnost tří různých skupin římsových kachlů. V obou spodních rozhraních byly patrně umístěny římsové kachle vrcholící cimbuřím. Je důležité připomenout, že obě výzdobné varianty této morfologické skupiny se vzájemně odlišují barevným pojednáním povrchových úprav čelních vyhřívacích stěn, což by mohlo svědčit o jejich uzpůsobení k osazení ve dvou horizontálních úrovních. Uplatnění cimbuří na kachlích vyžadovalo, aby stěny výhřevného pláště byly nad římsami mírně odsazeny. Silné zakouření jednoho z římsových kachlů na vnějším povrchu horní části komory nasvědčuje, že tato část nebyla vsazena do mazanicevého lůžka, nýbrž překryta keramickou deskou; v této souvislosti lze ale také uvažovat o užití záhadných, segmentově prohnutých prvků. Přítomnost rohových exemplářů dvou metrických typů dosvědčuje, že spodní partie výhřevného pláště, vyskládané z komorových kachlů, měly hranolový tvar. Zastoupení pouze jedné morfologické kategorie nádobkových kachlů nasvědčuje polygonálnímu půdorysu nástavcové části. (Jsme si však vědomi nekompletnosti voteležské destrukce kamen, proto nevykládáme ani pravouhlou variantu, příp. s okosenými rohy.) Výzdoba výhřevného pláště vrcholila korunní římsou, sestavenou z exemplářů, jejichž obvodová lišta vybílá do oslího hřbetu. Fialovité nástavce, plnicí ryze výzdobnou funkci, byly patrně rovněž umístěny ve vrcholové části kamnového tělesa. Výhřevnou kobku snad zakrývala keramická deska (desky), jejíž malý fragment je obsažen v nálezovém souboru, hypoteticky můžeme rovněž uvažovat o konstrukci složené z prohnutých keramických segmentů. Ke konstrukčním zvláštnostem voteležských kamen patří absence záchytných otvorů komorových kachlů čtvercového formátu, jimiž bývají komory výrobků této kategorie běžně opatřeny.

5.2.5. Možnosti srovnání se soudobými hromadnými soubory kachlů z venkovského prostředí

Hromadný soubor kachlů z voteležského dvora se poměrně zřetelně liší od pozůstatků takových otopných zařízení, která považujeme za tuctová kamna ve světnicích soudobých městských i (mnoha) venkovských domů – konkrétně máme na mysli třeba nálezy ze Sedlčan (čp. 88) a Tábora (čp. 28) (viz kap. 4). Rozdíl tkví v přítomnosti kachlů velkého obdélného formátu, vyznačujících se kvalitní reliéfní výzdobou. Mimoto zaujme zastoupení dvou typů římsových kachlů, včetně neobvyklých kusů s vrcholovou kytkou. Právě výskyt kachlů velkého obdélného formátu se nápadně často váže na lokality, které lze víceméně spojovat

s vyšším sociálním prostředím. Zároveň je ale třeba si uvědomit, že jde – jak co se týče výtvarného, tak řemeslného zpracování – o značně nesourodou skupinu výrobků. Hodnocení jednoho každého nálezu tak závisí na důkladném srovnávacím studiu. Tentokrát mezi analogiemi naprosto převažují ukázky ze šlechtických rezidencí, konkrétně stojí za připomenutí kachle s úplně shodnými (ovšem glazovanými) reliéfy z hradu Rožnova (Kohoutek 2003). Byť samozřejmě nejsme schopni jednoznačně spojit konkrétní kachle s konkrétními místnostmi, přikládáme velkou váhu pozorování, že v rámci kolekcí z jednotlivých lokalit právě kusy velkého obdélného formátu opakovaně budí dojem nejkvalitnější složky kamnářské produkce. Potažmo lze usuzovat, že vypovídají o vybavení prostor vyjadřujících postavení a prestiž vlastníka toho kterého sídla. Přímočaré soudy však poněkud mírní nálezy kachlů velkého obdélného formátu z méně významných města, ba i drobných městeček, které lze nazírat nanejvýš v souvislosti s nemovitostmi užívanými příslušníky nižší šlechty (např. Borotín na Tábořsku: *Cikhart 1933*; Starý Bohumín – zde včetně kachlů s erby panských rodů –: *Kováčik – Veselá 2009*)

5.2.6. Výpověď písemných pramenů

Rozbor bohatého fondu písemných pramenů středověkého a raně novověkého stáří, pocházejících především z kouřimské městské byrokratické agendy, osvětlil majetkoprávní podstatu držby lokality a zachytil řadu konkrétních držitelů měšťanského či šlechtického původu, jejichž posloupnost lze již od šedesátých let 15. století sledovat kontinuálně. Hospodářský potenciál Voteleže, osamoceně situované na okraji úrodné krajiny Středolabské tabule a v zázemí královského města Kouřim, vzbuzoval pozornost zámožných členů kouřimského měšťanstva již nedlouho po lokaci města. Patrně nikoli náhodou se nejstarší dochovaná listina zpravující o zakupování zdejšího patriciátu na venkově z roku 1297 týká právě Voteleže. O povaze sídla v této době ale daná zmínka mnoho nevyovídá. Mnohem přesnější představu o sídelní struktuře Voteleže poskytují prameny kouřimského městského archivu z druhé poloviny 15. a první poloviny 16. století. Na základě jejich rozboru se podařilo spolehlivě doložit, že v místech dnešního rozlehlého dvora existovaly kolem poloviny 15. století – a s ohledem na sídelněhistorické souvislosti patrně i mnohem dříve – tři šosovní kouřimské dvory, které se od poslední třetiny 15. století postupně integrují v jeden majetkový celek, jehož dotvoření ale bylo po právní a nejspíše i stavební stránce završeno až v průběhu následujícího století. Zajímavý je údaj obsažený v majestátu vydaném v roce 1509, podle něhož byly všechny tři dvory společně ohrazeny.

Ve druhé polovině 15. století se Votelež stala součástí majetku Prokopa z Habřiny, písaře menších desk zemských za vlády krále Vladislava II., s nímž po jeho smrti v roce 1503 nakládala vdova Magdalena ze Strašnic, podruhé provdaná za Jana Šlechtu ze Všehrd, blízkého králova dvořana a předního domácího představitele latinského humanismu s dlouholetými vazbami na vyspělé prostředí uherského královského dvora. Manželé si společně vymohli výše zmíněný majestát, jehož znění je cenné také tím, že se v něm dočteme o záměru vystavět ve Voteleži bezpečný dům pro paní Magdalenu. I další shromážděné doklady (především korespondence Jana Šlechtu) dosvědčují živý a trvalý zájem manželského páru o správu svých statků.

5.3. Závěr

Milevsko / Přítomnost neobvykle řemeslně ztvárněných výklenkových kachlů souzní s předpokladem o reprezentativním charakteru domu, který se ovšem až krátce před rokem 1579 stal radnicí. O jeho starších osudech se můžeme jen dohadovat, nicméně považujeme za pravděpodobné, že nemovitost na počátku 16. století, tj. v uvažované době pořízení kamen, vlastnil příslušník rytířského stavu Václav Kekule ze Stradonic. Nepochybujeme, že výklenkové kachle z milevského domu čp. 1 se vymykaly z běžné produkce pozdně středověkých kamnářů.⁶¹ Vzhledem k omezeným možnostem srovnávacího studia se ale zdráháme volit konkrétní adjektiva (např. *luxusní* kamna).⁶² Výpovědní schopnosti typologicky totožných výrobků z Tábora, objevených rovněž v klenebních zásypech městského domu, zdaleka nejsou tak uspokojivé, jak bychom si přáli. Jejich nálezový kontext totiž neumožňuje ověřit pravděpodobně znějící úvahu, že daná kamna stála v domácnosti Mikuláše Vlaského ze Sionu, nobilitovaného měšťana, který ve 2. a 3. desetiletí 16. století úspěšně působil v tamní samosprávě. Přece jen ale podotýkáme, že hypotetické závěry, které vplynuly z hodnocení jak milevských, tak tábořských kachlů, se nápadně podobají nejen v sociálních, ale i v chronologických souvislostech. Asi to tedy není náhoda.

Patrně nepůjde o ojedinělé případy. Stále zřetelněji se ukazuje, že v pozdním středověku a raném novověku v mnoha větších i menších městech trvale či přechodně pobývali příslušníci šlechty (např. *Šimůnek 2005; 2010*). Názorný příklad skýtají právě

---

⁶¹ Pod souslovím *běžná produkce* chápeme dobově masovou výrobu komorových a nádobkových kachlů formátu cca 20 × 20 cm.

⁶² Nepřeceňujme přítomnost několikrát připomenutého zlomku prořezávané stěny kachle, vyrobeného pomocí snad téhož kadluby jako milevské exempláře, na hradě Zvíkově. Náhodně nalezený artefakt nedovoluje určit, v které části složitěho organismu výstavné rezidence se nacházela příslušná kamna.

prameny tábořské provenience, v nichž se setkáváme s celou skupinou domů vlastněných osobami obdařenými predikátem (Šimůnek 2005; Vybíral 1999). Avšak ani objednavatele měšťanského původu nelze ztrácet ze zřetele. Abychom kachlová kamna vnímali v širším kontextu reprezentace městských elit, stojí za připomenutí jeden regionální příklad okázalého zhmotnění společenského postavení. Je jím výstavný goticko-renesanční dům čp. 22 (tzv. Škochův dům) v Táboře, v jehož bohatě dekorovaném a členěném průčelí, na kterém se mj. uplatňují rozměrné cechovní znaky, se dodnes velice působivě zračí ambice a sebevědomí bohatého měšťana.⁶³ Jím vynaložené prostředky na vysoce reprezentativní výzdobu domu jistě řádově převyšovaly cenu kamen z milevského domu čp. 1.

Lze se tedy domnívat, že kamna z milevského domu čp. 1 představují jeden z mnoha konkrétních příkladů reprezentace městských elit, těžko definovaných společenství jedinců různého společenského původu a vzájemně propojených často neformálními vztahy (srov. Nodl 2004). Případ milevských kamen patrně skýtá vhled do prostředí rytířského stavu. Jeho životní úroveň se však namnoze takřka nelišila od nároků zámožnější vrstvy měšťanstva, zvláště co se týče výrazových prostředků osobního i rodového postavení, potažmo prestiže (souhrnně Šimůnek 2010). Proto dnes pod dojmem vzrůstajícího počtu případových studií hodnotíme artefakty, které bychom dříve měli tendenci chápat jako *luxus*, mnohem obezřetněji.⁶⁴ Navzdory malému počtu publikovaných analogií se totiž zdá, že tentokrát postihujeme podobu sice relativně nákladného, nikoli ovšem výjimečného (či lépe řečeno: možná dokonce běžného) otopného tělesa v rezidenčním objektu určité sociální vrstvy. Slovy R. Šimůnka: „Na nevyhnutelnou otázku, jak dalece může být jeden takový příklad chápán jako *pars pro toto*, lze podle našeho názoru přesvědčivě odpovědět: formy a výrazové prostředky stavovsky adekvátní reprezentace byly ve sledované době ve svých základních rysech natolik stereotypní, že dovolují uvažovat *per analogiam*. Což pro dnešního badatele představuje alespoň částečnou kompenzaci pramenné nouze. Pokoušíme-li se kachle vnímat nikoli jako předmět typologizace, ale jako výsledek nebo (možná lépe) odraz určitých sociálních předpokladů a podmínek, které stály u jejich zrodu (tedy u jejich objednávky), můžeme se i na základě jediné lokality alespoň v základním rámci přiblížit jakémusi obecnému modelu. Další neocenitelná výhoda daného příkladu spočívá v sociálním statutu

---

⁶³ Dosud postrádáme ucelené zhodnocení výzdoby i stavební podoby domu. Na úzké souvislosti se saskou architekturou upozorňuje M. Radová-Štiková (2002, 116-117), malované erby zmiňuje a vyobrazuje R. Tecl (2003-2004, 174-175, 193-194).

⁶⁴ V mezinárodním měřítku v současnosti výrazně přibývají hlasy k uměřenějšímu hodnocení různých druhů hmotných pramenů, které byly před časem paušálně vnímány jako projev luxusu (srov. Gläser Hg. 2008).

Milevska, jež může sloužit jako zástupce průměrného (ve smyslu „statisticky“ relevantního) typu poddanského městečka v pozdně středověkých Čechách.“

Spojíme-li pořízení milevských kamen s osobou Václava Kekuleho ze Stradonic, jeví se výzdoba kamen (tedy přinejmenším ty motivy, které známe) jako „neangažovaná“, sotva ji lze proto vnímat jako přímý projev reprezentace objednavatele. Máme na mysli zejména absenci heraldických motivů, které by poukazovaly např. na příbuzenské vazby se Švamberky. Kamna byla ovšem jen jednou z mnoha možností k demonstraci rodové a osobní prestiže. Kamnářská produkce, jejíž povahu z velké části určovala možnost dlouhodobé reprodukovatelnosti výzdobných motivů, tyto požadavky naplňovala spíše v obecné rovině. Prvořadou snahou zhotovitelů matric i samotných kamnářů jistě byla výroba takových kachlů, které mohly zaujmout širokou škálu různě smýšlejících zákazníků. Kusy se specifickým sdělením proto logicky tvoří jen malý díl tehdejší produkce. Že se takové mohly nacházet i na milevských kamnech v domě čp. 1, nelze vyloučit. Zajímavé svědectví v tomto ohledu poskytuje zlomek vícebarevně glazovaného komorového kachle s nápisem „*PAN P(A)N KUKSSTAIN 1533*“. Pochází z Kutné Hory, přičemž údajné místo původu vyvolává otázky. Spíše než tzv. Kamenný dům (čp. 183), kde k nálezů nejspíš došlo, by v daném kontextu odpovídal tamní Hrádek. Oním *panem Kukštajnem* totiž téměř s jistotou byl Albrecht z Gutštejna (nejpozději od roku 1534 kutnohorský mincmistr), který Hrádek vlastnil od roku 1530. Rozpory stran místa nálezů na obecnou výpovědní hodnotu kachle vliv nemají.⁶⁵ Představuje vzácně dochovaný doklad osobní reprezentace, zřetelně vyjádřené pamětním nápisem na stěně kamen.

Votelež / Podle našich dosavadních představ splňovala daná kamna ve vrchovaté míře nároky soudobých měšťanských i šlechtických objednavatelů. Je tedy pozoruhodné, že se takové rozměrné otopné těleso s vysoce kvalitními tepelně-akumulačními vlastnostmi a bohatou výzdobou ocitlo v některé z budov hospodářského dvora, který – jak se obvykle předpokládá – v první řadě představoval pro své držitele zdroj příjmů. Doložené osoby, v jejichž rukou se voteležské dvory nacházely do závěru 15. století – kouřimští měšťané a

---

⁶⁵ Dotčený kachel byl nalezen již ve 2. polovině 19. století, proto jsme nuceni s obezřetností zacházet s údajem, že se tak stalo při stavebních úpravách tzv. Kamenného domu (srov. *Gotické 2004; Marešová 1997*). Dostupné informace o nálezových okolnostech snesli Z. Smetánka a O. Topolová (1967), hlavně však kachel zasadili do dobových kulturněhistorických souvislostí. Naposledy kachel zmiňuje J. Jánský (2009, 342, 530, pozn. 484), který logickou dedukcí předpokládá jeho původ z Hrádku. Výzvou pro další bádání je výskyt pozdně gotických kachlů s erbem Pernštejnů, z nichž některé jsou doplněny nápisem (v transkripci) Vilém z Pernštejna na Helfštejně, v Chrudimi (*Frolík 2003, 25-27*). V této souvislosti je třeba mít na paměti, že svým jménem signovala mnohé kachle (včetně kusů s chrudimským městským znakem) osoba z jiné sociální skupiny, místní hrnčič Jan Medek (*Frolík – Hazlbauer – Rückerová 1995*).

osoby náležející do šlechtického stavu – disponovaly celou řadou dalších majetkových položek. Proto si dnes těžko představujeme důvody, kvůli nimž by se někdo z nich rozhodl pro své potřeby vybavit již stojící či nově vybudovaný objekt takto výtvarně i konstrukčně náročnými kamny, jejichž existence nasvědčuje trvalejšímu pobývání. Také se zdráháme považovat otopné těleso daného charakteru za doklad obytného komfortu prostor užívaných zjednaným šafářem. Pravděpodobné osvětlení zdánlivého rozporu ovšem nabízejí okolnosti majetkové držby Voteleže na přelomu 15. a 16. století a v několika následujících desetiletích, které do značné míry narušují obecné soudy. Ve výpovědi písemných pramenů se zračí náznak „opačného“ jednání urozených osob, jež mohly k lokalitě postupně získat pevnější pouto. Pomýšlíme na Magdalenu ze Strašnic a jejího chotě Jana Šlechtu ze Všehrd. Jestliže tato šlechtična držela zdejší majetek (ač dočasně zčásti umenšený) od roku 1503 až do své smrti v roce 1543, můžeme právě ji nejspíš spojit – zvláště s ohledem na prameny dosvědčený záměr vybudovat zde pro svoji potřebu bezpečný dům – s objednávkou stavebně náročnějšího díla kamnáře, jenž byl schopen vytvořit nejen funkčně velmi kvalitní otopné zařízení, ale i aplikovat na jeho stěny výtvarně výjimečné ukázky dobového uměleckého řemesla. Pravděpodobně tedy rozkrýváme nároky šlechtických manželů, jejichž statut dostatečně charakterizuje mimo jiné dvorská služba. V souvislosti s případem kamen z Milevska je navíc pozoruhodné, že Jan Šlechta ze Všehrd vlastnil v Kouřimi dům.

Vzhledem k nedostatku srovnatelných příkladů zatím nedokážeme rozhodnout, nakolik lze obraz Voteleže jakožto rezidenčního dvora zobecnit, anebo vnímat coby zvláštní souhrn okolností. Nicméně do směru našich úvah dobře zapadají postupně se zmnožující doklady reprezentativních stavebních podniků s užitím slohové kamenické práce na venkově, které se objevují v závěru středověku a v předbělohorském období v kontextu emfyteuticky vysazených usedlostí s nadprůměrným hospodářským potenciálem. Řadu z těchto podniků lze spojit se osobami obdařenými predikátem (viz kap. 2). V uvažovaných souvislostech bychom měli rovněž zohlednit vzrůstající doklady vnímání přírodních krás u sociálně výše postavených osob, jež se začínají více objevovat právě v tomto období (srov. *Macek 1997*). Příkladem tohoto druhu může být právě Votelež. Je totiž zřejmé, že Jan Šlechta i jeho manželka osobně dohlíželi na prosperitu svých statků. Tak neváhal Jan Šlechta sám zhlédnout rybník ve Voteleži, jenž byl ohrožen a posléze také skutečně zatopen konkurenčním rybníkem, který si v sousedství zřídili Kouřimští, jindy se tento pán přesunul do Kouřimi, aby odtud osobně dohlédl na sklizňové práce na svých dvorech, následující tak – jak sám pozoruhodně zdůrazňuje ve svém psaní – rad antických zemědělských teoretiků. Architektonická tvář mnoha dvorů z různých koutů Čech pak naznačuje, že v dobovém

kontextu nešlo o ojedinělý případ důvěrného vztahu šlechtice (či měšťana) ke svému venkovskému majetku.⁶⁶

Obecné poučení / Oba pokusy o zhodnocení konkrétních pozůstatků kamen velice názorně ukazují, jak podmíněné a zkratkovité by naše závěry mohly být, pokud bychom vycházeli z povšechné klasifikace příslušného sociálního prostředí jakožto „průměrného“ poddanského města, resp. hospodářského dvora. Od onoho pomyslného standardu kultury bydlení, užitého ve smyslu pomocného badatelského konstruktů pro charakteristiku dané sídelní kategorie, se hodnocené příklady zřetelně liší, a přece do značné míry umožňují zobecnění, ovšem prvořadě chápané v mezích dotčené sociální vrstvy, potažmo (a nedílně) k typu lokality.

---

⁶⁶ V tomto ohledu poskytuje neobyčejně pozoruhodné svědectví výstavná renesanční podoba dvora/zámečku Lustenek, vystavěného v závěru 16. století nedaleko Českých Budějovic vyšším císařským úředníkem (*Kovář 2005*). Tato nemovitost bohatě naplňoval jak rezidenční, tak i hospodářské funkce.

6. Závěr

V zásadě není podstatné, zda se zabýváme sociálním kontextem objednávky tesaných kamenických článků, sgrafitové výzdoby či třeba kachlů, na myslí tanou stále tytéž otázky. Obecně vzato se jedná o výrazové prostředky osobní, rodové, stavovské, radní či třeba cechovní (sebe)prezentace, které sledují záměr pořizovatele plnohodnotně se začlenit do určité sociální skupiny. A jako takové je lze zkoumat jednotným způsobem. Dotýkáme se problematiky kolektivních identit, což samo o sobě představuje klíčové východisko stejně jako předmět výzkumu: jeden každý doklad nese reprezentativní výpověď danou tím, že vnější znaky společenského postavení musely vycházet z dobově srozumitelných, tudíž (v rámci toho kterého prostředí) všeobecně přítomných symbolům prestiže. Jde nám o postižení vývojových trendů, jejichž základní obrysy jsme schopni popsat i na základě jednotlivých, ba i unikátních (ve smyslu unikátně dochovaných) příkladů. Tím ovšem neříkáme, že výrazové prostředky reprezentace byly naprosto uniformní. Lze-li snést řadu dokladů vzájemně takřka nerozeznatelných výmaleb interiérů či třeba reliéfní výzdoby kamen, zároveň známe nemálo příkladů v dobovém kontextu bezesporu originálních (nikoli formou, ale provedením, čili výraznou přepjatostí) projevů prezentace společenského postavení. Vzájemná komparace (resp. rozpoznávání stereotypně opakovaných, nebo naopak zvláštních znaků) a hledání inspiračních zdrojů těchto dvou kategorií představuje nesmírně lákavou výzvu pro další výzkum. Na straně jedné máme velkou naději, že můžeme objevit ještě nepoznané (specifické) ukázky zhmotněných přání objednavatelů, na straně druhé se nám dostává kýžený pocit jistoty při vytváření interpretačních modelů podmíněných obecnými pravidly strategie (sebe)prezentace, čili sociální komunikace.

Výše řečené lze dobře popsat na dokladech z městského prostředí, jemuž je vlastní uniformita stejně jako rozmanitost. Obojí výtečně ilustrují probírané nálezové soubory kachlů. Od určité doby lze kamna vnímat jako nedílnou součást vybavení měšťanského domu, což nevyhnutelně vedlo ke standardizaci produkce. Toho dokladem je hromadný soubor kachlů ze Sedlčan, který nahlížíme jako pozůstatky „tuctových“ otopných zařízení v „řadových“ domech „průměrného“ poddanského městečka závěru středověku. Zdůvodnění je poměrně prosté: použité kachle – co se týče tvaru i výzdoby – jednotně představují tu nejmasovější část kamnářské produkce. Komorové kusy sice nesly přepestrou výzdobu, dávné diváky (na rozdíl od nás) by ale sotva nějak ohromily, vždyť v domácnostech většiny z nich podobně tvarovaná a zdobená otopná tělesa stála. Avšak výjimky pochopitelně existovaly. Mezi takové počítáme pozůstatky kamen, resp. neobyčejné výklenkové kachle, z tábořského domu čp. 308 a

milevského domu čp. 1. Je naopak nahlížíme jako výraz snahy odlišit se od běžného vzezření světnice prostých měšťanů. Z rozborů písemných pramenů příznačně vyplynulo, že majitelé daných nemovitostí patřili k elitní vrstvě v rámci dané komunity. Těžko ale odhadnout, kolik takových „výjimek“ ve skutečnosti bylo (dost možná nás překvapí jejich relativně velký počet).

Při studiu kachlů i architektonických prvků jsme opakovaně narazili na pozoruhodný fenomén sociálního vzestupu a jeho vizualizace. Tyto případy v doslova průzračné podobě umožňují pochopit roli jednotlivých výrazových prostředků společenského postavení: nebylo zděděné, tudíž jej bylo nutné v očích „publika“ legitimizovat celou škálou skutků a symbolů, často v podivně přepjatých, až marnivých formách. Dochované artefakty jsou samy o sobě hmotnými otisky pozoruhodných osudů lidí, kteří překračovali hranice stavovské společnosti. V úhrnu pak dávají konkrétní náplň interpretačně klíčovým pojmům: prestiž, ambice, životní styl atd. Zatímco studium „tuctové“ kamnářské produkce se záhy stane fádni (až přesvědčivěji definujeme stereotypní sestavy motivů, konkrétněji určíme inspirační zdroje, upřesníme chronologii, ale co pak?), každý z hmotných projevů sociálního vzestupu je naopak něčím originální, za každým se víceméně skrývá příběh konkrétního člověka, každý znovu prověřuje důvtip badatele.

Prameny a literatura

AČ: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XXIX. Dodavek k řádům selských a instrukcím hospodářským 1388-1779. J. Kalousek ed. Praha 1913.

Anderle, J. 2000: Pozůstatky pozdně středověké zástavby Saského Předměstí v Plzni, *Archaeologia historica* 25, 51-59.

Anderle, J. 2005: Hrad Kašperk, *Průzkumy památek* XII/1, 37-72.

Anderle, J. – Ježek, M. – Zavřel, J. 2000: Průzkum selské usedlosti čp. 2 v Sakách na Slánsku, *Průzkumy památek* VII/7, 43-67.

Anderle, J. – Kyncl, J. 1997: Srub v domě čp. 138 v Plzni, *Průzkumy památek* IV/2, 73-78.

Anderle, J. – Procházka, Z. – Švábek, V. 1987: Vítějovice, okres Prachatice. In: *Ročenka Klubu Augusta Sedláčka 1987*, Plzeň, 150-165.

Bedal, K. – Heidrich, H. 1997: Bauernhäuser aus dem Mittelalter. Ein Handbuch zur Baugruppe Mittelalter im Fränkischen Freilandmuseum in Bad Windsheim. Bad Windsheim.

Bednárík, R. 1943: Hmotná kultura slovenského ľudu. In: *Kol., Slovenská vlastiveda*. Bratislava, 123-256.

Beutmann, J. 2007: Untersuchungen zu Topographie und Sachkultur des mittelalterlichen Zwickau. Die Ausgrabungen im Nordwesten des Stadtkerns. Dresden.

Blažková, K. – Kypka, J. – Lomecká, J. 2007: Pozdně gotické kachle z Rakovníka (náleзовý soubor z parcely domu čp. 110). *Památky středních Čech* 21/1, 39-49.

Bloch, J. – Račák, J. 2004: Posuvné okenní výplně z renesančního období v objektu Plešivecká čp. 115 v Českém Krumlově, *Svorník* 2, 135-142.

Boschetti-Maradi, A. – Remy, H. 2006: Ein vorgefertigter Blockbau der Zeit um 1500? Das bemalte Haus Hauptstrasse 6 in Menzingen ZG, *Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte* 63, 123-139.

Brockow, T. 1993: Mittelalterliche Wand- und Deckenmalerei in Lübecker Bürgerhäusern. In: M. Eickhölder – R. Hammel-Kiesow Hrsg., *Ausstattung Lübecker Wohnhäuser. Raumnutzungen, Malereien und Bücher im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit*. Neumünster, 41-118.

Brockow, T. 2000: Spätmittelalterliche Wand- und Deckenmalereien in Bürgerhäusern der Ostseestädte Lübeck, Wismar, Rostock, Stralsund und Greifswald. Ein Beitrag zur Erfassung und Auswertung von Quellen der Kunst- und Kulturgeschichte in norddeutschen Hansestädten. Hamburg.

Brych, V. 1998: Hmotná kultura středověké tvrze v Čechách. In: *Encyklopedie českých tvrzí I*. Praha, XLVII-LXXXIII.

Böhmer, R. 2000: Neidhart im Bodenseegebiet. Zur Ikonographie der Neidhartdarstellungen in der Ostschweizer Wandmalerei des 14. Jahrhunderts. In: G. Blaschitz Hg.: *Neidhartrezeption in Wort und Text. Medium Aevum Quotidianum – Sonderband 10*. Krems, 30-52.

Burian, V. 1966: Předběžná zpráva o historickoarcheologickém výzkumu kartouzky v Dolanech 1964-1965. In: *Zprávy vlastivědného ústavu v Olomouci 1966* (č. 128), Olomouc, 9-15.

Cantzler, Ch. 1990: Bildteppiche der Spätgotik am Mittelrhein 1400-1550. Tübingen.

Cikhart, R. 1933: Renesanční kachle z Borotína, *Jihočeský sborník historický* 6, 27-30.

Čechura, J. – Ryantová, M. 1998: Stavební činnost na Zvíkově v letech 1431-1573 a její prameny, *Sborník Národního maura v Praze* 52. Řada A – Historie, 1-50.

Číhalík, M. 1999: Znaková galerie v domě pánů Říhovských z Dobřčic, *Zprávy Památkového ústavu v Brně* 3, 43-49.

- Descæudres, G. 2004: Wohnen mit Blütenranken und Heiligenhelgen. Malerei auf Holzwänden in Lauerz, Schwyz und Steinen. In: M. Riek – M. Bamert Hrsg.: Meisterwerke im Kanton Schwyz I. Von der Frühzeit bis zur Gegenreformation, Wabern – Bern, 146-151.*
- Dittrich, T. – Urban, J. 1990: Solopysky (okres Příbram). Stavebně historický průzkum a architektonické a památkové hodnocení zástavby. Praha, rkp. uložen v archivu Národního památkového ústavu – ú. o. p. středních Čech v Praze.*
- Doležal, D. – Korený, R. – Kypta, J. 2004: Archeologické nálezy z hornických pracovišť v okolí Nového Knína, Archeologie ve středních Čechách 8, 674-675.*
- Dragoun, Z. 2009: Kachle z Karlova mostu, Archaeologia historica 34, 255-268.*
- Dreslerová, D. – Kypta, J. – Šulc, J. 2004: Gotické kachle ze zaniklé vsi Újezdec u Borku. Archeologie ve středních Čechách 8, 685-698.*
- Dudková, V. – Orna, J – Vařeka, P. 2008: Hledání zmizelého. Archeologie zaniklých vesnic na Plzeňsku. Katalog výstavy. Plzeň.*
- Durdík, T. – Chotěbor, P. 1999: Die Sitze der Prager Bürger in der Umgebung von Prag. In: Castrum Bene 6. Praha, 13-32.*
- Durdík, T. – Chotěbor, P. – Kašpar, V. 2000: Dům čp. 1 v Nezdicích, okr. Klatovy, Castellologica bohemia 7, 255-270.*
- Durdík, T. – Pavlík, Č. 2008: Soubor kachlů z hradu a zámku Bechyně, Castellologica bohemia 11, 483-494.*
- Dvořák, K. 1975: Humanistická etnografie Čech. Johannes Butzbach a jeho Hodoporicon. Praha.*
- Dvořák K. 1978: Soupis staročeských exempel. Praha.*
- Dymek, K. 1995: Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie. Wrocław.*
- Dziedzic, P. 2007: Późnośredniowieczny piec z kafli garnkowych z Sulechówa, pow. zielonogórski. In: M. Dąbrowska – H. Karnowska red., Średniowieczne i Nowożytne Kafle. Regionalizmy – Podobieństwa – Różnice, Białystok, 51-59.*
- Ebel, M. 1994: Záhada kamen na strakonickém hradě pohledem historika, Zprávy památkové péče 54, 1994, 271.*
- Ebel, M. – Macek, P. 2001: Holárkovský dvůr – předměstská renesanční vila v Litomyšli?, Zprávy památkové péče 61, 217-224.*
- Ebel, M. 1994: Záhada kamen na strakonickém hradě pohledem historika, Zprávy památkové péče 54, 271.*
- Edel, T. 1990: Dům zemědělské usedlosti 16. a 17. století v severovýchodních Čechách, Archaeologia historica 15, 57-68.*
- Edel, T. 1992a: Zaniklé dymné jizby severovýchodních Čech ve světle nových archivních pramenů. In: J. Škabrada ed., Vesnický dům v 16. a 17. století. Praha, 106-110.*
- Edel, T. 1992b: Vliv pozdně středověkého špýcharového domu na utváření roubeného patra domu Pojizeří. In: J. Škabrada ed., Vesnický dům v 16. a 17. století. Praha, 168-178.*
- Edel, T. – Škabrada, J. – Syrová, Z. 1991: Strop jizby domu č. p. 33 v Kunějově (okres Jindřichův Hradec), Památky a příroda 16, 153-156.*
- Edel, T. – Royt, J. – Brož, R. 1997: Příběh gotické šablony. Český Dub.*
- Ernée, M. 2008: Gotické kamnové kachle z hradu a zámku v Českém Krumlově. Archeologické výzkumy v jižních Čechách – Supplementum 5. České Budějovice – Praha.*
- Ernée, M. – Stejskal, A. 2001: Kouty na Českokrumlovsku. Běžný či výjimečný model vrcholně a pozdně středověkého osídlení? Archeologické rozhledy 53, 310-342.*
- Fassbinder, F. 2006: Archäologische Untersuchungen zur Frühgeschichte der Stadt Chemnitz. Die Grabungen 1994-1995. Dresden.*
- Felgenhauer-Schmiedt, S. 2008: Hard. Ein Wüstungskomplex bei Thaya im niederösterreichischen Waldviertel. St. Pölten.*
- Foud, K. – Karel, T. 1998: Lidová architektura – město Plzeň. Plzeň.*

- Foster, L. – Lodnová, M. 2007: Nálezy z tvrže (?) v Horšově, Sborník Západočeského muzea v Plzni – řada Historie 8, 53-65.*
- Franz, A. 1969: Der Kachelofen. Entstehung und kunstgeschichtliche Entwicklung vom Mittelalter bis zum Ausgang des Klassizismus. Graz.*
- Friedl, K. – Kühntreiber, K. 2003: Ein spätmittelalterlicher Kachelofen von der Burgruine Schachenstein, Steiermark. In: Festschrift Sabine Felgenhauer-Schmiedt – Beiträge zur Mittelalterarchäologie Österreich, Beiheft 6. Wien, 11-28.*
- Frolík, J. 2003: Kachle Chrudimska. Chrudim.*
- Fröhlich, J. 2009: Písecká předměstí ve středověku (s doklady mariánského a svatokateřinského kultu), Archeologické výzkumy v jižních Čechách 22, 157-176.*
- Fröhlich, J. – Hazlbauer, Z. 1994: „Záhadná“ kamna na strakonickém hradě, Zprávy památkové péče 54, 100-103.*
- Fröhlich, J. – Jiřík, J. 2004: Archeologické nálezy z podhradí Zvíkova ve sbírkách Prácheňského muzea v Písku, Castellologica bohemica 9, 269-284.*
- Fröhlich, J. – Kypka, J. 2010: Nález raně novověké keramiky u Uzenic na Blatensku. Archeologické výzkumy v jižních Čechách 23, 297-304.*
- Gábor, I. – Sabján, T. 1989: 15. századi cserépkályhák Külsővatról, Ház és Ember 5, 57-109.*
- Gläser, M. Hg. 2008: Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum VI: Luxus und Lifestyle. Lübeck.*
- Gotické 2004: Gotické a renesanční kachle ze sbírek Českého muzea stříbra. CD katalog výstavy. České muzeum stříbra. Kutná Hora.*
- Gutscher, Ch. – Reicke, D. 1988: 1987 entdeckte Wandmalereien aus dem Mittelalter am Heuberg 20. In: Heuberg 20, Basel. Basel, 23-32.*
- Gutscher-Schmid, Ch. 1989: Symbol oder Spass? Mischwesen auf profanen Wanddekorationen des frühen 14. Jahrhunderts, Unsere Kunstdenkmäler 40, 355-365.*
- Gutscher-Schmid, Ch. 1982: Bemalte spätmittelalterliche Repräsentationsräume in Zürich. Untersuchungen zur Wandmalerei und baugeschichtliche Beobachtungen anhand von Neufunden 1972-1980. In: Nobile Turegum multarum copia retum. Drei Aufsätze zum mittelalterlichen Zürich. Zürich, 76-127.*
- Hallenkamp-Lumpe, J. 2006: Studien zur Ofenkeramik des 12. bis 17. Jahrhunderts anhand von Bodenfunden aus Westfalen-Lippe. Mainz.*
- Hauserová, M. 2003: Tepl vzdušné vytápění ve středověku, Svorník 1, 49 – 74.*
- Hauserová, M. 2004: Příspěvek k diskusi o oknech obytných staveb ve středověku, Svorník 2004, 79-90.*
- Hauserová, M. - Rykl, M. 2002: Dům čp. 150-151 na Starém Městě pražském. In: Dějiny staveb 2002, Plzeň, 57-72.*
- Hazlbauer, Z. 1992: Historická kachlová kamna a bohaté nálezy jejich pozůstatků v Novém Strašecí, okres Rakovník. Praha.*
- Hazlbauer, Z. 1993: Gotické a renesanční kachle okresu Rakovník, Památky středních Čech 6, 11-29.*
- Hazlbauer, Z. 2001: Poznámky k metodice stavebních konstrukcí replik gotických a renesančních kachlových kamen pro účely historických expozic v České republice, Památky středních Čech 15/2, 19-27.*
- Hazlbauer, Z. 2003: Dobová znázornění rozličných kachlových kamen s přihlédnutím k jejich zřízení v různých místnostech stavebních objektů, Svorník 1, 169-186.*
- Hazlbauer, Z. – Chotěbor, P. 1990: Stavební rekonstrukce dvou vrcholně gotických kamen ze Sezimova Ústí Archaeologia historica 15, 361-383.*
- Hazlbauer, Z. – Špaček, J. 1984: Zaniklá středověká osada Vesce nedaleko soutoku Labe s Jizerou, Studie a zprávy Okresního muzea Praha-východ 1981-82, 46-61.*

- Hazlbauer, Z. – Špaček, J. 1986:* Poznámky k výrobě reliéfních renesančních kachlů s přihlédnutím k nálezům ve středním Polabí, *Časopis Národního muzea – řada historická* 155, 146-166.
- Hazlbauer, Z. – Vitanovský, M. – Volf, P. 1994:* Stavební rekonstrukce pozdně gotických kamen na hradě Rabí, okr. Klatovy, *Archaeologia historica* 19, 415-429.
- Heege, A. Hrsg. 2002:* Einbeck im Mittelalter. Eine archäologisch-historische Spurensuche. Oldenburg.
- Hejna, A. 1966:* Kachle z hradu dívčího Kamene u Českého Krumlova, *Časopis Národního muzea* 135, 35-44.
- Henker, J. 2010:* Keine Spur von Wohlstand. Dörfliches Leben im Spiegel der Keramik: Klein Görig, Lkr. Spree-Neiße, *Archäologie in Berlin und Brandenburg* 2008, 86-90.
- Hoffmann, Y. – Richter, U. 1995:* Eine spätmittelalterliche Abfallgrube mit Ofenkacheln aus Freiberg, *Mitteilungen des Freiburger Altertumsvereins* 76, 36-46.
- Holl, I. – Parádi, N. 1982:* Das mittelalterliche Dorf Sarvaly. Budapest.
- Honejšek, V. 1894:* Z dějin nepatrné české vesnice. Praha.
- Horová, V. 2007:* Středověké nástěnné malby v Černovičkách a jejich donátor. In: K. Horníčková – M. Šroněk ed., *Žena ve člunu. Sborník Hany J. Hlaváčkové*. Praha, 147-167.
- Hoško, J. 1982:* Neskorogotická kachlová pec z Liptovskej Mary, *Archaeologia historica* 7, 499-508.
- Hrubý, P. – Kypka, J. 2007:* Pozůstatky pozdně středověkých kachlových kamen z parcely domu čp. 27 v Českém Krumlově (Příspěvek k poznání vazeb mezi českou, uherskou a švýcarskou kamnářskou produkcí), *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 20, 423-434.
- Chotěbor, P. 1989:* Srubové obytné místnosti v prostředí českých tvrzí, *Castellologica bohemica* 1, 91-104.
- Chotěbor, P. 1990:* Rekonstrukce obytné místnosti tvrze v Sudkově Dole, *Archaeologia historica* 15, 217-222.
- Jánský, J. 2009:* Hroznatovci a páni z Gutštejna. Domažlice.
- Jones, N. 2004:* Reflexe mittelalterlicher Literatur auf Ofenkacheln aus Bern und Aarberg. In: *Archäologie im Kanton Bern* 5. Fundberichte und Aufsätze 5A. Bern, 281-289.
- Jordánková, H. – Loskotová, I. 2007:* Kachlová kamna pozdního středověku v královském městě Brně, Brno v minulosti a dnes 20, 325–380.
- Jordánková, H. – Loskotová, I. – Merta, D. 2004:* Odras domácí války v produkci brněnských kamnářů druhé poloviny 15. století, *Archaeologia historica* 29, 581-597.
- Justová, J. 1980:* Archeologický výzkum na libickém předhradí v letech 1974-1979 (Předběžná zpráva), *Archeologické rozhledy* 32, 241-264.
- Justová, J. 1981:* Výzkum libického předhradí. In: R. Turek – J. Hásková – J. Justová, *LIVBVZ METROPOLIS. Tam, kde řeka Cidlina tratí své jméno. Libice nad Cidlinou*, 40-50.
- Justová, J. 1985:* Archeologický výzkum na předhradí slovanského hradiště v Libici nad Cidlinou a v jeho zázemí v letech 1980-1984, *Archeologické rozhledy* 37, 308-318.
- Karel, T. 1996:* Pozdně gotické domy města Touškova, *Průzkumy památek* III/1, 31-40.
- Karel, T. 1998:* Příspěvek k poznání nejstarší zástavby poddanských městeček. In: *Gryspekové a předbělohorská šlechta. Mariánská Týnice*, 79-86.
- Karl, S. 1997:* „Ungarische“ Ofenkacheln des späten 15. Jahrhunderts von der Burgruine Klingenstein in Salla, Steiermark, *Fundberichte aus Österreich* 35/1996, 165-172.
- Kibic, K. ml. 2007:* Nález středověkých srubových konstrukcí v Čáslavi, *Památky středních Čech* 21/1, 50-61.
- Kind, C.-J. 1989:* Ulm-Eggingen. Die Ausgrabungen 1982 bis 1985 in der bandkeramischen Siedlung und der mittelalterlichen Wüstung. Stuttgart.
- Kirchner, W. – Kirchner, W. 1998:* Mittelalterlicher Steinbau in Matting. In: *Haus und Kultur im Spätmittelalter, Bad Windsheim* 163-191.

- Klápště, J. – Muk, J. 1988: Studie o středověkém domě z Mostu (čp. 226), Památky archeologické 79, 199-240.*
- Kniesche, A. 1993: Ein romanischer Ofenkachelfund von der Neuenburg, Burgen und Schlösser in Sachsen-Anhalt 2, 6-14.*
- Kodera, P. 2009: Zaniklá osada Vojkov na Černokostelecku v raně novověkých písemných pramenech, Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny 11, č. 1, 55-62.*
- Kohoutek, J. 2003: Hrady v oblasti Vizovické vrchoviny. Pozdně středověké kachle z hradu Rožnova. Pravěk – Supplementum 12. Brno.*
- Koppová, E. 1973: Nálezová zpráva. Milevsko, náměstí dům čp. 1. Ms. uložen v Prácheňském muzeu v Písku.*
- Korený, R. – Kypta, J. – Šulc, J. 2003: Pozdně gotické a renesanční kachle ze Svatého Pole. Příspěvek k poznání hmotné kultury venkovské fary, Archeologie ve středních Čechách 7, 711-733.*
- Korený, R. – Nováček, K. 2000: Zbenice, okr. Příbram. Pravěké a středověké osídlení v katastru obce, Archeologie ve středních Čechách 4, 343-348.*
- Kouba, J. 1964: Další doklady česko-uherských styků v oblasti středověké keramiky, Časopis Národního muzea 133, s. 185-199.*
- Koucká, T. 2007: Středověké kachle z Nového Knína. Příbram.*
- Kováčik, P. – Veselá, P. 2009: Stove tiles from Starý Bohumín. In: Studies in Post-Medieval Archaeology 3. Prague, 289-302.*
- Kovář, D. 2005: Děkanský dvůr – zámeček Lustenek u Rudolfova, Jihočeský sborník historický 74, 5-46.*
- Knoflíček, T. 2009: Nástěnná malba za vlády Lucemburků na Moravě. Olomouc.*
- Krajíc, R. 1997: Středověká kachlová kamna v Táboře (Archeologický výzkum v Křížkově ulici čp. 28). Tábor.*
- Krajíc, R. 2002: Nový typ gotického kachle z Tábora, Husitský Tábor 13, 255-318.*
- Krajíc, R. 2005: Středověké kamnářství. Výzdobné motivy na gotických kachlích z Táborska. Tábor.*
- Krajíc, R. 2007: Vítací číše Simeona Vorla z Kozího hradu, Táborský archiv 13, Tábor, 143-152.*
- Krajíc, R. – Chvojka, J. 2007: Táborský poklad. Archeologický výzkum domu čp. 308. Tábor.*
- Krásný, F. – Kypta, J. – Šulc, J. 2005: Pozdně gotické nálezy ve venkovských usedlostech v Čisté u Mladé Boleslavi, Archeologie ve středních Čechách 9, 643-652.*
- Krenn, M. 2000: „Der Goldene Ofen“ – Heizen. In: Fundort Kloster. Archäologie im Klösterreich. Fundberichte aus Österreich. Materialheft A 8. Wien, 206-222.*
- Kypta, J. – Šulc, J. 2003: Poznámky ke stavební podobě vesnic středního Polabí v předbělohorském období (Usedlost s renesanční bránou v Podolance), Památky středních Čech 17/1, 25-32.*
- Kypta, J. – Šulc, J. 2004: K formám pronikání slohových výtvarných prvků do prostředí venkovské usedlosti (Pozdně gotické brány v Jenštejně a Dřevčicích), Památky středních Čech 18/1, 25-39.*
- Kypta, J. – Šulc, J. 2005: Pozdně gotické slohové prvky v architektuře venkovských usedlostí v Záluží u Čelákovic, Památky středních Čech 19/1, 46-53.*
- Kypta, J. – Šulc, J. 2006: Kachle ze dvora Votěž u Kouřimi. Ke kultuře bydlení v hospodářském dvoře na přelomu středověku a raného novověku, Památky středních Čech 20/2, 3-29.*
- Kypta, J. – Šulc, J. 2007: Renesanční brány venkovských usedlostí ve Skalsku a Nosálově. In: Confluens. Sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka 6, Mělník, 15-29.*
- Kypta, J. – Pešta, J. – Šulc, J. – Veselý, J. 2008: Dějiny a stavební podoba renesančního mlýna v městečku Lázně Toušeň, Průzkumy památek XV/1, 71-88.*

- Kypta, J. - Šulc, J. – Veselý, J. 2005: Pozdně gotické kamenické prvky ve venkovských usedlostech na Nymbursku. Průzkumy vybraných usedlostí v lokalitách Vykáň, Černíky a Kounice, Průzkumy památek XII/2, 97-120.*
- Lange, D. 1996: Frühneuzeitliche Keramik aus dem ehemaligen Benediktinerkloster Chemnitz, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 38, 201-251.*
- Langer, J. 2010: Lidové stavby v Evropě. Praha.*
- Lavička, R. 2005: Špulířská kaple při kostele Nanebevzetí Panny Marie v Jindřichově Hradci. In: Doba Jagellonská v zemích České koruny (1471-1526). České Budějovice, 363-379.*
- Lavička, R. – Šimůnek, R. 2008-2009: Venkovský kostel v pozdním středověku. Zátoň 1480-1520, Jihočeský sborník historický 77-78, 85-135.*
- Lazišťan, E. – Michalov, J. 1983: Drevené stavby na Slovensku. Martin.*
- Macek, J. 1991: K sémantice středověkého domu a jeho vnitřního členění, Husitský tábor 10, 47-66.*
- Macek, J. 1997: Vnímání přírodních krás v českých zemích pozdního středověku, Český časopis historický 95, 289-314.*
- Macek, J. 1999: Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526) 4. Venkovský lid. Národnostní otázka. Praha.*
- Marešová, D. 1997: Kutnohorské kachle. Příspěvky k výrobě kachlů na Kutnohorsku. Ms. diplomové práce uložené v Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK v Praze.*
- Matoušek, P. 1927: Zašlé typy dřevěných světnic na Turnovsku, Od Ještěda k Troskám 6, 134-143.*
- Mattern, G. 1978: Der Wappenbalken im «Schönen Haus» zu Basel, ein Beitrag zur oberrheinischen Wappengeschichte, Archives heraldiques suisses/Annuaire 92, 3-12.*
- Mencl, V. 1980: Lidová architektura v Československu. Praha.*
- Menoušková, D. 1999: Ikonografie a ikonologie v kontextu středověkých reliéfně zdobených kachlů z Brna, Archaeologia historica 24, 375-385.*
- Menoušková, D. – Měřínský, Z. eds. 2009: Krása, která hřeje. Výběrový katalog gotických a renesančních kachlů Moravy a Slezska. Uherské Hradiště.*
- Měchurová, Z. 1997: Konůvky – zaniklá středověká ves ve Ždánickém lese. Brno.*
- Měřínský, Z. – Zumpfe, E. 1996: Kachle malého formátu z Jihlavy a hradu Rokštejna a jejich ikonografie, Archaeologia historica 21, 499-503.*
- Michna, P. J. 1974: Archäologische Nachweise der mährisch-ungarischen Beziehungen im 15. Jahrhundert, Folia Archaeologica 25, 179-203.*
- Michel, P. 1979: Tiere als Symbol und Ornament. Möglichkeiten und Grenzen der ikonographischen Deutung, gezeigt am Beispiel des Zürcher Grossmünsterkreuzganges. Wiesbaden.*
- Möbes, G. – Timpel, W. 1987: Die Burg Lodenschitz in der Gemarkung Schlöben bei Stadtroda, Alt-Thüringen 22/23, 297-367.*
- Muk, J. 1987: Výsledky výzkumu městského domu se zřetelem k vesnickému obydlí, Archaeologia historica 12, 215-218.*
- Muk, J. 1991: Středověký městský dům ve výsledcích stavebně historického průzkumu, Husitský Tábor 10, 87-96.*
- Muk, J. 1994: Sruby období gotiky a renesance v kutnohorských domech, Zprávy památkové péče 54, 230-235.*
- Murbach, E. 1977: Die seltsame Welt im «Schönen Haus» in Basel. Beitrag zur Ikonographie der Balkenmalereien aus der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts, Basket Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde 77, 23-35.*

- Musílek, M. 2008:* Odras dvorské kultury v městském prostředí ve 13. a 14. století. In: D. Dvořáčková-Malá – J. Zelenka edd., *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura středověké společnosti. Mediaevalia Historica Bohemica – Suppl. 2*, Praha, 475-505.
- Nekuda, R. – Nekuda, V. 1997:* Mstěnice 2. Zaniklá středověká ves. Dům a dvůr ve středověké vesnici. Brno.
- Nekuda, V. 1975:* Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic. Brno.
- Nodl, M. 2004:* Elity v českých a moravských pozdně středověkých městech jako badatelský a interpretační problém. In: O. Fejtová – V. Ledvinka – J. Pešek edd., *Pražské městské elity středověku a raného novověku – jejich proměny, zázemí a kulturní profil. Documenta Pragensia 22*. Praha, 23-49.
- Nováček, K. 1994:* K počátkům Březnice, Podbrdsko 1, 34-35.
- Orna, J. – Uherský, M. 2005:* Nádobkový kachel ze zaniklé středověké vesnice Roudná, Muzejní a vlastivědná práce 43 – Časopis Společnosti přátel starožitností 113, 37-41.
- Pavlík, Č. 2008:* Impozantní zbytky kachlových kamen z paláců hradu Roupova, *Castellologica bohemica* 11, 495-536.
- Pavlík, Č. – Vitanovský, M. 2004:* Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance. Praha.
- Pavlík, Č. – Vitanovský, M. 2008:* Magický jednorožec a jeho ztvárnění na kachlích gotiky a renesance, *Archaeologia historica* 33, 539-558.
- Pálóczi-Horváth, A. 1997:* The reconstruction of a medieval (15th century) house at Szentkirály (Middle-Hungary). In: *Život v archeologii středověku*. Praha, 507-513.
- Pálóczi-Horváth, A. 2002:* Development of the Late-Medieval house in Hungary. In: *Ruralia IV. The rural house from the migration period to the oldest still standing buildings*, Prague, 308-319.
- Pešta, J. 1997:* Usedlost čp. 1 v Krnině, *Průzkumy památek IV/2*, 101-115.
- Pešta, J. 2004:* Dědibaby, sýpka v usedlosti čp. 4. In: *Dějiny staveb 2003*, Plzeň, 192-197.
- Pillin, H.-M. 1990:* Kleinode der Gotik und Renaissance am Oberrhein. Die neuentdeckten Ofenkacheln der Burg Bosenstein aus dem 13. bis 16. Jahrhundert. Morstadt.
- Polák, S. 1974:* Rožmberská kapitola z dějin Sedlčan, *Středočeský sborník historický* 9, 135-161.
- Prášek, J. V. 1908:* Brandejs nad Labem. Město, panství i okres. Díl I. Brandejs nad Labem.
- Princová-Justová, J. 2000:* Chalupovský manský dvůr v Libici nad Cidlinou. Archeologický příspěvek k poznání středověké a raně novověké vsi Libice, *Castellologica bohemica* 7, 241-254.
- Procházka, Z. 2008:* Tvrz ve Lštění – pět let výzkumů a rekonstrukcí (2002–2006), *Castellologica bohemica* 11, 367-388.
- Prostředník, J. 1999:* Záchranný výzkum v Hluboké ul. čp. 140 v Turnově, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 25, 167-193.
- Radová-Štiková, M. 2002:* K některým projevům saské pozdní gotiky a renesance, *Průzkumy památek IX/1*, 114-126.
- Rapp Buri, A. – Stuckly-Schürer, M. 1990:* zahm und wild. Basler und Straßburger Bildteppiche des 15. Jahrhunderts. Mainz.
- Razím, V. 2003:* Dolní palác hradu Žebráka. Několik poznámek k problematice dřevem zateplených prostor českých hradů, *Průzkumy památek X/2*, 63-85.
- Richterová, J. 1997:* Nález fragmentu kachle s reliéfem orlice z výzkumu v Praze, *Archeologické rozhledy* 49, 150-156.
- Roth Heege, E. – Heege, A. 2003:* Der „Hörner-Ofen“ aus Einbeck – Ein 1540 beim Stadtbrand zerstörter Kachelofen aus der Hohen Münsterstraße 24. In: *Beiträge vom 34. Internationalen Hafnerei-Symposium auf Schloß Maretsch in Bozen/Südtirol 2001*. Nearchos 12. Innsbruck, 331-348.

- Roth Kaufmann, E. – Buschor, R. – Gutscher, D. 1994: Spätmittelalterliche reliefierte Ofenkeramik in Bern. Herstellung und Motive. Bern.*
- Rožmberský, P. – Vařeka, P. – Veselá, R. 2007: Zaniklá středověká vesnice Borek v Plzni-Bolevci, Sborník Západočeského muzea v Plzni - Historie 18, 175-191.*
- Rykl, M. 2003: Příklady vytápění na stavbách 14. století, Svorník 1, 101-127.*
- Rykl, M. 2007a: Příspěvek k výzkumu středověkých světnic, Průzkumy památek XIV/2, 33-70.*
- Rykl, M. 2007b: Klenuté světnice. Pravé a nepravé klenby světnic, Svorník 5, 279-308.*
- Rykl, M. 2008: Obytná část dispozice středověké tvrze v Čechách, Svorník 6, 33-68.*
- Rykl, M. 2010: Projevy historismu, tradicionalismu a konzervativismu v prostředí menších feudálních sídel, Svorník 8, 51-68.*
- Rykl, M. – Horský, P. 2008: Týnec nad Labem – dva životy jedné tvrze. In: Dějiny staveb 2008, Plzeň, 143-152.*
- Rykl, M. – Beránek, J. 2006: Výstavný středověký dům čp. 234/I v Praze na Starém Městě. Průzkumy památek XIII/1, 3-34.*
- Rykl, M. – Škabrada, J. 2003: Okna tvrze v Sudkově Dole, Svorník 2, 115-124.*
- Růžek, V. 1994: Chebská radnice a její středověké fresky. Cheb.*
- Sabján, T. 2004: Städtische und ländliche Kachelöfen. In: Hausbau und Bauforschung in Ungarn. Jahrbuch für Hausforschung 47. Marburg, 325-344.*
- Sabján, T. 2007: Hungarian vernacular stoves of the late Middle Ages in a regional context. In: Arts and Crafts in Medieval Rural Enviroment. Rurality VI. Turnhout, 135-162.*
- Sachs, R. 1982: Schlesische Lederkleinkunst des Spätmittelalters, Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau 23, 147-169.*
- Saurma-Jeltsch, L. E. 2002: Profan oder sakral? Zur Interpretation mittelalterlicher Wandmalerei im städtischen Kontext. In: E. C. Lutz – J. Thali – R. Wetzel Hrsg., Literatur und Wandmalerei I. Erscheinungsformen höfischer Kultur und ihre Träger im Mittelalter. Tübingen, 283-327.*
- Scheidemantel, D. 2009: Archäologischer Befund und schriftliche Überlieferung zu Breunsdorf. Sachkultur und Geschichte einer ländlichen Siedlung südlich von Leipzig im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. In: Lebenswelten im ländlichen Raum: Siedlung, Infrastruktur und Wirtschaft. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 25. Wien, 131-145.*
- Scheufler, V. 1961: Zprávy o středověkých hrnčářích v Okresním archívu v Lounech, Český lid 48, 142.*
- Simota, V. 2003: Pozdně gotické kachle z Pacova. Hromadný nález v Malovcově ulici čp. 315. Ms. bakalářské práce uložené v Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK v Praze.*
- Skružný, L. 1991: Keramické dymníky zvané „kochy“, „kozuby“, „krby“, „krbečky“ a „sopouchy“ v ikonografickém materiálu Chebského muzea v Chebu a ve sbírkových fondech českých a moravských muzeí, Archaeologia historica 16, 305-321.*
- Skružný, L. 1999: Keramické dymníky zvané „kochy“, „košky“, „kozuby“, „krby“, „krbečky“ a „sopouchy“ v ikonografickém materiálu Chebského muzea v Chebu a ve sbírkových fondech moravských, slovenských i českých muzeí. In: Sborník Chebského muzea 1998, Cheb, 139-159.*
- Skružný, L. 2003: Funkce a vývoj otopných zařízení v období od paleolitu po novověk (Z historie otopných zařízení), Svorník 1, 7-42.*
- Skružný, L. – Špaček, J. 2002: Vývoj kachlových kamen ve svědectví ikonografického materiálu a národopisných paralel. Archaeologia historica 27, 535-553.*

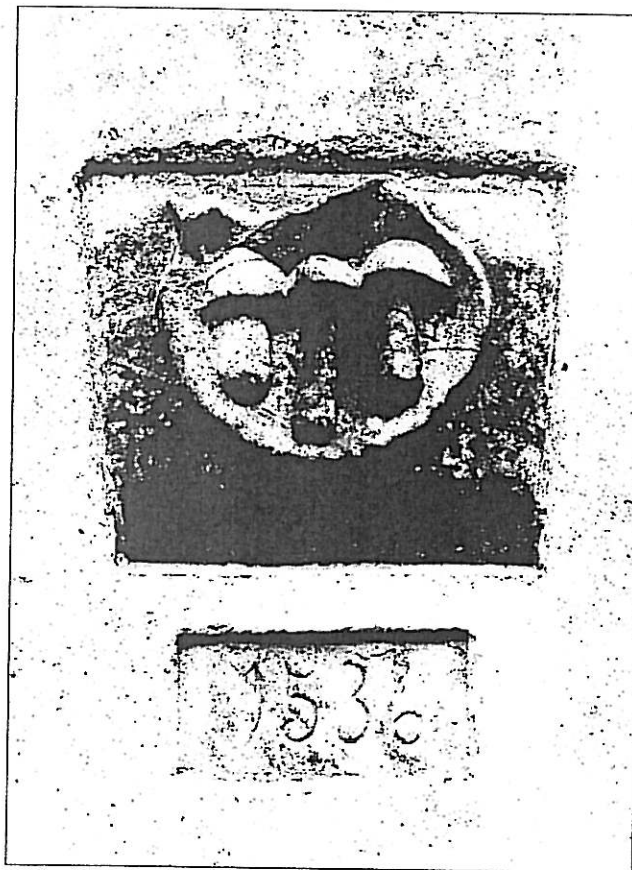
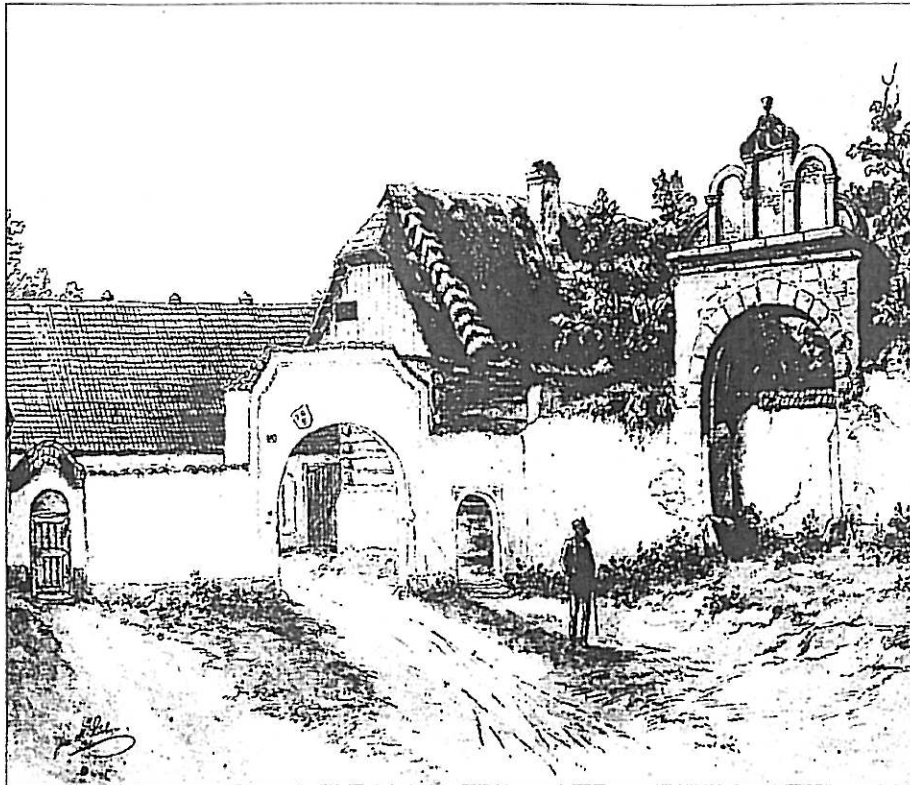
- Skružný, L. – Špaček, J. 2004: K vybraným motivům středověkých kachlů ze sbírek Městského muzea v Čelákovicích. In: J. Špaček ed., 100 let Městského muzea v Čelákovicích. Čelákovice, 225-272.*
- Smetánka, Z. 1961: Základy uhersko-česko-polské skupiny pozdně gotických kachlů, Památky archeologické 52, 592-597.*
- Smetánka, Z. 1987: Hledání zmizelého věku. Sondy do středověkých Čech. Praha.*
- Smetánka, Z. 1988: Život středověké vesnice. Zaniklá Svídna. Praha.*
- Smetánka, Z. – Topolová, O. 1967: Die älteste böhmische Keramik mit Zinn-Bleiglasur, Památky archeologické 58, 499-533.*
- Smetana, J. – Gabriel, F. 1988: Středověké kachle z hradu Helfenburku, Archaeologia historica 13, 545-560.*
- Smoláková, M. 2001: K ikonografickej problematike nástenných malieb v tzv. Thurzovom dome v Banskej Bystrici, Archaeologia historica 26, 227-240.*
- Smoláková, M. 2003b: K problematike tzv. zelených izieb neskorého stredoveku, Archaeologia historica 28, 637-647.*
- Smoláková, M. 2003b: Neskorogotické nástenné maľby v profánnej architekture; kat. heslo 3.19 Transfery nástenných malieb zo zvolenskej fary. In: D. Buran a kol.: Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Bratislava, 499-507, 683.*
- Smoláková, M. 2004: Šablonové maľby neskorogotických drevených stropov, Archaeologia historica 29, 283-296.*
- Stamm, L. 1981: Der «Heraldische Stil»: ein Idiom der Kunst am Ober- und Hochrhein im 14. Jahrhundert, Revue d'Alsace 107, 37-54.*
- Stehliková, D. 1999: kat. heslo 305. In: K. Chamonikola ed., Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550. Díl II: Brno. Brno, 581-582.*
- Strauss, K. 1966: Die Kachelkunst des 15. und 16. Jahrhunderts in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Straßburg.*
- Strauss, K. 1972: Die Kachelkunst des 15. und 16. Jahrhunderts in Deutschland, Österreich, der Schweiz und Skandinavien. II. Teil (neue Folge). Basel.*
- Strauss, K. 1983: Die Kachelkunst des 15. bis 17. Jahrhunderts in europäischen Ländern. III. Teil. München.*
- Svoboda, L. 1994: Příspěvek k poznání drobných panských sídel a jejich vztahu k lidovému domu, Archaeologia historica 19, 101-119.*
- Syrová, Z. – Syrový, J. 1992: Od poslední (?) jizby k první (?) světnici (na Vysočině). Poznatky z průzkumu v okolí Litomyšle, Vysokého Mýta a Poličky v letech 1988 – 1990. In: J. Škabrada ed., Vesnický dům v 16. a 17. století. Praha, 111-131.*
- Syrová, Z. – Syrový, J. 2004: Okna a dveře starých vesnických staveb na Vysočině, Svorník 2004, 153-162.*
- Szymański, S. 1970: Wystroje malarskie kościołow drewnianych. Warszawa.*
- Šafránek, - Škabrada, J. 1983: Pozůstatky pozdně středověkých vesnických staveb v Severočeském kraji, Archaeologia historica 8, 433-445.*
- Šerák, M. 2006: Databáze drobných objektů. In: Svorník 4, Praha, 115-128.*
- Šimůnek, R. 2005b: Šlechta a města v pozdním středověku: kontakty, konfrontace a geografický horizont (na příkladu Strakonice a Volyně), Historická geografie 33, 197-247.*
- Šimůnek, R. 2007: Tábor a jeho sousedé. Typ modu vivendi v pohusitských Čechách. In: Husitský Tábor – Supplementum 3. Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách. Tábor, 317-340.*
- Šimůnek, R. 2010b: Šlechta a města pozdního středověku: konfrontace či koexistence? In: J. Lukačka – M. Štefánik a kol., Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie. Bratislava, 225-237.*

- Šimůnek, R. 2010: Český Krumlov v 15. století. Pozdně středověké město jako jeviště sakrální reprezentace. In: M. Gaži ed., Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví. České Budějovice, 475-520.*
- Šimůnek, R. – Jiřík, J. – Kypka, J. – Šimota, V. 2010: Pozdně gotická kamna z domu čp. 1 v Milevsku – výraz společenského postavení?, Průzkumy památek XVII/2, 75-92.*
- Škabrada, J. 1977: Význam domu čp. 22 z Živohoště pro poznání vývoje obytné místnosti pozdního středověku, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 18, 175-203.*
- Škabrada, J. 1979: Nejstarší objekty, zjištěné stavebně historickým průzkumem Božkova a Bolevce, Archaeologia historica 4, 175-191.*
- Škabrada, J. 1986: Základní rysy prostorové a konstrukční struktury zemědělské usedlosti pozdního středověku v Čechách, Archaeologia historica 11, 395-407.*
- Škabrada, J. 1987: Poznámky k pokračujícímu průzkumu domu čp. 2 v Lučici. Ke vzniku středověkého trojdílného půdorysu, Archaeologia historica 12, 203-213.*
- Škabrada, J. 1988: Půdorysy domů v zaniklé středověké vesnici Sarvaly ve světle srovnávacího materiálu z českých zemí, Archaeologia historica 13, 511-518.*
- Škabrada, J. 1991a: K možnostem srovnání středověkého a mladšího vesnického domu v Čechách, Husitský Tábor 10, 67-86.*
- Škabrada, J. 1991b: Roubená klenba. In: M. Radová-Štiková – J. Škabrada, Příspěvky k poznání středověkého stavitelství. Praha, 23-119.*
- Škabrada, J. 1992: K charakteru výstavby vesnického domu 16. a 17. století v Čechách. In: J. Škabrada ed., Vesnický dům v 16. a 17. století. Praha, 138 – 167.*
- Škabrada, J. 1996: Lidová architektura. Praha.*
- Škabrada, J. 2003a: Konstrukce historických staveb. Praha.*
- Škabrada, J. 2003b: Osvětlovací krby v hospodářských prostorách, Svorník 1, 213-218.*
- Škabrada, J. 2004: Zajímavosti roubené světnice a domu čp. 4 ve Vitějovicích u Prachatic, Dějiny staveb 2004, 159-164.*
- Škabrada, J. – Dostál, P. 1984: Pozdní gotika ve vesnických usedlostech na okrese Kladno. In: Urbes medii aevi investigationes archaeologicae, Praha, 113-148.*
- Škabrada, J. – Dostál, P. 1985: Pozdní gotika ve vesnických usedlostech na Sedlčansku, Archaeologia historica 10, 481-500.*
- Škabrada, J. – Ebel, M. 2002: Dům čp. 57, zvaný Daliborka, v Lounech, Průzkumy památek IX/2, 3-18.*
- Škabrada, J. – Kyncl, T. 2004: Datování gotických krovů na Starém Městě v Praze, Dějiny staveb 2003, 198-223.*
- Škabrada, J. – Smetánka, Z. 1974: Architektura zemědělských usedlostí pozdního středověku v Čechách (Příspěvek k poznání hmotné kultury středověké vesnice), Archeologické rozhledy 26, 236-270.*
- Škabrada, J. – Syrová, Z. 1989: Dům čp. 171 v Čisté u Litomyšle, Archaeologia historica 14, 325-336.*
- Škabrada, J. – Švábek, V. 1982: Nejstarší nálezy ze stavebně historického průzkumu Koterova a Černice, Archaeologia historica 7, 277-285.*
- Šmahel, F. 2007: Diví muži, lesní lidé a urození divoši v imaginaci českého středověku. Prolegomena k širšímu tématu. In: E. Semotanová ed., Cestou dějin. K počtě prof. PhDr. Svatavy Rakové, CSc., sv. 1. Praha, 409-429.*
- Šnejd, D. 2009: Nález dymné jizby v domě č. p. 15 v Hořicích na Šumavě, Památky jižních Čech 2, 161-168.*
- Šnejd, D. – Hansová, J. 2008: Nález středověkého špýcharového domu v usedlosti č. p. 6 v Záluží na Českokrumlovsku, Památky jižních Čech 1, 66-76.*
- Štěpán, L. 1995: Lidové stavitelství ve stavebních plánech a mapách východočeských archivů II. Sídla, domy a zemědělské stavby. Zámorsk.*

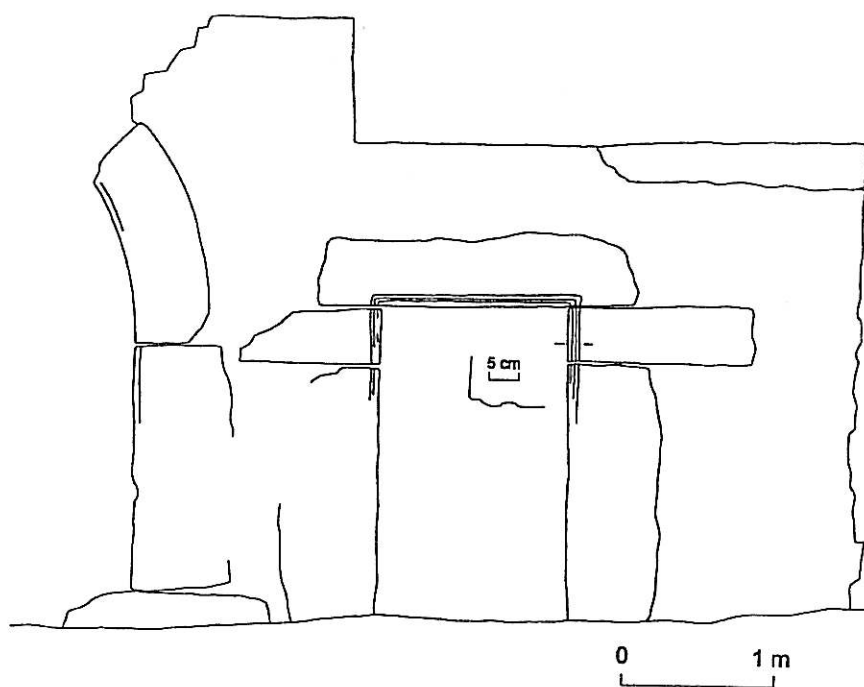
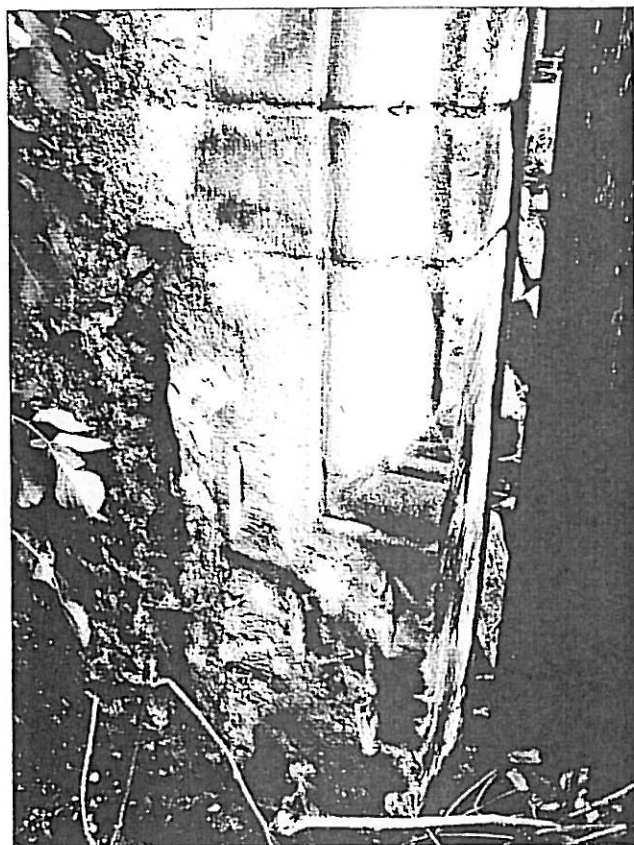
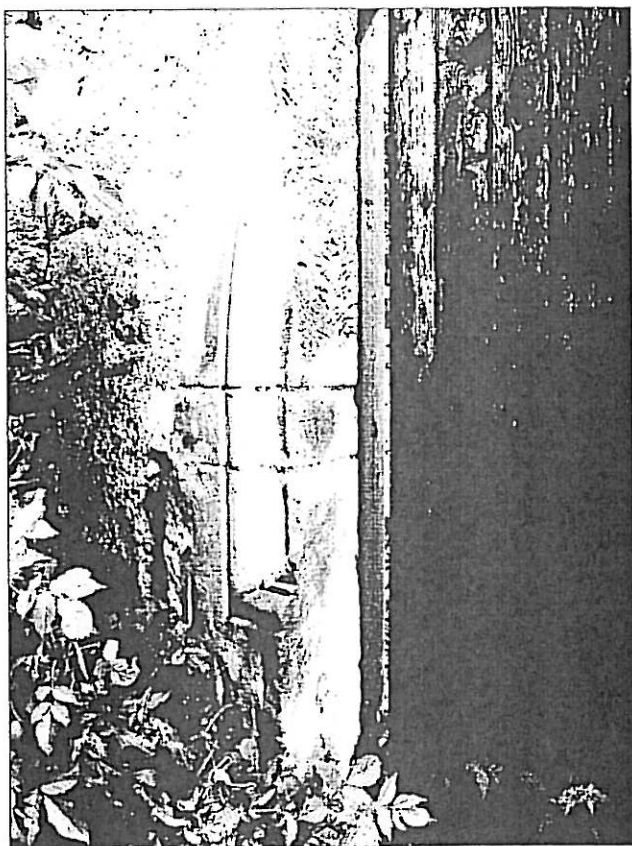
- Šulc, J. – Kypka, J. – Ježek, M. 2009: K hospodaření a kultuře bydlení na středočeském statku v raném novověku: příklad z Trněného Újezdu (okr. Kladno), *Archeologické rozhledy* 61, 697-714.
- Tamási, J. 1995: Verwandte Typen im schweizerischen und ungarischen Kachelfundmaterial in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Vergleichsuntersuchungen zu den Werkstattbeziehungen zwischen dem Oberrheinischen Raum und Ungarn. Budapest 1995.
- Tarasiński, A. – Nocui, P. 2004: Badania archeologiczno-architektoniczne zamku w Chudowie, województwo Śląskie. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2001-2002 (Archeologické výzkumy v Horním Slezsku a na jeho pomezí v letech 2001-2002)*, Katowice, 218-230.
- Tauber, J. 1980: Herd und Ofen im Mittelalter. Untersuchungen zur Kulturgeschichte am archäologischen Material vornehmlich der Nordwestschweiz (9.-14. Jh.). Olten.
- Tecl, R. 2003-2004: Nejstarší znaky tábořských cechů, *Tábořský archiv* 12, 157-195.
- Tetour, M. 2005: Pozdně gotická a goticko-renesanční kachlová kamna ze zámku Chanovice, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 18, 211-283.
- Thoma, W. 2001: Die archäologischen Ausgrabungen im Umfeld des Rathauses von Penig. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 43, 213-267.
- Tomková, K. – Hazlbauer, Z. 1990: Pozdně gotické kachle z Nového Strašecí. In: *Studies in Postmediaeval Archaeology*. Prague, 297-306.
- Twerenbold, M. 2004: Frommes Leben und fremder Dienst. Die Malereien im Kernbau des Hauses Rathausstrasse 6/8 in Baar, *Tugium* 20, 119-128.
- Twerenbold, M. 2010: Privatisierung der Frömmigkeit. Kreuzigungsszenen in Profanbauten der Altstadt von Zug, *Tugium* 26, 131-135.
- Tymonová, M. 2003: Kachlová kamna z Náměště na Hané. *Archaeologia historica* 28, 575-590.
- Urban, J. 2003: Sláva a úpadek jednoho plzeňského předměstského dvora, *Západočeský historický sborník* 8, 61-82.
- Vajdiš, J. 1992: Tradiční stavební klenební prvky ve stavebnictví vesnic. In: J. Škabrada ed., *Vesnický dům 16. a 17. století*. Praha, 86-96.
- Vařeka, P. 1997: Záchraný archeologický výzkum pozdně středověkého domu v Sedlčanech – předběžná zpráva, *Archeologie ve středních Čechách* 1, 399-406.
- Vařeka, P. 2009: Zaniklá středověká vesnice Vojkov na Černokostecku – svědectví archeologie, *Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny* 11, č. 1, 43-54.
- Veselá, R. 2006: Zaniklá ves Cetkov. In: P. Vařeka a kol., *Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku* 1, Plzeň, 67-98.
- Vítovský, J. 1999: kat. heslo 063. In: K. Chamonikola ed., *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550. Díl II: Brno*. Brno, 194.
- Voděra, S. – Škabrada, J. 1986: Jihočeská lidová architektura. České Budějovice.
- Volfová, E. 1991: Příspěvek k typologii domu na rozhraní městského a vesnického prostředí, *Husitský Tábor* 10, 103-106.
- Všetečková, Z. 2007: Nástěnné malby v bývalém „rytířském“ sále v domě čp. 144 na Starém Měste v Praze. In: K. Horníčková – M. Šroněk ed., *Žena ve člunu. Sborník Hany J. Hlaváčkové*. Praha, 171-192.
- Všetečková, Z. 2008: Murals on Secular Themes in Bohemia at the Time of the Luxembourgs. In: M. Jarošová – J. Kuthan – S. Scholz Hrsg., *Prag und die grossen Kulturzentren Europas in der Zeit der Luxemburger (1310-1437)*, Praha, 689-715.
- Všetečková, Z. – Prix, D. 2003: Nově odkryté nástěnné malby v domě čp. 458/I U zlaté lilie na Starém Měste v Praze, *Umění* 51, 510-517.
- Vybíral, Z. 1999: Mocenské elity v tábořské obci doby předbělohorské. *Prosopografická studie k Táboru raného novověku I*, *Tábořský archiv* 9, 151-184.

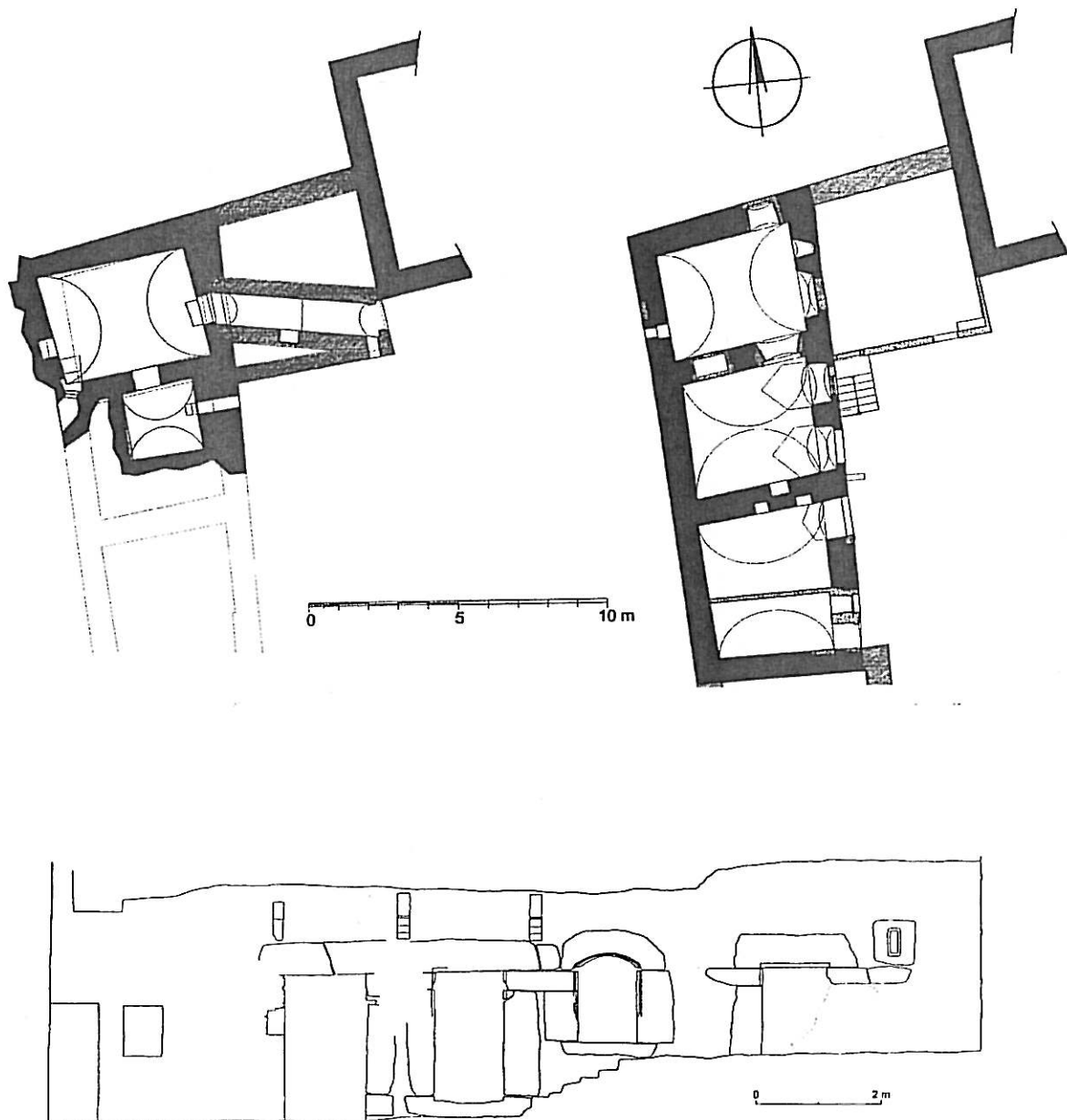
- Vydra, J. 1958: Ludová architektúra na Slovensku. Bratislava.*
- Wachowski, K. – Jaroch, E. 2009: Artystyczne wyroby skórzane w późnym średniowieczu. Problem wytwórczości w Europie Środkowo-Wschodniej, Archaeologia Historica Polona 18, 97-119.*
- Walther, I. F. 1988: Codex Manesse. Die Miniaturen der Großen Heidelberger Liederhandschrift. Frankfurt am Main.*
- von Wilckens, L. 1980: Bildteppiche. Museum der Stadt Regensburg. Regensburg.*
- von Wilckens, L. 1994: Das Mittelalter und die wilden Leute, Münchner Jahrbuch der bildenden Kunst 45, 65-82.*
- Wild, D. – Böhmer, R. 1997: Die spätmittelalterlichen Wandmalereien im Haus «Zum Brunnenhof» in Zürich und ihre jüdischen Auftraggeber, Zürcher Denkmalpflege, Stadt Zürich, 1995/96, 15-33.*
- Wilhelmy, W. 2000: Drache, Greif und Liebesleut'. Mainzer Bildteppiche aus spätgotischer Zeit. Mainz.*
- Wollkopf, P. Hg. 1988: Ritter – Heilige – Fabelwesen. Wandmalerei in Konstanz von der Gotik bis zur Renaissance. Konstanz.*
- Wüthrich, L. 1980: Wandgemälde. Von Münstair bis Hodler. Katalog der Sammlung des Schweizerischen Landesmuseum. Zürich.*
- Žegklitz, J. 1987: Pozdně gotické kachle se jmény hrnčírů, Archeologické rozhledy 39, 655-671.*
- Žegklitz, J. – Hazlbauer, Z. – Chotěbor, P. 1992: Pokus o rekonstrukci kachlových kamen ze zaniklé sklárny v Bromech, Archeologické rozhledy 44, 94-108.*
- Žegklitz, J. – Vitanovský, M. – Zavřel, J. 2009: Soubor kachlových forem z pražské hrnčírské dílny Adama Špačka a její kachlová produkce v letech 1531-1572, Archeologické rozhledy 61, 427-466.*

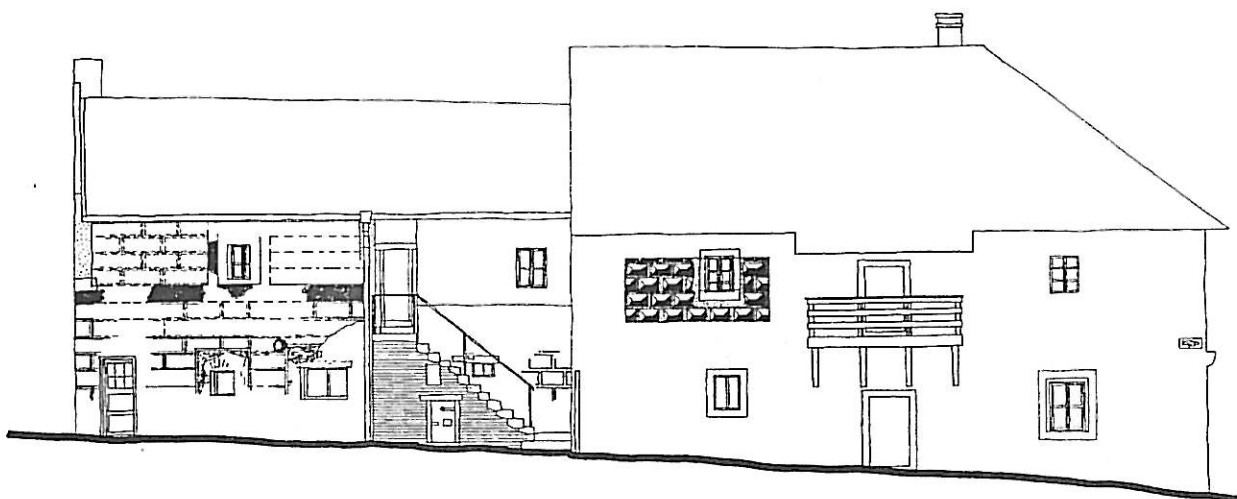
Obr. 1. Vykáň, čp. 5. *Nahoře*: Akvarel z konce 19. století znázorňující dvě později zbořené brány. *Dole*: Druhotně použitý segment ostění brány s erbem tří hřibovitých hub. Původní umístění článku je patrné na akvarelu – v záklenku brány ve vjezdu do dvora (podle *Kypta – Šulc – Veselý 2005*).

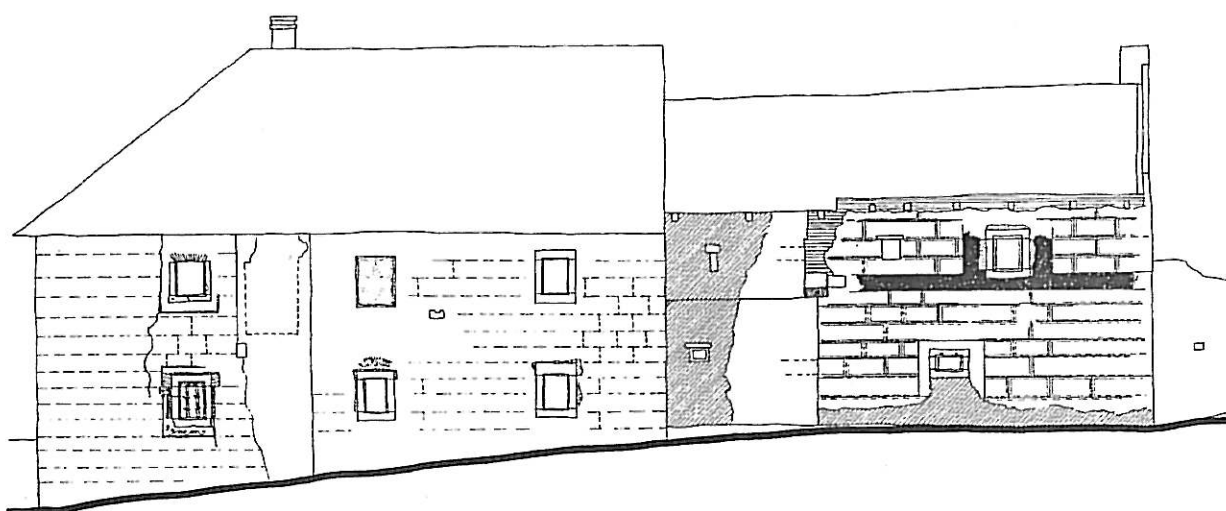
Obr. 2. *Nahoře:* Vykáň, čp. 29. Torzo goticko-renesanční brány ve vjezdu do dvora. *Dole:* Černíky, čp. 1. Torzo pozdně gotické brány ve vjezdu do dvora (podle *Kypta – Šulc – Veselý 2005*).

Obr. 3. Černíky, čp. 1. *Nahoře*: Půdorys hospodářského stavení pozdně středověkého stáří (nejspíš z roku 1471) – vlevo sklep, vpravo přízemí. *Dole*: Dvorní průčelí téhož objektu s několika otvory rámovanými gotickými tesanými články – na segmentově vykrojeném záklenku okna je vyryto autentické vročení 1471 (podle *Kypta – Šulc – Veselý 2005*).

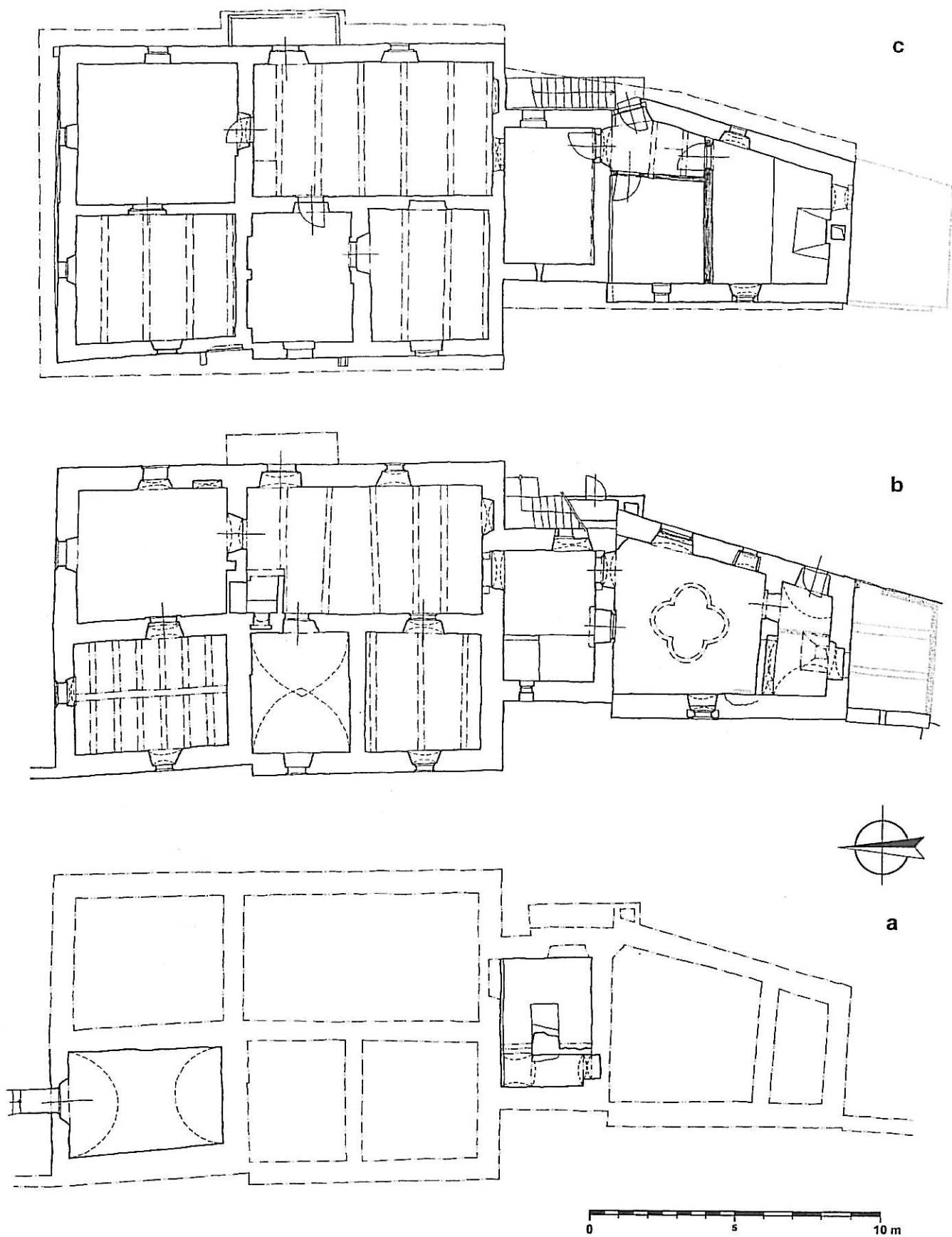
a

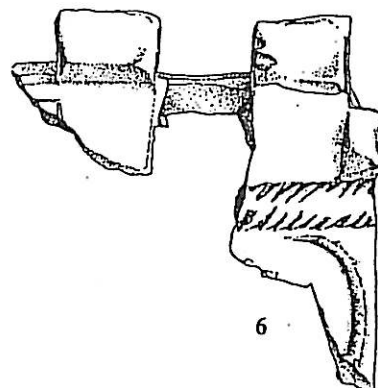
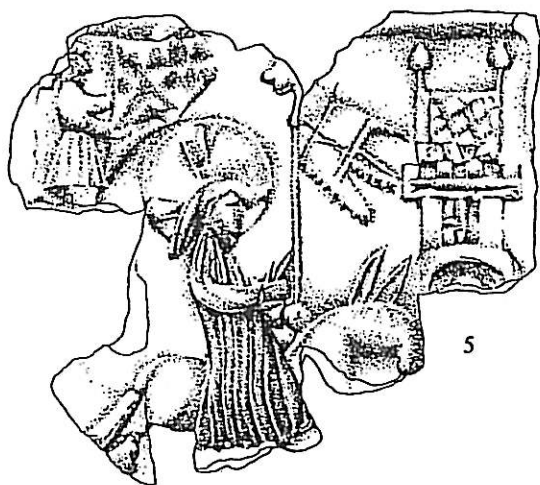
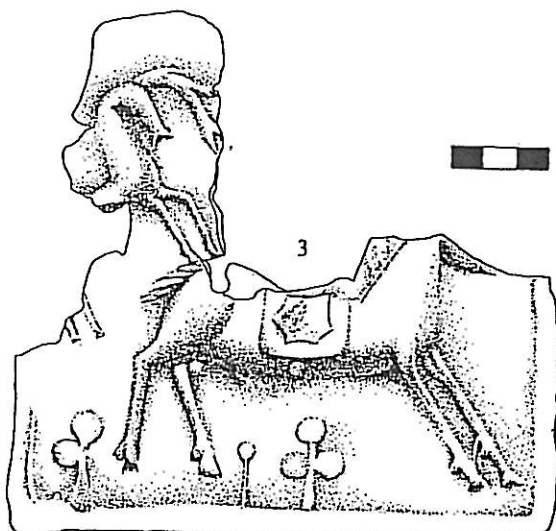
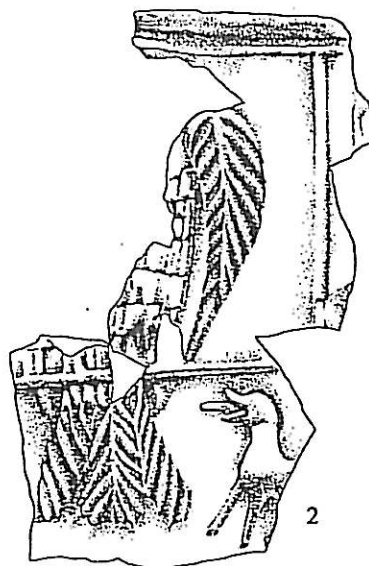
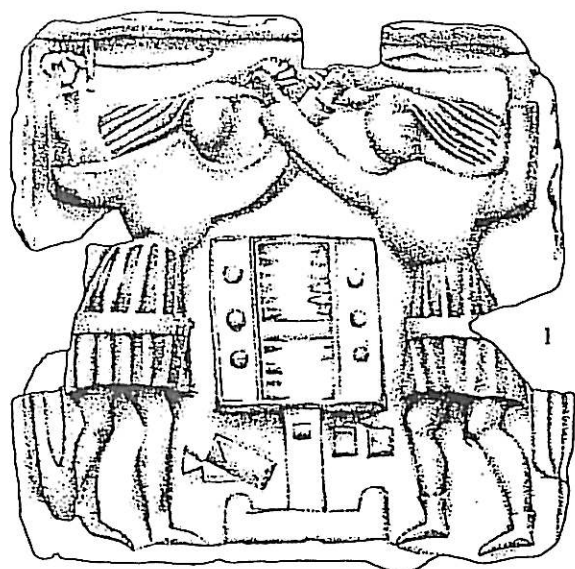
b

0 5 10 m

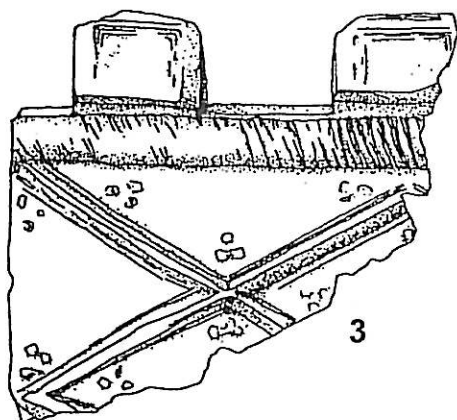
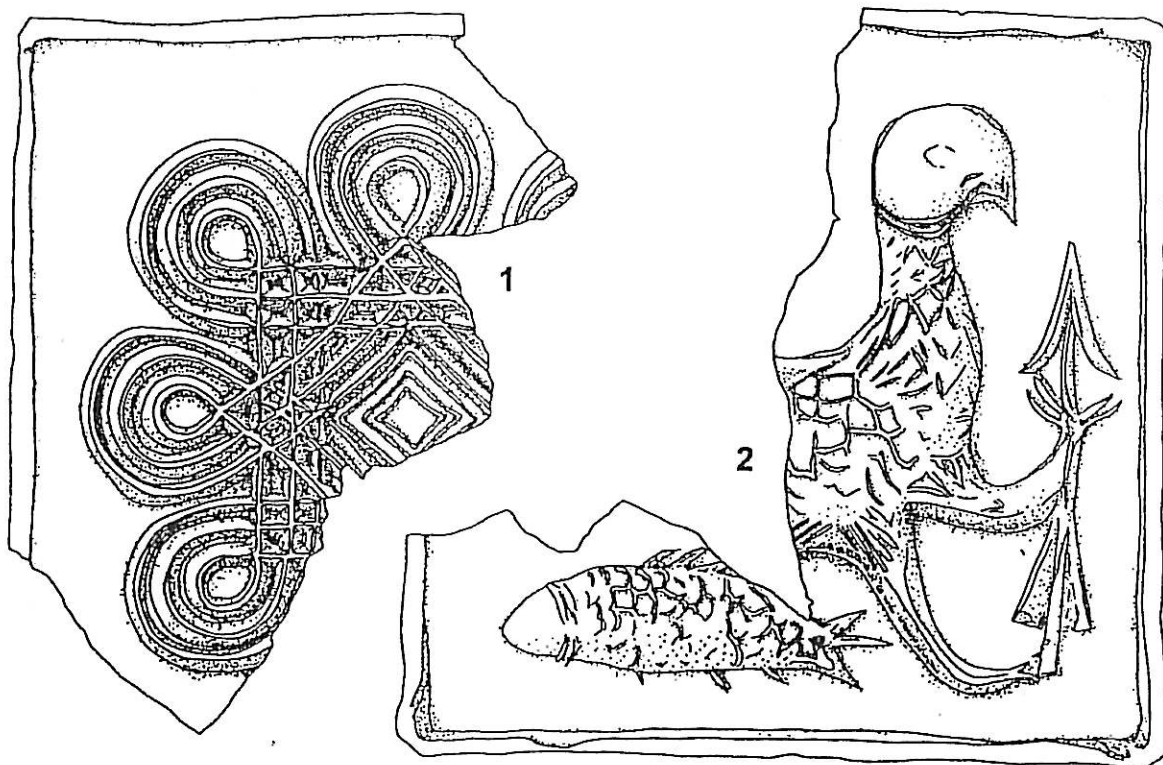
Obr. 4. Toušeň, čp. 30, 31. Pohledy na podélná průčelí obytného stavení v areálu mlýna (podle *Kypta – Pešta – Šulc – Veselý 2008*).

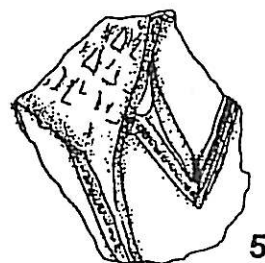
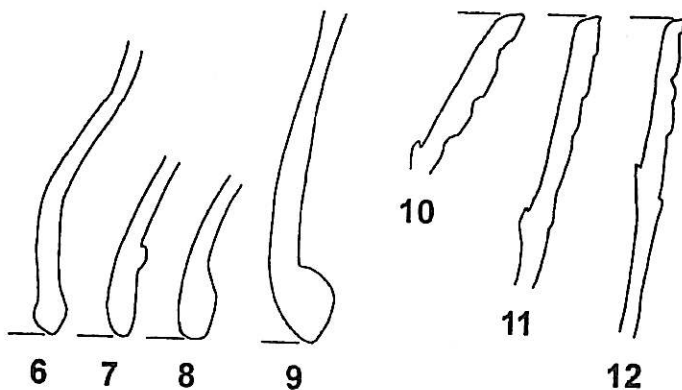
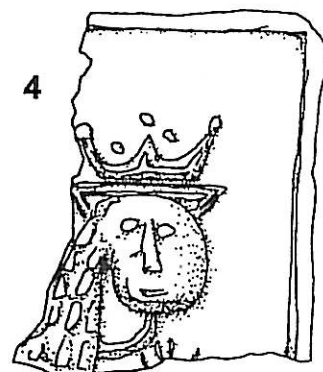
Obr. 5. Toušň, čp. 30, 31. Vodorovné řezy obytným stavením v areálu mlýna, jehož celkový půdorys je výsledkem dvou renesančních přestaveb (podle *Kypta – Pešta – Šulc – Veselý 2008*).

Obr. 6. Zaniklá vesnice Újezdec. Torza pozdně gotických kachlů (podle Dreslerová – Kypta Šulc 2004).

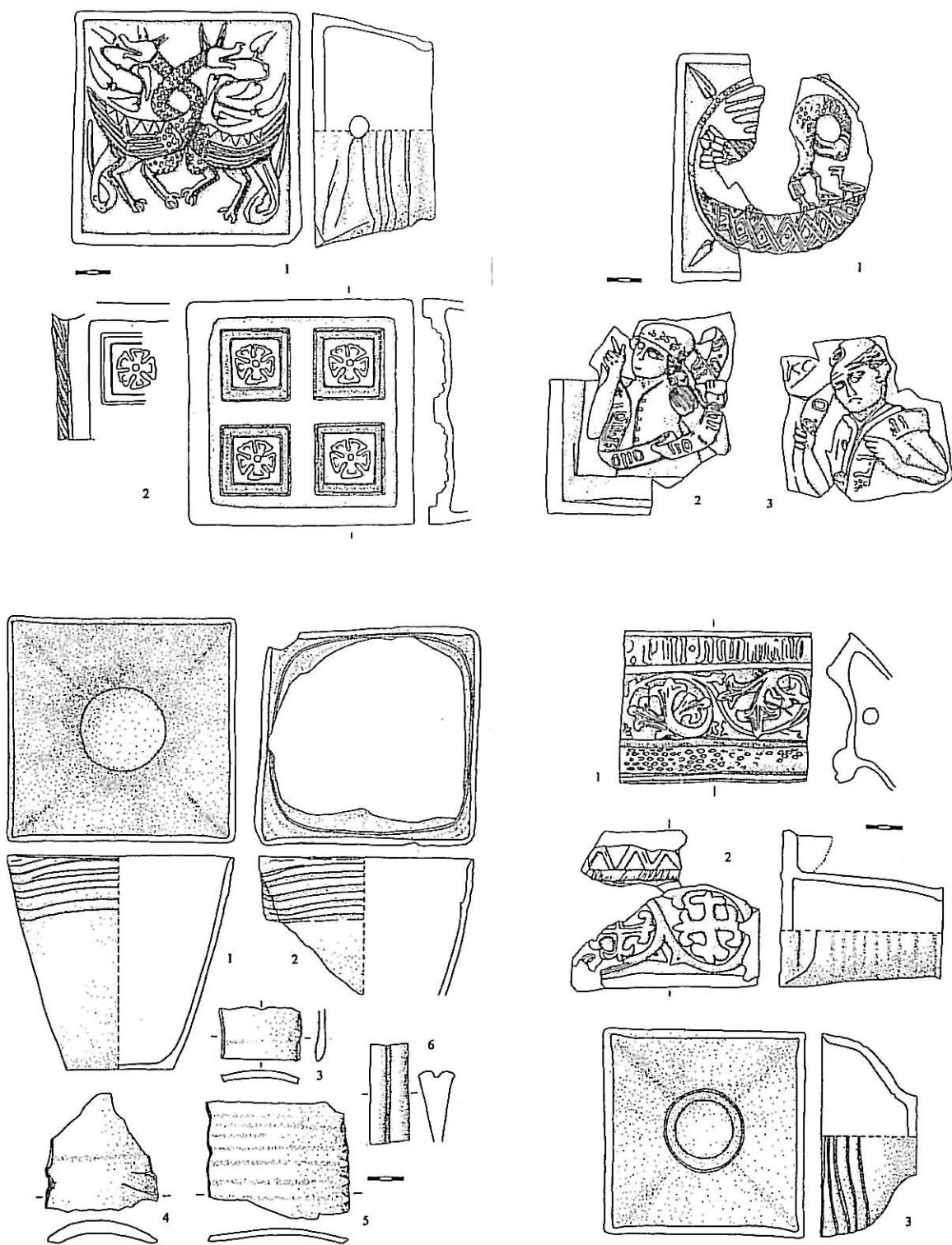

0 3 cm

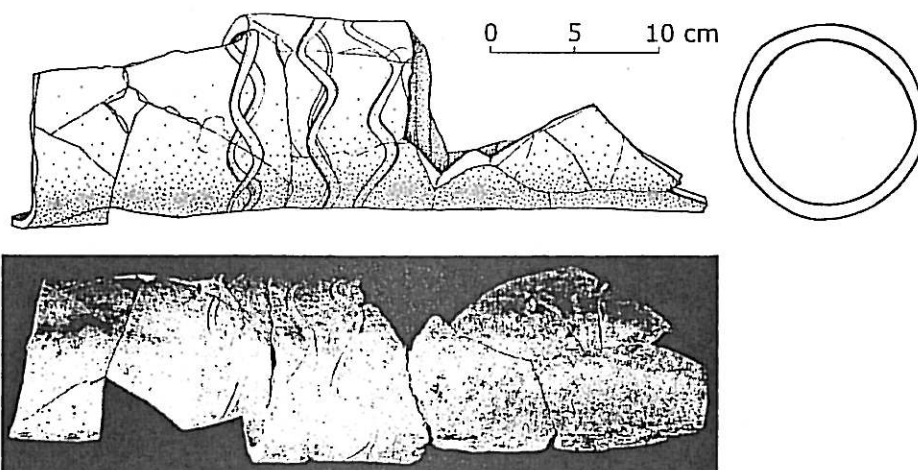
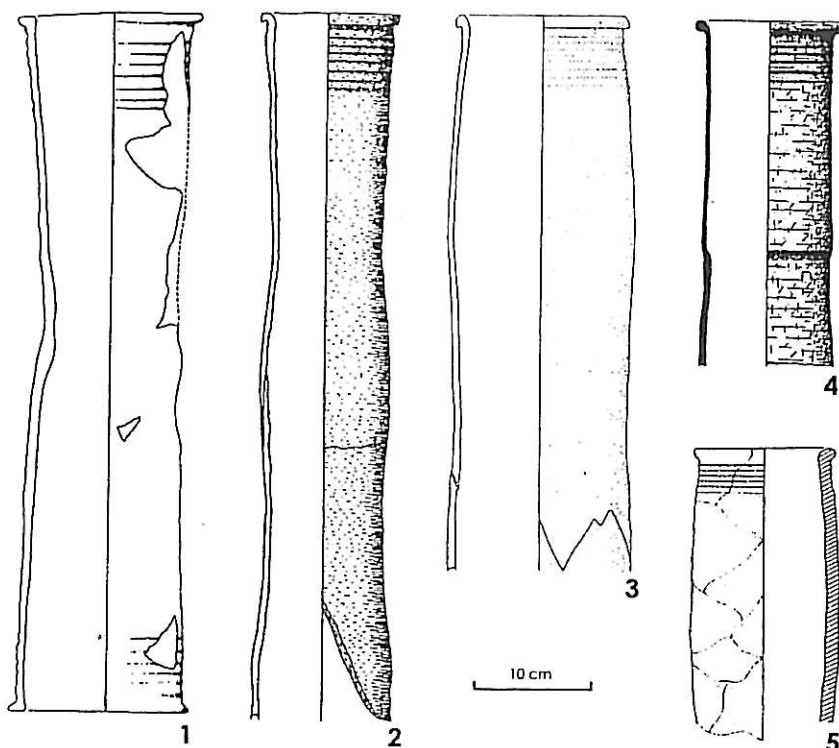

Obr. 7. Čistá. Kachle nalezené před průčelím usedlosti čp. 32 (podle Krásný – Kypta – Šulc 2005).

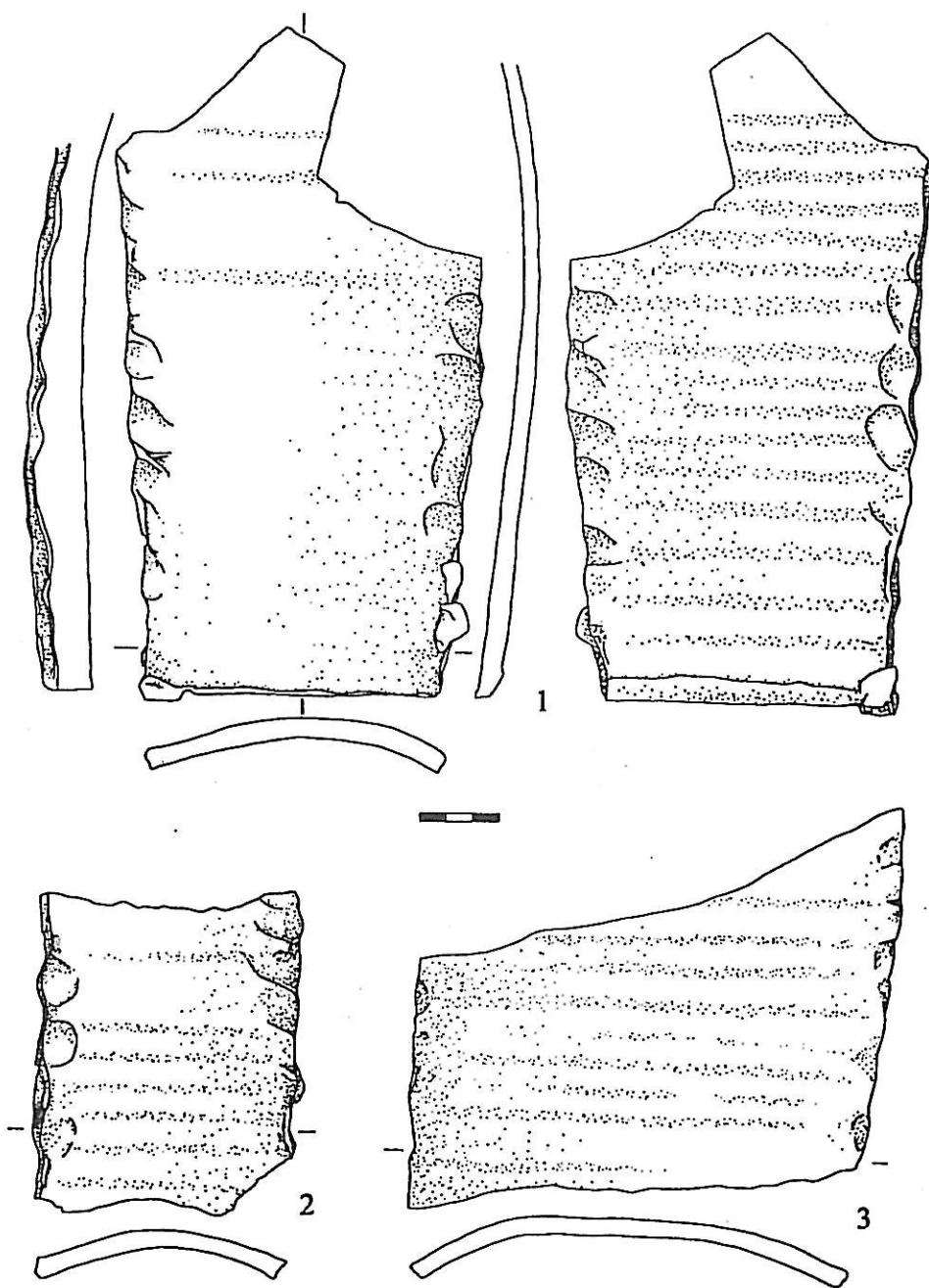

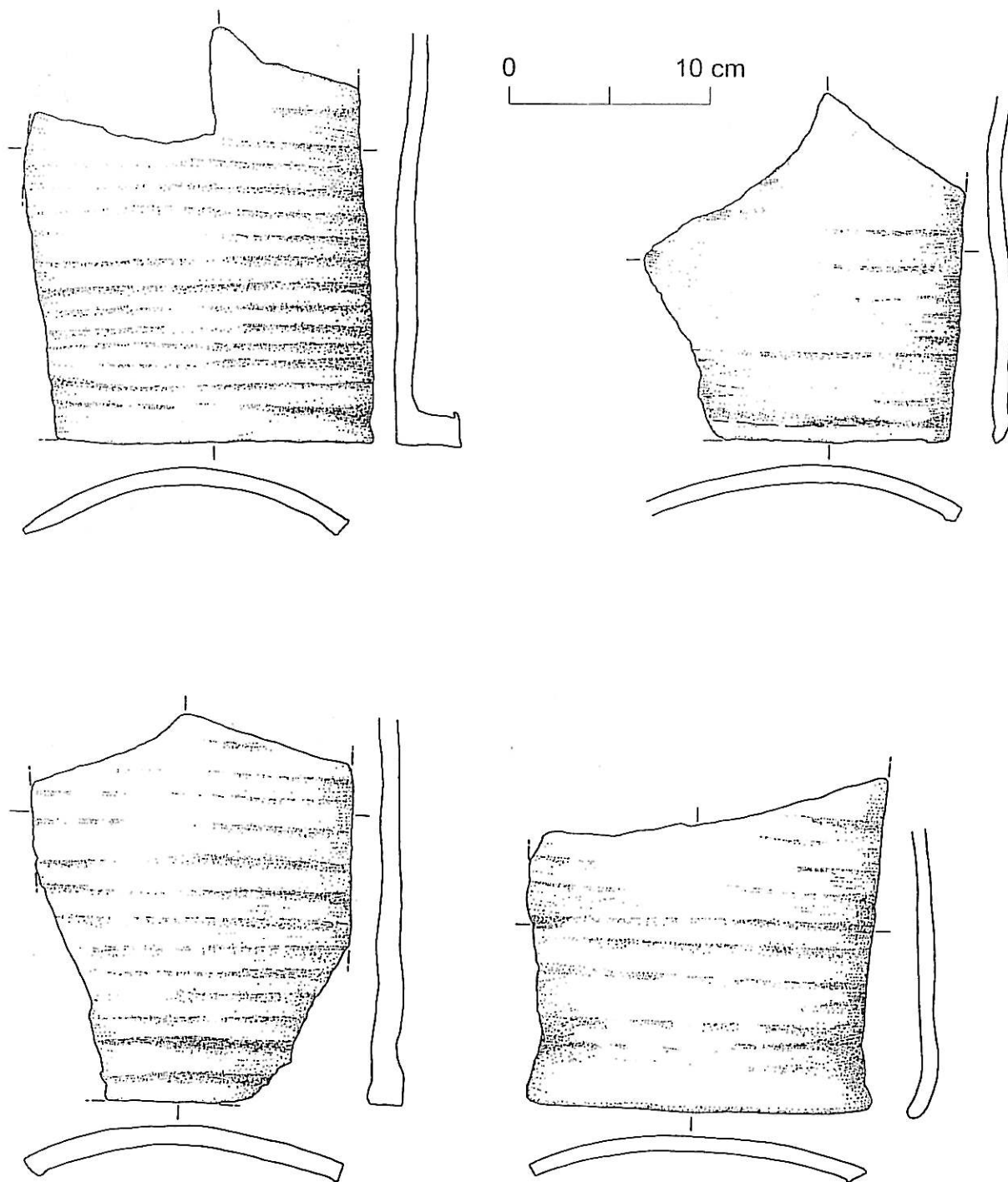
Obr. 8. Svaté Pole. Kachle a další kamnářské výrobky nalezené v blízkosti areálu fary (podle Korený – Kypta – Šulc 2003).

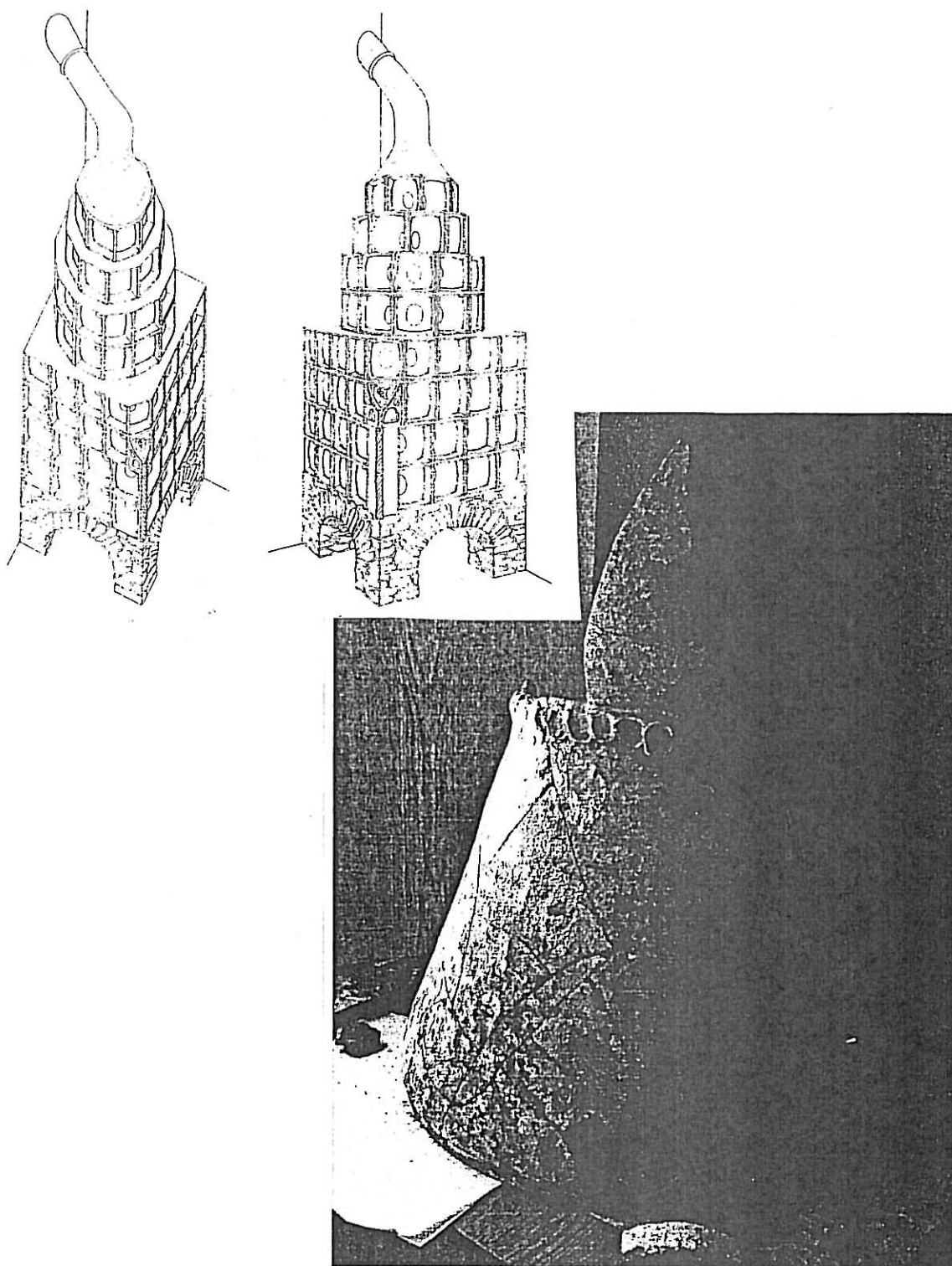
Obr. 9. *Nahoře*: Torza keramických rour: 1 – Cvikov, Sasko (převzato z: *Beutmann 2007*, Abb. 42: 9), 2 – Penig, Sasko (podle *Thoma 2001*, Abb. 35: 1), 2 – Saská Kamenice, Sasko (podle *Lange 1996*, Abb. 26: 1), 4 – Freiberg, Sasko (podle *Hoffmann – Richter 1995*, Abb. 2: 2), 5 - Sulechów, Dolní Slezsko (podle: *Dziedzic 2007*, ryc. 14: 3). *Dole*: Trněný Újezd, torzo keramické roury nalezené ve výkopu v domě čp. 1 (podle *Šulc – Kypta – Ježek 2009*).

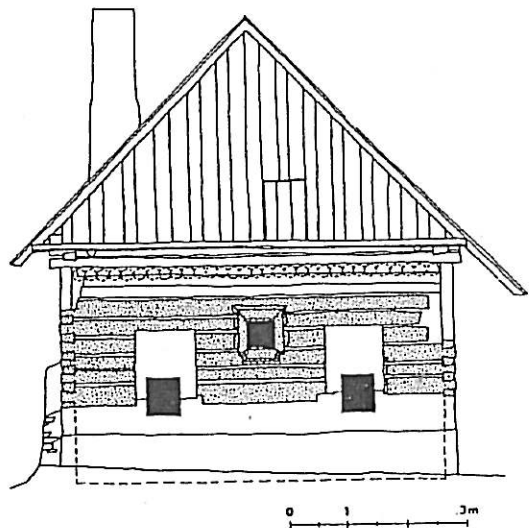
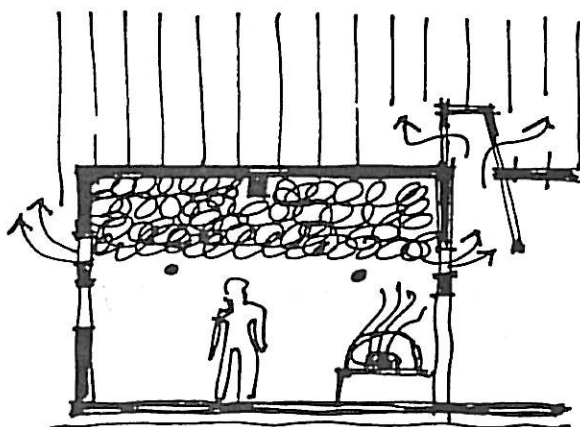
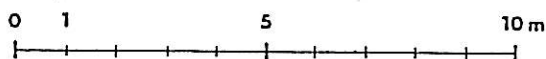
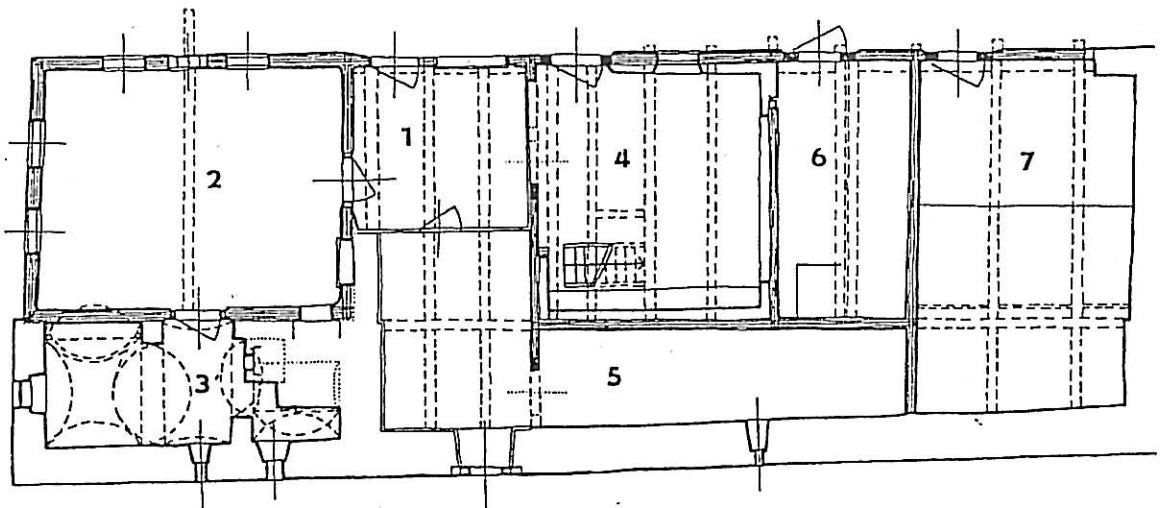
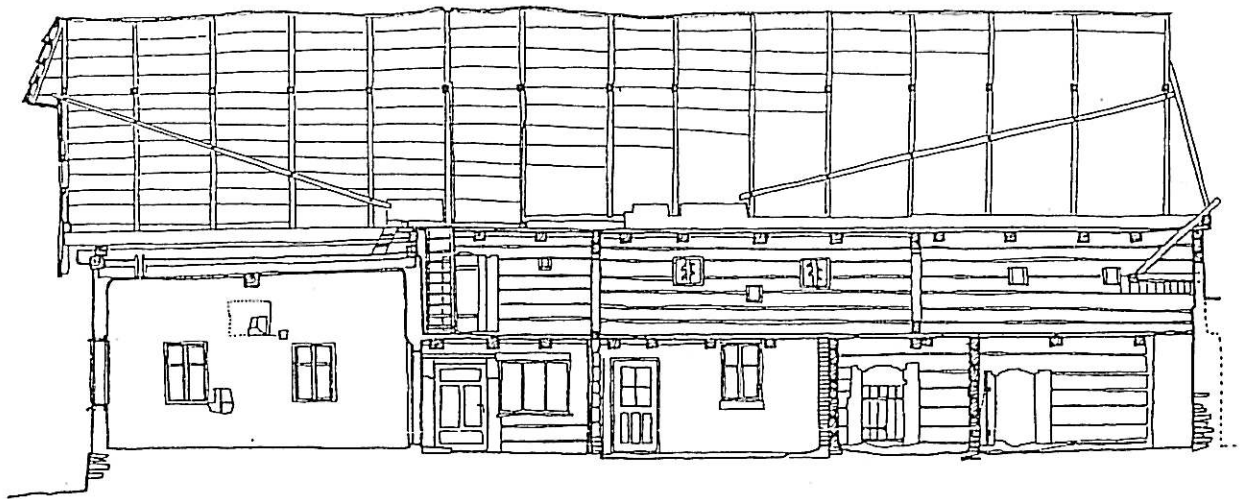
Obr. 10. Svaté Pole. Funkčně neurčitelné kamnářské výrobky (keramické, segmentově prohnuté prvky) nalezené v blízkosti areálu fary (podle *Korený – Kypka – Šulc 2003*).

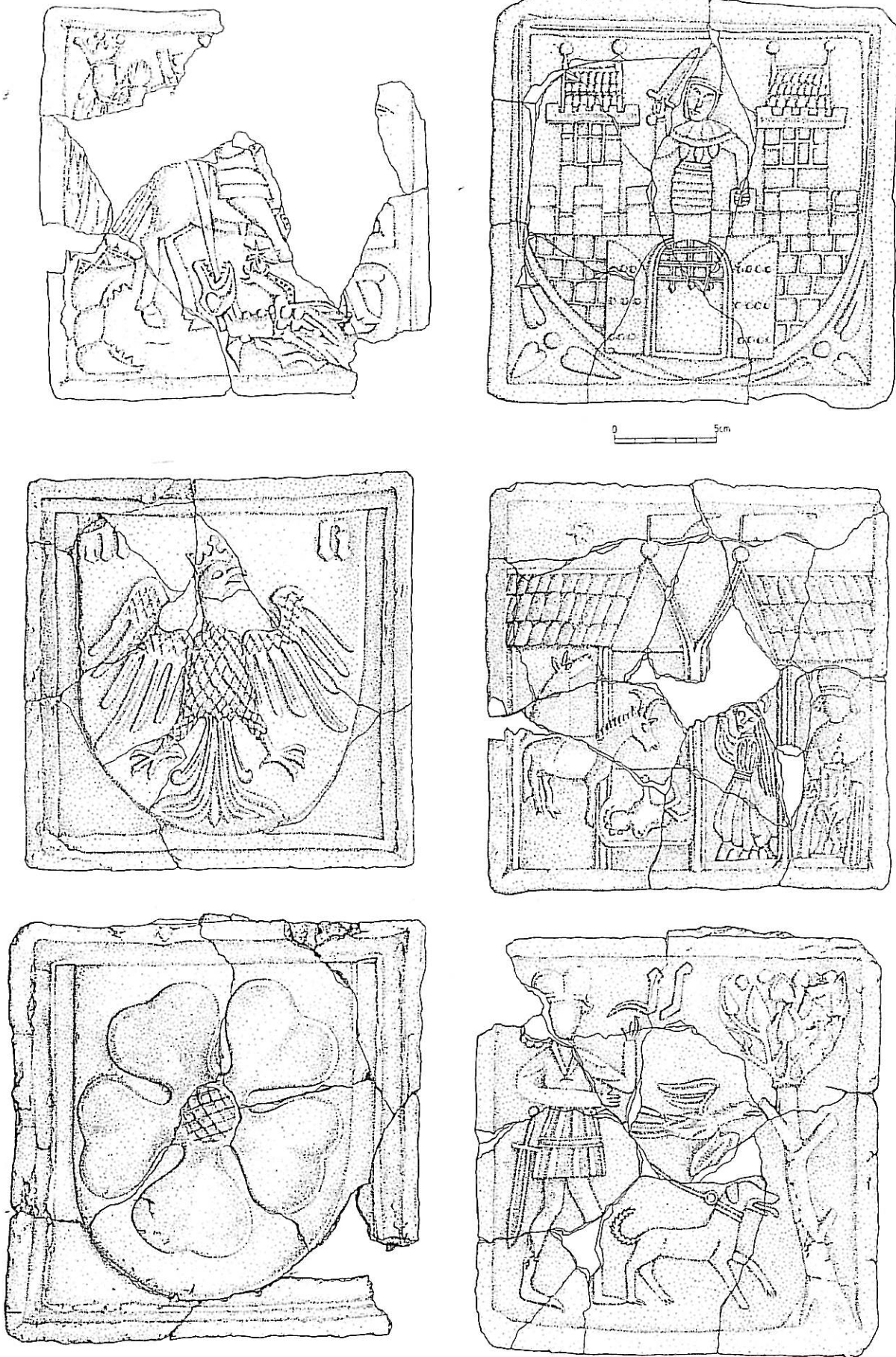
Obr. 11. Voteliž. Funkčně neurčitelné kamnářské výrobky (keramické, segmentově prohnuté prvky) nalezené v areálu hospodářského dvora (podle *Kypta – Šulc 2006*).

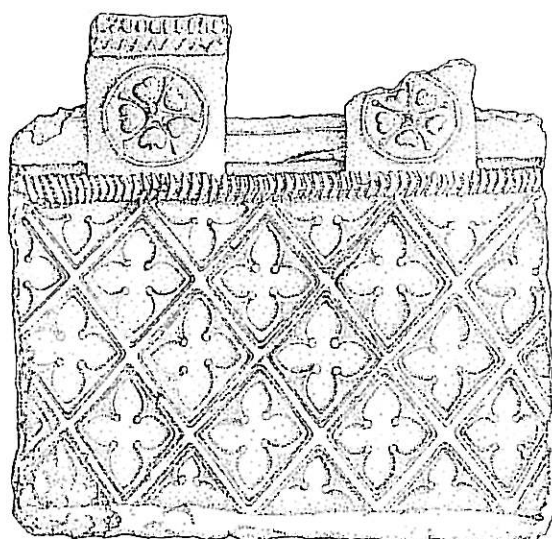
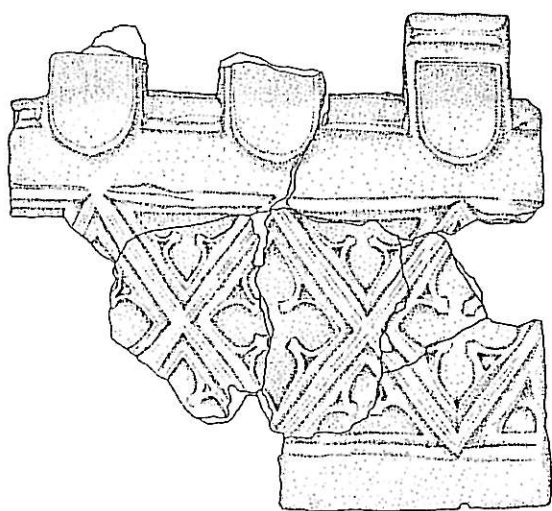
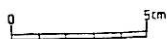
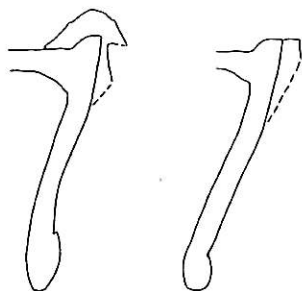
Obr. 12. *Nahoře:* Kresebná rekonstrukce kachlových kamen podle nálezů ze Sezimova Ústí (podle *Hazlbauer – Chotěbor 1990*). *Dole:* Horosedly, čp. 24, keramický dymník z 2. poloviny 16.-17. století.

Obr. 13. Domy s pyramidovou sestavou okenních otvorů. *Nahoře*: Půdorys a řez domu čp. 171 v Čisté na Svitavsku s 3,5 m vysokou obytnou místností sroubenou z kmenů kácených v 80. letech 16. století. *Dole vlevo*: Schéma provozu dymné jizby s pyramidou sestavou okenních otvorů podle návrhu J. Škabrady. *Dole vpravo*: Průčelí domu čp. 2 v Lučici na Klatovsku s obytnou místností sroubenou z kmenů kácených v 50. letech 16. století (podle Škabrada 1996).

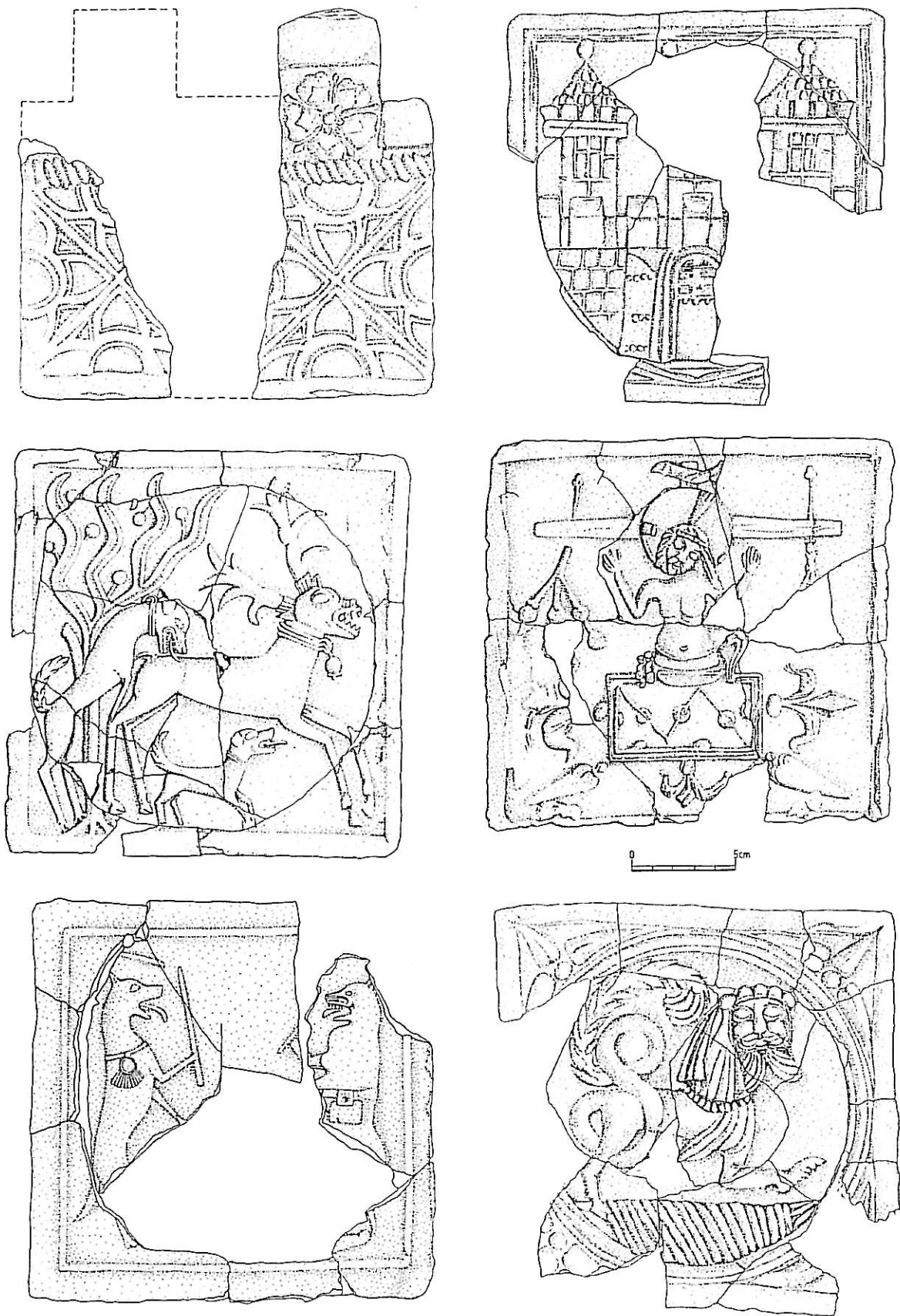

Obr. 14. Sedlčany, čp. 88. Komerové kachle skupiny A (z připravované publikace J. Kypty – P. Vařky).

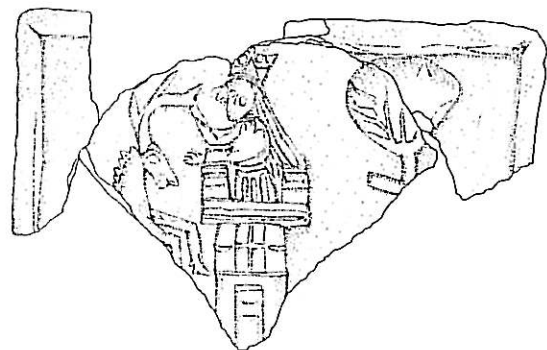
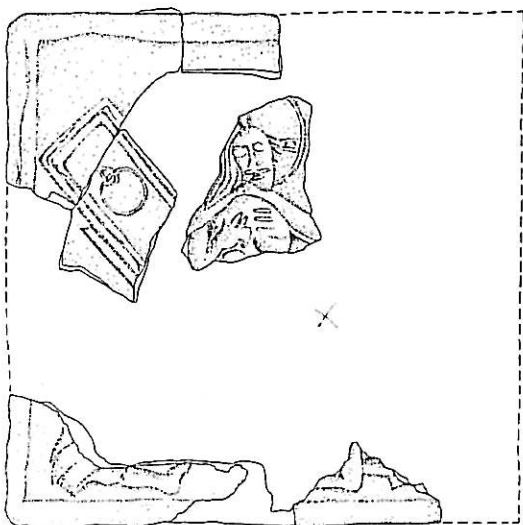
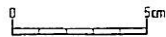
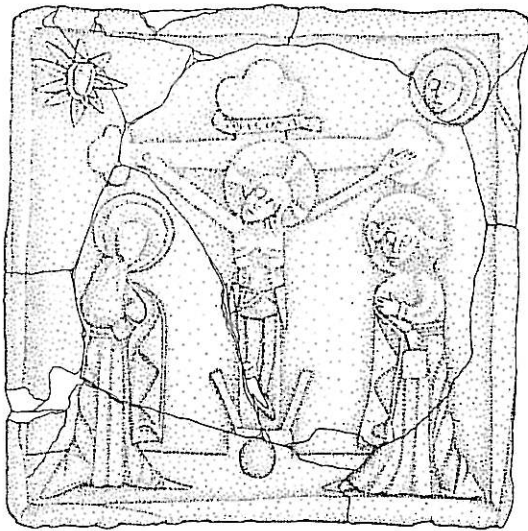
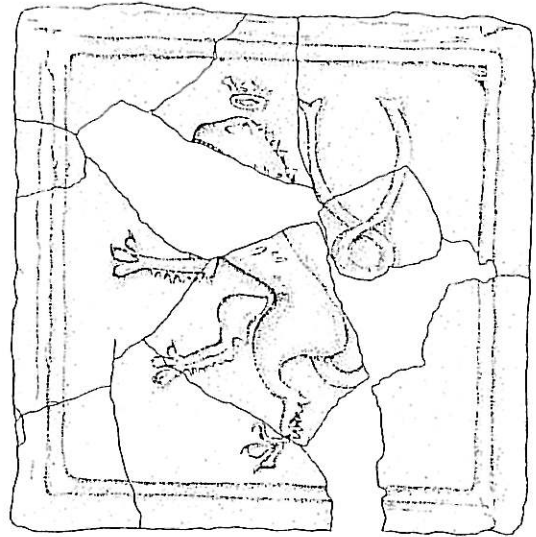

Obr. 15. Sedlčany, čp. 88. Komorové kachle skupiny A (z připravované publikace J. Kypty – P. Vařeky).

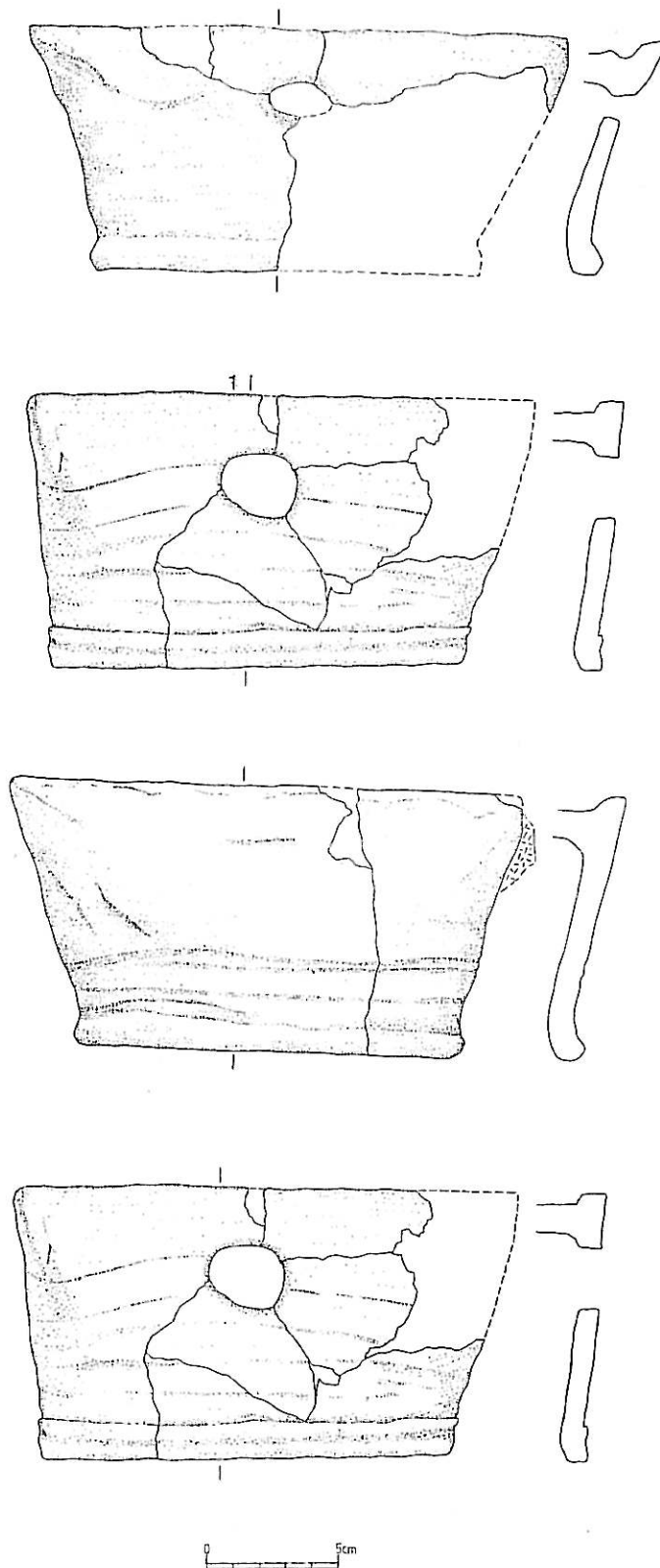

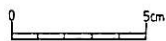
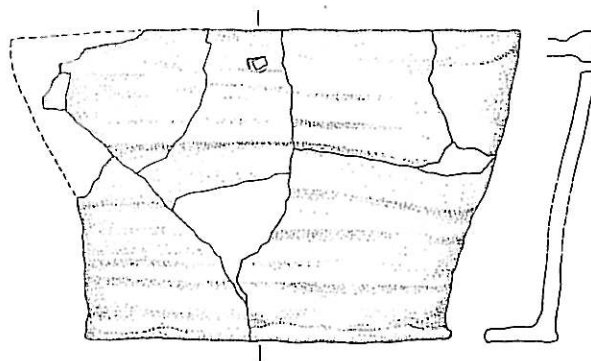
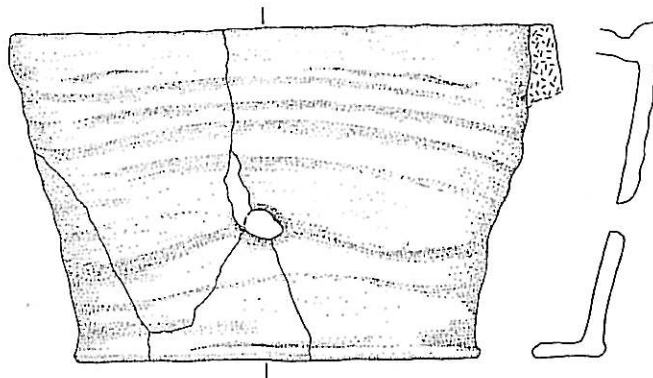
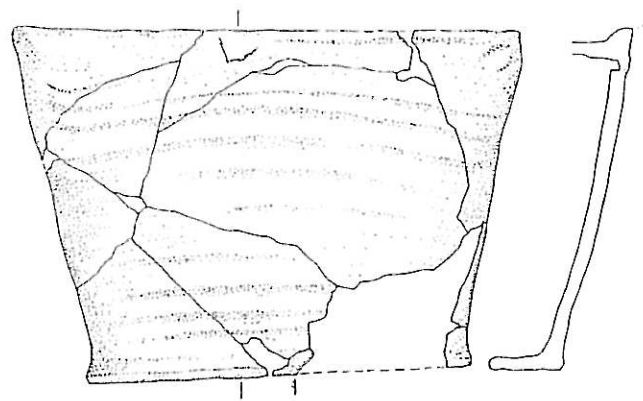
Obr. 16. Sedlčany, čp. 88. Komerové kachle skupiny B (z připravované publikace J. Kypty – P. Vařeky).

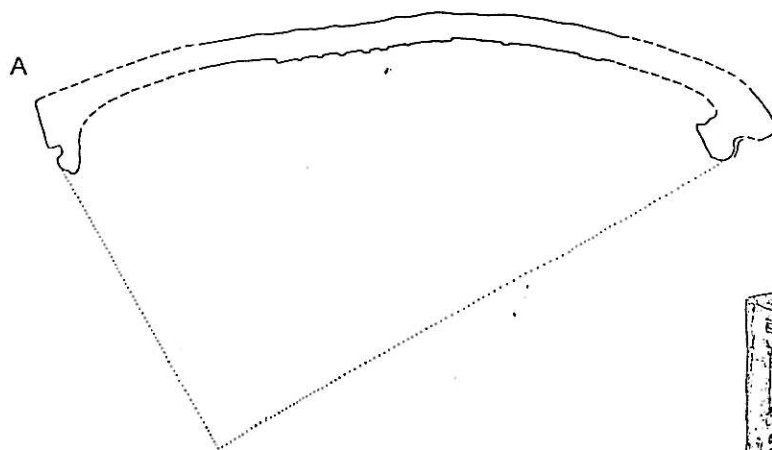
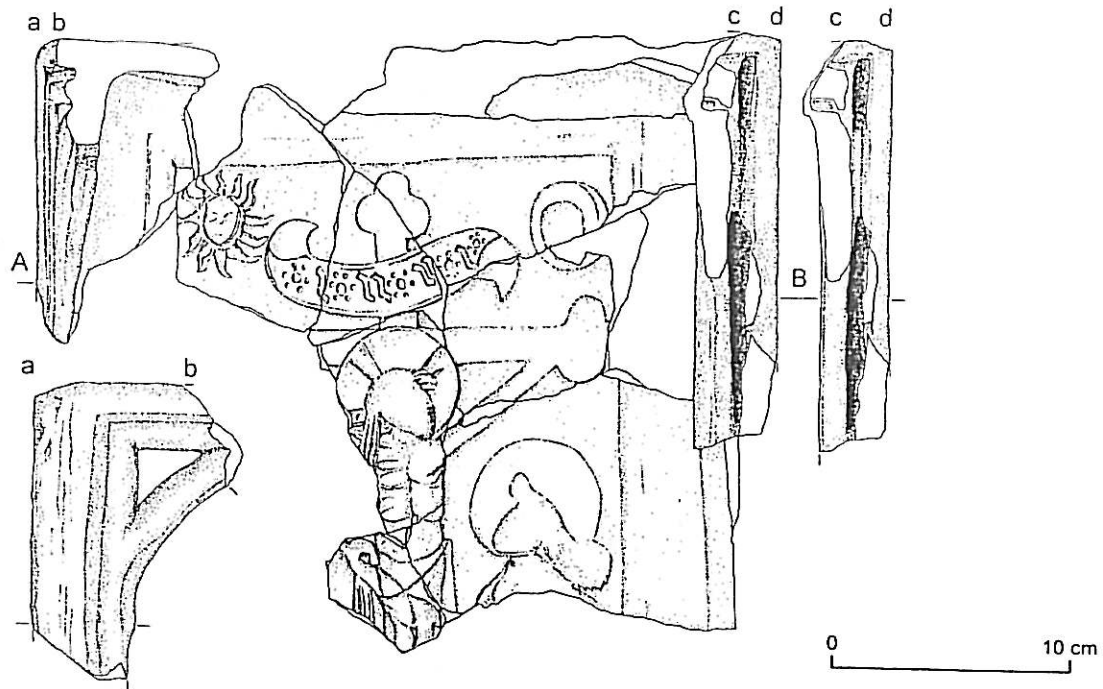
Obr. 17. Sedlčian, čp. 88. Komerové kachle skupiny B (z připravované publikace J. Kypty – P. Vařeky).

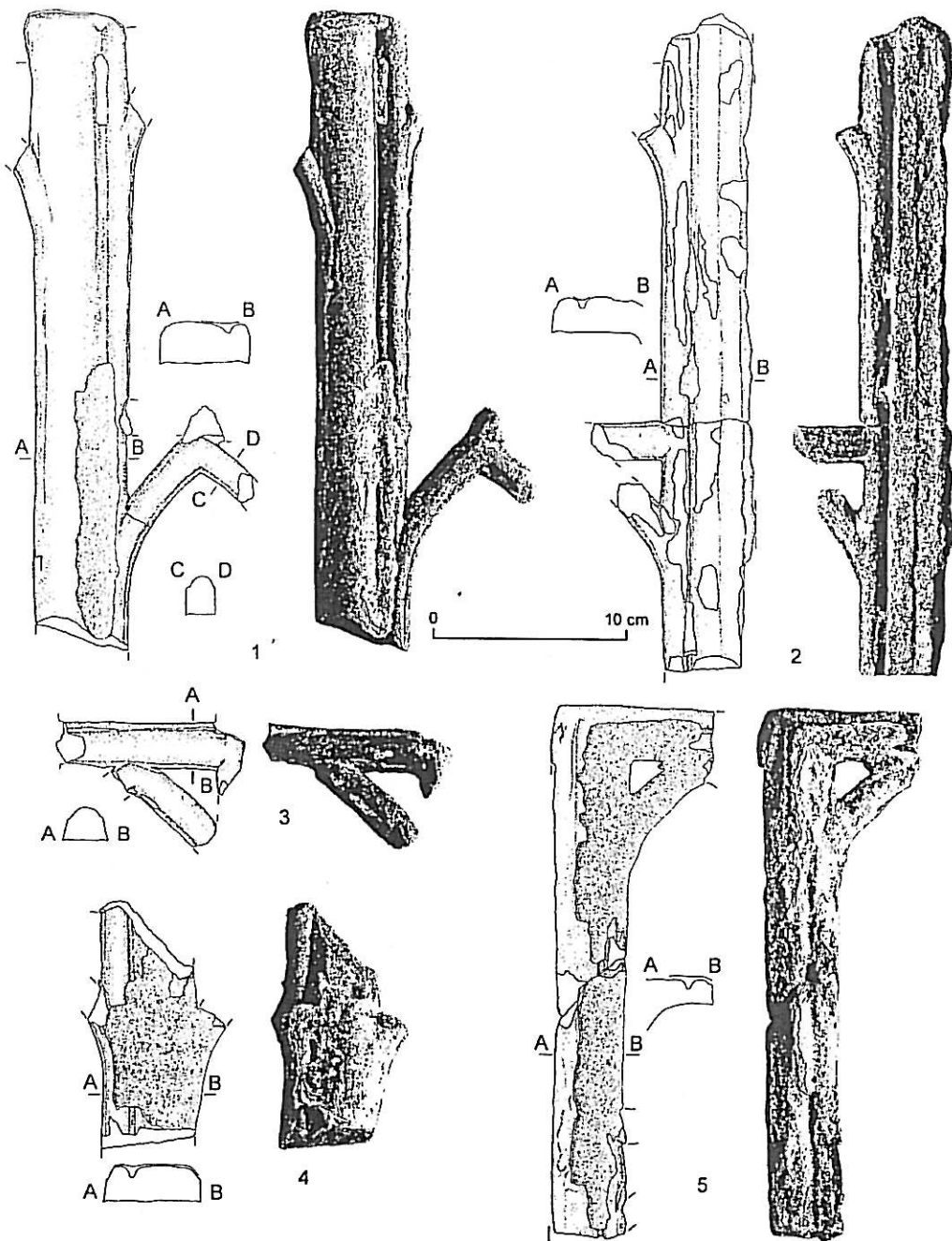
Obr. 18. Sedlčany, čp. 88. Komory kachlů skupiny A (z připravované publikace J. Kypty – P. Vařeky).

Obr. 19. Sedlčany, čp. 88. Komory kachlů skupiny B (z připravované publikace J. Kypty – P. Vařeky).

Obr. 20. Nahoře: Milevsko, čp. 1. Torzo výklenkového kachle (podle Šimůnek – Jiřík – Kypka – Simota 2010). Dole: Tábor, čp. 308. Kresebná rekonstrukce výklenkového kachle (podle Krajčíc 2005).

Obr. 21. Milevsko, čp. 1. Torza výklenkových kachlů (podle Šimůnek – Jiřík – Kypka – Simota 2010).

1

0

10 cm

2

a

3

b

Obr. 22. Votelaž, hospodářský dvůr. Komorové kachle velkého obdélného formátu (podle Kypta – Šulc 2006).

0 10 cm 1

2

3

4

Obr. 23. Votelaž, hospodářský dvůr. Komerové kachle „klasického“ čtvercového formátu (podle *Kypta – Šulc 2006*).